EVROPSKA revija

NAUČNI ČASOPIS EVROPSKOG UNIVERZITETA BRČKO DISTRIKTA

ISSN 2303-8020 UDK: 0/9

GODINA II, VOL 2

BR. 1 (5), 2017.

STUDIJE

Kirill Shevchenko
WORK CULTURE AND BUSINEES QUALITIES OF RUSSIAN POPULATION AS PERCEIVED BY CZECH POLITICIAN KAREL KRAMÁŘ

Mladen Dobrić, Vojislava Grbić, Slobodan Nićin
NOVO ZVANJE RAČUNOVODSTVENE PROFESIJE – FORENZIČNI KNJIGOVOĐA

Izet Banda, Senad Gutić
PRIRODNI TURISTIČKI POTENCIJALI U FUNKCIJI EKONOMSKOG RAZVOJA UNSKO-SANSKOG KANTONA

Admir I. Begović, Adis Puška, Sead Šadić
POVEZANOST PERCIPIRANE KVALITETE USLUGA BANKE SA RENTABILNOŠĆU I LOJALNOSTI KLIJENATA

Slobodan Nićin, Vojislava Grbić, Eldun Bekrić
PRODUKTIVNOST DANAS

Slavoljub Štrbo
TRANZICIJA

Marko Brčkalo, Željka Gagović
KOMPLEKSNOST EFEKATA JAVNOG DUGA U BOSNI I HERCEGOVINI

Damir Šarić
POKAZATELJI REALIZACIJE PROGRAMA NAKNADA PLAĆA ZBOG PRIVREMENE SPRIJEČENOSTI ZA RAD NA TERET SREDSTAVA ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA TUZLANSKOG KANTONA U PERIODU 2012-2016. GODINE

Шлома Алла Викторовна
БАЛАНСОВЫЙ МЕТОД В ИССЛЕДОВАНИИ ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

EVROPSKI UNIVERZITET
BRČKO DISTRIKT
BOSNA I HERCEGOVINA

EUROPEAN UNIVERSITY
BRČKO DISTRICT
BOSNIA AND HERZEGOVINA

EVROPSKA REVIJA

ISSN 2303-8020

UDK: 0/9

Br. 1 (5), 2017.

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKTA
BRČKO, 2017.

EVROPSKA REVIJA

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikta
Adresa: Bijeljinska cesta br. 72 – 74, Brčko
Telefon: +387 49 590 605
www.evropskiuniverzitet-brcko.com

ISSSN 2303 – 8020 UDK: 0/9 br. 1 (5), 2017. God.III, vol III

Glavni i odgovorni urednik
Akademik prof. dr Zoran Milošević

Redakcioni odbor
Nedeljko Stanković, Rudika Gmajnić, Drago Tešanović, Halid Žigić, Esed Karić, Izet Banda i Anka Bulatović

Sekretar odbora
Albina Abidović

Savet časopisa
Igor Bogorodicki (Ruska Federacija), Kiril Ševčenko (Bjelorusija), Ahmad Gašamoglu (Azerbejdžan), Danilo Kapaso (Italija), Panagopulos Aleksios (Grčka), Ištvan Laszlo Gal (Mađarska), Zdravko Ebling (Hrvatska), Kadrija Hodžić (BiH), Pantelija Dakić (BiH) i Branisalva Peruničić (SAD)

Prelom i štampa
Markos, Banja Luka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Tiraž 200 primeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u cjelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti idzavača. Ocjene iznesene u članicima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori zaposleni

S A D R Ž A J

STUDIJE

Kirill Shevchenko
WORK CULTURE AND BUSINEES QUALITIES OF RUSSIAN POPULATION AS PERCEIVED BY CZECH POLITICIAN KAREL KRAMÁŘ …… 7

Mladen Dobrić, Vojislava Grbić, Slobodan Nićin
NOVO ZVANJE RAČUNOVODSTVENE PROFESIJE – FORENZIČNI KNJIGOVOĐA 11

Izet Banda, Senad Gutić
PRIRODNI TURISTIČKI POTENCIJALI U FUNKCIJI EKONOMSKOG RAZVOJA UNSKO-SANSKOG KANTONA 16

Admir I. Begović, Adis Puška, Sead Šadić
POVEZANOST PERCIPIRANE KVALITETE USLUGA BANKE SA RENTABILNOŠĆU I LOJALNOSTI KLIJENATA 24

Slobodan Nićin, Vojislava Grbić, Eldun Bekrić
PRODUKTIVNOST DANAS 36

Slavoljub Štrbo
TRANZICIJA 40

Marko Brčkalo, Željka Gagović
KOMPLEKSNOST EFEKATA JAVNOG DUGA U BOSNI I HERCEGOVINI 52

Damir Šarić
POKAZATELJI REALIZACIJE PROGRAMA NAKNADA PLAĆA ZBOG PRIVREMENE SPRIJEČENOSTI ZA RAD NA TERET SREDSTAVA ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA TUZLANSKOG KANTONA U PERIODU 2012-2016. GODINE 66

Шлома Алла Викторовна
БАЛАНСОВЫЙ МЕТОД В ИССЛЕДОВАНИИ ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ 74

OGLEDI

Dubravko Derk, Barbara Prprović, Nikolina Nemec.
PERCEPCIJA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA I PRIVATNIH ZAŠTITARA O UVJETIMA RADA I PLAĆE 83

Mladen Radulović
POGLED SA STANOVIŠTA FEMINISTIČKE KRITIKE NA LIK LEDI MAGBET 97

Павлов В.И.
РЕЦЕПЦИЯ ВИЗАНТИЙСКОГО ПРАВА НА РУСИ И КОРМЧАЯ КНИГА 113

Виктор Пустовойтов
ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА 124

Людмила Пустовойтова
СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ШКОЛЬНИКА: СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА 131

Белоус Н.Н.
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ 137

RASPRAVE

Muhamed Tulumović
KOMPARATIVNI PRIKAZ POLOŽAJA OŠTEĆENOG U KRIVIČNOPROCESNIM ZAKONODAVSTVIMA BOSNE I HERCEGOVINE I REPUBLIKE SRBIJE 143

Jovan Stojanović
NASTANAK ZALOGE UPISOM U JAVNE KNJIGE 154

Ivan Balta
DOGAĐAJNA "REVOLUCIONARNA" ZBIVANJA U SLAVONSKIM ŽUPANIJAMA 1848. i 1849. GODINE 167

Alexios Panagopoulos, Vasileios Anyfantis.
PROPOSALS ON THE EMERGE FROM THE POLITICAL, ETHIcaALl, ECONOMICAL CRISIS (GREECE). 186

OSVRTI, PRIKAZI I RECENZIJE

NOVA KNJIGA EVROPSKOG UNIVERZITETA 193

S T U D I J E

UDK 005.32:316.334.2(47+57) Originalni naučni rad

Kirill Shevchenko
Belarus

WORK CULTURE AND BUSINEES QUALITIES OF RUSSIAN POPULATION AS PERCEIVED BY CZECH POLITICIAN KAREL KRAMÁŘ

ABSTRACT

The article focuses on the work culture and business qualities of the population of Russia as one of the important preconditions of the Russian Revolution in 1917 as perceived by Karel Kramář, famous Czech Politician and the first Prime-Minister of Czechoslovak republic. Now, in the year of centenary of the Russian revolutions, when Historians in Russia and other post-Soviet states continue to discuss prerequisites for those revolutions, thoughts by Czech politician seem to be of particular interest.

KEY WORDS Work Culture, Business Qualities, Russia, Revolutions, Karel Kramář

Karel Kramář was one of the leading and most popular Czech politicians in late 19 - early 20 centuries. For many years he was deputy of the Austrian Reichsrat and the Czech parliament (sněm) and subsequently became the first Prime-Minister of independent Czechoslovakia right after the First World War in November 1918. During the First World War Kramář was imprisoned by Austrian authorities as dangerous Pan-Slavist, Russophile and state traitor and was sentenced to death. Considering this circumstance, his extraordinary and quick transformation into prime-minister from the political prisoner represented a fabulous and brilliant political career.

Kramář was regarded as one of the staunchest supporters of Slavic reciprocity and close cooperation of Austrian Slavs with Russia, which was manifested in his long-term efforts to develop so called Neo-Slavism movement in early 20 century. Based on political loyalty towards Austro-Hungary and other existing states and political borders in Europe, Neo-Slavism movement tried to raise the Slavic cooperation to a higher level mostly in economics and culture avoiding sensitive and potentially dangerous political issues. One of the key goals of Neo-Slavism was rapprochement between Austro-Hungary and Russia, which, in Kramář's opinion, was desirable for Czechs and other Austrian Slavs since it could potentially strengthen the political role of Slavs in Austria and reduce Vienna's dependence on Berlin on international arena. Russian-Polish reconciliation, in Kramář's view, was an important precondition for successful development of relations between Russia and Austrian Slavs. However, his attempts to develop inter-Slavonic cooperation failed after the annexation of Bosnia by Austro-Hungary in 1908, which sharply spo-

iled the Russian-Austrian relations and dramatically complicated the international situation and the development of ties between Russia and Austrian Slavs.

For the first time Karel Kramář visited Russia in 1890 and spent there around six months, visiting not only Russian capitals and big cities, but also countryside. During his first trip to Russia Kramář atended St. Petersburg, Moscow, Volga region, the Caucasus and Crimea. Later after his marriage with a rich Russian lady Nadezhda Abrikosova (Khludova), representative of a prosperous merchant family in Moscow, he often visited Russia and travelled a lot both in Russian capitals and in provinces. Personality of his spouse Nadezhda Abrikosova had a strong impact on his general perception of Russia and Russian national character. Overall, image of Russia was closely associated by Kramář with the image of his spouse.[1] During his numerous trips to Russia Kramář maintained quite close personal contacts with various Russian politicians, scientists and public figures and as a result, he gained quite extensive and profound experience of social conditions and real life both in Russian capitals and in provinces. Due to those factors, Kramář was fairly considered a recognized and well-informed expert on Russia.

Interestingly, in his book on Russian revolution written in early 1920-ties, which was translated into Russian and became popular among Russian émigré community in Europe, Kramář characterized himself as a person who "was always guided by love for the unfortunate Russian people",[2] and, in his opinion, "it would be a terrible inju-stice if all but the Russians studied at the Russian catastrophe".[3] Information about the course of events in Russia during Fe-bruary and October revolutions in 1917 was received by Kramář from numerous, well-informed and quite reliable but not always impartial sources, mostly eyewitnesses who later emigrated to Europe. Also, in 1919 during Russian Civil War Kramář made a trip to Southern Russia and visited Comma-nder of the Russian White Army General A. Denikin. This trip allowed him to get personal impressions about the situation in this part of Russia during the Civil War.

Therefore, Kramář's views on work culture and business qualities of different Russian estates as important social and historical preconditions of Russia's revolutions in 1917 are of particular value and interest. In Kramář's opinion, peculiarities of Russia's social and historical development resulted in numerous shortcomings of the business qualities of different Russian estates and flaws in Russian political system and government. This dramatic interaction of different factors led to a chronic lack of organic unity of the Russian people and Russian society, which subsequently played a negative, even fatal role in the developpment of the Russian empire and triggered the devastating Russian revolutions.

Assessing the most numerous class in Russia, the Russian peasantry, Kramář with his profound knowledge of the Russian village, noticed that Russian peasant was often distinguished by general inactivity and carelessness. In his opinion, those negative qualities resulted from prolonged serfdom and social institute of mutual responsibility characteristic of the Russian peasant community for centuries. In Kramář's opinion, serfdom, preservation of peasant community after the peasant reform in 1861 as well as institute of communal mutual responsibility in Russian countryside proved to be extremely harmful and counter-productive Russian institutions, which hampered progress and initiative of the Russian peasantry and

[1] Серапионова, Е.П. Карел Крамарж и Россия. 1890-1937 годы. Москва: Наука, 2006. С. 44.
[2] Крамарж, К. Русский кризис. Перевод с чешского А.С. Изгоева. Прага-Париж, 1925. С. 10.
[3] Ibidem.

seriously undermined his loyalty to the state.[4]

On the whole, Kramář was quite critical about what he perceived as extensive ways of farming typical of the Russian village. In particular, Czech politician was surprised by the fact that Russian peasants almost did not use mineral fertilizers and various technical innovations which were common at that time in the Czech village.[5] Kramář pointed out that Russian peasant often did not quite understand that making more investments in land and in modern agricultural equipment will give him more revenue.[6] In May 1908 during his negotiations in St. Petersburg concerning concrete forms of Slavonic cooperation Kramář supported the idea to send a group of Russian peasants to more developed Western Slavic lands to learn more advanced agricultural technologies in order to raise the level of agriculture in Russia.

At the same time, Kramář was no less critical of the Russian nobility, gentry and especially intelligentsia. Thus, Kramář blamed Russian nobility and gentry for their rigidity, inability to consistent work, laziness and stagnation. In his words, Russian gentry lacked initiative and any entrepreneurial qualities and continued to rely on extensive ways of farming and serf labor while European industry and agriculture moved to intensive ways of labor.[7] From one side, Kramař was positively impressed by the fact that Russian gentry was mostly well-educated and knew literature, music and art very well, but on the whole, in his opinion, culture of the Russian gentry was rather superficial, lacked any practical aspects and generally did not have any positive impact on peasantry.

Criticism of gentry by Kramář was closely associated with his criticism of the Russian intelligentsia. During his first trip to Russia in 1890 Kramář was struck by what he perceived as an extreme radicalism and anti-state sentiments of the Russian liberal intelligentsia. Later Kramář recalled that he was shocked by the words of one Russian liberal intelligent who said that he considered the Russian state an enemy. He even noticed that Czechs were more loyal towards Austrian state, which was alien to them, than Russians towards their own state. Kramář was also very critical about what he descrybed as excessive cosmopolitanism of Russian liberal intelligentsia. Sharing his impressions about Russian intelligentsia, he emphasized that liberal Russians had very little nationalism and a lot of cosmopolitanism. It is worth of noting that Kramář expressed an idea that Russian intelligentsia should first become nationalists in order to become true Slavs.[8]

Trying to understand the reasons for that state of affairs, Kramář tended to explain such peculiarities of the Russian intelligentsia by short-sighted and selfish policy of the Russian autocracy. Specifically, Kramář criticized Russian imperial authorities for excessively tight and repressive policy in education, media and self-government, for the lack of democratic freedoms and general unwillingness to promote civil institutions. For instance, he indicated that during the Russian-Turkish war in 1877-1878 Russia, having suffered huge losses, liberated Bulgaria from the Turkish yoke and provided Bulgarians with quite progressive Tyrnovo Constitution while Russian intelligentsia continued to be deprived of very basic civil rights and continued to dream about Constitution. This circumstance, in the words of

[4] Ibidem. C. 18

[5] Серапионова, Е.П. Карел Крамарж и Россия. 1890-1937 годы. Москва: Наука, 2006. С. 36.

[6] Крамарж, К. Русский кризис. Перевод с чешского А.С. Изгоева. Прага-Париж, 1925. С. 14.

[7] Ibidem. C. 20-21.

[8] Крамарж, К. В защиту славянской политики. Прага-Париж, 1927. С. 16.

Kramář, was true Russian tragedy.[9] Such policy of the Russian government, in the view of Czech politician, alienated Russian intelligentsia from the government, strengthened ongoing enmity between the state and intelligentsia and, in the end, created preconditions for revolutions.

Finally, Kramář was extremely critical about such form of the Russian political system and government as autocracy. In his opinion, traditional Russian autocracy was justified and necessary in the early stages of the development of the Russian state when Muscovite Russia had to fight against the Tatar yoke for freedom and independence. However, after the overthrow of the Tatar yoke Russian autocracy quickly fulfilled its historical mission and gradually turned into an obvious anachronism that hampered progress and could not provide necessary conditions for successful modernization. As the Czech politician remarked wittily, Russia borrowed from the West all the technical innovations, including railroads and rapid artillery, except for the model of social organization that guaranteed a certain level of stability. Excessively tight policy of tsarist bureaucracy and its chronic inability to meet the challenges including constitutional reforms and the peasant question alienated intelligentsia and other social groups. In Kramař's view, due to short-sighted and often erroneous policy of the Russian elite, Russia could not pass such extremely important exams as war with Japan, the First Russian revolution in 1905 and the First World War, which, in turn, finally discredited the ruling elite and paved the way to Russian revolutions in 1917 and subsequent tragic upheavals.

Also, Kramář was no less critical of the Russian liberal politicians from the Provisional government, which came to power after February revolution in 1917, the overthrow of the monarchy and the abdication of Nicholas II from the throne. New political leaders of democratic Russia, in his opinion, lacked practical managerial skills and had no idea of what kind of freedom was necessary for Russia at that time.[10] As a result, their policy continued to destroy the state apparatus and intensified economic crisis, chaos and anarchy in the conditions of the ongoing First World War. Kramář stressed that it would be unfair to blame only Bolsheviks and October revolution for the collapse of Russia.[11]

Kramář also expressed very critical comments on the Russian workers and their behavior during and after the February revolution. In particular, he pointed to the low cultural level and low labor productivity of the Russian proletariat in comparison with Western Europe and indicated that a considerable part of the workers succumbed to revolutionary propaganda of Bolsheviks.[12]

In conclusion, it is worth of noting that thoughts and ideas similar to those expressed by Kramář almost 100 years ago are being raised and discussed now by many contemporary Russian Historians and Social Scientists, who argue that Russian revolutions in 1917 seemed to be rather logic consequences of the whole previous historical and social evolution of Russia.

[9] Крамарж, К. Русский кризис. Перевод с чешского А.С. Изгоева. Прага-Париж, 1925. С. 155.

[10] Ibidem. C. 33-34.

[11] Ibidem. C. 380.

[12] Ibidem. C. 256.

UDK 343.983:657.632 Pregledni rad

Mladen Dobrić, **Vojislava Grbić**, **Slobodan Nićin**
Evropski univerzitet Brčko distrikta
Bosna i Hercegovina

NOVO ZVANJE RAČUNOVODSTVENE PROFESIJE – FORENZIČNI KNJIGOVOĐA

Sažetak

Osnovna svrha finansijskih izveštaja je da njihovim korisnicima pruža pouzdanu osnovu za procenu finansijske pozicije, profitabilnosti, visinu sopstvenog kapitala i sticanje i korišćenje gotovine. Radi potpunog razumevanja sintetizovanih informacija prikazanih u finansijskim izveštajima, oni, pored ostalog, sadrže i nekoliko strana tzv. napomene uz finansijske izveštaje, u kojima su izložene dopunske (po pravilu opisne) informacije koje dopunjuju informacije koje su već sadržane u komponentama finansijskih izveštaja.

Rizik od zloupotrebe sredstava, lažnog finansijskog izveštavanja i korupcije, predstavlja jedan od najozbiljnijih problema sa kojima se susreću sve privrede sveta. Investitori i javnost, u principu, od revizora, očekuju nadrealne moći u otkrivanju prevare i pitaju se zašto revizori ne otkrivaju više prevara. Ovaj rad želi da odgovori upravo na to pitanje, kroz prezentaciju relevantnih karakteristika forenzičnog računovodstva kao relativno mlade naučne discipline, ali iznad svega korisne praktične veštine, uz komparativni pregled uloge forenzičnog računovođe, kao novog znanja računovodstvene profesije, u procesu sprečavanja i otrivanja prevara u društvu, jer svetska istraživanja i praksa kao najefikasnije rešenje u borbi protiv prevare vide, upravo, u doslednoj upotrebi tehnika forenzičnog računovodstva te specifičnih znanja i veština koje poseduje forenzični računovođa kao nosilac aktivnosti u borbi protiv prevara. Krajnji cilj pisanja rada je sagledavanje mogućnosti sticanja znanja forenzičnog računovođe u Bosni i Hercegovini (BiH) kao i ocene opšteg nivoa razvijenosti ove naučne disciline na prostorima BiH.

Ključne reči: forenzični računovođa, forenzično računovodstvo, finansijski izveštaj, računovodstvena profesija

NEW TITLE ACCOUNTING PROFESSION - FORENSIC ACCOUNTANT

ABSTRACT

The main purpose of financial statements is that their customers provide a reliable basis for assessing the financial position, profitability, the amount of own capital and the acquisition and use of cash. For a complete understanding of the synthesized information presented in the financial statements, they, among other things, contain several pages called. Notes to the financial statements, where they are exposed to additional (usually descriptive) information

which complement the information already contained in the components of the financial statements.
The risk of misuse of funds, fraudulent financial reporting and corruption is one of the most serious problems faced by all economies in the world. Investors and the public in general, auditors, expect surreal powers in detecting fraud and wonder why auditors do not reveal more fraud. This paper seeks to answer that very question, through the presentation of relevant characteristics of forensic accounting as a relatively young scientific discipline, but above all useful practical skills, with a comparative overview of the role of forensic accountants, as well as new knowledge of the accounting profession in the process of preventing and Detecting Fraud in society because the world of research and practice as well as the most effective solution in the fight against fraud see, precisely, the consistent use of forensic accounting techniques and the specific knowledge and skills that possess a forensic accountant as a leader on the fight against fraud. The ultimate aim of this paper is to examine the possibility of acquiring knowledge of forensic accountants in Bosnia and Herzegovina (BiH) as well as the assessment of the general level of development of this discipline of science in the areas of BiH.

Keywords: *forensic accountants, forensic accounting, financial statements, accounting profession*

UVOD

U osnovi reči „forenzično“ nalazi se latinski pridev „forensis“ – što znači „na forumu“[13] ili „na trgu“[14]. U rimsko doba, forum ili trg bio je mesto svih važnijih dešavanja, pa tako i mesto suđenja. Osoba koja bi bila optužena za neku kriminalnu radnju morala je da se pojavi pred grupom pojedinaca u forumu i da, zajedno sa osobom koja je optužuje, odgovori na pitanja u vezi sa optužbom. Nakon iznošenja argumenata učesnika u sporu, strana koja bi imala bolje argumente i više govorničkog dara dobijala bi slučaj.

„Forenzično računovodstvo i profesionalni forenzični računovođa popunjavaju prazninu među računovođama, revizorima, inspektorima i drugim predstavnicimima državne i sudske vlasti, kojima nedostaju posebna znanja i veštine za sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje kaznenih i drugih nedozvoljenih radnji na području uspostavljanja, delovanja i gašenja preduzeća“[15].

GREŠKE I NEZAKONITE RADNJE

I greške i nezakonite radnje ili pronevere mogu biti od materijalnog značaja ili zanemariljve (nematerijalne). Neke od pozicija u finansijskim izveštajima su netačne i nepouzdane, pošto su pod uticajem prisustva nezakonitih radnji i grešaka. Pri tome se pod nazivom greške podrazumevaju nenamerne radnje i postupci osoblja klineta koje rezultiraju u netačnom iskazivanju nekih pozicija u bilansu. Pod terminom nezakonite radnje ili pronevere se podrazumevaju one radnje i postupci osoblja klijenta koje su namerne i unapred planirane. Same nezakonite radnje se javljaju u dva posebna oblika i to kao:

- krivotvoreno finansijsko izveštavanje i

[13] Belak, Vinko. Poslovna forenzika i forenzično računovodsto. Zagreb: Belak Excellens, 2011 str. 3

[14] Petrović Aleksandar, Forenzička revizija: Kriminale radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad, 2010., str. 177.

[15] Kolar, Iztok. op.cit. , str. 89.

- nezakonito prisvajanje imovine.

Nezavisno od toga, i jedna i druga pojava u suštini odražavaju falsifikovanje bilansa.

U krivotvoreno finansijsko izveštavanje, spadaju:

- Manipulacija, falsifikovanje ili izmena računovodstvenih evidencija ili prateće dokumentacije na osnovu koje su sastavljeni računovodstveni iskazi,
- Pogrešno pokazivanje ili namerno izostavljanje važnijih događaja, transakcija ili informacija u finansijskim izveštajima,
- Namerna pogrešna primena računovodstvenih principa koji se odnose na obim, klasifikaciju, način prezentacije ili objašnjenje pojedinih bilansnih pozicija.

Krajnjji cilj ovih radnji je svesno dovođenje u zabludu korisnike finansijskih izveštaja, a kao izvršilac istih se obično javlja menadžment firme, tako da se ove pronevere obično nazivaju menadžerske pronevere.

Nezakonito prisvajanje imovine odnosi se na krađu i prisvajanje gotovine, zaliha ili hartija od vrednosti. Nezakonito prisvajanje imovine obično prati falsifikovanje i krivotvorenje evidencije i dokumenata. U taj lanac može biti uključeno više lica iz redova menadžmenta, ostalih zaposlenih, pa čak i pojedinaca izvan firme. Krajnji cilj ovih radnji je da se izbriše trag o izvršenom prisvajanju imovine, čme se istovremeno dovode u zabludu brojni korisnici finansijskih izveštaja. Ovaj tip pronevera označava se terminom pronevere zaposlenih.

Nezakonite radnje su mnogo ozbiljnija pojava nego greške, zbog toga što one u sebe uključuju sklonost ka namernoj pogrešnoj proceni pozicija bilansa, izostavljanje nekih iznosa ili obelodanjivanje iz finansijskih izveštaja. Nekada je veoma lako napraviti razliku između pronevera i grešaka, dok je u drugim slučajevima tu razliku teže utvrditi.

ZADATAK REVIZORA

Obaveza revizora je da otkrije greške i pronevere u finansijskim izveštajima. Da bi to ostvario, on mora da planira i izvrši reviziju uz primenu optimalne doze profesionalnog skepticizma u svim fazama procesa revizije. Revizor ne treba da pretpostavlja da je menadžment klijenta u osnovi nepošten i sklon prevarama, ali mora da uzme u obzir i mogućnost postojanja nepoštenih aktivnosti postupaka menadžmenta.

Revizor mora da stekne razumno uverenje o tome da li finansijski izveštaji sadrže ili ne sadrže materijalno značajne i nepouzdane informacije.

Revizor je dužan da učini dve stvari i u slučaju krivotvorenog finansijskog izveštavanja, ili u slučaju nezakonitog prisvajanja sredstava:

- Da izvrši istraživanje o tome da li menadžment klijenta ima sopstvenu procenu verovatnoće nastanka pronevera i
- Sam oceni rizik od pronevera, odnosno njihov mogući uticaj na proces revizije.

Veoma često se dešava da se revizorsko shvatanje u odnosu na verovatnoću nastanka pronevera menja u zavisnosti od postupaka koje je revizor već sproveo, kao i u zavisnosti od objašnjenja koja je prikupio od strane menadžmenta.

Posebna vrsta pronevera, poznata kao krivotvoreno ili lažno finansijsko izveštavanje je ono koje namerno ili nesvesno, unapred smišljenim činom, za krajnji rezultat ima meterijalno netačne iznose u fina-

nsijskim izveštajima. Ovaj tip nezakonitih radnji se koristi da finansijske izveštaje firme prikaže mnogo boljim nego što zaista jesu, a često se koristi termin "friziranje bilansa".

Postoje dve posebne vrste, odnosno načina friziranja bilansa, na koje revizori moraju da obrate posebnu pažnju, i to:

- iskazivanje prihoda u ranijem obračunskom roku, i,
- fiktivna realizacija.

Revizija nezakonitih radnji je aktivan pristup na planu otkrivanja finansijskih mahinacija koristeći pri tome računovodstvene evidencije i informacije, analitičku međuzavisnot, i potpuno poznavanje važećih šema za njihovo prikrivanje.

Poslovi na otrivanju nezakonitih radnji su kombinacija ekspertize revizora i istražitelja kriminalnih radnji. Istražitelji nezakonitih radnji kažu da su njihovi uspesi rezultat slučaja, predosećanja ili sreće.

Veština revizije nezakonitih radnji podrazumeva poznavanje mnogih elemenata, a neki od njih su:

- humani element,
- organizaciono ponašanje,
- poznavanje uobičajenih šema pronevera, dokaza i njihovih izvora,
- standard dokazivanja,
- osećaj za uočavanje opominjućih signala.

Između revizora finansijskih izveštaja i istražitelja nezakonitih radnji postoje brojne razlike u pristupu, a najvažnije su sledeće:

Finansijski revizori	**Istražitelji nezakonitih radnji**
posao obavljaju na bazi standardnog pristupa	posao obavljaju na bazi iskustva, specijalnog obrazovanja, intuicije
akcenat stavljaju na greške i ono što je izostavljeno	pažnju usmeravaju na izuzetke, neobičnosti i način vođenja istrage
procenjuju kontrolni rizik generalno	moraju da misle kao lopov kako bi osmislili načine kontrole koji bi prepoznao pronevere
koriste koncept materijalnosti	nezakonite radnje ispituju sa aspekta kumulirane materijalnosti
zasniva se na teoriji finansijskog računovodstva i revizorskoj logici	polaze od teorija motiva, prilike i integriteta

Na eksterne i interne revizore otpada samo oko 20% otkrivenih pronevera. Veći procenti se pripisuju dobrovoljnom radu drugih, anonimnim prijavama, i slučajnosti. Revizorima pronevera se pripisuju veći uspesi zato što se oni pozivaju u pomoć tek onda kada se pronevera obelodane, ili postanu očigledne.

ZAKLJUČAK

Nezakonite radnje se mogu efikasno otkriti tek onda kada se dobro poznaju motivi, šanse i izgovori za već izvršene pronevere. Da bi do toga zaista i došlo, revizori pronevera moraju da prepoznaju rane znake upozorenja, da osluškuju glasine, i lako uoče indikatore koji su neizbežni pratilac nelegalnog delovanja. Prilikom uvida u poslovanje, revizor treba da "obuče kožu lopova", kako bi mogao da utvrdi da li se tako nešto zaista desilo. Iz tih razloga, revizor treba da osnaži saradnju sa menadžmentom i da pomogne profesionalcima za otkrivanje pronevera da se taj posao uspešno privede kraju.

Sa rastom broja prevara u društvu i uporedno sa porastom izgubljenih vrednosti uzrokovanih prevarama, rastu i šanse za uspešnom karijerom u oblasti forenzičnog računovodstva.

LITERATURA

[1] Belak, Vinko. Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Zagreb: Belak Exellens, 2011
[2] Kolar, Iztok. „Je li forenzično računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala? Acta econimica, godina VIII, broj 12, Banja Luka, 2010
[3] Koletnik, Franci i Melita Koletnik Korošec, Razumevanje forenzičnog računovodstva – prvi deo. Računovodstvo, revizija i financije 5, 2011
[4] Petrović, Aleksandar. Forenzička revizija: Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad, 2010.
[5] Singleton, Tommie W., i Aaron J. Singleton. Fraud auditing and forensic accounting. Fourth edition, John Wiley & Sons, 2010
[6] Nićin N., Petković Z., Računovodstvo, Evropski Univerzitet Brčko Diskrit, Brčko, 2013

UDK 330.34:338.48(497.6) Originalni nuačni rad

Izet Banda
Evropski univerzitet" Kallos", Tuzla
Senad Gutić
Bosna i Heregovina

PRIRODNI TURISTIČKI POTENCIJALI U FUNKCIJI EKONOMSKOG RAZVOJA UNSKO-SANSKOG KANTONA

Sažetak

U radu je izvršena analiza i inventarizacija najznačajnijih prirodnih turističkih potencijala Unsko-sanskog kantona. Bogati i unikatni prirodni resursi ovog područja omogućavaju intenzivan razvoj različitih vrsta turizma, što ujedno znači i povećanje prihoda. Njihova adekvatnazaštita i valorizacija, uz razvoj komunikativnih i receptivnih faktora ponude, te snažnije prekogranične i međuregionalne saradnje, mogla bi imati značajan uticaj na ukupni privredni razvoj Unsko-sanskog kantona.

Ključne riječi : ekonomski razvoj, povećanje prihoda, turistički potencijali, analiza i inventarizacija, prirodni resursi.

NATURAL TOURISM RESOURCES IN FUNCTION OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT UNA-SANA CANTON

Abstract

In this article we made an analysis and inventory of the most important natural tourismresources of the Una-Sana Canton. The rich and unique natural resources of this area enable intensive development of different types of tourism, which also means increased revenue. Theiradequate protection and valorisation,that goes with the development of communicative and receptive factors of offer and also a stronger cross-border and inter-regional cooperation,could have a significant impact on the overall economic development of the Una-Sana Canton.

Keywords: *economic development, increase of revenue, tourism resources, analysis and inventory, natural resources.*

Uvod

Polazeći od dualizma definisanja objekta i predmeta turizma, prvo kao privredne djelatnosti i drugo kao složena ekonomska kretanja, dolazimo do sistemskih veza na relaciji turizma i sistema geografskih nauka. S obzirom da je turizam i horološka kategorija, zbog njegove prostorne organizacije, to onda postoji uzajamno-posljedična veza turizma sa regionalnogeografskim i ekonomsko-geografskim istraživanjima.[16]

Istraživano područje obiluje prirodnim potencijalima koji omogućavaju razvoj turizma kao jedne od najprofitabilnijih djelatnosti. Za razliku od drugih ekonomskih djelatnosti koje na

[16] Spahić M.: Turizam i geografija, Zbornik radova međunarodnog naučnog seminara "Turizam kao faktor regionalnog razvoja", Univerzitet u Tuzli, Tuzla, 2006. str. 45.

različite načine koriste prostor, trajanje turizma je sudbinski vezano uz postojanje kvalitetnog prostora. Unsko-sanski kanton karakterište kvalitetan prostor sa specifičnim prirodnim resursima što predstavlja komparativnu prednost u njegovom ekonomskom razvoju.

Unsko-sanski kanton obuhvata područje sjeverozapadnog dijela Bosne i Hercegovine. Zauzima površinu od 4239,25 km^2 ili 8,05% od ukupne površine naše države. Unsko-sanski kanton je jedna od deset organizacionih jedinica, kantona, koji tvore administrativno-politički sistem Federacije BiH, a sastoji se iz osam općina: Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bužim, Cazin, Ključ, Sanski Most i Velika Kladuša.[17] Unsko-sanski kanton graniči na sjeverozapadu sa općinama Donji Lapac, Korenica i Slunj u Republici Hrvatskoj, na istočnoj granici naslanja se na područje Republike Srpske, a južnim dijelom na Kanton Livno.

Geoprometni položaj Unsko-sanskog kantona karakterizira prirodna odvojenost, nepostojanje adekvatne putne mreže sa centralnim dijelovima Bosne i Hercegovine, što u konačnici rezultira određenim vidom izolacije. Fizičko-geografski uslovi Kantona uslovljavaju njegovu izloženost prema Republici Hrvatskoj, što prostor dovodi u povoljnu konotaciju ka evropskim koridorima i zemljama okruženja, a što je potvrđeno i kroz snažne ekonomske i druge veze sa susjednom državom koje imaju historijski značaj. U regionalno-geografskom pogledu Unsko-sanski kanton smješten je u zapadnom dijelu Unsko-sanske mezoregije koja se teritorijalno podudara sa peripanonskim dijelom Bihaćke krajine i prijedorskim subregionom.[18]Cjelokupno područje pripada geografskoj regiji Bosanska Krajina koja, u ekonomskom, kulturološkom i historijskom pogledu, snažno povezuje stanovni-štvo oba entiteta. To su prepoznali i stručnjaci EURED projekta (2004)koji su Unsko-sanski kanton, zajedno sa 21 općinom Republike Sr-pske, dijelovima Srednjobosanskog i Hercegovačkobosanskog kantona, uvrstili u Ekonomski region sjeverozapadne Bosne.[19]

U ovom radu izvršena je inventarizacija najznačajnijih prirodnih turističkih potencijala Unsko-sanskog kantona, u cilju njihove zaštite i ekonomsko-turističke valorizacije. Pošlo se od pretpostavke da postojanje ovih resursa različite turističko-geografske vrijednosti, omogućuje ne samo razvoj turizma, nego iaktiviranjedrugih ekonomskih djelatnosti koje same po sebi nisu turističke te tako postaju faktor stvaranja mogućnosti većeg zapošljavanja i privrednog razvoja ovog područja.Činjenica da turizam uz sebe vezuje 54 privredne djelatnosti[20] dovoljno govori u prilog ovoj tvrdnji. Također, ovi resursi pre-dstavljaju ogroman potencijal u povezivanju Bo-sne i Hercegovine i Republike Hrvatske, a po-sebno na stvaranju zajedničkog ekonomskog prostora, poboljšanju kvaliteta života, razvoju turističke ponude, promicanju poduzetništva i koncepta održivog razvoja, zaštiti okoliša i poboljšanje dostupnosti svih usluga u lokalnim zajednicama pograničnog područja.

Složenost zadate problematike u ovom radu podrazumijevala je upotrebu više naučnih metoda: analitička, sintetička, matematičko-statistička, terenska i drugih, a što je zavisilo od samog toka istraživanja.

Ekonomsko-geografska valorizacija prirodnih turističkih resursa Unsko-sanskog kantona

Pod pojmom turističkog resursa podrazumijevamo prirodna ili antropogena dobra koja se mogu ekonomski valorizirati. Nema razvoja turizma na pojedinom području, pa makar i marginalnog značaja, ako ono ne posjeduje prirodni ili antropogeni resurs visokog stepena privlačnosti koji može svojim karakteristikama privući određeni segment turističke potražnje i omogućiti turističku ili ekonomsko-turističku valorizaciju. Prostor u turizmu sa svojim resursima je značajan element turističke ponude pa, prema

[17]Prostorni plan Unsko-sanskog kantona, IPSA Instinut, 2013. str. 18.

[18]Smlatić S.: Regije Bosne i Hercegovine, Enciklopedija Jugoslavije, Separat za Bosnu i Hercegovinu, JLZ, Zagreb, 1982., str. 63.

[19]Socioekonomska i SWOT analiza ekonomskog regiona Sjeverozapadna Bosna, EURED-projekat Evropske Unije za regionalni ekonomski Razvoj BIH, 2004.

[20]Alagić M.: Turistički potencijali Unsko-sanskog kantona, Naš krš, broj 33-34, 2000-2001. str. 125.

tome, ima svoju tačno utvrđenu ekonomsku odnosno turističko-tržišnu vrijednost koja se temelji na atraktivnim svojstvima i karakteristikama postojećih resursa.[21]Turistička vrijednost Unsko-sanskog kantona zasnovana je na prirodnim resursima, a to su: geomorfološke odlike, klimatski potencijal i hidro-biogeografski uslovi. Navedene resurse karakterište prirodna očuvanost, a njihova vrijednost je uglavnom prepoznata i stavljena pod određeni vid zaštite.[22]

Najznačajniji geomorfološki turistički resursi na području Unsko-sanskog kantona su planine, riječne doline (kanjoni i klisure) i speleološki objekti. Najveći turistički značaj imaju planine Plješevica (1648 m n/v), Grmeč (1604 m n/v) i Klekovača (1962 m n/v). Na ovim planinama se nalaze prašumski rezervati, a zbog svojih morfoloških i morfometrijskih karakteristika, najčešće se valorizuju za izletničke i rekreativne potrebe. Pećine i špilje su prirodni, ali i turistički kurioziteti koji privlače turiste svojim oblicima i sadržajima. One su osnova za razvoj posebne grane turizma-speleološkog turizma, koji podrazumijeva posjete i istraživanje, prvenstveno za zadovoljavanje rekreativnih potreba. Turističko korištenje ovakvih prostora zahtijeva posebno uređenje i uvođenje mjera sigurnosti, ali su ulaganja relativno mala u odnosu na moguće ekonomske učinke od posjeta.[23] Najpoznatija pećina na ovom području je Hrustovača, koja se nalazi u zapadnom dijelu sela Hrustovo (zaseok Merdanovići), oko 10 km južno od Sanskog Mosta. Pećina je zaštićena kao geološki specijalni rezervat. Pored Hrustovačke pećine, na ovom području se nalaze i druge manje poznate i neistražene pećine kao što su: Dabarska pećina (S. Most), Kamengradska pećina (S. Most), Kevska pećina (S. Most), Rakovićeva pećina (Bos. Petrovac), Dragišićeva pećina (Bos. Petrovac), Kostela pećina (Bihać), Velika pećina (Bihać), Hodžina pećina (Bihać), Sedrena pećina (Bihać), Šišmiš pećina (Bos. Krupa), Voloder (Bos. Krupa), Radetina (Cazin), Glogovačka pećina (Cazin), Hukavica pećina (V. Kladuša), Bastaška pećina (Drvar), pećina kod Martin Broda i dr.

Nacioanalni park “Una”

[21]Bilen M., Bučar K.: Osnovne turističke geografije, Mikrorad i Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb, 2001. str. 21-22.

[22]Na području Unsko-sanskog kantona veliki broj prirodnih staništa imaju status zaštićenog područja, veoma značajnih za naučno-istraživačku, obrazovnu, kulturno-historijsku te turističku namjenu. Zaštićena područja definisana su klasifikacijom koja je zasnovana na Zakonu o zaštiti prirode SR BiH, a samo je nekoliko tih područja usklađeno sa IUCN klasifikacijiom. Ovdje se nalazi Nacionalni park "Una" proglašen 29.05.2008. godine.

[23]Bilen M., Bučar K.: Osnovne turističke geografije, Mikrorad i Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb, 2001. str. 30.

Vode su jedan od najznačajnijih prirodnih resursa na području Unsko-sanskog kantona. Sve površinske vode na području Kantona pripadaju Crnomorskom slivu, odnosno podslivu rijeke Une sa Koranom i Glinom. Podsliv rijeke Une na području Bosne i Hercegovine ima površinu od 8.143 km^2.[24]Na velikim padovima topografske podloge, rijeke usijecaju duboke doline sa strmim stranama (klisure i kanjoni), djelovanjem vertikalne (dubinske) erozije, a na malim padovima usijecaju se široke i plitke doline sa blagim stranama, djelovanjem bočne erozije. Za turizam su svakako najinteresantnije klisure i kanjoni, a na ispitivanom području se izdvajaju kanjon rijeke Une, Unca i Korane. Prirodna raznolikost i unikatnost slivnog područja rijeke Une posebno je izražena u dužini njenog "sedrotvornog" toka sa brojnim pratećim fenomenima (sedrene spilje, sedreni otoci, zastori, slapovi itd.). Svojom turističkom vrijednošću se ističu slapovi u Martin Brodu (Jalak, Srednji i Donji te Veliki slap), Šrbački buk u blizini naselja Kulen Vakuf i Orašac te korito Une od Račića do Ribića sa pojavama bukova i vodopada Troslapa, Dvoslapa, buka pod Bukvom i Ripačkog buka. Turistička vrijednost ovih rijeka je zaista velika, ne samo zbog mogućnosti psihičkog odmora, estetskog doživljavanja i razgledavanja već i zbog razvoja ribolovnog turizma, kupanja i brojnih vrsta sportova na vodi.

Zahvaljujući specifičnim geološko-geomorfološkim i hidrografskim fenomenima područje kanjonskog dijela gornjeg toka rijeke Une uzvodno od Lohova, zatim područje kanjonskog dijela donjeg toka rijeke Unac od njenog ušća u Unu uzvodno od Drvarskog polja, te međuprostor između Une i Unca je proglašeno Nacionalnim parkom "Una". Cijelo područje Nacionalnog parka pripada Unsko-sanskom kantonu, odnosno općini Bihać, u ukupnoj površini od 19 800 ha.[25] Međusobno povezivanje s relativno bliskim Nacionalnim parkom "Plitvička jezera", također sedrotvornim područjem, bi u budućnosti moglo turistički afirmirati ovu regiju kao jedinstveno zaštićeno sedrotvorno područje Europe. Vraćanjem u funkciju Unske pruge i aerodroma Željave kod Bihaća te poboljšanjem postojećih saobraćajnica stvorili bi se realni uvjeti za masovniji posjet inozemnih turista i razvoja turizma u ovom zasad očuvanom području.[26]

Od ostalih, turistički značajnih hidrografskih resursa na području Unsko-sanskog kantona, treba spomenuti Crni izvor na rijeci Unac, izvor Klokota kod Bihaća, izvor rijeke Ostrovice u Kulen Vakufu, Suvajsko međugorje u Bosanskoj Krupi, izvor rijeke Krušnice u Bosanskoj Krupi, izvor rijeke Dabar,kanjon rijeke Sane, nizvodno od Ključa, izvorišnu čelenku rijeke Ribnik, desne pritoke Sane, izvorišnu čelenku Bastašice, lijeve pritoke rijeke Unac, vodopad Bliha i dr. U okviru podzemnih voda, kao specifičnu kategoriju, predstavljaju mineralne, termalne i termomineralne vode, koje pružaju osnov za razvoj banjskog turizma. Najpoznatija ležišta termomineralnih voda nalaze se nalaze se u Gati i Račiću kod Bihaća te Sanskoj Ilidži kod Sanskog Mosta.

Povoljni klimatski uslovi su jedan od najvažnijih atraktivnih faktora turizma. Detaljnim poznavanjem klimatskih elemenata i njihovih pojava na nekom području, omogućava se pronalaženje najpogodnijih vrsta turističke rekreacije za njihovo što kvalitetnije ekonomsko iskorištenje.[27] Klima Unsko-sanskog kantona je određena geografskim položajem uzvišenja Grmeča na sjeveroistoku, Manjače i Dimitora na zapadu, Plješevice, Grmeča, Osječenice i Srnetice na jugu te rijeka Une i Sane, čijim dolinama prodire kontinentalni zrak sa sjevera i sjeveroistoka. Navedene orografske barijere spriječavaju jači uticaj Jadranskog mora. Ljeti je ovo područje često pod uticajem tzv. Azorskog anticiklona, sa dosta stabilnim vremenskim prilikama i povremenim kraćim padavinama lokalnog karaktera. Međutim, zimi su vremenske prilike pod uticajem ciklonske aktivnosti sa Atlanskog oke-

[24]Strategija upravljanja vodama Federacije BiH 2010-2022., Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, 2012.

[25]Plan upravljanja za Nacionalni park Una, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Bosna-S Sarajevo i Elektroprojekt Zagreb, 2011.

[26]LepiricaA.: Geoekološke značajke doline gornjeg toka Une od Martin Broda do Pritoke, Hrvatski geografski glasnik 68/2, Zagreb, 2006. str. 53.

[27]Islamović A.: Klima kao faktor turističke valorizacije općine Sanski Most, Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta, Svezak Geografija, Godina II, Broj 2, Tuzla, 2005. str. 83.

ana i naročito sa Sredozemnog mora, kao i zimskog tzv. Sibirskog anticiklona.

Sjeverni dijelovi Unsko-sanskog kantona pripadaju pojasu umjereno-kontinentalne klime, dok južni dio područja, posebno Martin Brod, Ključ i Bosanski Petrovac, pripadaju prijelaznom pojasu umjereno-kontinentalne klime pretplaninskog tipa, sa nešto izmijenjenim vrijednostima. Područja planina Grmeča, Osječenice, Klekovače i Plješevice imaju karakteristike planinske klime. Umjereno-kontinentalnu klimu ispitivanog područja karakteriše prosječna godišnja temperatura zraka u rasponu 10-11°C. Ljeta su topla, a jeseni toplije od proljeća. Ovakva temperaturna kretanja, uz bogatu riječnu mrežu te prirodnu i kulturnu baštinu, izuzetno su povoljna za razvoj kupališnog turizma, lova, ribolova, veslačkih sportova te rekreacionog i banjsko-lječilišnog turizma.

U oblasti umjereno-kontinentalne klime pretplaninskog tipa, srednja godišnja temperatura zraka se kreće od 9,5-10,0°C, a prosječna godišnja količina padavina je od 1000-1200 mm, sa maksimumom u proljeće i jesen. Snježne padavine su veoma obilne i izražene na višim nadmorskim visinama. Na spomenutim planinskim uzvišenjima zastupljena je planinska klima, koja je, uz sredozemnu klimu, najbolje ocijenjeni tip klime za razvoj različitih vrsta turizma: planinarenja, lova, ribolova, rekreacije i bavljenja različitim vrstama sporta. Smatramo da spomenute planine nisu u dovoljnoj mjeri turistički valorizovane, posebno zbog nepostojanja adekvatne infrastrukture.

Debljina i trajanje snježnog pokrivača, zajedno sa morfometrijskim karakteristikama staza, najznačajniji su element za određivanje stepena kvaliteta planinskih centara. Najznačajnija sezona u planinskom turizmu je u zimskom periodu, prije svega, zbog mogućnosti dužeg zadržavanja snježnog pokrivača koji ima najveću turističku vrijednost. Prema podacima meteoroloških stanica, maksimalne visine snježnog pokrivača na ovom području se bilježe u januaru i februaru, a mogu dostići visine i preko 1m. Visina snježnog pokrivača je veća na višim nadmorskim visinama i može se duže zadržavati. Tako, na nadmorskim visinama od 1500 do 2000m prosječno vrijeme trajanjas snježnog pokrova, u našim geografskim širinama, iznosi od 140 do 250 dana. Pored toga, udio snježnih padavina u ukupnoj godišnjoj količini padavina raste sa porastom nadmorske visine. U planinskim prostorima sa porastom nadmorske visine za svakih 100 m učešće snježnih padavina raste za 3%.[28]Na planini Klekovači, snijeg visine iznad 30 cm zadržava se na površini od 70 do 100 dana.[29]

Prvi snijeg može pasti u septembru i zadržati se do maja, što utiče na produženje zimske turističke sezone. I tokom ljeta, planinski turizam obezbjeđuje raznovrsnu rekreativnu ponudu. Rekreacija na planinama tokom ljeta, zasniva se na klimatskim karakteristikama planinskog područja koje se razlikuje u odnosu na ravničarske ili urbane prostore. Dakle, mogućnost razvoja turizma na planinama tokom cijele godine jedna je od komparativnih prednosti ovog vida turizma. Tokom ljeta, na planinama, moguće je razvijati sportsko-rekreacioni, zdravstveni, lovni i druge vrste turizma.[30]

Unsko-sanski kanton odlikuje visok stepen florističke raznolikosti. Ekosistemi u kanjonu rijeke Une i njene pritoke Unca imaju refugijalno-reliktni karakter, a najveći broj paleoendema i tercijarnih relikata je zastupljen u ekosistemima pukotina karbonatnih stijena gornjeg dijela sliva Une i njene desne pritoke Unca. Ekološki uslovi su omogućili i razvoj velikog broja raznovrsnih biljnih zajednica izuzetne vrijednosti sa preko 1900 biljnih vrsta, što je preko 50% svih vrsta prisutnih u Bosni i Hercegovini.[31] Bogatstvo divljači u šumskim prostranstvima i riba u vodama stvara u turizmu mogućnost za sportsko-rekreativne i zabavne manifestacije, kao što su lov, ribolov, fotosafari itd.

[28]Spahić M.: Turizam i geografija, Zbornik radova međunarodnog naučnog seminara "Turizam kao faktor regionalnog razvoja", Univerzitet u Tuzli, Tuzla, 2006. str. 48.

[29]Maunaga Z. et al.: Zaštićena područja-razvoj i budućnost prašume"Lom", Zbornik radova Naučne konferencije "Šume-indikator kvaliteta okoliša", Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012. str. 45.

[30]Detaljnije o tome vidjeti u: Šećibović R. et al: Uvod u geografiju turizma sa osnovama prostornog planiranja, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2006. str. 42-49.

[31]Prostorni plan Unsko-sanskog kantona, IPSA Instinut, 2013. str. 47.

Turistička infrastruktura i turistički promet Unsko-sanskog kantona

Odgovarajuća infrastruktura je, između ostalog, jedan od elemenata za obezbjeđivanje kvaliteta životne sredine i supješan turistički razvoj. Iako se na području Unsko-sanskog kantona turizam smatra jednom od najperspektivnijih privrednih grana, ipak, u ovaj sektor se treba još ozbiljnije ulagati, jer turistička infrastruktura je nedovoljno razvijena. Postoji manjak sportsko-rekreacijske infrastrukture i turističke signalizacije. Smještajni kapaciteti su dijelom obnovljeni te samo djelomično zadovoljavaju turističku potražnju kako u pogledu kvalitete i standarda tako i po kapacitetima. U pojedinim općinama postoji potreba za izgradnjom novih i sanacijom postojećih objekata. Potreba unaprjeđenja kvalitete osobito je izražena u privatnom smještaju u domaćinstvima. Smještajni kapaciteti koji zadovoljavaju zahtijevane standarde se uglavnom nalaze u najvećim gradovima Unsko-sanskog kantona, Bihaću i Cazinu.[32]

Tabela 1. Ukupni smještajni kapaciteti po općinama Unsko-sanskog kantona

Općina	Broj kreveta	Broj soba	Broj hotela, motela i prenoćišta
Bihać	771	407	14
Bosanska Krupa	109	54	4
Bosanski Petrovac	100	30	1
Bužim	47	12	1
Cazin	342	139	9
Ključ	50	n/a	4
Sanski Most	100	n/a	3
Velika Kladuša	73	40	3
Ukupno	1592	682+	39

Izvor: Prostorni plan Unsko-sanskog kantona, IPSA Instinut, 2013. str. 163.

Ipak, i pored relativno malog broja smještajnih kapaciteta, svake godine je primjetan trend porasta broja noćenja turista. U strukturi turista uglavnom preovladavaju domaći, mada svake godine se bilježi porast broja noćenja stranih turista. Kada je u pitanju vrsta objekta, turisti za prenoćište najčešće koriste hotele (vidi tabelu 2).

Tabela 2. Noćenja turista u Unsko-sanskom kantonu prema vrstama objekata

Godina	Turisti	Hoteli	Odmarališta i slični objekti	Kampovi i pros. za kamp	Ostali smještaj	Ukupno
2013.	Domaći	22873	2657	3	2396	27929
	Strani	15387	1058	641	1236	18322
	Ukupno	38260	3715	644	3632	46251
2014.	Domaći	20416	2337	22	2639	25468
	Strani	17457	1024	515	450	19946
	Ukupno	37873	3361	537	3143	44914
2015.	Domaći	20375	2284	67	3538	26264
	Strani	20826	1140	794	855	23615
	Ukupno	41201	3424	861	4393	49879

Izvor: Unsko-sanski kanton u brojama, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2016. str. 25.

Nedostatak adekvatne osnovne infrastrukture ima značajne implikacije ne samo na sektor turizma, nego i na očuvanje prirodnih vrijednosti u području, kao i normalno funkcioniranje privrede i životnog standarda lokalnog stanovništva. Kao jedan od najozbiljnijih problema, istaknut je nedostatak kanalizacijskog sistema i sistema pročišćavanja otpadnih voda. Također je neadekvatno riješeno upravljanje čvrstim otpadom. Sanacija ovog problema zahtjeva ulaganja javnog sektora, kao i partnerstva sa privatnim subjektima. Nadalje, infrastruktura za nesmetano obavljanje turističkih aktivnosti je ocijenjena neadekvatnom. Ovi problemi se prije svega odnose na pristup turističkim atrakcijama, zaštitu sigurnosti posjetitelja te adekvatan transport posjetitelja. Broj i opremljenost ugostiteljskih

[32]Ibid. str. 163.

objekata u postojećem stanju ne zadovoljava buduće potrebe, te samim tim zahtjeva adekvatnije planiranje, obnovu i prilagođavanje. Nedovoljna je iskorištenost trenutnih resursa koji se mogu mobilizirati u cilju stvaranja održive turističke ponude. Trenutna ponuda je neuvezana i strateški nedefinirana što ima za posljedicu kreiranje sadržaja koji su neodrživi ili imaju negativne posljedice na prirodne vrijednosti. Također je uočen problem nedovoljnog plasmana domaćih proizvoda, posebno zdrave hrane, ostalih poljoprivrednih i sekundarnih šumskih proizvoda i njihovo uključivanje u turističku ponudu. Lokalni proizvodi nisu pokriveni brendingom koji značajno može unaprijediti kvalitetu proizvoda i prihode od istih.[33]

Formiranje turističkog centra Kantona, kao polazne tačke i informaciono-resursnog pokretača za budući razvoj ove privredne grane, je realna potreba. Takav prostor bi u sebi sadržavao informacione punktove, edukativne sadržaje, prateće ugostiteljske sadržaje, prostor za ljudske resurse (turističke vodiče), pružale bi se usluge prevoza do odredišta, organizirale turističke ture, ali bi imao i određene smještajne kapacitete.[34]

Razvoj saobraćajne infrastrukture omogućuje ne samo dolazak turista u izabranu destinaciju već i razvoj uže gravitacijske zone uz saobraćajnicu. Pri tome je u savremenim turističkim kretanjima dominantan cestovni saobraćaj. Područje Unsko-sanskog kantona povezano je sa ostatkom Federacije BiH preko mreže magistralnih puteva, čija je zastupljenost u odnosu na prosjek u Federaciji BiH na niskom nivou. Sličan zaključak slijedi i ukoliko se u obzir uzme populacija koja živi na području Kantona. Gustina magistralnih cesta u BiH je 7,3 km/100 stanovnika, dok je gustina magistralnih cesta u USK-u 1,18 km/100 stanovnika. Iz navedenog, može se uočiti da Unsko-sanski kanton, u pogledu mreže magistralnih puteva, zaostaje u odnosu na ostatak Federacije BiH.

Što se tiče regionalnih puteva, koji povezuju općine Unsko-sanskog kantona, njihov kvalitet je na prilično lošem nivou, s obzirom na veliki broj neasfaltiranih cesta te neodržavanje postojećih putnih pravaca.[35] Najbolji primjer za ovu tvrdnju je Štrbački buk, jedan od najljepših vodopada u ovom dijelu Evrope, do kojeg vode lokalni nekategorisani makadamski putevi, širine do četiri metra.

Zaključak

Zahvaljujući bogatim i unikatnim prirodnim resursima na području Unsko-sanskog kantona je moguće razvijati različite vidove turizma. Od prirodnih potencijala turistički i ekonomski se najbolje mogu valorizovati geomorfološki, hidrogeološki, biogeografski i klimatski resursi. Turistička sezona je uglavnom koncentrisana u onim periodima godine kada za to postoje najbolji klimatski uslovi, a to su ljeto, proljeće i rana jesen.

S obzirom na trenutno usmjerenje Unsko-sanskog kantona ka jačanju različitih vidova turizma, za koji postoji veliki potencijal, a imajući u vidu potencijalni broj korisnika koje može ovaj sektor privući, stanje u oblasti smještaja nije zadovoljavajuće i nije ravnomjerno na nivou Kantona. Ipak, tranzitni turizam i dalje ostaje najzastupljeniji vid ponude, što se očituje i u prosječnom broju dana zadržavanja turista.

Samo rješavanje putnih komunikacija doprinijelo bi razvoju cjelokupnog područja, boljem ambijentu i klimi za razvoj kako turizma tako i drugih djelatnosti. Lokalno stanovništvo mnogo više bi ulagalo u one djelatnosti koje su dozvoljene i kojima se i sada bavi, čime bi došlo do porasta samozapošljavanja, a adekvatna putna komunikacija bi povećala i cijenu nekretnina u tom području. Također, neophodno je jačati prekograničnu i regionalnu saradnju posebno što se u Evropskoj uniji značajna sredstva izdvajaju za njihov razvoj. S obzirom na pogranični geografski položaj Unsko-sanskog kantona, međunarodna saradnja u oblasti održivog korištenja prirodnih resursa je sasvim očigledna potreba, jer se resursi protežu preko administrativnih granica

[33]Master plan razvoja turizma za zaštićeno područje Nacionalnog parka Una, Bosna-S Consulting, 2009. str. 42-43.

[34]Prostorni plan Unsko-sanskog kantona, IPSA Instinut, 2013. str. 372.

[35]Plan zaštite okoliša Unsko-sanskog kantona 2014.-2019, "Una Consulting"-Resursnicentar za vode i okoliš, 2014. str. 55.

i uticaj njihovog korištenja se osjeća sa obje stranegranice.

Literatura

1. Alagić M.: Turistički potencijali Unsko-sanskog kantona, Naš krš, broj 33-34, 2000-2001. str. 125-131.
2. Bilen M., Bučar K.: Osnovne turističke geografije, Mikrorad i Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb, 2001.
3. Šećibović R. et al: Uvod u geografiju turizam sa osnovama prostornog planiranju, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2006.
4. Islamović A.: Klima kao faktor turističke valorizacije općine Sanski Most, Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta, Svezak Geografija, Godina II, Broj 2, Tuzla, 2005. str. 83-91.
5. Lepirica A.: Geoekološke značajke doline gornjeg toka Une od Martin Broda do Pritoke, Hrvatski geografski glasnik 68/2, Zagreb, 2006. str. 31-55.
6. Maunaga Z. et al.: Zaštićena područja-razvoj i budućnost prašume "Lom", Zbornik radova Naučne konferencije "Šume-indikator kvaliteta okoliša", Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012. str. 41-59.
7. Smlatić S.: Regije Bosne i Hercegovine, Enciklopedija Jugoslavije, Separat za Bosnu i Hercegovinu, JLZ, Zagreb, 1982.
8. Spahić M.: Turizam i geografija, Zbornik radova međunarodnog naučnog seminara "Turizam kao faktor regionalnog razvoja", Univerzitet u Tuzli, Tuzla, 2006. str. 45-60.
9. Master plan razvoja turizma za zaštićeno područje Nacionalnog parka Una, Bosna-S Consulting, 2009.
10. Plan zaštite okoliša Unsko-sanskog kantona 2014.-2019, "Una Consulting"-Resursni centar za vode i okoliš, 2014.
11. Plan upravljanja za Nacionalni park Una, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Bosna-S Sarajevo i Elektroprojekt Zagreb, 2011.
12. Prostorni plan Unsko-sanskog kantona, IPSA Instinut, 2013.
13. Socioekonomska i SWOT analiza ekonomskog regiona Sjeverozapadna Bosna, EURED-projekat Evropske Unije za regionalni ekonomski razvoj BIH, 2004.
14. Strategija upravljanja vodama Federacije BiH 2010-2022., Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, 2012.
15. Unsko-sanski kanton u brojama, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2016.

UDK 336.71:005 Pregledni rad

Admir I. Beganović, Puška Adis, Sead Šadić
Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, Visoka škola eMPIRICA u Brčko distriktu BiH,
Vlada Brčko distrikta BiH

POVEZANOST PERCIPIRANE KVALITETE USLUGA BANKE SA RENTABILNOŠĆU I LOJALNOSTI KLIJENATA

Sažetak

U bankarskom sektoru vlada jaka konkurencija na tržištu. Banke moraju da se bore sa tom konkurencijom. Upravo kvalitet predstavlja alat sa kojom se banke bore sa konkurencijom. Ovaj rad predstavlja način da se ustanovi da li je percipirani kvalitet kod klijenata povezan sa pokazateljima rentabilnosti banaka i da li je on povezan sa lojalnošću klijenata.

Istraživanje za potrebe ovoga rada je provedeno na području Brčko distrikta BiH. Ispitano je ukupno 162 klijenta banke. Pri ispitivanju je korišten anketni upitnik koji se sastojao iz pitanja vezanih za lične karakteristike korisnika te pitanja vezani za percipirani kvalitet koje su formirane u skladu sa SERVPREF modelom te pitanja vezani za lojalnost. Rezultati su pokazali da percipirani kvalitet i lojalnost klijenata nisu povezane sa pokazateljima rentabilnosti banaka te da su percipirani kvalitet i lojalnost klijenta povezani.

Ključne riječi: SERVPREF model, kanonička korelacija, lojalnost klijenata, banke.

CORRELATION OF PERCEIVED QUALITY SERVICES BANK WITH COST-EFFECTIVENESS AND CUSTOMER LOYALTY

Summary

In banking sector its strong competition on the market. Banks are required to cope with this competition. The quality is a tool with which banks are struggling with competition. This paper presents a way to determine whether the perceived quality of the clients associated with indicators of profitability of banks and whether it is connected to customer loyalty.

Research for this study was conducted in the area of Brcko District of BiH, total of 162 client banks. When testing was used questionnaire consisted of questions related to the personal characteristics of users and issues related to perceived quality, which are formed in accordance with the model SERVPERF and issues related to loyalty. The results showed that the perceived quality and customer loyalty are not related to the indicators of profitability of banks and that the perceived quality and loyalty of clients connected.

Keywords: SERVPERF model, canonical correlation, customer loyalty, banks.

1. UVOD

Bankarski sektor predstavlja značajan aspekt uslužnog sektora svake države. Svaki građanin, kompanija pa čak i državne institucije se svakodnevno susreće sa nekom bankarskom uslugom. Pod uticajem stalnih promjena u poslovnom okruženju mijenjaju se i očekivanja korisnika povodom bankarskih usluga. Na taj način svaka banka teži da unaprijedi kvalitet svojih usluga te da ispuni sva očekivanja korisnika, pa čak da ta očekivanja i premaši.
Savremene banke pod uticajem konkurencije teže stalnim unaprjeđenjem kvaliteta. Da bi unaprijedila svoja poslovanja banke moraju da se razlikuju od konkurencije i da ponude bolje uslove za svoje klijente. Kroz sistem kvaliteta u bankama vrši se unaprjeđivanje svakog segmenta poslovanja kako bi se poboljšala konkurentska pozicija.

Unaprjeđenje sistema kvaliteta je usmjereno kako na sve procese u bankama tako i na samo osoblje koje provodi proces kvaliteta. Sve se ovo postiže sa ciljem povećanja zadovoljstva klijenata kroz stvaranje dodatne vrijednosti. Na taj način se podiže lojalnost kod klijenata i ostvaruju se dobri poslovni rezultati.

Način na koji klijenti percipiraju kvalitet bankarskih usluga je od ključne važnosti za svaku banku. Sam sistem kvaliteta pada u vodu ukoliko ne postoje povratne informacije od klijenata. Na taj način kroz kontrolni mehanizam se spoznaju dobre i loše strane pružanja bankarskih usluga. Cilj svakog sistema kvaliteta je da unaprijedi svaki segment poslovanja i na taj način eliminiše slabosti.

Predmet ovoga rada je istraživanje percepcije kvaliteta korisnika bankarskih usluga na području Brčko distrikta BiH te njegov uticaj na lojalnost i na profitabilnost banaka. Na osnovu ovoga predmeta mogu se definisati i ključne varijable ovoga istraživanja i to nezavisna varijabla – percepcija kvaliteta bankarskih usluga od strane klijenata, te zavisne varijable – lojanost klijenata banakarskih usluga i profitabilnost poslovanja banaka. Za mjerenje zadovoljstva klijenata u ovom radu će se koristi SERVPREF model.

Cilj ovoga rada je istražiti kako klijenti banaka percipiraju kvalitet u svojoj banci i kako je on povezan sa rezultatima poslovanja određene banke kroz stepen lojalnosti klijenata.

Cijeli rad je podijeljen u šest dijelova. U prvom dijelu rada se definiše predmet istraživanja. Drugi dio rada je zadužen za objašnjenje značaja kvaliteta bankarskih usluga. U trećem dijelu rada se konceptualno razmatra pojam lojalnosti klijenata kod banaka kao rezultat provođenja sistema kvaliteta u bankama. Četvrti dio rada obrađuje najvažnije pokazatelje profitabilnosti /rentabilnosti banaka. U petom dijelu najprije se objašnjava metodologija istraživanja te se vrši ispitivanje postavljenih hipoteza rada. U zaključku su prezentirani najvažniji rezultati istraživanja.

2. PODRUČJE ISTRAŽIVANJA

Sve veća konkurencija u bankarskom sektoru utiče da se banke aktivno uključuju u razvijanje sistema kvaliteta u svom poslovanju kao odgovor na to. Sa podizanjem nivoa kvaliteta banke nastoje zadržati svoje klijente te izgraditi kod njih određeni nivo lojalnosti. Na taj način, kroz unaprjeđenje kvaliteta, svaka banka razvija svoje poslovanje.

Na području Bosne i Hercegovine bankarski poslovi se obavljaju u 27 banaka, a od toga broja u Brčko distriktu BiH egzistiraju poslovnice od 15 banaka koje su smještene sve u radijusu od jednog kilometra. Potrebno je naglasiti da nijedna banka nema sjedište u Brčkom.

Zbog te situacije postoji velika konkurencija među bankama i „borba“ za svakog klijenta. Brčko je veoma važno područje

istraživanja jer u njemu su prisutne gotovo sve banke koje djeluju na nivou cijele BiH, postoje banke koje su vezane za određene regione te one značajno ne utiču na stanje u bankarskom sektoru u BIH. Ono što je značajno da je Brčko distrikt BiH posebna administrativna cjelina koja ne pripada entitetima već je pod jurisdikcijom BiH. Pored toga sastav stanovništva u Brčko distriktu BiH je najsličniji ukupnom sastavu stanovništva u cjelokupnoj BiH, kako po polnoj, etničkoj, starosnoj i raznim drugim kategorijama. Na taj način podaci prikupljeni na području Brčko distrikta BiH od izuzetne važnosti za sve banke u BiH.

Rad daje odgovor na pitanje: **Kako klijenti percipiraju kvalitet usluga u bankama?** To je naročito važno jer su klijenti/ kupci pokretač svakog posla i oni su najvažniji faktor koji određuje da li će se ostvariti određeni poslovni rezultat. Zbog toga je od banaka važno da spoznaju šta njihovi kupci misle o njima i o njihovom cjelokupnom poslovanju. Jer samo zadovoljan klijent banke će biti i lojalan klijent.

Banke kroz spoznaju percepcije kvaliteta od strane klijenata banke mogu unaprijediti svoje poslovanje i ponuditi kvalitetniju i bolju uslugu koja je prilagođena potrebama klijenata. Pomoću provedenog istraživanja na području Brčko distrikta BiH banke će dobiti informacije kojim segmentima svoga poslovanja trebaju posvetiti veću pažnju te na taj način unaprijediti svoje poslovanje.

Na osnovu svega rečenog može se vidjeti važnost istraživanja kvaliteta bankarskih usluga na području Brčko distrikta BiH za sve banke koje egzistiraju u BiH kao i za sve ostale banke.

3. KVALITET BANKARSKIH USLUGA

U svakom sistemu kvaliteta bilo da se radi u proizvodnim ili uslužnim djelatnostima kupac odnosno klijent je na prvom mjestu. „Klijent definira uspješnost banke. Viđenje kvalitete sa pozicije klijenata ključna je odrednica za definisanje usklađenosti usluga sa njihovim potrebama i zahtjevima.“ (Severović, Žajdala, Cvetković Šoštarić, 2009., str. 148.)

Svi klijenti znaju šta je dobar a šta loš kvalitet međutim, kada treba da se definiše kvalitet pogotovo u sferi usluga ne postoji univerzalna definicija. „Ono što jedna osoba percipira kao kvalitetno druga osoba može vidjeti kao prosječno ili ispodprosječno. Naime, elementi koji uključuju navike, stavove, iskustva, set vrijednosti ili društvenu klasu pojedinca, samo su neki faktori koji utvrđuju način na koji osoba može percipirati kvalitet.“ (Marinković, Senić, 2012., str. 14.)

Osnovni zadatak svakog privrednog subjekta je pružiti proizvod odnosu uslugu bolje od svojih konkurenta i na taj način obezbjediti bolju konkurentsku poziciju na tržištu. Svakako kvalitet je najznačajniji alat za tu namjenu. „Iako kvalitet usluge nije jedini činilac koji određuje odluku korisnika da koristi neku bankarsku uslugu, posebno na tržištima manje razvijenih zemalja, ipak taj činilac ima veoma važnu ulogu. On presudno utiče na opstanak i razvoj poslovanja.“ (Radojević, Marjanović, 2011., str. 36.) Mnogi radovi i studije su dokazale da upravo kvalitet je jedan od najvažnijih faktora koji utiče na poslovanje banke. Kada se govori o kvalitetu u bankarstvu prvenstveno se misli na način na koji se pruža usluga klijentima. „Kvalitetna usluga dijeli se u dvije glavne dimenzije: jedna nam kaže “što” usluga donosi klijentu (rezultat usluge), a druga “kako” se usluga dostavlja klijentu.“ (Pepur, 2006., str. 55.)

Upravo drugi segment, kako se usluga donosi klijentu, predstavlja bitan faktor za određivanje kvaliteta usluga u bankarstvu. Način na koji klijent preferira pruženu uslugu je povezana sa njegovim zadovoljstvom.

Cilj svake banke je da su klijenti zadovoljni, međutim u praksi se dešavaju slučaji da nisu na adekvatan način pružene usluge. Upravo model koji su razvili Parasuraman, Zeithaml i Berry pokazuje pet jazova koji uzrokuju neuspješno pružene usluge.

Slika 1. Model kvaliteta usluga

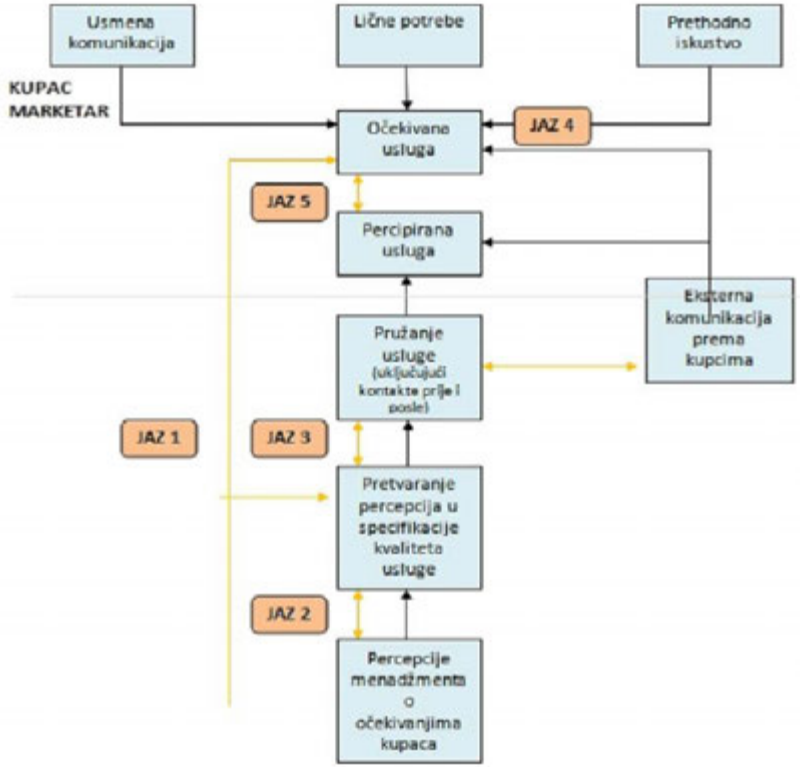

Izvor: *Parasuraman, A., Berry, L.L., Zeithaml, V.A., (1985) A conceptual model of service quality and its implications for future research, Journal of Marketing, Vol. 49, str. 44.*

Ono što se razmatra u ovom modelu je:

1. Očekivanja korisnika usluge – istražuje se šta korisnici stvarno žele.
2. Specifikacija kvaliteta usluge – sposobnost menadžmenta da očekivanja korisnika prevede u specifikaciju kvaliteta kroz dizajn usluge.
3. Isporuka usluge – neophodno je pratiti kako bi kvalitet bio na visokom nivou.
4. Eksterna komunikacija – očekivanja korisnika formiraju se na osnovu eksternih kontakata sa kompanijom.
5. Očekivana usluga – minimalni kvalitet usluge koji su korisnici spremni da prihvate (Brdar i dr., 2013., str. 487.)

U prezentovanom modelu postoji pet jazova između očekivanja i percepcija klijenata o primljenoj usluzi i to:

1. Prvi jaz predstavlja razliku između očekivanja klijenata i zapažanja menadžmenta o očekivanjima klijenata.
2. Drugi jaz proizlazi iz razlike između zapažanja menadžmenta i specifikacije kvalitete usluge.
3. Treći jaz je razlika između specifikacije kvalitete usluge i aktualne isporuke usluge.
4. Četvrti jaz javlja se kada ono što je kazano o usluzi kroz eksternu komunikaciju ne odgovara onome što je isporučeno.
5. Peti jaz između percipirane i očekivane usluge javlja se kada korisnik, u kontekstu onoga što očekuje od usluge, procjenjuje performanse sadašnje usluge te na taj način daje svoj sud o razini kvalitete korištene usluge. (Pepur, 2006., str. 55.)

Ovi navedeni jazovi utiču na percepciju kvaliteta usluga banaka od strane klijenata te je potrebno voditi računa da se oni ne jave i da uvjek klijent dobije uslugu koja ispunjava ili čak premašuje njegova očekivanja. Na taj način dolazi do satisfakcije i obrnuto ukoliko postoji jazovi dolazi do dissatisfakcije kod strane klijenata.

4. LOJALNOST KLIJENATA BANKARSKIH USLUGA

Lojalan korisnik predstavlja korisnika koji ponavlja kupovinu usluge, ali i prenosi ostalima iz svoje okoline pozitivne komentare o konkretnoj usluzi. Može se reći da lojalan korisnik "obezbjeđuje" nove korisnike organizaciji. Takođe, više je otvoren za saradnju, obično nije osjetljiv na promjenu cijene, interesuje se za nove usluge. (Brdar i dr., 2013., str. 489.)

Osnovni zadatak svake banke je da ima zadovoljnog klijenta, jer samo zadovoljan klijent može potom postati lojalan. Bankama je potrebno što više lojalnih klijenata, jer nije dovoljno privući klijente u banku potrebno ih je i zadržati, pogotovo u današnje doba gdje vlada velika konkurencija.

Da bi korisnik postao lojalan korisnik, prethodno je potrebno da se postigne njegova satisfakcija, odnosno da se ispune korisnikova očekivanja, konzumiranjem usluge. (Brdar i dr., 2013., str. 489.)

Ono što bi satisfakcija trebala doprinijeti je izgradnja potpune lojalnosti kod klijenata banaka te da zadržavaju istu banku bez obzira na marketinške aktivnosti drugih banaka oni ostaju klijenti te banke. Klijenti su na udaru propagandnih poruka koje pokušavaju uticati na njihovu percepciju. Međutim, sistem kvaliteta je ta poluga koja spriječava pokušaje uticanja na zadovoljstvo klijenta. Na taj način kvalitet predstavlja najbolji alat za izgradnju osjećaja lojalnosti kod bankarskih klijenata.

„Pozitivni motivi za izlazak i napuštanje klijenata banke povezani su sa atraktivnijim alternativama koje nude konkurenti, dok su negativni motivi obično povezani sa nezadovoljstvom vezanim za finansijsku instituciju i nivo pružene usluge. Finansijske institucije zato treba da odluče da li žele da klijenti ostanu iz pozitivnih razloga, ili prosto žele da ih zarobe. Klijenti mogu biti ohrabreni da ostanu u instituciji ako im se ponudi bolji kvalitet usluge." (Jovin, 2011., str. 166.)

5. POKAZATELJI PROFITABILNOSTI BANAKA

Profitabilnost poslovanja rezultat je uspješnosti realizacije mjera poslovne politike banke. Da bi se rezultati uspješnog ili neuspješnog poslovanja banke mogli kvantificirati, koriste se pokazatelji profitabilnosti banke. (Pavković, 2004, str. 180.) Pokazatelji profitabilnosti odnosno rentabilnosti za razliku od drugih finansijskih pokazatelja uzimaju u obzir kako podatke iz bilansa stanja tako i podatke iz bilansa us-

pjeha, za razliku od npr. pokazatelja likvidnosti koji uzimaju samo podatke unutar bilansa stanja. Na taj način se u isti rang stavljaju sve banke bez obzira na iznos kapitala sa kojima one raspolažu. Za mjerenje pokazatelja profitabilnosti banaka korist će se sljedeći pokazatelji:

- Povrat na aktivu (eng. Return On Assets – ROA)
- Uticaj na prinos kapitala (eng. Return On Equity – ROE)
- Profitna marža (eng. Return On Sell – ROS)

Osnovna formula za izračunavanja ROA glasi:

$$\text{ROA} \quad \frac{\text{Neto dobit}}{\text{Ukupna aktiva}} \qquad (1)$$

Povrat na aktivu u ekonomskoj literaturi se često naziva Prinos imovine ili Učinak na prinos imovine. (Šiško Kuliš, 2009., str. 134.) Ovaj omjer (stopa prinosa) pokazuje neto dobit kao postotak od ukupne prosječne aktive banke. Ako se omjer ROA ostvaruje u redu veličine ≥ 1, investiranje u dionice takve banke smatra se profitabilnim. (Pavković, 2004, str. 181.)

Osnovna formula za izračunavanje pokazatelja ROE glasi:

$$\text{ROE} \quad \frac{\text{Neto dobit}}{\text{Trajni kapital}} \qquad (2)$$

Ovaj pokazatelj mjeri povrat na dionički kapital, odnosno u KM iskazuje bankarsku dobit po jednom KM knjigovodstvenog kapitala. Vlasnicima banke pokazuje koliku je dobit menadžment banke ostvario po jednom KM njihova udjela u kapitalu banke. Osnovna formula za izračunavanja pokazatelja ROS glasi:

$$\text{ROS} \quad \frac{\text{Neto dobit}}{\text{Prihod}} \qquad (3)$$

Profitna marža pokazuje postotak ostvarenog dobitka (profita) prema vrijednosti cjelokupnog urađenog posla izraženog kroz ostvareni prihod u određenom razdoblju. (Šiško Kuliš, 2009., str. 134.)

Osnova za izračunavanje ovih pokazatelja će biti finansijski izvještaji banka za 2013. godinu.

6. METODOLOGIJA I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Prilikom mjerenja kvaliteta bankarskih usluga postoje mnogi različiti pristupi. Svakako SERVQUAL model se najviše koristi pri mjerenju kvaliteta ne samo u bankarstvu već i u svim drugim uslužnim djelatnostima. Međutim, u ovom istraživanju nije mjereno očekivanje klijenata već samo percipirana kvaliteta od strane klijenata, pa je korišten SERVPREF model. Ne postoji značajna razlika u pogledu korištenih pitanja između ova dva modela za mjerenje kvaliteta usluga. Ova dva modela se razlikuju u tome što SERVQUAL ima dvije grupe identičnih pitanja za mjerenje očekivanja i za mjerenje percepcija dok SERVPREF koristi jednu grupu pitanja koje mjere samo percepcije klijenata.

Oba ova modela se zasnivaju na petodimenzionalnom mjerenju kvaliteta usluga. Korišteni SERVPREF model se sastoji od 22 unificirana pitanja za mjerenje kvaliteta usluga od strane klijenata koji su prilagođeni bankarskom poslovanju. Korištena su sljedeća pitanja za pojedinu grupu pitanja gdje su klijenti morali da odaberu stepen slaganja sa postavljenim tvrdnjama koje su postavljene u vidu Likertove skale sa sedam stepeni.

- Opipljivost (tangibles):
- Vaša banka posjeduje modernu opremu;
- Eksterijer i interijer vaše banke je vizualno prihvatljiv;

- Zaposlenici vaše banke uredno izgledaju;
- Materijali u vidu brošura i obrazaca su prihvatljivi;

• Pouzdanost (reliability):
- Vaša banka ispunjava povjerene poslove u dogovorenom roku;
- Vaša banka pokazuje veliki interes u rješavanju Vašeg problema;
- Vaša banka ispunjava povjerenu uslugu u pravo vrijeme;
- Vaša banka izvršava uslugu u vremenu kada je obećala;
- Vaša banka insistira na poslovanju bez pogreški;

• Poistovjećivanje (responsiveness)
- Zaposlenici vaše banke Vam tačno kažu kada će se usluga pružiti;
- Zaposlenici vaše banke pružaju brzu uslugu;
- Zaposlenici vaše banke uvjek su spremni pomoći;
- Zaposlenici vaše banke nikada nisu zauzeti da odgovore na Vaš upit;

• Povjerenje (assurance)
- Ponašanje zaposlenika u banci Vam uliva povjerenje;
- Kada obavljate transakcije sa Vašom bankom osjećate se sigurnim;
- Zaposlenici vaše banke su uvjek ljubazni u kontaktu sa Vama;
- Zaposlenici vaše banke posjeduju znanja da odgovore na Vaše upite;

• Susretljivost (empathy)
- Vaša banka vam posvjećuje individualnu pažnju;
- Radno vrijeme banke je pogodno za sve njene klijente;
- Vaša banka posjeduje zaposlenike koji vam pružaju ličnu pažnju;
- Vaša banka radi u Vašem najboljem interesu;
- Zaposlenici Vaše banke razumiju Vaše specifične potrebe;

Osim ovih pitanja anketni upitnik za potrebe ovog istraživanja je obuhvatao i dio pitanja za mjerenje lojalnosti klijenata kao i pitanja vezana za pol ispitanika, godine starosti kao i frekvenciju korištenja usluga banke.

Kod mjerenja lojalnosti klijenata su korištena sljedeća pitanja:
- Sve u svemo zadovoljni ste sa uslugama vaše banke;
- Govorite uvjek pozitivno o vašoj banci drugim poznanicima;
- Svako Vaše iskustvo sa bankom je prijatno;
- Namjeravate ostati još dugo klijent banke;
- Preporučujete drugima da koriste usluge vaše banke;
- Kada bi ponovo birali banku izabrali bi istu.

Ovo istraživanje je provedeno na području Brčko distrikta BiH u vremenskom periodu od 13-27. 10. 2014. godine gdje se putem ispitivanjem željelo da istraži zadovoljstvo klijenata sa kvalitetom pružene usluge kod banke gdje imaju račun. Korišten je namjerni prigodni uzorak tj. ispitivani su klijenti banaka na području Brčko distriktra BiH. Jedan od razloga za korištenje ovakvog uzorka je što se naišlo na nerazumijevanje od strane banka, tj. one nisu željele da sudjeluju u ovom istraživanju i da svojim korisnicima proslijede upitnik. Zbog toga se koristio namjerni prigodni uzorak. Od 351 kontaktiranih osoba njih 162 je pristalo da se anketira i da popuni anketni upitnik. Ono što je posebno važno da se u ovom broju obuhvatili klijenti iz svih banaka koje egzistiraju na nivou Brčko distrikta BiH.

Od ukupnog broja prikupljenih anketnih upitnika 60 posto ispitanika su bili ženskog pola. Što se tiče starosti ispitanika ona je grafički prikazana na slici 2.

Slika 2. *Grafički prikaz starosti ispitanika.*

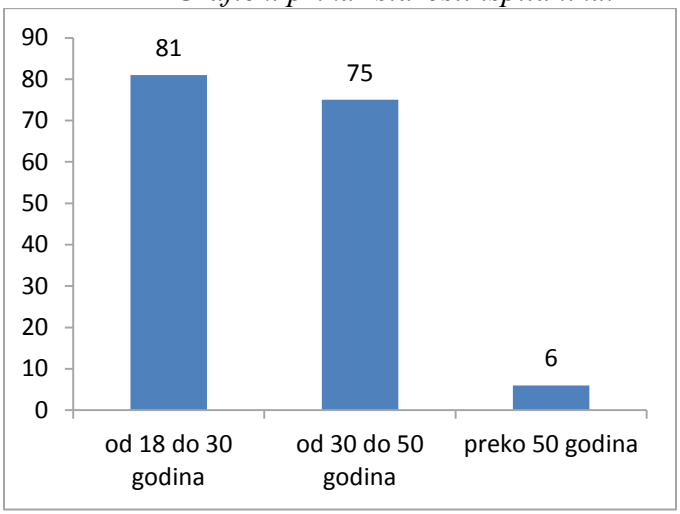

Što se tiče frekvencije posjećivanja banke dobijeni su sljedeći rezultati:

Slika 3. *Frekvencija posjećivanja banke*

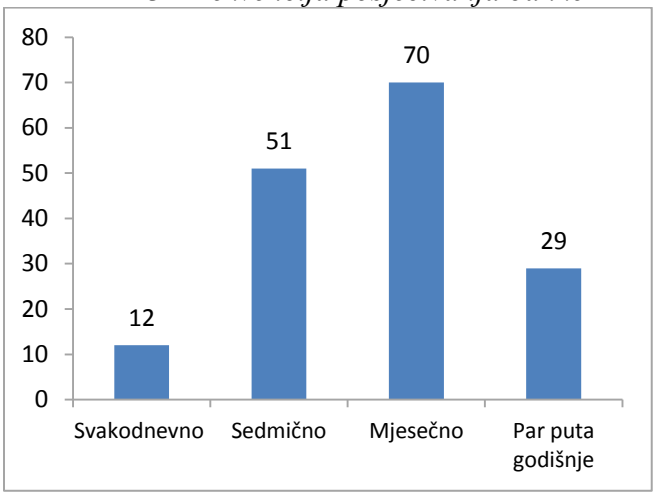

Ovo istraživanje se provodilo se u cilju dokazivanja povezanosti percepiranog kvaliteta sa lojalnosti kod klijenata te povezanost ove dvije navedene varijable sa poslovnim rezultatima banka u vidu pokazatelja rentabilnosti poslovanja, što grafički izgleda ovako:

Slika 4. *Postavljene hipoteze istraživanja*

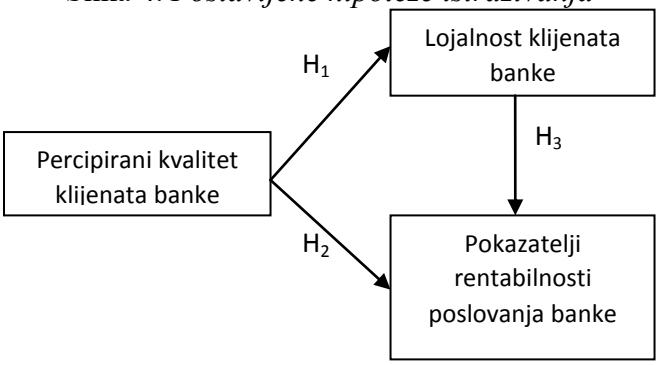

Izvor: autor istraživanja

Iz grafičkog prikaza se vide postavljene hipoteze i to:

- H1 – Percipirani kvalitet je statistički značajno povezan sa lojalnosti kod klijenata banka u Brčko distriktu BiH.
- H2 – Percipirani kvalitet klijenata je statistički značajno povezan sa pokazateljima rentabilnosti poslovnih banka.
- H3 – Lojalnost kvaliteta klijenata banaka je statistički značajno povezana sa pokazateljima rentabilnosti poslovnih banka.

Dokazivanje postavljenih hipoteza će se vršiti pomoću kanoničke korelacione analize. Kanonička korelaciona analiza je kompleksna komparativna parametrijska statistička procedura koja omogućava da se utvrde relacije između dva multidimenzionalna sistema manifestnih (ili latentnih) varijabli koji pripadaju različitim prostorima. Takođe ona omogućava utvrđivanje relacija jednog multidimenzionalnog sistema manifestnih ili latentnih kriterijumskih varijabli sa multidimenzionalnim sistemom prediktorskih varijabli iz nekog drugog prostora. (Trajković, Nikolić, 2008., str. 381.)

Prije nego što se pređe na dokazivanje postavljenih hipoteza istraživanja bit će ustanovljena povezanost unutar pet dimenzija mjerenja kvaliteta i lojalnosti kvaliteta, putem korelacione analize. Za izračunavanje korelacione analize bit će korišten Spearmanov koeficijent korelacije pošto su mjerne skale u obliku ranga odnosno ocjene. „Koeficijentom korelacije ranga Spearman mjeri se stupanj i smjer asocijacije dviju pojava predočenih parovima rang-varijabli.“ (Šošić, 2004., str. 424.) Kod ovoga koeficijenta korelacije ukoliko su varijable numeričke potrebno ih je transformirati u varijable oblika ranga. Osnove ovoga koeficijenta su parovi modaliteta rang varijable i uz pomoć njih se računa korelacija. Vrijednost rezultata ovog koeficijenta može da varira između teorijskih vrijednosti -1 i 1. Kada se približava 1, indikacija je da su rangovi slični ili isti, kada je vrijednost manja od nule i približava se -1, rangovi su obrnuti, odnosno negativno korelisani.

Osim ove analize bit će izračunate vrijednost Cronbach's Alpha koji ispituje normalnost distribucije pojedinih varijabli. Koeficijent Cronbach Alfa je mjera unutrašnje dosljednosti grupe tvrdnji, a može poprimiti vrijednost između 0 i 1; što je bliže vrijednosti 1, to je mjerna skala pouzdanija. Ukoliko je vrijednost bliža nuli to postoji veća mogućnost slučajne pogreške. Vrijednost Cronbach's Alpha treba da bude veća od 0,5 čime se dokazuje pouzdanost prikupljenih podataka. Za izračunavanje ovih po-

kazatelja bit će korišten programski alat SPSS 19.

Tabela 1. *Vrijednosti Spearmanove korelacione analize i Cronbach's Alfa*

Varijable kvaliteta	Cronbach's Alpha	Korelaciona povezanosti sa varijablama kvaliteta								
		Varijable lojalnosti						Varijable profitabilnosti		
		LK1	LK2	LK3	LK4	LK5	LK6	ROA	ROE	ROS
OPI1	0.820	0.554	0.465	0.482	0.438	0.458	0.410	0,081	0,078	0,089
OPI2	0.847	0.554	0.505	0.508	0.469	0.485	0.417	0,034	0,043	0,028
OPI3	0.823	0.598	0.460	0.503	0.381	0.444	0.407	0,122	0,107	0,138
OPI4	0.847	0.614	0.518	0.505	0.537	0.508	0.523	0,042	0,029	0,056
POU1	0.930	0.710	0.611	0.644	0.663	0.628	0.617	-0,073	-0,077	-0,062
POU2	0.927	0.683	0.665	0.743	0.724	0.716	0.702	-0,113	-0,115	-0,096
POU3	0.918	0.675	0.616	0.660	0.704	0.650	0.668	-0,098	-0,101	-0,086
POU4	0.917	0.662	0.610	0.638	0.655	0.643	0.617	-0,034	-0,042	-0,017
POU5	0.931	0.627	0.642	0.625	0.581	0.608	0.633	-0,008	-0,020	0,002
POI1	0.905	0.683	0.626	0.633	0.624	0.660	0.610	-0,096	-0,097	-0,084
POI2	0.899	0.710	0.671	0.670	0.660	0.630	0.602	-0,033	-0,035	-0,026
POI3	0.899	0.746	0.674	0.667	0.632	0.638	0.581	-0,021	-0,034	-0,011
POI4	0.904	0.680	0.655	0.651	0.641	0.620	0.567	-0,048	-0,057	-0,029
POV1	0.877	0.742	0.731	0.725	0.675	0.666	0.624	-0,033	-0,041	-0,020
POV2	0.919	0.672	0.632	0.655	0.598	0.584	0.588	0,023	0,011	0,036
POV3	0.891	0.683	0.635	0.680	0.559	0.607	0.563	-0,055	-0,068	-0,038
POV4	0.885	0.715	0.675	0.709	0.622	0.631	0.611	-0,147	-0,151	-0,138
SUS1	0.890	0.679	0.736	0.687	0.672	0.711	0.667	-0,092	-0,098	-0,083
SUS2	0.915	0.524	0.517	0.525	0.514	0.545	0.545	-0,028	-0,022	-0,029
SUS3	0.890	0.553	0.591	0.578	0.553	0.595	0.584	-0,089	-0,096	-0,079
SUS4	0.884	0.656	0.657	0.654	0.608	0.607	0.593	-0,094	-0,095	-0,088
SUS5	0.884	0.693	0.685	0.708	0.667	0.691	0.671	-0,097	-0,106	-0,078
Cronbach's Alpha		0.949	0.943	0.941	0.941	0.937	0.945			

Na osnovu dobijenih rezultata korelacione analize možemo vidjeti da postoji značajna pozitivna korelaciona povezanost između parametara varijabli kvaliteta i varijabli lojalnosti. Međutim, korelaciona analiza pokazuje da ne postoji povezanost između varijabli kvaliteta i varijabli profitabilnosti banaka, ali odbacivanje ili prihvatanje hipoteza će se odrediti pomoću kanoničke korelacione analize.

Cronbach's Alpha se izračunavao za svaku dimenziju kvaliteta bankarskih usluga, odnosno za pitanja koja su vezana za određivanje lojalnosti klijenata. Rezultati Cronbach's Alpha pokazuju da postoji velika pouzdanost prikupljenih podataka, pošto je najmanja vrijednost ovoga pokazatelja 0,820 dok je najveća 0,949.

Nakon što se utvrdila povezanost i pouzdanost prikupljenih podataka vrši se dokazivanje hipoteza pomoću kanoničke korelacije. Izačunavanje kanoničke korelacione analize će se vršiti pomoću programskog paketa Statistica.

Prilikom analize ovih rezultata dokazivanje hipoteza se vrši na osnovu rezultata „p“ vrijednosti. Ukoliko je vrijednost $p<0,05$ odnosno $p<0,01$ postavljena hipoteza se može prihvatiti odnosno postoji značajna povezanost između dvije posmatrane grupe. Osim što se posmatra vrijednosti „p“ ova analiza govori koliki je i kanonički koeficijent ove analize. Poželjno je da ovaj koeficijent bude bliže jedinici jer ukoliko je ovaj koeficijent jedan onda postoji potpuna kanonička povezanost posmatranih varijabli a ukoliko je ova vrijednost nula onda to pokazuje da ne postoji nikakva povezanost između njih. Poželjno je da i vrijednost hi-kvadrata bude što veća.

Tabela 2. *Vrijednost kanoničke korelacije za postavljene hipoteze*

Postavljena hipoteza	Can R	Can R^2	Chi-sqr.	p	Prihvaćenost hipoteze
H1	0,892581	0,796700	386,4832	0,000000	Prihvaćena
H2	0,466384	0,217514	75,75237	0,193086	Odbačena
H3	0,225870	0,051017	13,93340	0,733393	Odbačena

Rezultati kanoničke korelacije su pokazali da je prihvaćena samo prva postavljena hipoteza odnosno da postoji značajna statistička povezanost varijabli kvaliteta i varijabli lojalnosti kod klijenata banka u Brčko distriktu BiH. Ostale dvije hipoteze nisu prihvaćene pošto ne postoji značajna statistička povezanost između posmatranih varijabli u tim hipotezama. Varijabla rentabilnosti poslovanja banaka nije značajno povezana sa varijablom percipirani kvalitet odnosno sa varijablom lojalnost klijenata.

Na osnovu ovih rezultata možemo zaključiti da ne postoji povezanost kod percepcije kvaliteta klijenata odnosno lojalnosti sa postignutim poslovnim rezultatima. To nameće zaključak da na poslovanje banke utiču mnogi faktori a ne samo percipirani kvalitet i stepen lojalnosti klijenata. Pa je zadatak budućih istraživanja da pronađu varijablu odnosno grupu varijabli koje su najviše povezane sa varijablom rentabilnosti poslovanja banaka.

Sada ćemo se vratiti na hipotezu koja je dokazana te utvrditi koja je dimenzija kvaliteta najviše povezana sa varijablom lojalnosti klijenata. Ovu analizu ćemo provesti koristeći se kanoničkom korelacionom analizom.

Tabela 3. *Vrijednost kanoničke korelacije kod povezanosti dimenzija kvaliteta sa lojalnosti kod klijenata*

Dimenzija kvaliteta	Can R	Can R^2	Chi-sqr.	p
Opipljivost	0,701837	0,492575	131,4537	0,000000
Pouzdanost	0,837560	0,701507	226,9557	0,000000
Poistovjećenost	0,821583	0,674998	188,8083	0,000000
Povjerenje	0,836635	0,699959	200,1223	0,000000
Susretljivost	0,840314	0,706128	204,5126	0,000000

Na osnovu provedene analize se dokazalo da je najveća povezanost između dimenzije kvaliteta – susretljivosti i lojalnosti klijenata. Međutim, analiza pokazuje ni da dimenzije kvaliteta – pouzdanost, poistovjećenost, povjerenje značajno ne zaostaju sa naprijed navedenom dimenzijom kvaliteta. Jedino dimenzija kvaliteta – opipljivost pokazuje značajne razlike u odnosu sa varijablnom lojalnosti klijenata. Na osnovu ovih rezultata možemo zaključiti da su sve dimenzije kvaliteta značajno povezane sa varijablom lojalnosti kod klijenata bankarskih usluga.

7. ZAKLJUČAK

Kvalitet je svakako najvažnije faktor koji određuje poslovanje jedne kompanije odnosno banke. Stalnim unaprijeđenjem kvaliteta svaka banka nastoji da stekne nove klijente te da utiče na percepciju postojećih klijenata. Samo zadovoljan klijent može postati i lojalan.

Upravo ovaj rad je istraživao percepciju kvaliteta od strane klijenata banaka u Brčko distriktu BiH, pomoću SERVPREF modela. Osim percepcije kvaliteta od strane klijenata istraživao se i stepen njihove lojalnosti i sve ovo je upoređivano sa pokaza-

teljima rentabilnosti poslovanja banaka koje egzistiraju u Brčko distriktu BiH.

Rezultati dobijeni ovim istraživanju su pokazali da ne postoji statistički značajna povezanost percepciranog kvaliteta i lojalnosti klijenata sa pokazateljima rentabilnosti tih banaka. Međutim, dokazano je da klijenti koji su zadovoljni kvalitetom su lojalni klijenti. Na taj način je dokazano da su povezane ove dvije varijable.

Daljom analizom prikupljenih podatka je utvrđeno da najmanju povezanost ima dimenzija kvaliteta – opipljivost u odnosu na lojalnost klijenata. Međutim, i kod ove dimenzije kvaliteta postoji statistička važna povezanost sa varijablom lojalnosti klijenata.

U budućim istraživanjima je potrebno istražiti koje su to varijable povezane sa pokazateljima rentabilnosti poslovanja banaka, jer je u ovom istraživanju dokazano da ne postoji povezanost ove varijable sa drugim varijablama korištenim u ovom istraživanju.

LITERATURA

1. Severović K., Žajdala N., Cvetković Šoštarić B., (2009). Konceptualni model kao alat za upravljanje kvalitetom bankarskih usluga. *Ekonomski Vjesnik*, 22(1), 147-160.
2. Radojević P., Marjanović D., (2011). Kvalitet usluga u bankarstvu: nesaglasnosti, odrednice i istraživačke tehnike za unapređenje kvaliteta. *Bankarstvo*, 7/8, 34-59.
3. Pepur M., (2006). Kvaliteta usluga u bankarskoj industriji: koncept i mjerenje. *Tržište*, 18(1-2), 53-66.
4. Parasuraman, A., Berry, L.L., Zeithaml, V.A., (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
5. Brdar I., Čavić B., Živković R., Matović V., (2013). Kvalitet usluga kao preduslov satisfakcije potrošača. *12. Međunarodni naučni skup sa Sinergija 2013*., 484-490.
6. Marinković V., Senić V., (2012). Analiza elemenata kvaliteta usluga u korporativnom bankarstvu. *Ekonomski horizonti*, 14(1), 13-22.
7. Jovin S., (2011). Ljudski potencijal u procesu pružanja usluge u finansijskim institucijama. *Škola biznisa*, 4, 160-168.
8. Pavković A., (2004). Instrumenti vrednovanja uspješnosti poslovnih banaka. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 2(1), 179-192.
9. Trajković S., Nikolić M., (2008). Kanoničke relacije antropometrijskih mera i posturalnih poremećaja školske dece. *Glasnik antropološkog društva Srbije*, 43, 379-385.
10. Šošić I., (2004). *Primijenjena statistika*, Školska knjiga, Zagreb.

UDK 331.103:658 Pregledni rad

Slobodan Nićin, Vojislava Grbić,Eldin Bekrić
Fakultet za evropske pravne i političke studije, Novi Sad, i Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko distrikt, Bosna i Hercegovina
Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije, Sremski Karlovci, i Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko distrikt, Bosna i Hercegovina
Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet Kallos, Bosna i Hercegovina, doktorand

PRODUKTIVNOST DANAS

Sažetak

Ekonomski smisao principa produktivnosti jeste ostvariti što veći dobitak – profit sa što manjim angažovanjem sredstava. U ekonomskoj teoriji i praksi daje se velikik značaj produktivnosti kao merilu kvaliteta ekonomije što proizlazi iz značaja dobitka kao rezultata reprodukcije i angažovanjih sredstava za proces reprodukcije. Isto tako, produktivnost merena odnosnom između dobitka i angažovanih sredstava predstavlja pokazatelj repoduktivne sposobnosti u konkretnoj organizaciji tj kakva je mogućnost reprodukovanja uloženog ukupnog ekonomskog rada na nivu ukupnog procesa reprodukcije.

Produktivnost je globalni pokazatelj poslovnog uspeha, i sadrži u sebi rezultate ostvarene produktivnosti i ekonomičnosti u istom periodu. To je konačni, saldirani izraz, izraz definitivnog finansijskog rezultata koji indicira sveukupni uspeh preduzeća. Ona je odlučujuće merilo efikasnosti korišćenja sredstava, merilo uspeha privređivačke aktivnosti i poslovnosti preduzeća.

Princip produktivosti je zahtev ili težnja da se ostvari što veći dobitak sa što manjim angažovanjm sredstava u reprodukciji.

Ključne reči: *produktivnost, poslovni uspeh, ekonomičnost*

PRODUCTIVITY TODAY

SUMMARY

The purpose of the principles of productivity is to make a bigger profit - profit with minimal engaged means. In economic theory and practice given big importance of productivity as well as quality scale economies resulting from the nature of the gain as a result of reproduction and engaged funds for the process of reproduction. Also, productivity measured by the relation between profit and committed funds is an indicator of reproductive skills in a particular organization, ie what is the possibility of playing on investment overall economic work in the level of overall process of reproduction.

Productivity is a global indicator of business success, and contains within itself the results achieved in productivity and cost in the same period. This is the final, netted expression, the expression definitive financial results indicate overall company success. It is crucial measure of

the efficiency of utilization of funds, the measure of success gainful activity and professionalism of the company.

Productivity is the principle requirement or desire to achieve a greater gain with as little and limited engaged resources in reproduction.

Keywords: *productivity, business success, economy*

UVOD

Ekonomski smisao principa produktivnosti jeste ostvariti što veći dobitak – profit sa što manjim angažovanjem sredstava. Produktivnost merena odnosnom između dobitka i angažovanih sredstava predstavlja pokazatelj repoduktivne sposobnosti u konkretnoj organizaciji.

Produktivnost je globalni pokazatelj poslovnog uspeha, i sadrži u sebi rezultate ostvarene produktivnosti i ekonomičnosti u istom periodu. To je konačni, saldirani izraz, izraz definitivnog finansijskog rezultata koji indikuje sveukupni uspeh preduzeća. Ona je odlučujuće merilo efikasnosti korišćenja sredstava, merilo uspeha privređivačke aktivnosti i poslovnosti preduzeća.

Princip produktivosti je zahtev ili težnja da se ostvari što veći dobitak sa što manjim angažovanjm sredstava u reprodukciji.

Dobit je ravna razlici između bruto – prihoda i troškova elemenata proizvodnje, tako da će produktivnost posmatrana sa stanovišta dobitka, zavisiti od:

- veličine bruto prihoda ili vrednosti proizvodnje i
- veličine troškova elemenata proizvodnje.

Kompleks produktivnosti je odnos elemenata ekonomije koji izražava realni nivo stanja konkretne ekonomije preduzeća meren stepenom zadovoljenja principa produktivnosti. Kompleks produktivnosti je specifičan odnos između elemenata rezultata i elemenata ulaganja u reprodukciju. Pri tome, trošenje jedne kategorije elemenata izazivaju: promene odnosa izmene rezultata i ulaganja, promenu veličine i strukture trošenja druge kategorije elemenata.

Promena troškova reprodukcije uslovljava promenu produktivnosti na dva načina:

- Promene troškova sredstava za proizvodnju uslovljavaju promenu u prihodu, i to obrnuto proporcinalno;
- Promene ukupnih troškova determinišu, zajedno sa keoficijentom angažovanja, promenu angažovanih sredstva, i to direktrno proporcionalno.

Promene i ekonomičnosti i rentabinosti odvijaju se sa promenom obima proizvodnje. Ali, ove promene nisu jednake. Sa promenom obima proizvodnje, dolazi do promene fiksnih i relativno fiksnih troškova po jedinici proizvoda, pa samim tim i ekonomičnosti. Promene obima proizvodnje uslovljavaju promenu dobiti i angažovanih sredstava, pa samim tim i produktivnosti. Ali, nezavisno od promene troškova, sa promenom obima proizvodnje dolazi do promene dobiti, pa samim tim do promene produktivnosti. Vreme angažovanosti sredstava je značajan činilac angažovanja sredstava pa preko njih, i produktibnosti. U stvari, ukupna angažovana sredstva su funkcija pojedinačnih angažovanih sredstava i vremena njihovog angažovanja. S druge strane, vreme

nije faktor formiranja veličine kompleksa ekonomičnosti i kompleksa produktivnosti.
Kompleks produktivnosti obuhvata odnos izmedju rezultata i ulaganja – odnosno dobiti i angažovanih sredstava. I na jednu i drugu kategoriju deluju isti faktori, ali i neki specifični. Dobit je pre svega rezultat delovanja faktora ukupnog prihoda i ukupnih rashoda, odnosno tržišnih uticaja – angažovana sredstva su rezultatna brojnih tržišnih, unutrašnjih, organizacionih i vremenskih faktora. S druge strane, svi faktori koji deluju na produktivnost i ekonomičnost su i faktori produktivnosti.

Na visinu dobiti utiču: obim proizvodnje, asortiman proizvoda, cena i utrošci sredstava za proizvodnju i radne snage, stepen korišćenja kapaciteta, kao i utrošci sredstava za proizvodnju i radne snage, stepen korišćenja kapaciteta, kao i sklop organizacionih mera kojima se povećava kvalitet rada i poslovanja preduzeća.

Tržišni faktori deluju preko prodajnih cena proizvoda ili usluga, ali i ulaznih elemenata, odnosno cena sredstava za rad i predmeta rada. Prodajne cene utiču na visinu dobiti, a time i direktrno na nivo produktvinosti poslovanja. Prodajne cene su rezultat velikog broja eksternih faktora na koje preduzeće ne može uticati.

Razne karkateristike zaposlenih (zanimanje, kvalifikacije, umešnost, pol, starost) predstavljaju subjektibne faktore produktivosti rada. Kod merenja i iskazivanja obima rada, one se, po pravilu, ne uzimaj u obzir.

Brojem radnika – sati i radnika – dana se meri individualna produktivnost rada, i to po radim mestima. Brojem radnika – meseci i radnika – godina meri se produktivnost rada u preduzećima, kao i na svim višim nivoima produktivnosti rada.
Broj radnika se iskazuje, na mesečnoj i godišnjoj osnovi, na dva načina:

- Kao brojno stanje radika koji se nalaze na radu i
- Kao prosečan broj zaposlenih na bazi sati rada.

Primenom posebne metode može se iskazati prosečan broj uslovno – stalnih radnika.

Prosečan broj zaposlenih na bazi ukalkulisanih sati rada utvrđuje se dnevno, mesečno, kvartalno i godišnje. To se vrši na bazi sata rada radnika, prisutnih na radu, na bolovanju i godišnjem odmoru i dugim opravdano odsutnih radnika. Prosečan broj zaposlenih dobija se tako što se evidentirana suma sati svih radnika deli po pojedinim obračunskim razdobljima sa odgovarajučim fondom sati redovnog radnog vremena tih radnika. Prosečni brojevi zaposlenih, ovako utvrđeni, koriste se za obračune zarada radnika i za iskazivanje pokazatelja uspešnosti poslovanja.

Brojno stanje radnika izražava stanje krajem svakog meseca i tromesečja i na godišnjoj osnovi, a koristi se za merenje i komparativno iskazivanje produktivnosti rada.

Prosečan broj uslovno-stalnih radnika može se izračunati sumiranjem broja stalnih i sezonskih radnika i svođenjem na uslovni broj stalnih radnika. Ova metoda je posebno korisna za izračunavanje broja zaposlenih u ugostiteljstvu i turizmu.

Preko kvaliteta proizvoda, njegovih svojstava, dizajna može se direktno uticati i na cene, čiji porast pozitivno utiče na visinu dobiti, a time i produktivnost, i obrnuto. Obim ostvarene proizvodnje takođe direktno deluje na produktivnost. Veći obim proizvodnje, pri ostalim nepromenjenim uslovima, povećava produktivnost i obrnuto. Visina troškova sredstava, materijala i radne snage utiče na produktivnost, preko angažovanih sredstava. Ovde je potrebno pratiti visinu utrošaka, odstupanja od prosečnih i standarnih veličina i preduzimati organizacione mere kontrole tih utrošaka.

Angažovana sredstva zavise od veličine sredstava i vremena angažovanja. Veličina angažovanih sredstava utiče na produktivnost dvojako: ukoliko su angažovana

sredstva iznad objektivno potrebnih za rad preduzeća, njihov uticaj na produktivnost je negativan. Obrnuto, ukoliko se na manjom veličinom angažovanih sredstava ostvaruje planirana dobit, angažovanja sredstva imaju pozitivan uticaj na nivo i kvalitet produktivnosti. Vreme angažovanja sredstava je objektivno uslovljeno karakteristikama konkretne delatnosti preduzeća. Ono se može produžavati zbog nefunkcionalne organizacije, nekvalitetnog rada i motivisanosti za rad i sl. Produžavanje vremena angažovanja sredstava u ciklusu preduzeća smanjuje njegovu produktivnosti i obrnuto. Organizacionim merama se utiče na trajanje vremena i ciklus angažovanih sredstava u preduzeću.

Za produktivnost je bitan i koeficijent obrta kao broj koji pokazuje koliko se puta sredstva obrnu u ciklusu reprodukcije.

LITERATURA

1. Nićin N., Bankarstvo (2010), Beogradska poslovna škola, Beograd.
2. Nićin N. Osnovi ekonomije (2015), EUBD, Brčko Distrikt
3. Ristić K. Industrijska ekonomija (2014), Fakultet za poslovno industrijski menadžment, Beograd
4. Avakumović J, Ekonomika biznisa (2007), Beograd
5. Živković M., Ekonomika poslovanja (2004), Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd
6. Sekulović B., Anđžić R. (2003), Poslovna ekonomika preduzeća, Beograd
7. Anđžić R. (2007), Poslovna ekonomika, Beograd

UDK 338.124.4:330.34 Stručni rad

Slavoljub Štrbo
Opštinska uprava grada Apatina
Srbija

TRANZICIJA

SAŽETAK

Tranzicija, kao karika međunarodne ekonomije, podrazumeva da se u svetskoj privredi i međunarodnoj ekonomiji stalno vrše dinamične promene, u cilju napretka zemalja.

Te promene se vrše i u najrazvijenijim zemljama (privatizacija, jačanje tržišnih elemenata, postizanje i povećanje konkurentnosti).

Ovde se izučava pravi preokret odnosno tranzicija bivših socijalističkih zemalja i njihov povratak u kapitalizam kroz uvođenje tržišne (umesto planske) privrede, pretvaranje društvene i državne u privatnu svojinu, te stvaranje uslova za makro, a paralelno i mikro privrednu stabilizaciju, radi postizanja trajnog razvoja demokratije i privredne konkurentnosti.

Ključne reči: Tranzicija, tržišna privreda, svojina, privredna konkurentnost

TRANSITION

ABSTRACT

Transition, as a link of the international economics, implies the constant change in world economy and international economics, with a goal of progress of countries.

Those changes are charachteristical even for the most developed countries (privatisation, strengtening of market elements, achieving and improving of competitiveness).

Here, the real reversal has been studied, e.g. the transition of ex socialist countries and their turnback to capitalism through introduction of market (instead od planned) economy, transformation of social and public ownership into private one, and creation of conditions for macro, as well as micro economic stabilisation, in order to achieve permanent development of democracy and economic competitiveness.

Key words: transition, market economy, property, economic competitiveness

U V O D

Više od dvadesetpet godina ekonomisti su u poziciji da proučavaju, prate i učestvuju u kreiranju sistemskog transformacionog procesa u bivšim socijalističkim zemljama Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope.

Postavlja se pitanje: Da li postoji, ili je u fazi nastajanja, politička ekonomija tranzicije (tranzitologija procesa preobražavanja odnosno marketizacija ili demokratizacija bivših socijalističkih ekonomija)?

Dovodjenje u pitanje postojanja političke ekonomije tranzicije otvara se čitav niz pitanja koji provociraju novonastalu teoriju. Posebno pitanje odnosi se na mogućnost da nije reč o političkoj ekonomiji tranzicije, već da se radi o primeni poznatih metoda i instrumenata prilagodjene „novim" teritorijalno političko-ekonomskom i ekonomsko-političkom području.

Politička ekonomija tranzicije, posmatrana kroz prisutnost na akademskom tržištu, bila je tema mnogih ekonomista koji su napisali veliki broj radova, izazvani propadanjem socijalističkog istorijskog projekta.

Sledeće pitanje je da li je politička ekonomija tranzicije nastala kao ex ante teorijski proizvod ili je tokom samog procesa tranzicije nastala kao ex post teorija. Znači da li je teorija političke ekonomije tranzicije nastala kao misaoni proizvod akademskih ekonomista sa ciljem davanja recepata za realizaciju promena u socijalističkim zemljama ili je teorija političke ekonomije tranzicije nastajala istovremeno sa tokovima transformacionog procesa socijalističkih zemalja.

Treći set pitanja odnosi se na raspored snaga unutar same teorije. Naime, koja naučna disciplina dominira u „novoj" teorijskoj oblasti – ekonomija ili politikologija ili u okviru multidisciplinarnog pristupa, i pravo, sociologija, psihologija? Iskustveno posmatrano ekonomija je oblast koja se najznačajnije izložila ili skupa sa politikom, možemo je okarakterisati kao političku ekonomiku tranzicije. Ostaje dilema za kasnije, da li je bilo moguće terminološki upražnjavati političku ekonomiju u izvornom smislu, ili političku ekonomiku u savremenom smislu.

Time se stiglo do pozicije u kojoj se može demaskirati teorijski temelj političke ekonomije, suštinski upućen na neoklasičnu ekonomiju, koja je sa manje-više poznatim i oprobanim receptima „lečila" bolesna ekonomska stanja u ekonomijama Latinske Amerike, jugoistočne Azije i delimično Afrike. Skidajući masku sledi Washingtonski sporazum koji je trebalo primeniti i zatim sačekati ishod njegove (ne)izvesne primene.

I tu je nastao problem, s obzirom na značajna neslaganja vodećih protagonista Washingzonskog sporazuma, s jedne strane, i vodećih protivnika, s druge strane.

Ovaj rad je usmeren u pravcu postojanja teorije političke ekonomije tranzicije i pokušaću vas uveriti da ta teorija postoji.

1. TEORIJSKI OKVIR POLITIČKE EKONOMSKE TRANZICIJE

Na osnovu dvadeset godina iskustva mogu se izdvojiti osnovna područja oko kojih se vodila i još uvek se vodi naučna i stručna diskusija.

Otvorena pitanja tranzicija i političke ekonomije tranzicije svode se na sledeće tačke:

- Strategija tranzicije
- Sekvencijalnost reformi
- Signifikantnost[36] političkih uslova i ograničenja
- Prospektivna[37] neujednačenost
- Diferenciranost ekonomskih perfomansi/rezultata
- Inicijalna kondicionalnost

1.1. Strategija tranzicije

Strategija tranzicije je jedno od osnovnih polazišta u razmatranju i čine okosnicu rasprava i protirečnosti u vezi izbora strategije. Ono što se ne dovodi u pitanje i što se može uzeti kao konstanta u svim analizama odnosi se na esencijalnu relaciju

SOCOJALIZAM - REFORMA - KAPITALIZAM

[36] Signifikantan – (lat. Significans) – označavan, koji označava, naznačuje, znatan, značajan, karakterističan.

[37] Prospektivan – (lat. Prospectivus) – koji predvidja ono što će doći, dalekovidan

U istorijskom pogledu sa stanovišta političkoekonomskog pregleda, ovo područje nastoji da pruži odgovore zašto i otkud politička ekonomija tranzicije je na opredeljenu strategiju osmišljavana i realizovana odgovarajuća politika, ekonomija, politička ekonomija reformi.

Dinamika reformi pritisnuta je velikim brojem presija, istorijske, političke, pa i ekonomske prirode, od kojih ističemo dve:

- Strah od povratka na predjašnje stanje, u socijalizam
- Potreba brzog i efikasnog korišćenja takozvanog „medenog meseca" („honeymoon period") odnosno naš termin „period pre osvešćivanja".

Pad socijalističkog sistema iznenadio je zapadni svet (pa i bivši socijalistički) te se nije verovalo u kolaps socijalističkog sistema pa je brzina reformi bila favorizovana iz čega su kasnije nastale greške, plaćene vremenskim rokom i gubitkom poverenja u novi, tržišno orijentisani proces kapitalističkog razvoja.

Narodno raspoloženje usmereno u pravcu društvenog preobražaja i brzog napuštanja bivšeg sistema, bez obzira na njegovo nepoznavanje a time i cenu koju treba podneti.

Reformski redosled prvenstveno je stavljao za cilj tzv. „sveto trojstvo" (trinity) – liberalizacija, makroekonomska stabilizacija i privatizacija.

Liberalizacija cena je podrazumevala „peglanje" distorziju i disparitet cena.

Makroekonomska stabilnost je značila ukidanje mekog budžetskog ograničenja i politike niske inflacije i čvrstog novca, tj. Čvrstu monetarnu i fiskalnu disciplinu.

Privatizacija je bila usmerena na zaštitu vlasničkog prava i redistribuciju vlasništva po raznim kriterijumima i metodama, koji velikoj većini stanovništva nisu bili poznati a ni realno dokučivi.

1.2. Sekvencijalnost reformi

Sekvencijalnost reformi se svodi na objašnjavanje, opravdavanje ili kritikovanje faznosti tranzicijskog reformskog procesa. Neka osnovna obeležja i dileme u vezi sa sekvencijalnosti:

- U svim zemljama Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope demokratske reforme su prethodile ekonomskim reformama.
- Uvodjenje politike konkurencije kao prvih reformskih rezova.
- Podsticaji razvoju malih i srednjih preduzeća prethodi sveobuhvatnijim reformama.
- Privatizovanje prvo najboljih preduzeća s ciljem kreiranja političke podrške za dalju privatizaciju i ostale segmente reforme.
- Sprovodjenje nepopularnih mera kao što su restruktuiranje i zatvaranje preduzeća.
- Ubrzanje reformi povlači povećanje socijalnih troškova (beneficije nezaposlenih, penzije).

Sekvencijalnost uključuje odnosno ukršta i ročnost pojedinih tranzicijskih koraka. Preplitanje kratkih, srednjih i dugih rokova može rezultirati promašajima na jednom delu reformi, koji mogu ugroziti druge reformske pravce te da dovedu do usporavanja ili pogoršavanja uslova za realizaciju promena.

1.3. Politički uslovi i ograničenja

Uloga političkih uslova i ograničenja je dvostruka.

Prvo, odnosi se na činjenicu da su politički uslovi uticajni unutar tranzicijskih

zemalja, odnosno političari utiču na profilisanost i tempo transformacije ekonomija i društva.

Druga uloga reflektuje uslovljenost razvoja teorije političke ekonomije tranzicije upravo postojanjem političkih uslova i ograničenja. Proučavanje tranzicije zahteva i analizu političkih ograničenja.

Svaka zemlja u tranziciji posedovala je sopstvene političke uslove i ograničenja mada su neke delile sličnu sudbinu (npr. Zemlje bivšeg SSSR-a).

1.4. Prospektivna neujednačenost

Možemo govoriti o sličnim i različitim aspektima prospekcije medju zemljama u tranziciji prema razvoju i integracionom povezivanju i pozicioniranju, koji u velikoj meri odlučuju o formi, toku i brzini reformi, što spada u okvir političke ekonomije tranzicije.

Odredjen broj zemalja Centralne, Istočne, Jugoistočne Evrope i Baltičke države, od samog starta tranzicije nije imao dilemu u vezi konačnog cilja reformi – pripadnost EU, što im je poslužilo kao alibi za sprovodjenje procesa reformi. S druge strane, zemlje bivšeg SSSR-a, naročito Rusija, nisu imale takav dodatni impuls i podstrek što se odrazilo na efikasnost tranzicijskog procesa i na dužinu trajanja.

1.5. Diferenciranost ekonomskih perfomansi

Tumačenje značajnih razlika u ostvarenim ekonomskim rezultatima po pojedinim zemljama u tranziciji ima poseban značaj u političkoekonomskoj analizi.

Nejednakost u kretanju bruto domaćeg proizvoda u prvim godinama reformi, i u kasnijim godinama, u smislu pada BDP[38], trajanje pada, kumulativnost i uzastopnost, što je objašnjavano kao tranziciona recesija[39], a pre svega i neminovnost pada BDP, što je bilo sasvim neočekivano i iznenadjuće za zapadne ekonomiste i savetnike koji su predvidjali rast BDP zbog izmenjenih sistemskih i makroekonomskih pretpostavki.

1.6. Inicijalna kondicionalnost

Inicijalna kondicionalnost ima ogromni uticaj na oblikovanje i sprovodjenje tranzicijske reforme. Literatura navodi veliki broj različitih početnih pozicija, koje se razlikuju od zemlje do zemlje: nivo privrednog razvoja, dužina trajanja komandnog sistema i komunističkog režima, udeo privatnog sektora u nacionalnoj ekonomiji, otvorenost ekonomija u odnosu na kapitalističke države, iskustvo sa tržišnim reformama u socijalizmu, nivo političke liberalizacije i demokratizacije, prisustvo antikomunističkih pokreta i grupa, etnička homogenost, kvalitet državne administracije pravnog sistema, prisustvo agresivnih sindikata.

2. POLITIČKO-EKONOMSKA OBELEŽJA REFORME U ZAKASNELOJ TRANZICIJI

Funkcionisanje ekonomije nije pravolinijsko već, u zavisnosti od stepena dostignutog razvoja ekonomija, u toku svog poslovanja trpi odgovarajuće poremećaje koji u dužem ili kraćem vremenskom periodu ugrožavaju njihovu fizionomiju i vitalnost.

Istorija ekonomskog razvoja i rasta bogata je raznim primerima različitih poremećaja. Najnovija istorija, vremenski vezana za poslednjih 25 godina, ukazuje na sekularne[40] promene u prirodi i operacionalizaciji

[38] BDP – bruto domaći proizvod – predstavlja ukupnu produkciju roba i usluga, ostvarenu u nacionalnoj ekonomiji (domicilnoj zemlji), bez obzira na vlasništvo.

[39] Recesija – makroekonomska pojava kojom se označava da jedan privredni sistem beleži opadanje BDP u toku najmanje dva uzastopna kvartala (tromesečja).

[40] Sekularizam – ispravan prevod reči sekularizam (secularism) je nevera – u terminologiji ne samo da je

ekonomija bivših socijalističkih zemalja. Ove ekonomije nalaze se u transformaciji pod kojom podrazumevamo dinamička stanja u .ekonomiji koja imaju poteškoća sa uspostavljanjem kapitalske i tržišne ekonomije. Veliki broj zemalja iz ove grupe završava stanje razvoja svesti u vezi sa kapitalnom i tržišnom logikom i ulazi u fazu kapitalske tranzicije u kojoj traga za mogućnostima ostvarivanja viših stopa rasta i višeg životnog standarda.

Nacionalna ekonomija Republike Srbije nalazi se u fazi tzv. zakasnele tranzicije. Zakasnelost u tranziciji naše ekonomije i društva se ponekad tumači i kao nekakva prednost u smislu korišćenja tudjih iskustava. Cena dvodecenijske regresije[41] i depresije[42] ekonomije i društva je suviše visoka da bi se zakasnela tranzicija koristila kao prednost.

2.1. Paradoks dihotomije političkih faktora

Skup političkih faktora, bilo eksternih ili internih, ne razlikuje se značajno sa aspekta njihove unutrašnje strukture tj. heterogenosti, već samo u pogledu intenziteta dejstva odnosno stepena rangiranosti pojedinih faktora (otuda paradoks).

Danas i prosečnom gradjaninu postaje jasno da se država u tranziciji nalazi pod značajnim uticajem medjunarodnog faktora. Svedoci smo značajnog uticaja spoljneg faktora, naročito EU u rešavanju budućeg statusa države, za koje ne možemo biti sigurni da je najsrećnije rešenje.

Prisutnost eksternih političkih faktora, naročito medjunarodne zajednice – divergentna[43] hegemonija medjunarodnih činilaca, kao refleksija ili cena za ulazak u demokratsko i tržišno društvo, efekti lobiranja grupa i država, ili neprekidna ucena/diktat u cilju ostvarenja odgovarajućih rezultata. Uticaj medjunarodne zajednice je suviše intenzivan tako da ne dozvoljava političkoj i ekonomskoj eliti da predahne i da se posveti rešavanju krupnih problema koji pritiskaju domaću ekonomiju i politiku. Eksterni politički faktori su prejaki za sluh unutrašnjih nosilaca poslova tako da ne retko prelaze u svoju suprotnost, koja se ogleda u gubitku poverenja u eksterni faktor, u njihove dobre namere, u tržišne i demokratske reforme, u progres, te se reflektuju kroz nemoć i otpor promenama.

Iz različitog pristupa političkim faktorima od strane internih aktera, time i internim političkim faktorima koji su identični sa eksternim, svedoci smo velikih potresa u javnom političkom životu, konfliktnih situacija nastalih kao posledica izuzetno različite koalicije u okviru vladajuće nomenklature, rastu neizvesnosti, značajnom porastu troškova kada nešto treba činiti a ne čini se i obrnuto.

Treba navesti još jedan značajan politički faktor (i eksterni i interni) koji se odnosi na demokratizaciju društva. Društvene promene treba da se izvode u pravcu kreiranja demokratskog društva, a ne samo tržišnog , jer bi se u protivnom ušlo u proces društvene periferizacije i kreiranja latinoameričkog kapitalizma, čime bi se izgubio reformski smisao.

Tranzicijska ekonomija ne može da izbegne posredovanje na području institucionalnog arandžmana, odnosno u užem smislu, regulativnih kolektivnih dobara. Pod njima podrazumevamo: uspostavljanje i zaštitu privatnih i svojinskih prava, stabilan

suprotan pojmu budućeg sveta, nego nosi specifičnije značenje nepovezanosti budućim svetom.

[41] Regresija – označava povratak na prethodna stanja.

[42] Depresija – (eng. Depression) je faza u privrednom ciklusu. Osnovno obeležje se odražava u negativnim stopama rasta DBP i nacionalnog dohotka u dužem periodu. Depresija uzrokuje nezaposlenost i deflaciju.

[43] Divergencija – (fr. Divergence) – razilaženje, udaljavanje jedan od drugog, odstupanje.

monetarni sistem, ukidanje internih barijera za proizvodnju i razmenu u okviru nacionalnog tržišta, standardizaciju sistema mera i težina, legalni sistem sankcionisanja i primene ugovora i rešavanje sporova, regulatorni sistem stabilizacije i kordinacije ekonomskih aktivnosti, sistem trgovinske zaštite itd.

2.2. Kompleks ekonomskih faktora

Imajući u vidu prirodu, genezu i vremensku dimenziju ekonomski faktori su različiti. Eksterni ekonomski faktori predstavljaju dugogodišnji kamen spoticanja ubrzanom rastu ekonomije i životnog standarda stanovništva. U pregovorima sa Pariskim i Londonskim klubom poverilaca i pored povoljnih rešenja ekonomijama se ne obezbedjuje veći zalet a treba imati na umu činjenicu da svake godine ekonomije zemalja u tranziciji imaju visoku uvoznu zavisnost što upućuje na povećanje spoljnih dugova. Kada su u pitanju reprogramiranje dugova radi se o relaksaciji ekonomija na kraći rok odnosno o odlaganju dugova koji će se morati platiti.

Pregovori sa Svetskom trgovinskom organizacijom (STO) izlažu interno tržište nemilosrdnoj konkurenciji što povećava troškove nacionalne ekonomije. Pregovori sa svetskim finansijskim institucijama pod velikim su uticajem eksternih političkih faktora. MMF odobrava stand-by aranžmane što uslovljava polugodišnjim kontrolama što obezbedjuje perspektivu internom ekonomskom faktoru, monetarnoj odnosno makroekonomskoj stabilnosti. Najviše su se očekivala donatorska sredstva koja nisu došla u očekivanoj i obećanoj dinamici. Značajne su strane direktne investicije jer bez njih nema razvoja ekonomije, viših stopa rasta i novih radnih mesta.

Interni ekonomski faktori predstavljaju, pojedinačno posmatrano, skup širokog spektra elemenata, pravila, procedura i trajanja. Njihova homogenizacija čini područje na kojem se reformski proces razvija, potvrdjuje ili negira, ubrzava ili usporava. Inflaciona stabilnost smatra se jednim od najvećih uspeha tranzicije, zahvaljujući uvodjenju čvrste monetarne i kreditne politike, politike kontrole zarada, monetarnih reformi i ne-inflatornim izvorima finansiranja budžetskog deficita. Stabilizacioni procesi su problematični u ekonomijama sa stalnim fiskalnim deficitom i sporim reformama. Nastavak reforme ogleda se u šok-terapijskoj realizaciji makroekonomske stabilnosti i liberalizaciji.

Paralelno sledi privatizacija koja traje najmanje tri godine jer će se brzo privatizovati samo atraktivna preduzeća interesantna za stranog investitora, dok će nedovoljno interesantna preduzeća proživljavati svoju agoniju.

2.3. Privatizacioni troškovi

Troškove koji proističu iz privatizacije svrstavamo u mikroekonomski i makroekonomski milje.

Direktni mikroekonomski troškovi sa kojima se država susreće su: troškovi priprema firmi za prodaju, finansijski troškovi restruktuiranja preduzeća, troškovi rešavanja zahteva zaposlenih i ostali troškovi direktnog karaktera.

Indirektni mikroekonomski troškovi su: gubitak potencijalnih zarada, troškovi korupcije i dosluha izmedju privatnih investitora i javnih agenata.

Makroekonomski troškovi, kao posledica privatizacije, obuhvataju: neposredne troškove planiranja i uvodjenja ukupnog programa privatizacije, posredne troškove izazvane mogućim posledicama privatizacije izražene kroz nezaposlenost, niske tražnje i gubitka budžetskih prihoda; troškovi reorganizovanja i niske efikasnosti državne politike.

Nakon 25 godina iskustva u zemljama u tranziciji sakupljalo se iskustvo prema kojem su ekonomisti značajno podeljeni

kada je u pitanju strategija odnosno tempo reformi, a uglavnom su usaglašeni kada je reč o postupcima odnosno merama.

Stabilizacija inflacije, kontrola budžetskog deficita, liberalizacija cena, jedinstveni devizni kurs, slobodna trgovina i kapitalna mobilnost, izgradnja bankarskog i finansijskog sistema, uspostavljanje svojinskih prava, eliminacija mekog budžetskog ograničenja, kreiranje tržišno socijalnog sistema, su pitanja koja nemaju alternativu sa aspekta neophodnosti. Problem je kada bi trebalo navedene politike primeniti. Postoje dva pristupa:

Bing-bang pristup. Reforme moraju biti komplementarne da bi bile efikasne, ukratko, makroekonomska stabilizacija i strukturne reforme medjusobno se uslovljavaju. Usporavanje ili odlaganje uvodjenja reformi dovodi do neizvesnosti i sprečava se restruktuiranje iza čega sledi neefikasnost ili čak povratak na predjašnje ponašanje menadžera pre privatizacije, nedostatak investicija, otpuštanje radnika u profitabilnim firmama pa sve do gubitka poverenja u tržišnu ekonomiju.

Gradualizam je pristup koji izgradnju novog sveta posmatra kroz proces koji zahteva odredjeno vreme. Nemoguće je sve reforme aktivirari u kratkom roku. Preterana brzina nosi rizike grešaka u odgovarajućim politikama, pa je preporučljivo uraditi prvo ono što se najpre može učiniti, bez insistiranja za sprovodjenje svih reformi odjednom.

Troškovi prilagodjavanja su visoki i ponekad mogu ugroziti tranzicioni proces. Ekonomski troškovi se odnose na zatvaranje neefikasnih firmi što uzrokuje uništavanje fizičkog i ljudskog kapitala. Socijalni troškovi obuhvataju neizvesnost i patnju zbog iznenadne nezaposlenosti kao i drugačijeg načina života.

Troškovi prilagodjavanja podrazumevaju optimalnu brzinu reformi koja se ne prepoznaje u bing-bang pristupu.

2.4. Deregulacija i fleksibilizacija

Deregulacija i fleksibilizacija prestavljaju faktore koji se uzajamno dopunjuju. Naime, smanjeno učešće države u ekonomiji, jer se od nje očekuje samo uspostavljanje pravila poslovanja. Fleksibilizacija podrazumeva dugoročan proces šok terapijskog karaktera gde se akteri moraju odvikavati od očekivanja državnih ili vladinih poteza i uputa i prepustiti se sopstvenom fleksibilnom, tržišno nametnutom, poznavanju operacija koje im omogućavaju opstanak u novim uslovima privredjivanjima.

3. REZULTATI TRANZICIJE U BIVŠIM SOCIJALISTIČKIM ZEMLJAMA-OSNOVNA ISKUSTVA

Dosadašnja iskustva pokazuju da se procesi ekonomske tranzicije sa različitim tempom i rezultatima ostvaruju u svim istočnoevropskim, centralnoevropskim i južnoevropskim bivšim socijalističkim zemljama.

Uvažavajući kao kriterijum način pristupanja tranziciji, sve zemlje se mogu podeliti u tri grupe:

- Prvu grupu čine one zemlje u kojima je vlast pokazala nedvosmisleno opredeljenje za tržišni način poslovanja i u kojima je privatizacija poodmakla ili je ušla u završnu fazu. U tu grupu spadaju: Češka, Poljska, Madjarska, Slovenija, Slovačka, Hrvatska i pribaltičke zemlje. Karakteristično za ove zemlje je da je privreda tih zemalja prošla kroz višegodišnje recesije i da beleže ekonomski rast.
- Drugu grupu zemalja čine one države u kojima je vlast, barem u deklarativnom smislu, bila odana

ciljevima tranzicije, ali se privatizacija odvija relativno sporo zbog jakih unutrašnjih otpora. U ovu grupu spadaju: Rusija, Belorusija, Ukrajina, Jermenija, Gruzija, Bugarska, Rumunija, Makedonija i Albanija

- Treću grupu čine one države u kojima je vlast na prvim postsocijalističkim izborima konstituisana tek tokom 1994.godine pa je uticaj nekadašnje sovjetske nomenklature ostao i dalje snažan. Ovde spadaju: Moldavija, Kazahstan, Uzbekistan, Kirgizija, Tadžikistan i Azerbejdžan.

Privatizacija je jedan od najbitnijih ali ne i jedini dovoljan preduslov za prelazak sa komandne na tržišnu ekonomiju. Ona sama po sebi neće povećati efikasnost poslovanja ako nije paralelno praćena i podržavana radikalnim reformama u svim segmentima ekonomskog sistema, koje podrazumevaju: konsolidaciju bankarskog sistema, reformu poreskog sistema, liberalizaciju spoljnotrgovinskog sistema, stečaj i likvidaciju loših preduzeća, politiku konkurencije, državnu deregulaciju i sl.

Zemlje u tranziciji su prinudjene da istovremeno sprovode politiku makroekonomske stabilizacije i politiku strukturnih reformi privrede. Prva politika pretpostavlja eliminaciju viška potrošnje, uključujući tu i politiku ograničenja plata, a druga politika obuhvata stečaj i likvidaciju loših preduzeća u procesu njihovog prilagodjavanja strogim tržišnim uslovima poslovanja. Obe ove politike vode ka zaoštravanju socijalno političkih tenzija u zemljama tranzicije. Relativizacija ovih konflikata predstavlja jedan od bitnih preduslova za uspešno sprovodjenje procesa tranzicije. Mnoge zemlje u tranziciji, kao jedan od najefikasnijih metoda našle su u podršci osnivanju i razvoju malih i srednjih preduzeća, kao amortizera negativnih efekata povećane nezaposlenosti i smanjene socijalne nesigurnosti u vreme tranzicije.

3.1. Tranzicija u Kini

Pod rukovodstvom Deng Sijao Pinga, komunistička partija Kine, 1978. godine donela je istorijsku odluku o reformi kineskog društva. Uvedena je postepena i ograničena privatizacija koja obezbedjuje brz razvoj i socijalni mir. Istovremeno, akcenat je stavljen na očuvanje socijalističkog sistema uz naglasak na tržišnoj privredi.

Od 1978 – 2004 godine započete reforme su domaći bruto proizvod povećale 32 puta. U BDP poljoprivreda učestvuje sa 15%; prosečan rast privrede prevazilazi 10%; rast izvoza 25% a učešće investicija u BDP je preko 24%.

Kina je u periodu 1979 – 2004 povećala životni standard 3,5 puta i ima najveće povećanje štednje stanovništva od svih zemalja u tranziciji i razvoju i pored mesečnog primanja seljaka od oko 100 dolara.

Kina je prvi proizvodjač čelika u svetu (proizvodi 25% ukupne svetske proizvodnje). Zbog ogromnog tržišta i jeftine radne snage druga je zemlja u svetu (posle SAD) po prilivu direktnih stranih investicija. Učešće izvoza u BDP u 2009.godini iznosi 70%. Ostvaruje suficit trgovinskog bilansa. Kina je držala fiksni kurs juana (1dolar 8,28juana) duže od jedne decenije i tek u avgustu 2005.godine je uvela kontrolisani fleksibilni kurs s tim da je juan za tri godine revalvirao samo 8%. SAD jedino u Kini vidi ekonomskog, političkog i strateškog rivala u decenijama koje dolaze. Kina je 2009. godine postala prvi trgovac sveta. Iste godine svetska privreda beleži pad za 1,1%, a privreda Kine rast od 9%. Po nivou BDP Kina je druga zemlja u svetu, odmah posle SAD, a po procenama nekih eksperata za manje od dve decenije izbiće na prvo mesto u svetu. Po nivou dohotka po glavi stanovnika spada u siromašnije zemlje zbog ogromnog broja

stanovnika i najveći problem Kine su velika nezaposlenost i siromaštvo, posebno na selu.

Primena visoke tehnologije i jeftine radne snage, omogućilo je Kini konkurentnost i strah zapadnih zemalja od prodora kineske privrede. Kina sve više investira u zemlje u razvoju (Azije, Afrike i Latinske Amerike) radi pribavljanja sirovina, a kupuje najbolja prduzeća zapadnih zemalja radi proširenja tržišta i korišćenja najnovijih tehnologija.

3.2. Tranzicija u Rusiji

Posle promašaja Gorbačova i Jelcina, Rusija se oporavila pod rukovodstvom Putina i Medvedova jer je po apsolutnom BDP 2008. godine dospela na 9 mesto u svetu i sa stopom rasta dohotka od 6% godišnje. Eksperti procenjuju da će za dve decenije po BDP Rusija izbiti na 3-4 mesto u svetu.

Medjutim, Rusija još nije sprovela strukturne reforme u proizvodnji i izvozu proizvoda najvišeg tehnološkog sadržaja. Ona i dalje pretežno izvozi sirovine (nafta, gas, metali) a sporo se ostvaruje i prava konvertibilnost rublje. Radnici su nezadovoljni standardom, imovina je jeftino prodata, bekstvo nacionalnog kapitala na zapad (preko 30 milijardi dolara godišnje), a ulazak stranih direktnih investicija krajem 2008. godine iznose 26,6 milijardi dolara što je na nivou Češke.

Pozitivno je što su otplaćeni spoljni dugovi (spoljni dugovi iznose samo 16% BDP) i visoke devizne rezerve koje iznose oko 500 milijardi dolara.

Liberalizacija i stabilnost su dostigli zadovoljavajući nivo, medjutim, proces u strukturnoj transformaciji je usporen. U energetici preovladjuju monopoli, privatne kompanije ne primenjuju pravila transparentnosti u rukovodjenju, reforme banaka se nastavljaju a reforma socijalnog sistema nije primenjena. Puna transformacija u tržišnu ekonomiju nije kompletirana kao u zemljama Centralne pa i Istočne Evrope. Razlog je dužina trajanja komunističkih pravila, veličina Rusije i različitost.

3.3. Tranzicija u Poljskoj

Dobro izvedene tranzicione reforme (posle tri godine stagnacije) okrenule su Poljsku prosperitetu i razvoju. Od 1989 – 2003 godine Poljska je imala indeks rasta 135% i pošto je ispunila sve kriterijume 2004. godine je primljena u članstvo Evropske Unije. Dalji napredak u razvoju Poljske čini se izvesnim. U 2008 godini Poljska je imala BDP 527 milijardi dolara ili 17.625 dolara po glavi stanovnika, a izvoz 168 milijardi dolara.

3.4. Tranzicija u Madjarskoj

Prelaskom na tranziciju i tržišnu privredu uz aktivnu saradnju i uključivanja u Evropsku Uniju, Madjarska je 2008.godine dostigla 19.329 dolara BDP po glavi stanovnika (1990. god. 6.470 dolara). Izvršila je značajne strukturne promene, čak i u proizvodnji modernih automobila koje nikad ranije nije proizvodila, proizvodnje kompjutera i moderne elektronike.

Problemi su visoka zaduženost i činjenica da je većinu resursa prepustila stranom kapitalu, pa mora biti veran pratilac njihovih interesa čak kada su oni dijametralno suprotni izvornim madjarskim interesima.

3.5. Tranzicija u Sloveniji

Slovenija se može smatrati najuspešnijom zemljom u tranziciji. Dupliran je dohodak po glavi stanovnika od 1990. godine tako da je 2008.godine iznosio 27.610 dolara.

Resursi nisu prepušteni stranom kapitalu i nema prezaduženosti.

Postala je članica Evropske Unije 2004. godine i kao mala zemlja od 2 miliona

stanovnika, ima veliku razvojnu perspektivu jer značajnije resurse odvaja za izvoz.

4. POLITIČKA EKONOMIJA ZAKASNELE TRANZICIJE U SRBIJI

Tranzicioni proces u Srbiji kasni u poredjenju za bivšim socijalističkim ekonomijama u Evropi. Institucionalne, političke i ekonomske reforme započete su 2000. godine sa različitim intenzitetom i efikasnošću. Srpska tranzicija je specifična usled podložnosti i medjuzavisnosti političkih i ekonomskih faktora. Makroekonomska (ne)stabilnost razmatra se putem inflatorne (ne)stabilnosti i eksterne (ne)održivosti, dok su krizni indikatori posebno vidljivi na berzi, deviznom tržištu, prilivu inostranog kapitala, restriktivnoj monetarnoj politici a i intervenciji na deviznom tržištu. Otežavajuću okolnost kod uspostavljanja interne i eksterne ravnoteže predstavlja neuskladjenost monetarne i fiskalne politike tj. neadekvatan miks ekonomske politike.

Makroekonomski ambijent, sa političkoekonomskog stanovišta, je pod uticajem kombinacije internih i eksternih faktora. Eksterni politički faktori podrazumevaju pitanje statusa Kosova i Metohije, saradnja sa Haškim tribunalom i pregovore sa Evropskom unijom. Interni politički faktori podrazumevaju pomenute eksterne faktore, izborne procese, nestabilne koalicije vladajućih stranki kao i veliki broj tranzicionih gubitnika kao poslodice strukturnih reformskih procesa.

Eksterni ekonomski faktori obuhvataju obim i dinamiku priliva stranih direktnih investicija, efekte prelivanja nestabilnosti sa svetskih finansijskih i energetskih tržišta, spoljni dug zemlje, saradnju sa medjunarodnim finansijskim institucijama .

Interni ekonomski faktori obuhvataju proces restruktuiranja, privatizacije, liberalizacije, deregulacije i fleksibilizacije. Oni uključuju i monetarno-fiskalni miks.

Problem u vezi sa političkim faktorima je pitanje eksterne (ne)održivosti pokrivanja deficita tekućeg bilansa. Pošto je priliv eksternog kapitala, u vidu stranih direktnih investicija ili pozajmica, direktno zavisan od političke stabilnosti, jasna je povezanost političke i ekonomske sfere.

4.1. Makroekonomska (ne)stabilnost

Makroekonomska situacija je posledica brojnih faktora te njenu (ne)stabilnost iz faktora eksterne i interne prirode uz nepovoljne makroekonomske perfemanse, sa političkim uticajem na makroekonomski ambijent. Eksterni faktori su u vezi sa nestabilnošću na medjunarodnom finansijskom tržištu kao i rastućim negativnim efektima poskupljenja sirovina, prehrambenih proizvoda i energenata. Interni faktori pogoršanja makrostabilnosti su politička dešavanja i deficit tekućeg računa, rast inflacije i spore realne konvergencije[44]. Skup negativnih makroekonomskih indikatora koji reflektuju internu i eksternu neravnotežu, internih i ekstrenih faktora, doveli su do brojnih kriznih signala koja se ogledaju kroz rastuća inflatorna očekivanja, povećan rizik ulaganja u Srbiju i uzdržanost stranih investitora, kao i pad berzanskih indeksa.

Inflacija kao ključni indikator makrostabilnosti od početka tranzicije u Srbiji beleži trend pada zahvaljujući restriktivnoj monetarnoj politici. Inflacija ima brojna dejstva na ekonomiju. Prihodi koje vlada prikuplja preko štampanja novca, ponekad se naziva inflacioni porez. Raspravlja se i istražuje delovanje inflacije na nominalnu kamatnu stopu odnosno kako nominalna kamatna stopa utiče na količinu novca koju javnost želi da zadrži a na taj način i na nivo cena.

[44] Konvregencija – postizanje zajedničkog cilja ili ciljeva korišćenjem različitih političkih sredstava, taktika, strategija i sl.

Pored inflacije, održivost makroekonomske pozicije se posmetra i kroz deficit tekućeg bilansa kao gorećeg i hroničnog problema srpske ekonomije. Deficiti tekućih bilansa se vezuju za proces tranzicije jer tranzicione ekonomije startuju sa recesionim okolnostima i glomaznim državnim aparatom, uz potrebu za većim investicijama nasuprot nedovoljnoj domaćoj akumulaciji. Imajući u vidu veliku privatnu potrošnju podstaknutu kreditnom ekspanzijom u Srbiji, jasno je da je debalans privatne potrošnje i štednje značajan generator širenja deficita tekućeg bilansa. Deficit tekućeg bilansa se povezuje sa deficitom budžeta i u slučaju srpske ekonomije ukazuje se na njihovu direktnu uslovljenost.

Eksterna neravnoteža u Srbiji predstavlja strukturni problem i moguća poboljšanja treba nalaziti na polju priliva stranih direktnih investicija, strukturnih reformi, kao i čvršće fiskalne politike. Apresijacija nominalnog deviznog kursa kojom se u najvećoj meri doprinosi održavanju inflatorne stabilnosti, nije glavni krivac pogoršavanju eksterne pozicije. Zaključak izveštaja MMF ukazuje da je deficit tekućeg bilansa u Srbiji rezultat povećanja zarada, sporih strukturnih reformi i labave fiskalne politike

Nivo deviznih rezervi se često ističe kao pozitivan faktor usled velikog i hroničnog problema eksterne neravnoteže. Podatak da je nivo deviznih rezervi najveći u regionu potrebno je korigovati obavezama poslovnih banaka i centralne banke i tad ćemo doći do podatka da devizne rezerve u suštini pokrivaju par meseci uvoza, stoga, pokazatelj nivoa deviznih rezervi ne može biti upotrebljavan kao pozitivan indikator kod tumačenja visokog nivoa deficita tekućeg bilansa.

Dakle, situacija interne i eksterne neravnoteže može se poboljšati prilivom inostranih (po mogućnosti greenfield)[45] direktnih investicija, a iste su u direktnoj zavisnosti od političke situacije. Otuda, iz političkih scenarija koji slede proizilaze ekonomski scenariji u vidu održavanja nepromenjene pozicije, poboljšanja eksterne i interne ravnoteže, ili mogućnost nastanka valutne krize.

Nakon pominjanja uticaja ključnih političkih i ekonomskih, eksterno-internih faktora, na srpsku ekonomiju koju karakterišemo kao zakasnelu tranziciju, moguće je predvideti nekoliko scenarija i to: opskurni, euforični i inercijalni.

Opskurni scenarij predvidja ekstremno neizvesnu situaciju na političkom i ekonomskom planu.

Euforični scenarij, već vidjen više puta, gajio bi (ne)realna očekivanja ka ubrzanom procesu integracija sa Evropskom unijom, masovnijeg i kontinuiranog priliva stranih direktnih investicija, bezbolnijeg kontrolisanja inflacije i kursa, servisiranja budžeta i platnog bilansa, porasta zaposlenosti i pada nezaposlenosti.

Inercijalni scenarij vrlo brzo bi suočio političke i ekonomske vlasti sa činjenicom da čarobni štapići ne postoje i da je potrebno uložiti mnogo truda, znanja, strpljenja, kako bi se obećano vremenom realizovalo.

[45] Greenfield investicija – (eng. Greenfield investment) je jedna od vrsta investicija, za koju je značajno, da se sa poslom počinje posve od početka, bez prethodne infrastrukture, poslovnih poslova i radnika.

LITERATURA

K n j i g e:

1. Prof. Dr Kosta Josifidis, Makroekonomija, Novi Sad 2008.godine
2. Prof. Dr Nevenka Nićin, Makroekonomija, Brčko Distrikt 2012.godine
3. Prof. Dr Kosta Josifidis, Makroekonomija, uvod u teoriju u politiku Novi Sad 2000. godine
4. Prof. Dr Danica Popović, Makroekonomija, Beograd 2001.godine

I n t e r n e t:

1. sh.wikipedia.org/wiki/bruto domaći proizvod
2. minber.ba/index.php/component/content/article?id
3. wmd.hr/rjecnik-pojmovi-d/web/
4. www.vokabular.org
5. www.mediaonline.ba/ba/?id

UDK 336.3+336.1/.5(497.6) Pregledni rad

Marko Brčkalo*, Željka Gagović
Banja Luka

KOMPLEKSNOST EFEKATA JAVNOG DUGA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: Zemlje u tranziciji, kao što je Bosna i Hercegovina, upućene su na zaduživanje zbog nedostatne domaće akumulacije (štednje) za investicije i potrebe za bržim gospodarskim rastom i konkurentnosti prema inostranstvu. Pri tome, zemlja mora voditi efikasnu politiku upravljanja javnim dugom kako ne bi došlo do konflikta između kratkoročnih i dugoročnih opštih makroekonomskih ciljeva: monetarne stabilnosti, privrednog rasta i pravedne raspodjele koristi i tereta otplate javnog duga na sadašnje i buduće porezne obveznike.

Karakteristika javnog, a posebno vanjskog duga Bosne i Hercegovine jeste vrlo brzi rast. Iako pokazatelji odnosa javnog duga prema GDP-u i izvozu još uvijek BiH svrstavaju u srednje zadužene zemlje, za ocjenu stanja zaduženosti i mogućih posljedica neophodan je znatno širi pristup analizi karakteristika javnog duga u kontekstu opšte makroekonomske situacije zemlje. Osnovno pitanje jeste način kako se troši pozajmljeni novac, jer će od toga najviše zavvisiti sposobnost servisiranja duga u budućnosti uz istovremeno postizanje i drugih makroekonomskih ciljeva (gospodarski rast, ravnoteža bilance plaćanja i državnog proračuna, rast zaposlenosti i životnog standarda itd.). Predmet ovog rada jeste analiza stanja i karakteristika javnog duga (dinamika, namjena korištenja itd.), a potom i prognoza (ne)efikasnog servisiranja i posljedica javnog duga u kontekstu makroekonomskih prilika u Bosni i Hercegovini. Takođe, nakon analize stanja i mogućih posljedica javnog duga, cilj ovog rada jeste predložiti mjere sprječavanja negativnih posljedica i nastanka dužničke krize u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: javni dug, uzroci zaduživanja, posljedice zaduživanja, mjere sprječavanja dužničke krize, Bosna i Hercegovina

COMPATIBILITY OF EFFECTS OF PUBLIC PURPOSES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: Countries in transition, such as Bosnia and Herzegovina, have been instructed to borrow because of insufficient domestic accumulation (savings) for investments and the need for faster economic growth and competitiveness abroad. In doing so, the country must run an efficient public debt management policy so that there is no conflict between short-term and long-term general macroeconomic goals: monetary stability, economic growth and equitable distribution of the benefits and burdens of public debt repayment to present and future taxpayers.

The characteristic of the public, especially the external debt of Bosnia and Herzegovina, is very rapid growth. Although indicators of public debt to GDP ratio and exports are still classified by BiH as medium-sized countries, the broader approach to assessing the characteristics of public debt in the context of the overall macroeconomic situation of the country is necessary to assess the state of indebtedness and possible consequences. The basic question is

* Doktorant Univerziteta za poslovne studije Banja Luka, markobrckalo85@gmail.com

how to lend money, because it will most closely involve the ability to service debt in the future while achieving other macroeconomic goals (economic growth, balance of payments balances and the state budget, employment growth and living standards, etc.).

The subject of this paper is an analysis of the state and characteristics of public debt (dynamics, purpose of use, etc.), and then the forecast of (non) efficient servicing and the consequences of public debt in the context of macroeconomic circumstances in Bosnia and Herzegovina. Also, after analyzing the state of affairs and possible consequences of public debt, the aim of this paper is to propose measures to prevent negative consequences and the debt crisis in Bosnia and Herzegovina.

Key words: public debt, causes of borrowing, consequences of borrowing, measures to prevent the debt crisis, Bosnia and Herzegovina

UVOD

Javni dug kao zbir svih zaduženja jedne države može biti instrument makroekonomske politike kojim se stimuliše ili destimuliše stanje u privredi, što zavisi od načina upravljanja njime. Osnovno pravilo, ukoliko se želi održati likvidnost javnih finansija u jednoj zemlji je da njegova stopa rasta u dugom roku mora biti manja od stope privrednog rasta. Pored toga, važno je da pozajmljena finansijska sredstva budu investirana u proizvodnju, projekte koji imaju veću stopu prinosa od kamatne stope na ta sredstva.

Borba protiv korupcije je dug i kompleksan proces u kojem nema brzih i jednostavnih rješenja. Potrebno je provoditi kontinuirane aktivnosti, zbog čega je u cilju nadogradnje i kontinuiteta Strategije za borbu protiv korupcije BiH 2009. - 2014. i Akcionog plana za njeno provođenje u maju 2015. usvojena *Strategija za borbu protiv korupcije 2015. - 2019. i Akcioni plan za provođenje Strategije za borbu protiv korupcije 2015. - 2019*.

Strategija ima za cilj da smanji mogućnosti za korupciju putem uspostavljanja savremenog i efikasnog administrativnog i pravnog okvira za javni sektor. Postoji mnoštvo radova koji analiziraju povezanost javnog duga i ekonomskog rasta. Braeuninger analizira dinamiku budžetskog deficita, javnog duga i rasta koristeći se Romer-Lucasovim modelom endogenog rasta iznoseći nedvojben stav: nakon određene tačke odnosa javnog duga i BDP-a, rast javnog duga snižava stope ekonomskog rasta. Ta razina javnog duga je iznad 90% BDP-a. Reinhart i Rogoff dokazuju da je: „medijana stopâ rasta zemalja sa javnim dugom iznad 90% BDP-a oko jedan posto niža nego inače, a prosječne stope rasta su nekoliko postotnih bodova niže."

Dolazak krize je dodatno povećao potrebu za zaduživanjem u mnogim zemljama. One bez vlastitih izvora finansiranja i razvijenih domaćih finansijskih tržišta brže su zapale u probleme nelikvidnosti. Rastuća zaduženost je i dalje karakteristična i za većinu evropskih zemalja. Javni dug na nivou EU-27 u periodu 2000-2015. povećao se za preko 20%. (Komazec S.2006, 124).

Sve zemlje sa visokim udjelom javnog duga u BDP-u su vodile izrazito ekspanzivnu fiskalnu politiku što se posebno pokazalo u periodu najvećeg prisustva globalne krize u 2011. i 2012. nastojeći tako potaknuti oslabljene privredne aktivnosti i nedostatak finansijskih sredstava iz realnih izvora. Međutim, visoki javni dugovi velikog broja evropskih zemalja i posljedice dužničke krize naveli su čelnike zemalja EU da

uvedu nova rigoroznija fiskalna pravila za svoje članice.

GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA

Finansijske krize definišuse kao poremećaji na finansijskom tržištu, koje karakterizuje pad cijena imovine, te propast finansijskih i nefinansijskih institucija. Javljaju se kod rasta nepovoljnih odluka i moralnog hazarda na finansijskim tržištima, koja ne mogu usmjeravati kapital učinkovito od štediša prema investitorima, što uzrokuje smanjenje ekonomske aktivnosti.

Naravno, ovakvo ponašanje koje se temelji na očekivanjima, dovodi do ostvarivanja predviđenih događaja. Svi vjeruju da će biti kriza, pa dolazi do smanjenja potrošnje i pojave krize. U slučaju da je kriza već nastupila, ovakav oblik ponašanja samo pojačava negativne ekonomske učinke. Ekspanzivna finansijska politika može ublažiti slom, ali uz kreiranje inflacije.

Svjetska finansijska kriza

Kapitalistička kriza nije ni kriza oskudice, ni kriza preobilja proizvoda, nego kriza održivog odnosa potražnje i ponude, koji zadovoljava kriterij rentabilnosti, a ima višak ponude proizvoda i nezadovoljenu potražnju za proizvodima. Na strani potražnje pojavljuje se višak neiskorištene novčane štednje, a na strani ponude višak kapaciteta i zaposlenosti, te nedostatak motiva da se dalje investira (Sonje V.2000, 87).

Privredna aktivnost pada te dovodi do zastoja, koji se širi i pretvara u stagnaciju. Ponuda pada do minimuma potražnje, očekujući dalji razvoj poslovnih prilika. Stagnacija može trajati godinama, dok se ne stvore povoljniji uslovi investiranja i rasta potražnje. Takav ekonomski sistem izaziva društvene štete i socijalnu napetost. Temelji finansijskog sistema postavljeni su sredinom prošlog vijeka u Bretton Woodsu. Stup je američki dolar, na koji su fiksirane glavne valute, a on je vezan uz zlato, što je funkcionisalo do ukidanja konvertibilnosti dolara, početkom 70-tih godina.

Suspenzijom konvertibilnosti prekinuta je veza između realne i finansijske ekonomije. Slijedi fiat ekonomija, pa finansijski sektor počinje nekontrolisano bujati što se očituje u transformaciji tradicionalnog bankarstva, rađanju novih institucija, kreiranju novih financijskih proizvoda, tzv. finansijskih inovacija.

Finansijski sektor se razvija neovisno i puno brže od realne ekonomije. Podsticaj bujanju finansija svakako je i tržišna doktrina da je finansijsko tržište samo regulisajući mehanizam i da ne može otići u ekstreme. Rast finansijskog sektora i njegova globalizacija omogućava deregulacija, tehnologija – informatike i telekomunikacija i brojnih finansijskih inovacija. Rastom finansijskog tržišta razvijaju se i sistemi nadzora i regulacije, ali su pretežno nacionalnog karaktera. Mnogi inovativni finansijski proizvodi, posebno u sektoru investicijskog bankarstva, funkcionišu izvan sistema nadzora.

Identifikacija uzroka krize

Uzroci se mogu identifikovati kroz funkciju finansijskog sistema SAD-a, te uloge dolara u svjetskim finansijama. SAD su se tokom 90-tih godina prošlog vijeka, od zemlje vjerovnika transformisane u zemlju dužnika. To se dogodilo zbog privredne ekspanzije dalekoistočnih zemalja i Kine. Te zemlje su zbog vanjsko ekonomskih viškova kupovale dolare, trezorirale ih i tako uvećale devizne rezerve.

Te ekonomije su osiguravale tržište, kontrolisale dolar (obveznice) i ostvarivale prihode od kapitala, a na to su bile strukturno prisiljene zbog inflacije. U SAD-u je mehanizam stalnog kumuliranja dugova metodom recikliranja dolara (emisija obveznica) pridonio enormnim viškovima kapitala, budući da je jedan dio kapitala bio lociran u dalekoistočnim zemljama (zbog pada profi-

tne stope u razvijenim zemljama izazvane niskom cijenom rada u Kini i tim zemljama), dok je preostali kapital investiran u potrošnju, pogotovo nekretnine. Strah od viška kapitala u SAD-u koji je s jedne strane nastao kao posljedica visokih američkih profita u daleko istočnim zemljama i Kini, a s druge strane bio uzrokovan brzim obrtom kapitala u zemlji, zbog pretežitih investicija u potrošnju, doveo je do politike niskih kamatnih stopa i eksplozije cijena nekretnina, odnosno gomilanja silnih ekstraprofita na tržištu nekretnina (Sonje V. 2000, 96).

SAD su se zaduživale kako bi finansirale platno bilansni manjak. Kina je svoje viškove plasirala u dolare. Kamatna stopa odražava odnos ponude i potražnje novca, ali i mjeri razinu proizvodnje. Ta dva uslova nisu zadovoljena. Bez "finansijskih inovacija", koje su omogućile bankama da prodaju hipoteke kao novi "finansijski proizvod" s visokom zaradom, kriza bi ostala na tržištu nekretnina u SAD i ne bi se globalno proširila.

Kriza se neće riješiti samo novim "novcem", kao što centralne banke pokušavaju, ili oštrijim nadzorom tekućeg finansijskog sistema. Finansijska kriza pretvara se u realnu recesiju ili i depresiju. Finansijski sektor je neopravdano i neutemeljeno nadjačao realni sektor. Postojeće razlika između monetarne (fiatne) i realne ekonomije je neodrživa.

Finansijska je kriza zarazila Evropu, kroz evropske banke, uključujući i središnje, koje su kupile finansijske proizvode od banaka s AAA+ rejtingom. Finansijski je sektor u EU narastao iznad racionalnih granica, a i profiti od generisanja virtualnog bogatstva zbunjuju.

EU je obuzeta ekonomskim rastom, za koji se tvrdi da je bezgraničan zbog tehnološkog progresa i dominacije usluga nad proizvodnjom materijalnih dobara, na žalost stvarni lični temelji ekonomskog rasta su proizvodna funkcija i proizvodnja. Recesija se prvo dogodila ekonomijama koje su uništile realni sektor ili u kojima je realni sektor bio uglavnom u stranom vlasništvu – Irskoj, Baltičkim državama i Mađarskoj.

Zaštita konkurencije je zaboravljena davanjem velikih subvencija bankama i finansijskim institucijama, a nacionalizacija dijelova finansijskog sistema više nije problem. Evropska središnja banka je prihvatila da deflacija može biti veća prijetnja nego inflacija. Multinacionalne kompanije u cilju postizanja profita su već otišle u Kinu, potrošači se tješe s jeftinim nisko kvalitetnim kineskim proizvodima, a gubitak radnih mjesta u industriji je velikim dijelom zamijenjen poslovima u sektoru usluga.

Umjesto da EU zahtijeva od svojih multinacionalnih kompanija koje su transferirale proizvodnju da i kod Kineza vode računa o temeljnim socijalnim standardima, ona im je dozvolila da unište temelje domaćih ekonomija, što znači proizvodnju nečeg realnog na račun finansijskih proizvoda. Evropa se ne može takmičiti s nacijama koja ne osiguravaju slične nivoe socijalne zaštite. Bitka je unaprijed izgubljena slijedećom pogreškom, u nastojanju da se pokuša Kina pobijediti povećanjem efikasnosti.

Preostao je postupni ekonomski protekcionizam, zbog propusta u reakciji na migracije u proizvodnji. Neoliberalizam pretpostavlja ne samo da bi se državama trebalo upravljati kao kompanijama, nego i da se države ne bi trebale miješati u ekonomiju, jer tržište reguliše samo sebe. Ovaj problem distribucije je u temelju kapitalističkog sistema, koji je sistem stalnog takmičenja koje vodi želja za maksimalizacijom profita. U takvom svijetu nema mjesta za socijalnu svijest (Bajo, A., Primorac, M., Andabak, A. 2011, 114).

Država je ta koja mora popuniti prazninu. Tržišna ekonomija je nenadmašna kao sistem za stvaranje bogatstva, ali samo socijalne kompenzacije osiguravaju pravednu podjelu bogatstva. Evropske socijalno-

tržišne ekonomije više nego anglo-saksonski neoliberalni model kao dužnost države gledaju da se smanje nejednakosti koje stvaraju tržišta, što znači da tržišna ekonomija funkcioniše samo ako država interveniše. Američka finansijska kriza pokazuje što se događa kada se tržištima da puna sloboda, pa umjesto da se regulišu, sudionici na tržištu unište sami sebe.

Investicijske banke su pretvorile tržišta dionica u nerealni cirkus. Sada se dolazi i do temeljnoga problema kako riješiti sadašnju krizu. Novčani i finansijski sektor se može stabilizovati preko državnih intervenecija u kapital banaka i novčanih injekcija, ali opravak realnoga sektora će biti puno teži. Šta više u sadašnjim okvirima sa gore spomenutim ograničenjima oporavak realnoga sektora i stabilan rast se gotovo čini nemogućom misijom.

OSNOVNA OBILJEŽJA EKONOMSKE KRIZE U BIH

Širenje svjetske ekonomske krize na Bosnu i Hercegovinu (BiH) nije praćeno reagovanjem vlasti, poslovne zajednice, sindikata i udruženja građana na način kako slične grupacije reaguju u drugim zemljama. Nažalost, različiti oblici krize i njenog različitog intenziteta ovdje su prisutni godinama. Stanovništvo je ovdje naviknuto na težak život, neizvjesnost, na nizak standard, na izolovanost, na političku nestabilnost, na loš kvalitet javnih usluga, na lošu infrastrukturu, na korupciju, neefikasnost pravne države, kršenje prava, ograničavanje sloboda, gubitak imovine, gubitak posla.

Pod dugogodišnjim dejstvom tih faktora, motivacija običnih ljudi bitno je modifikovana u odnosu na motivaciju ljudi u razvijenim zapadnim zemljama koje je zahvatila recesija. Zbog toga, ovdje su i reakcije na širenje krize slabijeg intenziteta. Slabiji intenzitet reagovanja na manifestacije krize pokazuju i građani i institucije. Kriza je u BiH postala ambijent u kome se živi, ambijent koji kreira pogled na svijet, na reforme, na budućnost. Nažalost, iznevjerena očekivanja, političke obmane, nesankcionisani kriminal, devastacija sistema vrijednosti, bijedan materijalni i duhovni život svakodnevno u ovoj zemlji ubijaju nadu u bolju budućnost. Iako je u poslijeratnom periodu BiH ostvarila značajan napredak u svim oblastima, ona je ipak bliže ocjeni o stanju kontinuirane opšte krize i izložena je snažnom riziku pogoršanja stanja pod uticajem globalne finansijske, ekonomske i socijalne krize (Bajo, A., Primorac, M., Andabak, A. 2011, 129).

Opšta kriza u BiH ima više uzročnika. Navest ćemo samo neke:

1. **Politička nestabilnost**. U čitavom poslijeratnom periodu BiH je zadržala relativno visok stepen političke nestabilnosti. Proces demokratskog odlučivanja, usaglašavanja i koordinacije teško je funkcionisao. Efikasnost uspostavljenih institucija je niska. Temeljna pitanja ustrojstva BiH često se dovode u pitanje, demokratske institucije su prilično krhke, nacionalna homogenizacija je daleko snažnija od građanske, OHR je najmoćnija politička, zakonodavna i procedure zaduživanja su takođe često komplikovanije.

2. **Odsustvo pravne države**. Bez snažne pravne države nema uspostavljanja sistema vrijednosti, nema pravne sigurnosti poslovanja, nema moralnosti u međuljudskim odnosima, nema zaštite imovine, nema ostvarivanja sloboda. Tokom rata, a dijelom i poslije rata, pravna država je doživjela najveću devastaciju u BiH. Očito je da vlasti, prije svega zbog vlastitih interesa, nisu željele pravnu državu, jer ih u njenom uspostavljanju niko nije ograničavao. Čak ni entitetsko uređenje nije prepreka tome. Zbog neefikasnosti pravne države u široj javnosti prisutna je predstava o BiH kao zemlji korupcije, kriminala, sive ekonomije, nezaštiće-

nih ekonomskih sloboda, kršenja ljudskih prava, ograničavanja slobode medija.

3. **Loše stanje ekonomije**. Ekonomija BiH je opterećena ozbiljnim strukturnim problemima u privredi, odsustvom strategije i politike korišćenja resursa, što se direktno manifestuje u stvaranju malog društvenog proizvoda, vrlo niskoj efikasnosti upotrebe resursa i neekonomskom valorizovanju doprinosa resursa stvaranju društvenog proizvoda. Neto cijena rada je niska, ali je relativno visokim stopama poreza i doprinosa na platu vještački dignuta na viši nivo u odnosu na ponudu i tražnju rada na tržištu. Nezaposlenost je velika.

4. **Visok stepen siromaštva**. Iako je siromaštvo jedno od socijalno, ekonomski i politički najtežih obilježja BiH, ne vrše se sistematična istraživanja siromaštva. Gotovo trećina stanovništva BiH je siromašna, ili je na ivici siromaštva.

JAVNI DUG BOSNE I HERCEGOVINE

Javni dug se može definisati kao akumulisana pozajmljena novčana sredstva države, odnosno zbir svih potraživanja koja prema državi imaju njeni povjerioci u određenom trenutku. Riječ je o kumuliranim budžetskim manjkovima (deficitima) koje je država finansirala zaduživanjem. Pojam javni dug uglavnom se koristi kao sinonim za finansiranje deficita javnog sektora, svih nivoa vlasti složene države. Zavisno o tome duguje li država povjeriocima u zemlji ili u inostranstvu, razlikuje se unutrašnji i vanjski javni dug.

Tek kada se deficitu državnog budžeta dodaju deficiti budžeta nižih nivoa vlasti, te fondova koji imaju deficite (manjak novca), dobije se ukupna zaduženost države prema domaćim ili inostranim povjeriocima u određenom trenutku. Javni dug jedna je od ključnih ekonomskih varijabli pri određivanju svake ekonomske politike. Javni dug ili državni dug predstavlja ukupnu zaduženost države prema svojim domaćim ili inostranim povjeriocima. Deficit predstavlja višak državnih rashoda nad državnim prihodima u određenom razdoblju, najčešće godinu dana. Tako je proračunski deficit tok, a javni dug je stanje zaduženosti države u jednom trenutku. Javni dug zapravo predstavlja kumulisani deficit jer država povećava javni dug kada njen budžet bilježi deficite. Budžetski suficit smanjuje javni dug.

Savremena finansijska teorija nastajanje i razvoj javnog duga izvodi se iz slijedećih razloga: moderna država bez javnog duga ne bi mogla vršiti svoju osnovnu funkciju: ulaganje u privredu i to u privredne investicije obezbjeđuje uslove za otplatu i za jačanje privrednog potencijala; sredstva javnog duga se koriste za privredne svrhe i to kroz ulaganja u privrednu strukturu: poljoprivreda, energetika, saobraćajnice, vodosnabdjevanje, komunalni objekti i dr. zaduživanjem u inostranstvu stvara se dodatna akumulacija; obezbjeđuje se veća dinamika akumuliranja sredstava u odnosu na poreze; dio javnog duga se prenosi na generacije koje dolaze.

Osnovni je doprinos Barroa što je u obliku teorema pokazao da je po privredna kretanja isto da li se finansira javni dug oporezivanjem ili izdavanjem državnih obveznica. Investitori znaju da država mora u budućnosti iskupiti svoje obveznice zajedno s pripadajućim kamatama, a to ona može učiniti samo povećanjem poreza. Zato ono što su „dobili„ a nije se uvelo dodatno oporezivanje, štede da bi mogla platiti buduće poreze.

Javni ili državni dug čine iznosi koje je država pozajmljivala kako bi finansirala prošle deficite. Često se upotrebljava riječ „dug“, a pri tom se misli na „deficit“. Razlika između ta dva pojma može se jednostavno objasniti: ako su državni rashodi veći od državnih prihoda, proračun iskazuje deficit koji se mora finansirati pozajmljivanjem. Iznos deficita povećava dug i samo ga suficit

može smanjiti. Deficitarno finansiranje putem javnog duga znači prodaju vrijednosnih papira uz obavezu otplaćivanja kroz određeni broj godina kamata, a na kraju obično i otplatu glavnice. Prilikom kupoprodaje vrijednosnih papira nema prisile, već se ona odvija dobrovoljno, država se na tržištu kapitala takmiči s ostalim zajmoprimateljima i pri tome plaća traženu kamatu.

Javni dug - akumulisane obaveze države odnosno zbir svih potraživanja koja premajavnom sektoru imaju njegovi povjerioci u određenom trenutku. Izravni javni dug – ugovorene obaveze države prema povjeriocima Potencijalni javni dug – dio duga čije dospijeće nije sigurno.

Javnim dugom se mogu obezbijediti značajna sredstva za finansiranje privrednih investicija, prije svega ekonomske infrastrukture (izgradnja autoputeva, željezničkih pruga, regulacija rečnih slivova i vodenih puteva, melioracioni radovi, izgradnja železara, elektrana, luka i sl.), pošto privatni kapital nije zainteresovan za ovaj tip ulaganja (usljed aktivizacionog perioda i relativno niskog nivoa rentabiliteta). Država, preko javnog duga osigurava izgradnju objekata ekonomske infrastrukture i na taj način obezbjeđuje materijalnu osnovu za povraćaj duga sa kamatom. Produktivna upotreba javnog duga, prema tome, obezbjeđuje prirast dohotka za amortizaciju duga.

Struktura fiskalnog sistema BiH određena je strukturom vlasti definisanom Ustavom BiH i ustavima oba entiteta, kojima se između ostalog reguliše i fiskalno uređenje odnosno porezna i budžetska struktura države. Entitet RS je centralizovanog fiskalnog uređenja sa jednim entitetskim nivoom vlasti i 63 jedinice lokalne samouprave.

Entitet FBiH je više fiskalno decentralizovan sa jednim federalnim i deset kantonalnih nivoa vlasti u koji je uključeno i 79 jedinica lokalne samouprave (općina). Ovakva administrativna kompleksnost BiH predodredila je i institucionalnu složenost fiskalne politike BiH i njene fiskalne strukture i upravljanja javnim dugom. S druge strane, postoje četiri zakonska okvira kojima je definisana politika javnog duga BiH: Zakon o zaduživanju, dugu i garancijama BiH, Zakon o dugu, zaduživanju i garancijama u FBiH, Zakon o zaduživanju, dugu i garancijama RS i Zakon o budžetu BD BiH (Centralna banka Bosne i Hercegovine, Godišnji izvještaj 2011).

Federalno ministarstvo finansija nadležno je za provođenje procedure zaduživanja i upravljanja dugom FBiH. Ministarstva finansija kantona u FBiH, odnosno gradske i opštinske službe za finansije nadležne su za provođenje procedura zaduživanja i upravljanja dugom kantona, gradova i opština. Za upravljanje dugom u RS nadležno je Ministarstvo finansija RS, a javnim dugom BD Direkcija za finansije BD. Višegodišnji nedostatak političke volje održava ovakvu institucionalnu infrastrukturu i dodatno usporava razvoj i pojednostavljenje fiskalnog okvira koji bi u BiH bio efektivan u dugom roku. Složena fiskalna struktura otežava fiskalno upravljanje i postizanje fiskalne ravnoteže koja treba doprinijeti održavanju makroekonomske stabilnosti.

Jedino fiskalno tijelo na nivou države BiH je Fiskalno vijeće, koje je nastalo na inicijativu i preporuku Međunarodnog monetarnog fonda (MMF). Osnovna nadležnost Fiskalnog vijeća je koordinacija fiskalne politike u BiH putem usvajanja Globalnog okvira fiskalnog bilansa i politika u BiH, koji sadrži fiskalne ciljeve svakog od nivoa vlasti, makroekonomske projekcije i projekcije ukupnih prihoda, te gornje granice zaduženja sa ciljem osiguranja makroekonomske stabilnosti i fiskalne održivost BiH, njenih entiteta i BD.

Globalni sporazum se donosi za trogodišnje razdoblje, a revidira se svake godine. Uzimajući u obzir činjenicu da je u BiH na snazi sistem valutnog odbora koji ograničava mjere monetarne politike u posti-

zanju makroekonomskih ciljeva, koordinacija fiskalne politike i upravljanje javnim dugom je od ogromnog značaja, a u takvim uslovima efikasnost rada Fiskalnog vijeća je još više naglašena (Ministarstvo finansija i trezora BiH, 2015).

U BiH ne postoji jedinstvena politika upravljanja javnim dugom. Na svim nivoima, kroz četiri zakona o zaduživanju postoje pravila ograničenja javnog duga kao eksplicitno ograničavanje ili uspostavljanje gornje granice duga u određenom iznosu, u procentu BDP-a ili procentu ostvarenih prihoda (tabela 1). Postojanje ovolikog broja pravila u zaduživanju negativno se reflektuje na zaduženost BiH.

Tabela 1: Pravila zaduženosti na nivou BIH, FBiH, RS i BD

BiH	Zakon o zaduživanju, dugu i garancijama BiH	Zakon propisuje limit zaduživanja od 18% redovnih prihoda iz prethodne fiskalne godine za iznose servisiranja unutrašnjeg i vanjskog dugoročnog duga. Ovaj limit se odnosi za trogodišnji period od dana stupanja na snagu ovog zakona, a u obavezi je da se godišnje analizira od strane Ministarstva finansija i trezora.
Federacija BiH	Zakon o dugu, zaduživanju i garancijama u FBiH	Federacija se može dugoročno zadužiti ukoliko iznos servisiranja duga za ukupan unutrašnji i vanjski dug i garancije koje dospijevaju u svakoj narednoj godini, ne prelaze 18% konsolidovanih prihoda Federacije i kantona ostvarenih u prethodnoj fiskalnoj godini. Pravila ograničenja zaduživanja definisana su i za kantone, gradove i općine u Federaciji i to u iznosu od 10% prihoda ostvarenih u prethodnoj fiskalnoj godini.
RS	Zakon o zaduživanju, dugu i garancijama RS	Vrijednost kratkoročnog duga ne može biti veća od 5% iznosa redovnih prihoda ostvarenih u prethodnoj fiskalnoj godini. Iznos za servisiranje dugoročnog vanjskog i unutrašnjeg duga ne može preći 18% iznosa redovnih prihoda ostvarenih u prethodnoj fiskalnoj godini, mada se ova ograničenja mogu prekoračiti u slučaju odobrenja Ministarstva finansija RS.
BD	Zakon o budžetu BD	U BD se kratkoročni dug otplaćuje u tekućoj fiskalnoj godini i ni u kom vremenskom periodu u toku godine ne smije preći 5% ostvarenih prihoda bez primanja u prethodnoj fiskalnoj godini, a gornji iznos zaduženja određuje se Zakonom o izvršenju budžeta.

Izvor: Ministarstvo finansija i trezora BiH, Federalno ministarstvo finansija, Ministarstvo finansija RS i Direkcija za finansije BD

BiH (kao ni entiteti i BD) nema strategiju upravljanja dugom kao zvaničan dokument, iako je ona zakonom propisana. Na osnovu toga se može zaključiti da su sve odluke o zaduživanju BiH donesene bez jasnih ekonomskih ciljeva koji se trebaju ostvariti trošenjem pozajmljenih sredstava, a u nekim situacijama donošenje odluka o zaduživanju bilo je inicirano od strane međunarodnih finasijskih institucija.

Javni dug BiH je na kraju 2015. iznosio više od 10 mlrd KM. Navedeni iznos je zbir ukupnog stanja vanjske i unutrašnje zaduženosti kao što je prikazano u narednoj tabeli.

Tabela 2: Javni dug BiH sa 31.12.2015. (mil KM)

Opis	FBiH	RS	BD	Institucije BiH	Ukupno u BiH
Unutrašnji	1.560,42	1.731,94	40,03	0,00	3.332,39
Vanjski	4.481,54	2.610,32	10,85	28,65	7.131,37
Javni dug	6.041,96	4.342,26	50,88	28,65	10.463,76

Izvor: Ministarstvo finansija i trezora BiH, Informacija o stanju javne zaduženosti Bosne i Hercegovine na dan 31.12.2015. godine, Sarajevo, maj 2013.

U odnosu na 2014. javni dug je tokom 2015. povećan za 4,9% ili cca 488 mil KM. Trend povećanja zaduženosti je nastavljen u odnosu na period 2014/2013 kada se javni dug povećao 5,1%. U ukupnom iznosu javnog duga na FBiH se odnosi 57,74%, RS 41,50%, BD 0,49% i institucije BiH 0,27% (Centralna banka BiH, 2015).

Grafikon 1: Ukupan javni dug BiH, (2010-2015)

Izvor: Ministarstvo finansija i trezora BiH.

Vanjski dug BiH na dan 31.12.2015. iznosi 7.131,4 mil KM, od čega se na FBiH odnosi 62,85% i na RS 36,6%. Učešće BD i institucija BiH u ovom ukupnom iznosu je zanemarljivo i iznosi 0,15% i 0,40% respektivno. Prema podacima Ministarstva finansija i trezora BiH sa 31.12.2015. u ukupnom stanju vanjske zaduženosti BiH po strukturi kreditora i dalje se, kao i u prethodnim godinama, bilježi najveća zaduženost kod Svjetske banke - 34,3%, zatim prema Pariškom i Londonskom klubu kreditora - 17,4%, Evropskoj banci za obnovu i razvoj - 13,7%, MMF-u - 13,3% i dr. Stanje unutrašnjeg duga entiteta i BD prikazano je u tabeli 2, ukupan dug entiteta i BD na dan 31.12.2015. iznosio je 3.332,39 mil KM. U strukturi ovog duga najviše učestvuju stara devizna štednja i ratna potraživanja.

Prema Informaciji o stanju javne zaduženosti BiH objavljenoj od strane Ministarstva finansija i trezora BiH, iznos ugovorenih, a neangažovanih kredita, koji će biti povučeni u narednom periodu je vrlo visok. To će doprinijeti daljem porastu vanjskog duga u 2016. i narednim godinama. Iznos ovih kreditnih sredstava na kraju 2015. je iznosio 1.768,8 mil KM, što je u odnos na godinu ranije smanjenje od 25,8 mil KM (Centralna banka Bosne i Hercegovine, Godišnji izvještaj 2011).

Za ta neangažovana sredstva plaćaju se veliki troškovi tzv. commitment fee, koji se obračunavaju u skladu sa potpisanim uslovima kreditora. U toku 2015. po ovom osnovu plaćeno je 3.067 mil KM, a u 2014. 3.678 mil KM. Podaci o izdatim državnim i garancijama entitieta i BD do sada se nisu prikazivali kao dug i nisu se uključivali u ukupno stanje javne zaduženosti, a predstavljaju potencijalni dug, koji ima veliki uticaj na stvaranje jasne slike o zaduženosti BiH.

Stanje duga po izdatim državnim garancijama na dan 31.12.2015. je bilo 461.184.714 KM, a Federacije BiH 216.799.319 KM (u što se ubraja dug Federacije, kantona u Federaciji, općina i gradova), RS 60.850.519 KM.[3] Ukupne garancije u BiH za sve vladine jedinice iznose oko 0,8 % BDP-a.

Kada je u pitanju valutna struktura stanja vanjskog duga BiH najveći iznos duga denominovan je u eurima (47,1%), SDR (36,9%), američkim dolarima (8,2%) i drugim valutama (7,8%). S ovakvom valutnom strukturom duga i fiksnim deviznim kursom prema euru, promjene kursa dolara i drugih valuta nemaju velik utjecaj na promjenu visine zaduženosti i servisiranja vanjskog duga.

UTICAJ KREDITNOG REJTINGA NA ZADUŽENOST BIH

Uloga kreditnog rejtinga zemlje ima snažan uticaj na kretanje zaduženosti. Dodijeljeni kreditni rejting zavisi o kretanju ključnih ekonomskih pokazatelja i predstavlja mogućnosti zemlje da ispunjava svoje preuzete kreditne obaveze. Determinante kreditnog rejtinga su kretanje BDP-a, vanjski dug, fiskalna pozicija zemlje, inflacija, prošlost u ispunjavanju obaveza i dr.

Nizak kreditni rejting ima za posljedicu visoke kamatne stope i rigoroznije uslove zaduživanja na međunarodnom tržištu kapitala. S druge strane ima odraza na privlačenje stranih investitora, rast privrednih aktivnosti i kretanje zaposlenosti. U periodu finansijske i ekonomske krize iz 2009. zbog pada kreditnih sposobnosti došlo je do smanjenja kreditnih rejtinga velikog broja zemalja. BiH ima potpisane ugovore za izradu i praćenje suverenog kreditnog rejtinga s dvije međunarodne rejting agencije Moody's Investors Service i Standard & Poors. Moody's Investors Service je prvi put BiH dodijelio rejting BiH 2004., a Standard &

Poors 2008. U naredne dvije tabele dat je pregled istorije kreditnog rejtinga BiH koji su dodjeljivale ove dvije institucije.

Tabela 5: Istorija rejtinga BiH - Agencija Moody's Investors Service

Rejting	Datum	Aktivnost
B3/stabilni izgledi	10. 07. 2012.	potrvđen rejting/izgled izmijenjen/poboljšan
B3/na posmatranju - negativno	3. 4. 2012.	snižen rejting za jednu poziciju
B2/negativni izgledi	16. 5. 2011.	izgled izmijenjen/pogoršan
B2/stabilni izgledi	17. 5. 2006.	povećan rejting
B3/pozitivni izgledi	29. 3. 2004.	dodijeljen rejting

Izvor: Standard & Poor's

Tabela 6: Istorija rejtinga BiH - Agencija Standard & Poor's

Rejting	Datum	Aktivnost
B/stabilni izgledi	27. 3. 2013.	potvrđen rejting
B/stabilni izgledi	28. 3. 2012.	potvđen rejting/izgled izmijenjen
B/na posmatranju - negativno	30. 11. 2011.	snižen rejting
B+/negativni izgledi	28. 7. 2011.	izgled izmijenjen/pogoršana pozicija
B+/stabilni izgledi	8. 12. 2009.	potvrđen rejting
B+/stabilni izgledi	22. 12. 2008.	dodijeljen rejting

Izvor: Standard & Poor's

Posljednji dodjeljeni kreditni rejting od strane agencije Standard & Poor's je od 27. marta 2013. „B sa stabilnim izgledima". U julu 2012. agencija Moody's Investors Service potvrdila je BiH suvereni kreditni rejting „B3" blago poboljšala ocjenu rejtinga tako što je izmijenila izglede s pozicije „na posmatranju negativno" na „stabilni izgledi".

Problemi u servisiranju vanjskog duga koji su se desili početkom 2012. zbog neblagovremenog usvajanja državnog budžeta, kao i negativni trendovi u kretanju ključnih makroekonomskih pozicija, kao što su nizak ili negativan privredni rast, slaba porezna baza, loša fiskalna pozicija, inflacija i konstantno složena politička situacija, osnovni su faktori u lošoj poziciji kreditnog rejtinga.

Kreditni rejting BiH je najlošiji u regiji i daleko je ispod pozicija koje ulijevaju povjerenje investitorima za ulaganje u neku zemlju budući da se nalazi u zoni speculativne kreditne sposobnosti i visokog kreditnog rizika. Još od prvog dodjeljivanja rejting pozicije on se nije pomjerao iz ove zone rizika. Od zemalja prikazanih u tabeli Albanija se nalazi u istoj zoni, ali za jednu poziciju ispred BiH dok je kreditni rejting Grčke lošiji u odnosu na BiH.

Tabela 7: Pregled dugoročnog rejtinga pojedinih zemalja iz šireg okruženja

Država	Moody's Investors Service	Standard & Poor's
Albanija	B1/stabilan	B+/stabilan
Bosna i Hercegovina	B3/stabilan	B/stabilan
Bugarska	Baa2/stabilan	BBB/stabilan
Crna Gora	Ba3/stabilan	BB-/stabilan
Grčka	C	B-/stabilan
Hrvatska	Ba1/stabilan	BB+/negativan
Mađarska	Ba1/negativan	BB/negativan
Makedonija	-	BB-/stabilan
Rumunija	Baa3/negativan	BB+/stabilan
Slovenija	Ba1/negativan	A- stabilan
Srbija	B1/stabilan	BB-/negativan

Izvor: Bloomberg, podaci ažurirani 30.05.2016. http://www.cbbh.ba/

Jedan od egzogenih faktora zaduženosti su kamatne stope po kojima se odobravaju krediti. Prema podacima o kamatnoj strukturi duga koji su prikazani u narednoj tabeli vidljivo je da je prosječna kamatna stopa ugovorenih kredita sa 31.12.2012. iznosila 1,41%, dok je prosječna kamatna stopa kredita s fiksnom kamatnom stopom 1,47%, a s varijabilnom 1,41% (Centralna banka Bosne i Hercegovine, Godišnji izvještaj 2011).

Tabela 8: Pregled dugoročnog rejtinga pojedinih zemalja iz šireg okruženja

Opis	2008'	2009	2010	2011	2012
Prosječna kamatna stopa svih kredita	2,98%	1,52%	1,45%	1,71%	1,41%
Prosječna kamatna stopa kredita s fiksnom kamatnom stopom	1,10%	1,55%	1,48%	1,48%	1,47%
Prosječna kamatna stopa kredita s varijabilnom kamatnom stopom	1,88%	1,46%	1,41%	1,98%	1,40%
Stanje ukupnog duga u otplati	-	70,71%	41,85%	59,45%	60,50%
Stanje ukupnog duga u grace periodu	-	29,29%	58,15%	40,55%	39,50%
Učešće kredita s fiksnom kamatnom stopom	57,05%	59,28%	55,93%	55,07%	51,05%
Učešće kredita s varijabilnom kamatnom stopom	42,95%	40,72%	44,07%	44,93%	48,49%
Prosječna kamatna stopa kredita po osnovu „starog duga“	3,63%	1,83%	1,72%	1,94%	1,73%
Krediti s fiksnom kamatnom stopom po osnovu „starog“ duga	-	2,43%	2,41%	2,38%	2,35%
Krediti s varijabilnom kamatnom stopom po osnovu „starog“ duga	-	1,33%	1,14%	1,55%	1,17%
Stanje „starog duga“ u otplati	-	100%	98%	96,54%	99,27%
Stanje „starog duga“ u grace periodu	-	0%	1,87%	3,46%	0,73%
Učešće kredita s fiksnom kamatnom stopom	31,6%	45,07%	45,9%	46,86%	47,10%
Učešće kredita s varijabilnom kamatnom stopom	68,40%	54,93%	54,10%	53,14%	52,90%
Prosječna kamatna stopa kredita po osnovu „novog duga“	2,60%	1,32%	1,32%	1,61%	1,34%
Krediti s fiksnom kamatnom stopom po osnovu „novog duga“	-	1,18%	1,14%	1,19%	1,22%
Krediti s varijabilnom kamatnom stopom po osnovu „novog duga“	-	1,62%	1,59%	2,21%	1,49%
Stanje „novog duga“ u otplati	-	70,7%	41,85%	44,32%	47,72%
Stanje „novog duga“ u grace periodu	-	29,30%	58,15%	56,68%	52,28%
Učešće kredita s fiksnom kamatnom stopom	71,74%	59,28%	60,75%	58,42%	52,97%
Učešće kredita s varijabilnom kamatnom stopom	28,26%	40,72%	39,25%	41,58%	47,03%

Učešće kredita s fiksnom kamatnom se smanjuje, što ukazuje na mogućnost daljeg pogoršanja kreditnih uslova, s obzirom na negativne trendove u kretanju kamatnih stopa na međunarodnom tržištu kapitala. Prema podacima iz tabele 10 evidentno je da se u 2012. povećalo stanje ukupnog duga u otplati u odnosu na kredite koji se nalaze u grace periodu. Dug koji se otplaćuje u 2012. je neznatno povećan u odnosu na godinu dana ranije (sa 59,40% na 60,50%). Ako posmatramo podatke o prosječnoj kamatnoj stopi za 2012. vidimo da je ona znatno niža u odnosu na 2008. kada je iznosila 2,98%. S druge strane, prosječna kamatna stopa kredita po osnovu „starog“ duga je znatno viša od prosječne kamatne stopa kredita po osnovu „novog duga“ za sve godine.

UTICAJ FINASIJSKE KRIZE NA PRIVREDU BIH

U bankarskom, odnosno finansijskom sektoru BiH i FBiH nije došlo do inicijalnih gubitaka na način kako je to prethodno opisano, a desili su se u finansijskom sektoru razvijenih zemalja. Naime, ne samo da učesnici na finansijskom tržištu kod nas nisu učestvovali u poslovima sa finansijskim instrumentima sličnim onima koji su bili okidač krize u razvijenim zemljama, već je samo tržište kapitala nedovoljno razvijeno tako da ono nema odlučujući uticaj na kretanje u realnom sektoru.

U isto vrijeme, makroekonomsku poziciju BiH, prije izbijanja krize, u dužem periodu, karakteriše izraziti deficit u računu tekućih plaćanja koji osnovne korijene vuče iz deficita u vanjskoj trgovini. Ova okolnost ukazuje na tri osnovne činjenice: (Direkcija za ekonomsko planiranje, 2012).

- potrošnja u BiH i FBiH je značajno veća od proizvodnje pri čemu se višak potrošnje finansira iz inostranih izvora (strana ulaganja, krediti, doznake građana itd.),
- prevelika potrošnja je u sprezi sa pregrijanom tražnjom, odnosno u krajnoj instanci sa viškom likvidnosti na tržištu,
- visoki rast BDP-a posljednih godina je u tijesnoj vezi sa visokom tražnjom koju stvaraju kako sredstva pristigla iz inostranstva, tako i sredstva iz lokalnih izvora.

Imajući navedeno u vidu, slijedi da se početak ekonomske krize odvija u različitim okolnostima kada se radi o razvijenim zemljama u odnosu na okolnosti u BiH i FBiH. Pri tome, u razvijenim zemljama po-

četak krize ispoljavao se kroz smanjenu likvidnost tržišta, dok se u BiH početak krize odvijao u uslovima pregrijane tražnje.

Bez obzira što finansijsko tržište FBiH nije pretrpilo gubitke zbog neadekvatnih garancija plasmana, došlo je do preljevanja negativnih efekata finansijske i ekonomske krize na privredu FBiH. Najveći problem i makroekonomski rizik BiH i FBiH, je već pomenuti deficit računa tekućih plaćanja. To je i ujedno najosjetljivija karika preko koje se dešavaju prvi efekti preljevanja krize na naše tržište. Konkretno, može se govoriti o slijedećim posljedicama:

Kao posljedica nelikvidnosti razvijenih tržišta već je manji iznos sredstava na raspolaganju za priliv u BiH. Prvo je smanjen priliv kreditnih sredstava koja se usmjeravaju preko banaka koje imaju svoje osnivače u razvijenim zemljama. Jasno je već sada da su strane direktne investicije smanjene, usporene, uz veci oprez stranih investitora pri donošenju odluka o ulaganju sredstava. Smanjeni priliv inostranih sredstava po osnovama navedenim u prethodnoj tački će otvoriti pitanje izvora finansiranja deficita računa tekućih plaćanja.

Kao posljedica, doći će do jačih pritisaka na devizne rezerve, a u krajnjoj liniji uticat će na smanjenje tekuće potrošnje. Smanjene potrošnje (tražnje) u kombinaciji sa generalnim smanjenjem tražnje u inostranstvu direktno utiče na proizvodnju, odnosno rast privrede FBiH. Istovremeno, pojača će se pritisci stranih proizvođača koji će željeti da svoje proizvode plasiraju na naše tržište, a što će se događati u kombinaciji sa otežanim plasmanom naših proizvoda u inostranstvo. Na ovaj način će konkurentska sposobnost naše privrede u većoj mjeri nego do sada biti stavljena na probu.

Posljedice svih prethodno navedenih kretanja dovešće do usporavanja, ili zaustavljanja rasta privrede sa odgovarajućim uticajem na zaposlenost, životni standard i generalno na cjelokupan život. Očekivani efekti ekonomske krize mogu biti umanjeni po različitim osnovama. Prije svega mjere za povećanje likvidnosti u razvijenim zemljama kao odgovor na krizu imat će povoljno dejstvo i na našu ekonomiju jer se time istovremeno kreiraju i sredstva koja će biti raspoloživa za plasman na naše tržište.

Takođe, pitanje povećanja konkurentnosti će biti postavljeno ne samo pred našu privredu već i privrede svih zemalja u okruženju. Nije teško pretpostaviti da na kratak rok, naša privreda ima mnogo veće mogućnosti da se pokaže konkurentnom u okruženju nego na širem ekonomskom tržištu. Ovim se otvara i pitanje sektora koji će biti pod najvećim udarom, kao i sektora koji će u manjoj mjeri biti pogodeni krizom. Prema našoj procjeni kriza će najveći uticaj imati u metalskoj industriji i građevinarstvu. U ovom momentu postoje veoma oskudni statistički i drugi podaci da bi se u kraćem periodu oslikale negativne posljedice svjetske ekonomske krize na ekonomiju FbiH (Direkcija za ekonomsko planiranje, 2012).

U FBiH, u januaru 2009. godine, u odnosu na januar 2008. godine, fizički obim industrijske proizvodnje smanjen je za 11,1%, a u januaru 2009. godine u odnosu na prosjek 2008. godine proizvodnja je smanjena za 19,2%. U posljedne dvije godine u FBiH, prvi put se desio pad broja zaposlenih u jednom mjesecu u odnosu na prethodni, i to u decembru 2008. u odnosu na novembar 2008. evidentirano je 2.874 zaposlena manje.

Takođe, kad je u pitanju broj nezaposlenih u FBiH bilježimo povećanje u novembru 2008. godine (2.455), decembru 2008. (3.291) i januaru 2009. (3.531), u odnosu na prethodni mjesec. Posljedice globalne krize najviše se osjećaju u našem najjačem izvoznom sektoru, a to je metalna industrija gdje je došlo do smanjenja proizvodnje uzrokovane globalnim padom potražnje i cijena ruda, metala i autodijelova. Tako je

u FBiH u proizvodnji metala u januaru 2009., u odnosu na januar 2008. godine zabilježena smanjena proizvodnja za 21,1%, a u proizvodnji od metala, osim mašina i opreme smanjena je proizvodnja za 20,7%.

U januaru ove godine smanjena je i proizvodnja mašina i uređaja za 6,1%, proizvodnja kancelarijskih mašina i računara za 14,2% i proizvodnja električnih mašina i aparata za 7,0%. Takođe, u januaru je smanjena i proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica za 78,2% i proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava za 11,9%.

Tekstilna industrija FBiH, koja kontinuirano posluje na granici rentabilnosti, suočena je sa pojačanim problemom likvidnosti, jer čak i neznatno povećanje kamatnih stopa na kreditna zaduženja proizvodaca u ovom sektoru dramatično se odražava na njihovo poslovanje. Proizvodnja tekstila u FBiH u januaru 2009. godine u odnosu na isti mjesec prethodne, smanjena je za 40,1%.

I energetski sektor suočit će se sa značajnim padom potražnje uzrokovanim smanjenjem obima proizvodnje velikih industrijskih potrošača na domaćim i stranim tržištima, što će otežati realizaciju ambicioznih planova ulaganja u nove proizvodne kapacitete i restrukturiranje i integraciju rudnika uglja.

Veliki problemi i smanjenje proizvodnje očekuju se i u građevinarstvu i Industriji građevinskih materijala jer kreditna kriza otežava finansiranje izgradnje i smanjuje potražnju i cijene nekretnina, što posljedično smanjuje i potražnju za građevinskim materijalima.

ZAKLJUČAK

Globalna ekonomska kriza nije zaobišla ni Bosnu i Hercegovinu. Ozbiljna ekonomska kriza svjetske ekonomije je dovela do naglog pada BiH izvoza i novčanih priliva iz inostranstva, što je činilo ključne faktore ekonomske recesije u 2009. godini. Važan faktor djelovanja krize vjerojatno je bilo i podizanje kreditnih kriterija od strane banaka što je zadalo snažan udarac investicijama, ali i potrošnji trajnih potrošačkih dobara.

Pored uticaja na realni sektor, svjetska ekonomska kriza je u 2009. značajno umanjila vanjske prilive po osnovi novčanih pošiljki i kompenzacija zaposlenih u inostranstvu koje su u različitim godinama zajedno činile 10-15% raspoloživog dohotka domaćinstava u BiH.

Javni (državni) dug predstavlja ukupno ugovorene obaveze države prema njenim vjerovnicima nastale u prošlosti do danas. Nastaje kao kumulirani proračunski deficit niza godina. Uži pojam od javnog duga jeste javni zajam. U razvijenim zemljama javni zajam predstavlja izvanredni državni prihod i najvažniji način stvaranja javnog duga. Država raspisuje javni zajam kroz emisiju državnih obveznica (uz preciziranu kamatnu stopu, rok dospijeća i plan otplate) kako bi namaknula dodatna sredstva u proračun, odnosno povukla slobodna novčana sredstva (štednju) iz financijskog sektora (uglavnom banaka) s ciljem pokretanja javnih radova općeg značaja i pokrića proračunskog deficita.

Zaduženost zemlje je posljedica neravnoteže agregatne potražnje i agregatne ponude, odnosno viška agregatne potražnje nad agregatnom ponudom. U slučaju Bosne i Hercegovine, javni dug je posljedica deficita u državnom proračunu i vanjskoj trgovini zemlje. Razlozi zaduživanja BiH mogu se analizirati preko makroekonomske ravnoteže, jednakosti dohodovnih stimulatora.

Bosna i Hercegovina kontinuirano bilježi dvostruke deficite (twin deficit), deficite vanjske trgovine i deficite državnog proračuna. Nedovoljna konkurentnost BiH privredei pretjerana liberalizacija imaju za posljedicu velike i kontinuirane deficite trgovine robom. Neto devizni prihodi od trgovine uslugama, faktorskih prihoda i neto tekući transfera nisu dovoljni ni za pokriće neto

deviznih rashoda trgovine robom, a kamoli dospjelih glavnica kredita i kamata. Deficiti ukupnog tekućeg računa će dugoročno ugroziti međunarodnu likvidnost zemlje.

LITERATURA

1. Sonje V.(2000), Finansijska kriza: Beskonacna prica, Poslovna knjiga d.o.o Zagreb
2. Babić, M.,Babić A. (2008): *Međunarodna ekonomija,* Mate doo, Zagreb.
3. Babić, M.(2006): *Od dezinflacije u zaduženost* – Hrvatska privreda 1994.-2004., Ekonomski fakultet, Binoza press d.o.o.,Zagreb.
4. Bajo, A., Primorac, M., Andabak, A. (2011): *Osnove upravljanja javnim dugom*, Institut za javne finansije, Zagreb.
5. Bajo, A., Ott, K., Mihaljek, D.,(2011): *Hrvatski javni dug: upravljanje i izazovi razvoja tržišta*, Zbornik radova s konferencije, Institut za javne financije, Zagreb.
6. Direkcija za ekonomsko planiranje, (2012), Bosna i Hercegovina Ekonomski i fiskalni program 2012-2014, Sarajevo.
7. Ministarstvo financija i trezora, (2012), Informacija o stanju javne zaduženosti Bosne i Hercegovine na dan 31.12. 2011., Sarajevo, (preuzeto 22.5.2017. 21:00h)
8. Zakon o zaduživanju, dugu i jamstvima Bosne i Hercegovine, (Službeni glasnik br. 52/05).
9. Centralna banka Bosne i Hercegovine, Godišnji izvještaj 2011 , (preuzeto 23.5.2017. 19:45h).
10. Tomaš R.(2009): *Svjetska ekonomska kriza kao faktor produbljavanja opšte krize u Bosni i Hercegovini*, Forum Bosna br. 47/09
11. Tomaš R.(2010): *CRISIS AND GRAY ECONOMY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA*, Friedrich-Ebert-Stiftung BiH, Sarajevo 2010.
12. http://hr.wikipedia.org/wiki/Svjetska_financijska_kriza_od_2007._godine
13. http://www.platinuminvest.hr/analize/Svjetska_financijska_kriza.pdf

http://www.schiller-institut.de/hrvatski/Ova_kriza.pdf

UDK 331.2:364.32(497.6 tuzlanski kanton)‘‘2012/2016‘‘ Pregledni rad

Damir Šarić[46]
Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona

POKAZATELJI REALIZACIJE PROGRAMA NAKNADA PLAĆA ZBOG PRIVREMENE SPRIJEČENOSTI ZA RAD NA TERET SREDSTAVA ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA TUZLANSKOG KANTONA U PERIODU 2012-2016. GODINE

Sažetak

Privremena spriječenost za rad podrazumijeva odsustvovanje sa posla uposlenika-osiguranika, zbog određenih pojava vezanih za zdravstveno stanje uposlenika ili člana njihove porodice. Pravo na naknadu plaće osiguraniku je utvrđeno odredbama Zakona o zdravstvenom osiguranju.

Osiguranik je svako uposleno lice koje je saglasno Zakonu o zdravstvenom osiguranju ostvarilo pravo na obavazno zdravstveno osiguranje.

Sagledavanje osnovnih pokazatelja realizacije Programa naknada plaća zbog privremene spriječenost za rad u periodu 2012-2016. godine na području Tuzlanskog kantona.

Osnovni rezultati istraživanja pokazali su da je u periodu 2012-2016. godine, došlo do povećanja rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja.

Analizom uporednih pokazatelja može se zaključiti da je povećanje rashoda na ime naknada plaća, djelimično rezultat dugih čekanja na ocjenu radne sposobnosti, te promjene najvišeg iznosa naknade plaće koja se priznaje na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja. Da bi se bolje razumjele okolnosti koje dovode do ovakvog zaključka potrebna su dalja istraživanja.

Ključne riječi:privremena spriječenost za rad, osiguranik, naknada plaće, pokazatelji

REALISATION INDICATORS OF SALARY COMPESATION DUE TO TEMPORARY WORK DISABILITY PAID BY TUZLA CANTON HEALTH INSURANCE IN 2012-2016 YEARS

Summary

Temporary work prevention requiers absence from a work place by employee/policy holder, due to certain emersions tied to healt condition of employee or memebr of their family. Right for a paycheck amend is determined by decree of Health law insurance. Policy holder is each person who is agreeable to Health law insurance and has made it’s right fot mandatory health insurance. Looking over the basic indications or realisation of the Program paycheck

[46] Doc. dr Damir Šarić, Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, Franjevačka 36. 75000 Tuzla; e-mail:damir-saric@hotmail.com

amend because of work prevention from 2012 to 2016.in Tuzla canton. The main resulats of the research have shown that in the period 2012-2016., the expenses have grown all because of paycheck amends and temporary work prevention on health insurance burden. According to analasis we can asume that grown axpenses are partially result of a long waiting for working abilities grades. For better understanding *the circumstances which lead to this conclusion, futrher reaserches are needed.*

Key words: Temporary work prevention, polcy holder, paycheck amend, indices.

UVOD

Zakonom o zdravstvenom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine[47] (u daljem tekstu: Zakon), utvrđeno je pravo osiguranika-radnika na privremenu spriječenost za rad i naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog bolesti ili povrede(u daljem tekstu: naknada plaće). Privremena spriječenost za rad podrazumijeva odsustvovanje sa posla radnika-osiguranika, zbog određenih pojava vezanih za zdravstveno stanje radnika-bolesti, povrede, nesreće na poslu, njega oboljelog člana porodice ili pratnja oboljelog. Apsentizam je jedan od opštih pokazatelja zdravstvenog stanja radne populacije kada se zdravlje posmatra kao fizičko i socijalno funkcionisanje[48]. Kao najčešći uzroci privremene spriječenosti za rad, javljaju se uslovi rada i radne sredine uposlenih, zdravstveno stanje uposlenih, zadovoljstvo na poslu, socijalno-ekonomski status uposlenih i pritisak od strane nadređenih. U praksi često imamo i situacije kada uposleni uzimaju bolovanje i kad nisu bolesni, odnosno ne uzimaju bolovanje a bolesni su. Način plaćanja naknade za bolovanje takođe može da utiče na privremenu spriječenost za rad. U svim navedenim situacijama stvaraju se veliki problemi poslodavcima prilikom planiranja poslovnih aktivnosti, zbog čega sve značajnije analiziraju uslove rada u kojima rade njihovi uposlenici kao i njihovo poboljšanje, a u cilju smanjenja izostanka s posla, bolje radne atmosfere, povećanja ličnog zadovoljstva radnika i produktivnosti. Na osnovu toga, urađena su mnoga istraživanja na temu opravdane ili neopravdane privremene spriječenosti za rad, u kome su značajnu ulogu kao zainteresirane strane uzeli kako poslodavci, tako i kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja. U svakom slučaju potrebno je učiniti mnogo truda da se navedena tema održi u zakonskim okvirima i ne ugroze prava radnika iz zdravstvenog osiguranja, a istovremeno zadovolje interesi svih strana uključujući: radnika-osiguranika, poslodavca i kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja.

PRAVO NA PRIVREMENU SPRIJEČENOST ZA RAD

Pravo na privremenu spriječenost za rad ostvaruju zaposleni osiguranici shodno odredbama Zakona. Članom 6. Pravilnika o postupku i kriterijima za utvrđivanje privremene spriječenosti za rad osiguranika[49](u daljem tekstu: Pravilnik), predviđeno je da

[47] "Službene novine F BiH" br: 30/97,7/02,70/08 i 48/11

[3] Nedić O. Analiza petogodišnjeg morbiditetnog apsentizma zaposlenih u jednom domu zdravlja, 2012, str.1

[4] "Službene novine F BiH" br: 3/17

[5] Odluka broj:01-05-1-231/15 od 17.11.2015. godine i broj:05-0511-1-4/16 od 28.01.2016. godine

privremenu spriječenost za rad utvrđuje izabrani doktor medicine, a preko 42 dana Prvostepena ljekarska komisija, imenovana od strane direktora zdravstvene ustanove primarne zdravstvene zaštite, odnosno zavoda medicine rada, sa kojom nadležni kantonalni zavod zdravstvenog osiguranja ima zaključen ugovor o pružanju zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja. Za vrijeme privremene spriječenosti za rad radnik-osiguranik ostvaruje kod poslodavca pravo na naknadu plaće na osnovu propisanog obrasca. Izvještaj o privremenoj spriječenosti za rad-doznaka. Na nalaz i ocjenu izabranog doktora medicine, odnosno Ljekarske komisije, kojim je odlučeno o pravu na privremenu spriječenost za rad, prigovor mogu uložiti radnik-osiguranik, pravno odnosno fizičko lice kod koga je radnik-osiguranik uposlen i kontrolor nadležnog kantonalnog zavoda zdravstvenog osiguranja. Prigovor se ulaže Drugostepenoj ljekarskoj komisiji Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona[50] u roku od 48 sati od dostave ili saopštenja ocjene, nalaza i mišljenja o zdravstvenoj sposobnosti osiguranika. Kao drugostepeni organ odlučivanja o pravu na privremenu spriječenost za rad, od strane Upravnog odbora Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, imenovana je ljekarska komisija sa zadatkom da u drugom stepenu odlučuje po prigovoru radnika-osiguranika, poslodavca ili kontrolora Zavoda na nalaz i mišljenje izabranog doktora medicine, odnosno Prvostepene ljekarske komisije. Nalaz i ocjena Drugostepene ljekarske komisije su konačni i protiv istih se može pokrenuti upravni spor pred nadležnim sudom, u slučaju da istim nisu zadovoljni radnik-osiguranik, pravno odnosno fizičko lice kod kojih je osiguranik zaposlen. Nadzor nad osiguranikom za vrijeme privremene spriječenosti za rad vrši kontrolor kantonalnog zdravstvenog guranja od prvog dana privremene spriječenosti za rad i pravno odnosno fizičko lice za vrijeme za koje ono isplaćuje naknadu plaće na teret svojih sredstava.

PRAVO NA NAKNADU PLAĆE

Za vrijeme trajanja privremene spriječenosti za rad zaposleni osiguranici imaju pravo na naknadu plaće. Naknada plaće za prvih 42 dana privremene spriječenosti za rad pada na teret poslodavca kod koga je osiguranik uposlen. Naknada plaće, kada spriječenost za rad traje preko 42 dana pada na teret sredstava kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja. Uslovi, način i postupak ostvarivanja prava na naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog bolesti ili povrede kada ta naknada pada na teret sredstava kantonalnih zavoda, definisani su Pravilnikom o naknadi plaće za vrijeme privremene za rad na teret sredstava Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona[51].

Osiguranik ima pravo na naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad ako je:

- privremeno spriječen za rad zbog bolesti ili povrede odnosno radi liječenja ili medicinskih ispitivanja smješteni u zdravstvenu ustanovu,
- privremeno spriječen za rad zbog određenog liječenja ili medicinskog ispitivanja koje se ne može obaviti izvan radnog vremena osiguranika,
- izolovani ili kliconoše ili zbog pojave zaraze u njihovoj okolini,
- određen za pratioca bolesnika upućenog na liječenje ili ljekarski pregled u najbliže mjesto,
- određen da njeguje oboljelog supružnika ili djeteta pod uvjetima propisanim zakonom.

Naknada plaće pripada osiguraniku samo za dane za koje bi mu pripadala plata

[51] "Službene novine TK" br:15/14 i 17/14

ili naknada plaće u smislu propisa o radnim odnosima.

Naknada plaće iz tačke 1 i 2. isplaćuju se na teret poslodavca za prvih 42 dana privremene spriječenosti za rad, a nakon toga na teret sredstava kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja.

Naknada plaće od tačke 3 do 5, isplaćuje se na teret sredstava kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja od prvog dana korišćenja prava.

Osiguranik nema pravo na naknadu plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad ako:

- svjesno prouzrokuje privremenu spriječenost za rad,
- namjerno sprečava ozdravljenje odnosno osposobljavanje,
- prima plaću ili obavlja drugu djelatnost,
- se bez opravdanog razloga ne odazove na ljekarski pregled izabranog doktora medicine primarne zdravstvene zaštite,
- izabrani doktor medicine primarne zdravstvene zaštite ili kontrolor kantonalnog zavoda osiguranja utvrde da se ne pridržava uputa za liječenje, odnosno bez dozvole izabranog doktora medicine otputuje iz mjesta prebivališta,
- se u roku od tri dana nakon početka bolesti ne javi izabranom doktoru medicine primarne zdravstvene zaštite da je obolio.

U skladu sa članom 56 i 57. Zakona i Pravilnika o naknadi plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, naknade plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad obračunava i isplaćuje pravno odnosno fizičko lice, s tim da je kantonalni zavod zdravstvenog osiguranja obavezan vratiti isplaćenu naknadu u roku od 45 dana od dana prijema zahtjeva za povrat. Osiguranik kojem je za vrijeme privremene spriječenosti za rad prestao radni odnos odnosno obavljanje djelatnosti ličnim radom, ima pravo na naknadu plaće, najviše 30 dana nakon prestanka radnog odnosa, odnosno obavljanja djelatnosti ličnim radom. Da bi se poslodavci mogli pojaviti sa zahtjevom za povrat sredstava po osnovu isplaćenih naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad za svoje zaposlenike, neophodno je da uredno izmiruju obaveze po osnovu doprinosa za obavezno zdravs-tveno osiguranje. Dakle, poslodavac neće moći ostvariti pravo na povrat sredstava po osnovu isplaćenih naknada plaća, ukoliko za mjesec za koji podnosi zahtjev nije izmirio obaveze po osnovu doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje.

CILJ

Cilj je da se na osnovu dinamičkog pregleda rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u periodu 2012-2016 godine, što detaljnije analiziraju svi pokazatelji realizacije Programa naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja, te na osnovu sprovedenih analiza pokuša smanjiti izdvajanje sredstava po osnovu isplaćenih naknada plaća za privremenu spriječenost za rad, a da se ne povrijede Zakonom propisana prava osiguranika u smislu povrata naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad.

METOD

Podatke o privremenoj spriječenosti za rad na području Tuzlanskog kantona, u skladu sa Pravilnikom, redovno dostavljaju domovi zdravlja na području Tuzlanskog kantona, te Ljekarska komisija Zavoda zdravstvenog osiguranja. U Izvještajima su sadr-

žani osnovni podaci o licima za koje se vodi privremena spriječenost za rad kao što su: spol, starost, dužina trajanja, dijagnoza bolovanja. Obrada podataka o privremenoj spriječenosti za rad je kvartalna a godišnji izvještaj sadrži sve neophodne podatke kao što su: broj uposlenika-osiguranika po općinama, rashodi na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad po općinama i sjedištu pravnog lica, broj odobrenja na ime naknada plaća, broj pravnih i fizičkih lica koji su ostvarili pravo na povrat naknada plaća za svoje radnike, broj zaključenih slučajeva privremene spriječenosti za rad, najčešće bolesti kao uzrok privremene spriječenosti za rad. Sredstva za realizaciju programa naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret zdravstvenog osiguranja, planiraju se Finansijskim planom Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, a na osnovu ostvarenja iz predhodne godine.

REZULTATI

Imajući u vidu zakonsku obavezu, kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja u svojim finansijskim planovima, planiraju sredstva za realizaciju Programa naknade plaće zbog privremene spriječenosti za rad na teret zdravstvenog osiguranja. Rezultati uporednih pokazatelja ukazuju na to da je u periodu 2012-2016 godine, zabilježen trend rasta rashoda za Program naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja. Rashodi na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja u 2016. godini realizovani su u iznosu 8.036.006 KM, što je za 171.104 KM ili 2,18% više u odnosu na 2015. godinu, odnosno za 415.037 KM ili 5,45% više u odnosu na 2012. godinu. U 2016. godini je obrađeno, pripremljeno i knjigovodstveno evidentirano 7.480 Odobrenja-kojim se odobrava povrat sredstava na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad, što je za 1.358 ili 22,18% više u odnosu na 2012. godinu. Takođe je evidentan i konstantan rast broja pravnih i fizičkih lica-obveznika uplate doprinosa za povrat isplaćen naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret zdravstvenog osiguranja, te je isti u 2016. godini veći za 28 ili 3,43% u odnosu na 2012. godinu. Dinamički pregled rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u periodu 2012-2016 godine dat je u slijedećem grafikonu:

Grafikon 1. Naknade plaća u periodu 2012-2016. godine Iznos u KM

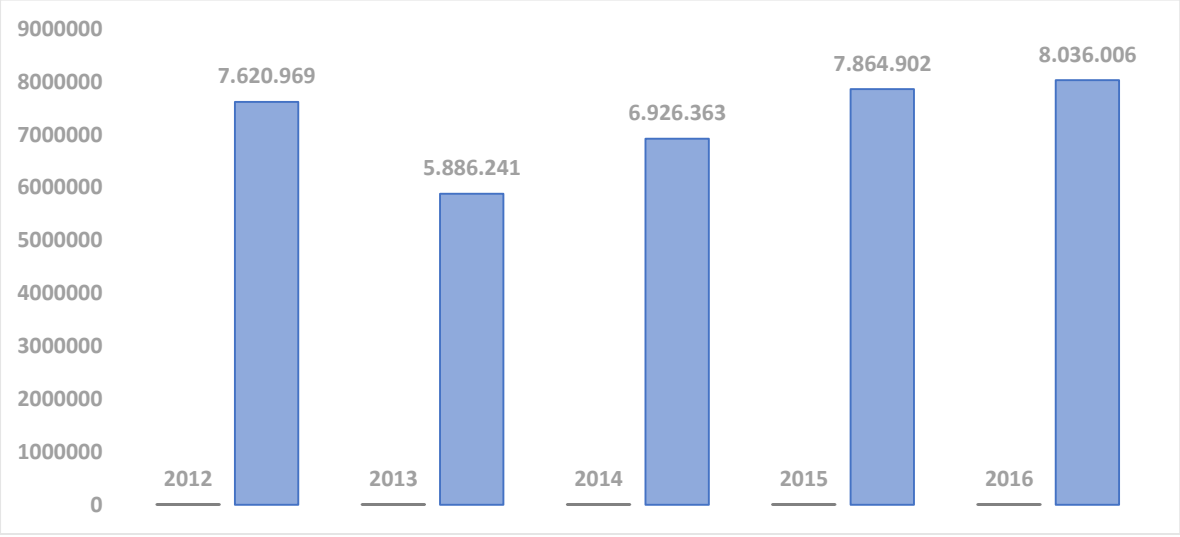

Ukupni rashodi na ime naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad koji se isplaćuju na teret sredstava zdravstvenog osiguranja razvrstani prema obliku vlasništva pravnih i fizičkih lica iskazani su procentualno u slijedećem pregledu:

Tabela 1. Rashodi naknada plaća prema vlasništvu kapitala

REDNI BROJ	GODINA	DRŽAVNA PREDUZEĆA	PRIVATNA PREDUZEĆA	SAMOSTALNA DJELATNOST	%
1	2012	54,73	41,68	3,59	100%
2	2013	45,29	49,44	5,27	100%
3	2014	52,21	42,80	4,99	100%
4	2015	54,43	40,74	4,83	100%
5	2016	51,37	42,98	5,66	100%
2012-2016		51,61	43,53	4,86	100%

Grafikon 2. Struktura rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret zdravstvenog osiguranja u periodu 2012-2016. godini po obliku vlasništva kapitala

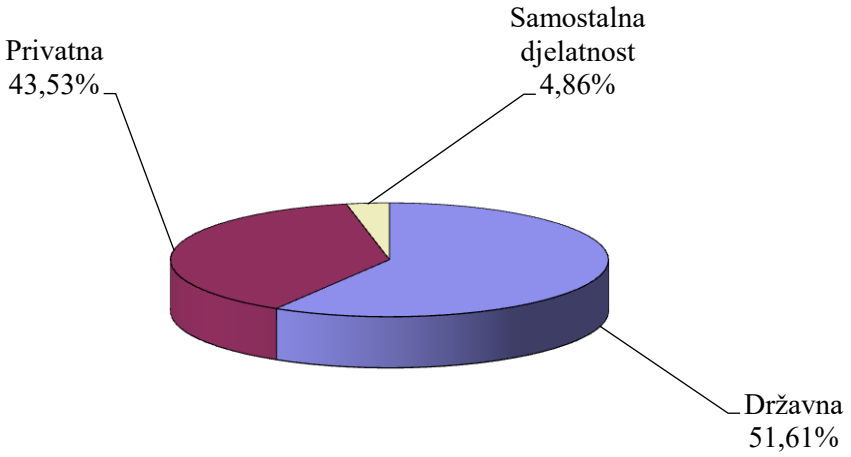

Broj obrađenih, pripremljenih i knjigovodstveno evidentiranih odobrenja za povrat naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja dat je u slijedećem grafičkom prikazu:

Grafikon 2. Broj odobrenja za pravna i fizička lica u periodu 2012-2016 godine

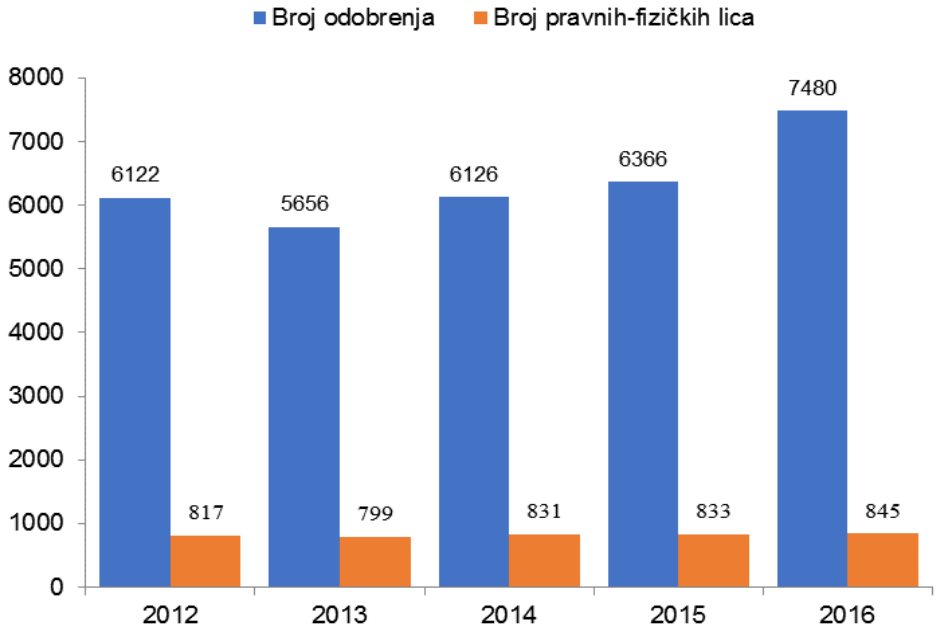

DISKUSIJA

U radu su analizirani pokazatelji realizacije Programa naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona u periodu 2012-2016. godine. U periodu 2012-2016 godine, evidentno je došlo do povećanja rashoda na ime naknada plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona. Isti su u 2016. godini realizovani u iznosu od 8.036.006 KM, što je za 171.104 KM ili 2,18% više u odnosu na 2015. godinu, odnosno za 415.037 KM ili 5,45% više u odnosu na 2012. godinu. U 2016. godini je obrađeno, pripremljeno i knjigovodstveno evidentirano 7.480 Odobrenja-kojima se odobrava povrat sredstava na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad, što je za 1.358 ili 22,18% više u odnosu na 2012. godinu. Takođe je evidentan i konstantan rast broja pravnih i fizičkih lica-obveznika uplate doprinosa za povrat isplaćen naknada plaća za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret zdravstvenog osiguranja, te je isti u 2016. godini veći za 28 ili 3,43% u odnosu na 2012.godinu.

ZAKLJUČAK

Analizirajući obrađene podatke može se zaključiti da je i pored kontinuiranog praćenja prava na naknadu plaće na teret sredstava zdravstvenog osiguranja u periodu 2012-2016. godine dolazi do konstantnog povećanja rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona. Takođe se može primjetiti da je došlo do povećanja broja Odobrenja-kojima se odobrava povrata sredstava na ime naknada plaća, kao i broj pravnih odnosno fizičkih lica kojima se odobrava povrat naknada plaća.

Povećanje rashoda za realizaciju Programa naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona u periodu 2012-2016.godine djelimično se javlja kao rezultat: liste dugih čekanja na ocje-

nu radne sposobnosti pri Institutu za medicinsko vještačenje, a usljed slabijeg upućivanja od strane Zavoda PIO/MIO F BiH, te promjene najvišeg iznosa naknade plaće koji se priznaje na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja i sticanja prava na povrat rudnika uglja na području Tuzlanskog kantona nakon potpisanih sporazuma o međusobnom izmirenju obaveza i potraživanja po osnovu doprinosa za zdravstveno osiguranje i naknada plaća po osnovu privremene spriječenosti za rad.

Da bi se detaljnije analizirali pokazatelji povećanja rashoda na ime naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad neophodna su dalja istraživanja.

LITERATURA

- Zakon o zdravstvenom osiguranju("Službene novine F BiH" br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11).
- Zakon o finansijskoj konsolidaciji privrednih društava u F BiH("Službene novine F BiH" br.52/14).
- Uredba o postupku finansijske konsolidacije provrednih društava u F BiH("Službene novine F BiH" br.70/14, 13/15).
- Pravilnik o postupku i kriterijima za utvrđivanje privremene spriječenosti za rad zbog bolesti, povrede ili druge okolnosti("Službene novine F BiH" br. 3/17).
- Pravilnik o naknadi plaće za vrijeme privremene spriječenosti za rad na teret sredstava Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona("Službene novine TK" br.15/14 i 17/14).
- Nedić O. Analiza Petogodišnjeg morbiditetnog apsentizma zaposlenih u jednom domu zdravlja, 2012,str.1-2.
- Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona- Izvještaji o izvršenju Programa naknada plaća zbog privremene spriječenosti za rad na teret sredstava zdravstvenog osiguranja za period 2012-2016 godinu, Tuzla 2017.
- www.zzotk.ba *(03.05.2017.)*
- www.ncs.hr (06.05.2017.)
- www.bhas.ba (11.05.2017.)
- *www.fzocg.me(12.05.2017.)*

UDK 330.101.5 Pregledni rad

Шлома Алла Викторовна, к.п.н., доцент
Россия, ФГБОУ ВО «Брянский государственный университет
им.ак. И.Г.Петровского»

БАЛАНСОВЫЙ МЕТОД В ИССЛЕДОВАНИИ ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация: В статье рассматривается место и значение балансового метода в изучении движения населения и трудовых ресурсов с целью оценки текущего состояния отраслей экономики и построения прогноза развития трудовых ресурсов в перспективе.

Ключевые слова: Трудовые ресурсы, население, баланс, экономико-математические методы.

В качестве основного экономико-математического метода изучения трудовых ресурсов применяется балансовый метод. В зависимости от объекта выделяют классифицированные и локализованные балансы. Отличительной особенностью балансов трудовых ресурсов является то, что они демонстрируют сложившуюся статическую ситуацию распределения рабочей силы, но не дают объяснения о том, как такое распределение сформировалось.

Наравне с вопросом оценки общих трудовых ресурсов в долгосрочной перспективе важное значение имеет наличие объективных знаний о процессах распределения и перераспределения рабочей силы в рамках различных сфер и отраслей экономики. Как правило, результаты статистических исследований относятся к характеристикам итоговых или сальдовых величин сравнения отраслей друг с другом. При этом вопрос о направлении и масштабах движения рабочей силы между отраслями не рассматривается и по нему имеется недостаточно сведений, которые обобщены на народнохозяйственном уровне.

В связи с этим изучение факторов влияющих на занятость в отдельных отраслях экономики достаточно сложно, так как не обозначена связь обеспеченности отрасли трудом и движения трудовых ресурсов, происходящего в смежных отраслях. Поэтому применение балансового метода в области изучения движения населения и трудовых ресурсов должно опираться на принципы комплексности, системности и взаимосвязи всех его компонентов. В настоящее время практические разработки по этому направлению осуществляются региональными службами занятости и миграции. Это позволяет включать данные исследований в подготовку соответствующих программ занятости.

Применение балансового подхода к изучению и составлению прогнозов о движении населения и трудовых ресурсов начало осуществляться еще в конце 60-х гг. (подробнее см. [2]). В научных работах ряда ученых были представлены идеи комплексного подхода к исследованию проце-

сса движения населения и трудовых ресурсов, а также предложены конкретные методы его реализации.

Важным методом реализации комплексного подхода является разработка и построение балансовой модели основанной на балансах движения населения и трудовых ресурсов. В ходе реализации этого метода был решен ряд методологических и статистических вопросов, которые касались основных принципов построения балансов движения населения и трудовых ресурсов по отраслям и профессиям. Было уделено внимание информационному обеспечению балансового метода, разработаны инструментарии и механизмы исследования, определены принципы его организации, а также границы применения математических методов и моделей исследования движения населения и трудовых ресурсов. Фундаментом для разработки и формирования информационного содержания балансового метода в отраслевом и профессиональном движении населения и трудовых ресурсов являются данные специальных выборочных статистических обследований движения населения и трудовых ресурсов, а также результаты государственной статистики. На основе разработанных балансов изучается связь профессиональной подготовки населения к труду, распределение по сферам занятости; устанавливается значение исследуемых видов движения населения в формировании контингента работающих по отраслям экономики и профессиональным группам, осуществляется оценка границ подготовки и переподготовки рабочей силы и др. Также на основе балансов трудовых ресурсов раскрываются важные аспекты в процессе формирования отраслевой и профессиональной структуры занятости населения.

Развитие балансового метода в изучении трудовых ресурсов допускает применение трудовых балансов отдельных форм этого процесса для локальных систем и для их взаимосвязи. Поэтому допустимо построение системы взаимосвязанных балансов трудовых ресурсов за отчетный период и на будущий период.

Как отмечено выше, разработка отчетных балансов движения трудовых ресурсов способствует восполнению недостаточной информации об этом процессе, позволяет расширить границы построения балансовой модели. Система балансов количественно отражает изучаемый процесс и дает возможность объяснять движение трудовых ресурсов во взаимодействии разнообразных форм проявления и показывает изменение по различным параметрам, таким как возраст, территория, отрасль, профессия, квалификация, социальная структура трудовых ресурсов. Происходящие изменения внутри каждой структуры трудовых ресурсов связаны с результатом их движения в различных формах.

В науке в качестве первичной проблемы связанной с построением балансов называют проблему их классификации. Таким образом, разработка балансов движения трудовых ресурсов напрямую связана с решением вопроса классификации изучаемых групп. Так в основании классификации по отраслевому признаку находится классификация отраслей экономика или народного хозяйства. Еще в период директивной экономики СССР имелся опыт разработки отраслевых классификаторов по ряду регионов, а также был разработан ряд положений, предъявляемых к построению классификационной системы. Например, классификация отраслей должна содержать порядка 90-100 объектов и допускать коррекцию в соответствии с целями и задачами исследования и спецификой конкретного региона.

Необходимо отметить, однако, что принципы, лежащие в основе построения

классификатора для профессиональных, социальных и квалификационных групп трудовых ресурсов не являются такими очевидными. В науке и практике существует опыт разработки системы профессиональной классификации, основной особенностью которой является достаточно большое дробление профессионального классификатора. При этом степень проработки профессионального классификатора для рабочих профессий значительно ниже, чем для других профессий. В качестве основы для разработки баланса движения трудовых ресурсов по профессиям является укрупненный классификатор профессиональных групп, который включает 300-400 профессиональных групп. Важное значение при построении классификатора для профессиональных групп имеет опыт, который накоплен в результате построения отчетных балансов профессионального движения трудовых ресурсов.

Совокупность балансов населения и трудовых ресурсов, которые разрабатываются за отчетный период и на перспективу на различных уровнях экономики, позволяет изучать движение трудовых ресурсов как единый социально-экономический процесс. Это дает возможность детально исследовать каждую из его сторон на конкретном уровне экономики, что может быть осуществлено на конкретном виде баланса движения трудовых ресурсов. Виды баланса движения выделяются на основании классификации основных форм движения населения и трудовых ресурсов. Эти выделенные формы движения соответствуют специфическому виду баланса движения. Информация о процессе движения отражается во взаимосвязи с общей схемой для всех форм баланса, которая представляет собой шахматную таблицу. Данную таблицу можно применять к построению отраслевого и профессионального движения трудовых ресурсов страны, области, региона. Впервые предложили такую форму баланса движения трудовых ресурсов Баранов Э. Ф., Бреев Б. Д в работе «Основные принципы построения балансов движения трудовых ресурсов» [1]. Например, при составлении регионального баланса первый раздел этой таблицы содержит данные о внутреннем региональном движении трудовых ресурсов в определенной его форме о переходах людей из одних классификационных групп трудовых ресурсов в другие. В балансе естественного движения населения и трудовых ресурсов при одногодичных возрастных группах в первом разделе заполняется только диагональ, расположенная над главной (остальные позиции нулевые), поскольку переход человека возможен лишь из младшей возрастной группы в старшую. В балансе же отраслевого движения населения и трудовых ресурсов, как показал опыт его практической разработки, заполняемость первого раздела балансовой таблицы практически полная.

Во второй и третий раздел таблицы баланса вносят показатели о процессах рождаемости и смертности, миграции, которые отражают внешние взаимосвязи региона. Отражение этих данных о процессах движения также осуществляется для каждой из форм движения в соответствии с классификацией населения и трудовых ресурсов региона на отдельные их группы. По обе стороны (слева и справа) от шахматной части балансовой модели располагаются столбцы, которые содержат данные о распределении трудовых ресурсов области, края, региона на начало и конец отчетного периода по их классификационным группам.

Как отмечает Ю.В.Яременко, изучение вопросов распределения рабочей силы по территориям с целью получения качественных и достоверных оценок движения труда по отдельным регионам являются важными для экономических прогнозов потому, что различие в оценивании

предполагаемого движения трудовых ресурсов из одного региона в другой связано с существованием разных требований к производительности труда в масштабах страны по таким базовым отраслям, как промышленность, строительство, транспорт [3]. Для описания процесса движения населения по территории страны разрабатывается отчетный баланс территориального движения населения, в том числе трудовых ресурсов. В формах статистической отчетности относящихся к территориальному движению людей отражена вся требуемая информация, которая необходима для заполнения первого раздела баланса в масштабе экономических районов, областей или на уровне страны. А для заполнения второго и третьего разделов балансовой таблицы необходимы данные о миграционных взаимодействиях с другими регионами, которые входят в состав рассматриваемой территориально-административной единицы, о рождаемости и смертности ее населения. Также, в качестве подводящих итогов, в балансовой таблице регистрируются показатели, которые отражают распределение населения изучаемого региона по составным элементам территориальной единицы на начало и конец отчетного периода или прогнозного периода.

С целью изучения естественного движения людей и трудовых ресурсов необходимо разрабатывать отчетный баланс естественного движения. Построение первого раздела шахматной таблицы основывается на данных таблиц дожития, которые строятся на основании результатов переписи населения и учитывают материалы текущего учета населения. Окончательный вид шахматная таблица баланса естественного движения получает после заполнения второго и третьего разделов данными о рождаемости и смертности по всем возрастным группам жителей региона, а также по данным миграции населения - численности прибывших в регион и выбывших из него людей. При этом могут возникнуть значительные трудности при распределении мигрантов на внешних и внутренних по каждой возрастной группе. Итогами являются распределение жителей региона по возрастам на начало и конец отчетного периода.

Вместе с названными базовыми видами отчетных и прогнозных балансов движения населения и трудовых ресурсов с целью более глубокого изучения этого процесса разрабатываются сложные балансовые таблицы. Шахматная часть этих таблиц одновременно отражает две и, возможно, более двух формы движения. Например, к таким таблицам можно отнести профессионально-отраслевой, профессионально-квалификационный и другие виды сложных балансов движения населения и трудовых ресурсов. Также балансы движения могут быть разработаны отдельно по городу и селу, по образованию, квалификации, по полу и другим более мелким признакам.

Таким образом, изученные отчетные и прогнозные балансы движения по различным видам являются взаимосвязанными статистическими таблицами, которые отображают естественные и территориальные процессы движения трудовых ресурсов по каждому конкретному региону. Также они отражают данные о передвижении населения внутри и между отраслей экономики и по профессиональным, квалификационным, социальным группами. Взаимообусловленность показателей балансов движения трудовых ресурсов присутствует и по различным формам движения, и по разным уровням структуры экономики. Показатели каждого вида баланса разрешают самостоятельно отслеживать взаимосвязь отдельных форм движения и особенно тех элементов, которые отражаются в первом разделе. Учет таких связей позволяет системно увидеть все экономические,

социальные и демографические процессы, которые влияют на изменения и движения численности трудовых ресурсов. Это, в свою очередь, создает основу для совершенствования прогнозирования трудовых ресурсов, и, в частности, его территориально-отраслевого разреза, для более адекватного удовлетворения потребностей производства в рабочей силе, рационального распределения населения по видам и сферам деятельности, по территории страны.

Подводя итог, можно сделать вывод, что баланс трудовых ресурсов представляет собой экономико-математическую модель в форме таблицы, которая характеризует текущее или прогнозное формирование численности и структуры трудовых ресурсов как результат их перемещения в различных формах. Итоги баланса трудовых ресурсов показывают структуру жителей страны как результат распределения на множестве различных классификационных групп (обозначим их через *X)* за период времени (*t)*, а показатели его сбалансированной таблицы $b_{ij}(t)$ характеризуют за то же время количество переходов людей из группы *i* в группу *j {i,j* є *X).*

В матричной форме балансовые уравнения имеют вид:

$$N(t)=N(t-1)+P(t)+R(t)-V(t)-L(t) \quad (1),$$

где $N(t)= (N_1(t),N_2(t),..,N_n(t))$— это вектор-строка, отражающая численность населения в каждом из *n* состояний за период t; $P(t)=\{P_1(t), P_2(t),...,P_n(t))$ — это вектор-строка, показывающая прибытий население в каждое состояние из всех других внутрисистемных структур в течение периода *t;* $V(t) = (V_1(t), V_2(t),\ldots,V_n(t))$ — вектор-строка выбытия населения из каждого состояния во внутрисистемные структуры за период времени *t;* $R(t)= (R_1(t),R_2(t),\ldots,R_n(t))$ — вектор-строка, отражающий поступления в каждое состояние из внешних источников прибытия в течение периода t; $L(t) = (L_1(t), L_2(t),\ldots,L_n(t))$ — вектор-строка, которая представляет собой выбытие из каждого состояния за пределы системы из *n* внутренних состояний в течение периода t.

Проанализировав разработанные российскими и зарубежными учеными модели балансов движения трудовых ресурсов делаем вывод, что наиболее часто в их разработке применяют подход состоящий в изучении процесса движения трудовых ресурсов как марковского процесса. На сегодняшний день разработано и практически используется несколько марковских моделей движения трудовых ресурсов, которые нашли отражение в работах Д. Бартоломью, А.К. Романова, А.И. Терехова, В.Г. Румчева, А.А. Конина.

Системный анализ и прогнозирование процесса движения трудовых ресурсов на основе построения комплексных балансов движения способствуют установлению соответствия между прогнозом производства, структурой капитальных вложений и реально сложившимся и перспективным движением трудовых ресурсов. Также представление процесса движения в форме балансовой модели движения служит методологической и информационной основой для использования экономико-математических методов и вычислительной техники, что, безусловно, способствует формированию необходимых условий для будущего процесса повышения эффективности как в изучении движения трудовых ресурсов населения и населения, так и в теории и практики прогнозирования развития.

Список литературы:

1. Баранов Э.Ф. Основные принципы построения балансов движения трудовых ресурсов [Текст] / Э. Ф. Баранов, Б. Д. Бреев ; Центр. экон.-мат. ин-т АН СССР. - Москва : [б. и.], 1969. - 86 с.
2. Воронин А. Г. Искусство управления населенной территорией [Текст]/А.Г. Воронин - М.: Финансы и статистика, 2014.-438 с.
3. Яременко Ю. В. Экономические беседы. [Текст]/ Ю.В. Яременко.-М., Центр исследований и статистики науки, 2013.-412 с.

O G L E D I

UDK 351.74/.76:331.2 Originalni naučni rad

Dubravko Derk, Barbara Prprović, Nikolina Nemec
Zagrebački holding, Zagreb; Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb

PERCEPCIJA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA I PRIVATNIH ZAŠTITARA O UVJETIMA RADA I PLAĆE

SAŽETAK

Intenzivan porast gradskog stanovništva i širenje gradova koje uvijek ne prati i jačanje odgovarajućih gradskih infrastruktura, pogotovo u kombinaciji s velikim političkim, društvenim i gospodarskim promjenama kakve su se događale u tranzicijskim zemljama, često dovodi do kontinuiranih i intenzivnih trendova pogoršanja stanja, kretanja i strukture kriminaliteta. Uslijed toga, ali i uslijed aktualnih procesa decentralizacije, privatizacije i jačanja civilnog sektora, sigurnosne poslove u velikim urbanim sredinama sve više uz policiju kao javnu službu u nadležnosti države, obavljaju i različite lokalne službe, civilne organizacije i privatne agencije. Sukladno tome pa i činjenici o pluralizaciji policijskih poslova što znači da tradicionalno policijske zadaće sad preuzimaju neka druga tijela i institucije, uključujući tu i inicijative lokalnih vlasti, privatno poduzetništvo i inicijative građana, cilj ovog rada je utvrditi stavove policijskih službenika i privatnih zaštitara u Gradu Zagrebu o uvjetima rada i plaće. Istraživanje je provedeno na uzorku policijskih službenika i privatnih zaštitara koji rade na području Grada Zagreba. Rezultati deskriptivne analize i Hi-kvadrat testa pokazuju da između policijskih službenika i privatnih zaštitara u Gradu Zagrebu postoje statistički značajne razlike u njihovoj percepciji vlastitih uvjeta rada i plaće.

Ključne riječi: policija, privatna zaštita, kontrola kriminaliteta, javni nered, uvjeti rada, plaća.

PERCEPTION OF POLICE OFFICERS AND PRIVATE SECURITY GUARDS ON WORKING CONDITIONS AND WAGES

ABSTRACT

High levels of urban growth and inadequate services coupled with recent political transitions sometimes lead to rising crime rates and calls from various groups for more representative policing. Because of process of privatisation, decentralization and strengthening of civic sector, in understanding urban policing, government officials must consider the different types of forces and services that exist within their national, regional and municipal contexts. According to the previous and due to the pluralization of policing, which means that traditional police tasks are now taks of some other bodies and institutions, including the initiatives of local personalization, private enterprise and initiative of citizens, the main goal of this paper was to determine the attitudes of police officers and private security guards in Zagreb on working conditions and wages. The study was conducted on a sample of police officers and private security guards who work in the City of Zagreb. The results of descriptive analysis and Chi-square test showed that there are significant differences between police officers and private security guards in Zagreb in their perception of their own working conditions and wages.

Keywrds: police, private security, public disorder, working condition, wages.

UVOD

Javna policija nije više jedini davatelj sigurnosti u suvremenom društvu, no postavlja se pitanje koliko su ti drugi pružatelji sigurnosnih usluga spremni za takav posao i koliko su spremni na suradnju s policijom kao glavnom javnom sigurnosnom službom. Budući da su policijski službenici i zaštitarski djelatnici najbrojniji predstavnici „pluralne policijske obitelji“ u Hrvatskoj kao i u mnogim drugim zemljama, razumljivo je da je za takvu suradnju potreban dobar odnos između policije i privatnih zaštitara i organizacija kojima pripadaju. Pluralizacija policijskih poslova znači da tradicionalno policijske zadaće sad preuzimaju neka druga tijela i institucije, uključujući tu i inicijative lokalnih vlasti, privatno poduzetništvo i inicijative građana.

Pri tome treba imati na umu činjenicu da policija i privatna zaštita operiraju u različitim sferama: policija sebe opisuje kao instituciju koja je zadužena za sigurnost, javni red i poštivanje zakona, dok je privatna sigurnost ekonomska aktivnost koja je primarno vođena profitom. Moto policije je „štititi i služiti“, a moto privatne sigurnosti je „zaštititi i zaraditi novac“.

POLICIJA

Priroda policije varira tijekom vremena i među različitim državama. To može biti određeno različitom kulturom u državama te različitim vremenskim razdobljem u kojem su se vodile određene politike i režimi koji su utjecali na sveukupnu društvenu strukturu. Varijacije policijskih sustava mogu se promatrati na kontinuumu od kontrolno-dominirajućeg policijskog sustava do policijskih sustava koji su orijentirani na zajednicu. Kontrolno-dominantni sistem je onaj u kojem je glavna funkcija policije održavanje reda i u kojem stanovništvo ne prepoznaje legitimnost države i njenih agenata – policije. U takvim društvima, policija može provesti niz administrativnih poslova u ime države, ali rijetko pruža usluge koje zadovoljavaju potrebe zajednice. Stoga je policija uglavnom generalno organizirana, a njezin način upravljanja je više centralan te posjeduje mnoge paravojne kvalitete. Takav policijski sustav može biti identificiran u tradicionalnoj policiji kontinentalne Europe, u kolonijama koje su osnovane od strane Britanije i europskih susjeda te u komunističkoj Europi. U tim društvima policija je bila centralistička i militaristička te je legitimnost dobivala od strane političkih elita, a ne od građana.

S druge strane, u sistemu koji je organiziran prema potrebama zajednice, glavni zadatak policije je osiguravanje javnih usluga. Tu se naglasak stavlja na održavanje reda, dok se na kriminal gleda kao na simptom problema u zajednici koji treba biti riješen. Takav model pretpostavlja da policija ima značajan legitimitet od strane lokalne zajednice. Prema tome, policija je organizirana i njome se upravlja na lokalnoj razini te su barijere između javnosti i policije svedene na minimum. Takav policijski model nalazimo u Engleskoj, Walesu i SAD-u.

Objašnjenje različitih policijskih modela širom svijeta pokazuje nam da varijacije i dalje postoje. Policijske organizacije razlikuju se u načinu na koji su strukturirane, prema svojim ulogama i mehanizmima putem kojih se smatraju odgovornima. Prema tome, svi policijski sustavi podložni su promjenama. Moderna policija razlikuje se od svojih prethodnika ili tradicionalnih modela. Razvojem globalizacije i stvaranjem globalnog sela dolazi do značajnih promjena u policijskim sustavima. Globalno selo nastoji policijske me-

nadžere i političare približiti svojim suvremenicima u drugim zemljama. Osim globalnog povezivanja ljudi dolazi i do lakšeg prenošenja policijskih inovacija iz jedne zemlje u drugu, što nije bio slučaj prije tridesetak godina. Formalni pakti ili dogovori predstavljaju još jedan poticaj za promjenu. Primjerice, osnivanje i ekspanzija Europske unije dovela je do međunarodne suradnje, a time je povećala pritisak na usklađivanje politika.

Unutarnji pritisci na strukturu i funkcije policije također su vidljivi, ali ponekad je teško identificirati utvrđeni obrazac. Primjerice, u zemljama poput Nizozemske i Švedske, policija je više centralizirana, dok je francuski sistem raznolikiji i omogućava dodavanje policijskih lokalnih tijela. Činjenica da su promjene u politici ili praksi jedne države uspješne ne daje jamstvo da inovacije mogu biti uspješno provedene i učinkovite u drugom sustavu. Policijski sustavi su usko ugrađeni u šire strukture i kulture njihovih društava.

Policijski službenik u ophodnji koji je predstavnik institucije zvane „policija" predstavlja koncept koji je poznat građanima modernog društva. To je koncept koji mnogi uzimaju zdravo za gotovo, ali je u isto vrijeme onaj koji uključuje brojne nedosljednosti i varijacije. Primjerice, postoji značajna razlika između „policije" kao procesa (*policing*) i „policije" (*police)* kao organizacije. *Policing* je termin koji možemo primijeniti u postupku sprječavanja i otkrivanja kaznenih djela i održavanja reda te označava aktivnost koja može biti organizirana od strane agencija ili pojedinaca. To s jedne strane može označavati da građani, posebno žrtve, mogu sudjelovati u radu policije u onoj mjeri u kojoj mogu prijaviti kaznena djela i pomoći identificirati počinitelje. S druge strane, privatni sektor i agencije kao što su centri za socijalnu skrb, lokalna vlast i druge agencije rade u partnerstvu s policijom.

Policija kao institucija odgovorna je za širok raspon usluga koje se ne odnose samo na rješavanje pitanja kriminala i nereda. Policija predstavlja agenciju koja se može razlikovati u smislu svog legitimiteta, strukture i funkcije. Legitimnost implicira da policija odobrava neki stupanj monopola u društvu od strane onih koji imaju moć te predstavlja neku vrstu okupacijske moći ili zajednice u cjelini. Struktura znači da je policija organizirana sila s određenim stupnjem specijalizacije i s kodom prakse unutar kojeg se upotreba sile legitimira. Funkcija implicira da je uloga policije koncentrirana na održavanje reda i zakona te sprečavanje i otkrivanje kaznenih djela. Postoje znatne razlike u smislu definecija različitih kaznenih djela, u ravnoteži između policije i održavanja reda (Mawby, prema: Newburn, 2008) ili prevencije i detekcije te u kojem smislu su drugi poslovi dodijeljeni policiji. Iako razlike između policijskih sustava ostaju, moderna policija razlikuje se od svojih prethodnika u smislu njihove specijalizacije, profesionalnosti i državnog vlasništva. Specijalizacija se odnosi na *policing* te unutar policijske organizacije postoji daljnja specijalizacija, dok se tijekom obuke sve više stavlja naglasak na profesionalizam koji ide u dva smjera: briga i nadzor.

Današnja se policija, naime, suočava s novim izazovima njenim tradicionalnim modelima funkcioniranja što je do izvjesne mjere dodatno intenzivirano pojačanim interesom javnosti i medija za kršenje zakona i kriminal, eskalacijom kriminaliteta koja proizlazi iz kriminalnih statistika kao i pritiskom vlade na politiku funkcioniranja policije, odnosno oštri zahtjevi za unapređenjem njene učinkovitosti i kvalitete obavljanja policijskih zadaća te za opravdanjem sredstava državnog proračuna koja se izdvajaju za policiju (vidi o tome kod: Sinclair, Miller, 1984; Audit, Commission, 1990; Home Office, 1993; Sheehy, 1993). Oživljavanje rasprave o brizi i kontroli kao funkcijama policije nalazi se u suštini definiranja budućih odrednica funkcioniranja suvremene policije. Način, na koji će kreatori politike fu-

nkcioniranja policije, policijski rukovoditelji i policijski službenici riješiti kritičnu ravnotežu između brige i nadzora te način na koji će tu ravnotežu izraziti kroz pravila postupanja, imat će velike implikacije na oblik, ciljeve i legitimitet policijske službe u novom mileniju.

PRIVATNA ZAŠTITA

Pojmovi privatne zaštite i privatne policije često se koriste kao sinonimi, no u SAD-u privatna zaštita može označavati internu zaštitarsku službu unutar neke organizacije, objekta i slično, dok se pojam privatna policija koristi za zaštitarsku tvrtku koja pruža usluge na ugovornom principu te djeluje na tržišnim i ekonomskim principima sa ciljem suzbijanja mogućnosti gubitaka uzrokovanih ljudskom greškom, kriznim stanjima, katastrofama ili kriminalnim djelovanjem. Korisnici usluga privatne policije su osobe, poslovni subjekti, institucije i organizacije koje zahtijevaju veći stupanj zaštite od onoga koji im može pružiti javna policija (Ahić, 2009).

Povijesno gledajući temeljni koncepti provođenja zakona i osiguravanja javnog reda zasnovani su na samopomoći i samozaštiti. Sam građanin je u najvećoj mjeri bio odgovoran za sigurnost u svojoj zajednici. Koncept provođenja zakona i reda od strane javne policije u gradovima je novijeg datuma i javlja se tek u 19. stoljeću. Bez obzira radi li se o javnoj ili privatnoj policiji, način rada i zaštite nastajao je kroz duže vrijeme evolucijom sustava zaštite. Osnovni principi zaštite izvedeni iz engleskih zakona i anglosaksonske tradicije uvedeni su u rano američko zakonodavstvo te su postavili temelj za rad javne i privatne zaštite te njihovu međusobnu suradnju. Jedan od temelja zaštite bilo je pravo čovjeka na samopomoć (engl. *self-help*), uvedeno ranim engleskim zakonima prema kojem je za zaštitu svojega života i imovine osoba bila ovlaštena upotrijebiti i smrtonosnu silu (Nemeth, 2012).

Početkom 19. stoljeća u Engleskoj zbog neadekvatne primjene zakona i nemogućnosti zaštite imovine od strane države, industrijske tvrtke su same formirale svoje privatne policijske snage kako bi štitile imovinu, a željeznica radi održavanja reda. Veliki napredak te socijalne i ekonomske promjene u 18. stoljeću koje je donijela industryjska revolucija u načinu života i rada imali su za posljedicu preseljenje sve većeg broja ljudi iz sela u gradove radi potreba industryjske proizvodnje, a samim time i porast kriminala i suočavanje s problemima koji do tada nisu postojali u toj mjeri. Kao reakcija na povećanu stopu kriminala javlja se sve veća potreba i potražnja za privatnom zaštitom, ne samo u gradovima nego i u ruralnim područjima. 1749. godine pravnik i pisac Henry Fielding, postaje glavni sudac u gradskoj četvrti Bow street u Londonu. Vođen idejom da se građani sami moraju organizirati u borbi protiv kriminala, a s obzirom na to da u Londonu u to doba nije postojala policija, izabire skupinu od šest poštenih građana i na taj način formira dobrovoljnu postrojbu za sprječavanje kriminala. Time počinje uvođenje prakse izdvajanja novca iz poreza za plaćanje čuvara čime se polako otvara put za stvaranje profesionalnih policijskih postrojbi (Dempsey, 2011).

Takvo stanje na području sigurnosti i zaštite u Engleskoj je potrajalo do velikih reformi koje je proveo utemeljitelj suvremenog policijskog sustava Sir Robert Peel na osnovi anglosaksonskog principa po kojem je svaka zajednica odgovorna za čuvanje reda i mira u svojem okruženju. Na temelju njegovih prijedloga engleski parlament je donio odluku kojom je 1929. godine osnovana uniformirana profesionalna londonska policija čiji su zaposlenici plaćani iz proračuna pod nazivom London Metropolitan Police, a Sir Robert Peelu u čast i danas se uniformirani policajci nazivaju Bobby .

Prvi propisi koji su počeli uređivati područje privatne zaštite javljaju se početkom tridesetih godina dvadesetog stoljeća u Sjedinjenim američkim državama. Danas industrija privatne zaštite u SAD-u ima preko dva milijuna zaposlenih zaštitara i čuvara nasuprot 700,000 policijskih službenika. Projekcije rasta predviđaju daljnji rast broja pripadnika privatne zaštite, dok godišnji promet prelazi 100 milijardi dolara uz stalni rast. Potreba za uslugama privatne zaštite u stalnom je porastu, poduzeća bez obzira na svoju veličinu i broj zaposlenih imaju stvarnu potrebu prevencije kriminaliteta poput prijevara u poslovanju, krađa, računalnih upada, industrijske špijunaže, nasilja ili nereda u radnim sredinama. Zakonski privatna zaštita u SAD-u nije definirana na saveznoj razini, već je svaka od saveznih država uredila to područje vlastitim zakonima i propisima. Prema američkom udruženju za industrijsku sigurnost (*The American Society for Industrial Security*-ASIS) poslovi u Industriji privatne sigurnosti dijele se prema specijalizacijama na šesnaest specijalnosti: korporativna sigurnost, kibernetska sigurnost, zaštita VIP osoba, sigurnost financijskih usluga, državna sigurnost, zdravstvena sigurnost, sigurnost visokih građevina, IT sigurnost, prevencija gubitaka, tjelesna zaštita, upravljanje privatnom zaštitom, procjena rizika, strateško obavještajno djelovanje, terorizam, nasilje na radnom mjestu (Hess, 2009).

Industrija privatne zaštite u Velikoj Britaniji regulirana je zakonom iz 2001. godine (*Private Security Industry Act*) te se nalazi u nadležnosti nezavisnog državnog regulatornog tijela, *Security Industry Authority* (SIA), koje odgovara Ministarstvu unutarnjih poslova. SIA je zadužena za kontrolu provedbe zakona, izricanje kazni, licenciranje zaštitara i tvrtki te obuku njihovih zaposlenika.

Prema zakonu SIA je ovlaštena za izdavanje licenci za djelatnike koji obavljaju poslove prema slijedećoj podjeli:

- Transport novca i vrijednosti (*Cash and Valuables in Transit*-CVIT)
- Neposrednu zaštitu osoba (*Close Protection*)
- Nadzor ulaza-portirska služba (*Door Supervision*)
- Nadzor javnog prostora (*Public Space Surveillance*)
- Zaštitare (*Security Guarding*)
- Imobilizacija vozila-premještanje vozila ili onemogućavanje kretanja vozila (*Vehicle Immobilisation*)
- Ključarska služba (*Key Holding*)

http://www.sia.homeoffice.gov.uk/Pages/about-sia-brand.aspx

Tijekom industrijske revolucije i njezinim napretkom u 19. stoljeću privatna zaštita osoba, objekata i imovine javlja se kao posebna djelatnost zbog toga što država često nije bila u mogućnosti pružiti više sigurnosti nego što je to potrebno pojedinoj tvornici ili pojedincu. Na tom tragu 1850. godine u Sjedinjenim američkim državama osnovana je jedna od najpoznatijih detektivskih agencija na svijetu čiji je osnivač Allan Pinkerton koji je bio zamjenik šerifa okruga Cook i prvi detektiv Chicaga. Prvo ime agencije bilo je *North-Western Police Agency* kasnije preimenovano u *Pinkerton & Co* i konačno *Pinkerton National Detective Agency*. Ova agencija svoje usluge pruža diljem svijeta i jedni su od najboljih stručnjaka za upravljanje kriznim situacijama, istražnoj djelatnosti, zaštiti autorskih prava i zaštite na radnom mjestu. Pinkertonova agencija bila je uspješna zato što javne snage za održavanje reda nisu bile sposobne održavati odgovarajuću sigurnost i zaštitu građanima i privatnim tvrtkama. Osim toga do formiranja FBI 1924. godine, javne snage za odr-

žavanje reda djelovale su samo na lokalnoj razini. (Ricks,Tillett, Van Meter, 1988).

U europskim je gradovima već od ranije postojala profesija noćobdija prvenstveno zbog prevencije požara, dok je prvo europsko poduzeće za poslove privatne zaštite osnovano 15. srpnja 1901. godine u njemačkom Hannoveru pod imenom *HannoverschesWach – undSchließinstitut*. Iste godine se otvara takvo poduzeće i u Danskoj, potom 1902. u Nizozemskoj, 1904. u Austriji te 1905. godine u Norveškoj i Švicarskoj (Ottens, Olschok, Landrock, 1999).

Sagledavajući u ukupnosti kompleks i način obavljanja poslova zaštite objekata, imovine i zaposlenika kroz razvoj te djelatnosti od kraja osamdesetih evidentno je da je zaštita imovine, objekata i zaposlenih u tvrtkama i do danas zadržala one temeljne oblike zaštite uz uvažavanje dosegnutih, posebno tehničkih, rješenja i sigurnosnih standarda prisutnih na razini Europske unije.

Na području Europske unije privatna zaštita nije zakonski i pojmovno regulirana zajedničkim sigurnosnim politikama ili direktivama već je ostavljeno nacionalnim zakonodavstvima svih pojedinih članica da sami urede ovu djelatnost sukladno svojim gospodarskim i sigurnosnim politikama. Korisnici i pružatelji usluga iz sektora privatne zaštite u Europskoj uniji organizirani su kroz tri glavne organizacije koje zastupaju njihova prava i interese:

- EOS – *The European Organisation for Security*, Europska organizacija za sigurnost koja predstavlja pružatelje usluga i rješenja zasnovanih prvenstveno na korištenju opreme i tehnologije;
- CoESS – *The Confederation of European Security Services*, Konfederacija europskih sigurnosnih službi koja predstavlja pružatelje zaštitarskih usluga te
- ECSA – *The European Corporate Security Association* koja predstavlja korporacijske korisnike sigurnosnih usluga i rješenja.

Prema izvješću CoESS-a, koji zastupa interese zaštitarskih kompanija iz 28 članica Europske unije i 6 ostalih europskih zemalja, na europskom području djeluje ukupno 60.000 privatnih tvrtki članica ovog udruženja sa 2,170,589 zaposlenih zaštitara i godišnjim financijskim prometom od 35 milijardi eura. Prosječni godišnji rast tržišta privatne zaštite na području Europe iznosi 13,30% (http://www.coess.org, Izvješće Private Security Services in Europe – CoESS Facts & Figures 2011, pristupljeno: 21.-12.2015.).

1. CILJ RADA

Cilj ovog rada je utvrditi stavove policijskih službenika i privatnih zaštitara u Gradu Zagrebu o uvjetima rada i plaće.

METODOLOGIJA RADA

Hipoteza

U ovome radu pošlo se od nulte hipoteze s obzirom da u Hrvatskoj prethodno nije provedeno ovakvo istraživanje.

Hipoteza glasi: H: Ne postoje statistički značajne razlike između percepcije policijskih službenika i privatnih Zaštitara o uvjetima rada i plaće.

Uzorak ispitanika

Ciljna populacija ovoga istraživanja su policijski službenici Policijske uprave zagrebačke i privatni zaštitari na području Zagreba koji na dan 1.1. 2013. godine imaju najmanje tri godine zaključen ugovor o radu kod navedenih poslodavaca. Iz ciljne populacije formiran je reprezentativan uzo-

rak policijskih službenika Policijske uprave zagrebačke i reprezentativan uzorak zaposlenika privatnih zaštitarskih tvrtki sa sjedištem i mjestom rada u Zagrebu. Kriteriji reprezentativnosti za obje skupine ispitanika bili su spol, dob, stručna sprema, godine staža i položaj u službi.

Kao okvir uzorkovanja korišten je popis zaposlenih policijskih službenika Policijske uprave zagrebačke i popis zaposlenih privatnih zaštitara u tri zaštitarske tvrtke sa sjedištem u Zagrebu. Uzorkovanje je bilo probabilističko kako bi se onemogućila subjektivnost i pristranost pri odabiru ispitanika te tako osigurala adekvatna primjena statističkih metoda za procjenu parametra populacije na temelju uzorka. Na taj način dobiven je jednostavni slučajni uzorak što znači da odabir niti jednog ispitanika nije mogao utjecati na odabir drugog ispitanika, a svi su populacijski elementi iz obje ciljne populacije imali jednaku šansu da uđu u uzorak. Svi članovi populacije bili su sadržani u popisu, a nazočni prilikom izbora su ušli u uzorak istraživanja. Slučajni izbor bio je obavljen na način da su obuhvaćeni policijski službenici, odnosno privatni zaštitari koji su se zatekli u smjeni u vrijeme dolaska anketara.

Metode prikupljanja i obrade podataka

Podaci za potrebe ovoga istraživanja prikupljeni su anonimnim i dobrovoljnim anketiranjem policijskih službenika i privatnih zaštitara. Oni su iskazali svoje stavove i percepcije o vlastitom poslu i jedni o drugima pomoću instrumentarija koji se sastoji od četiri dijela od kojih svaki dio predstavlja anketu kojom se ispituje jedan od aspekata pretpostavki suradnje policijskih službenika i privatnih zaštitara: uvjeti rada i plaća, obrazovanje i osposobljenost za posao, odnosi i suradnja policijskih službenika i privatnih zaštitara te stavovi policijskih službenika o zaštitarima odnosno privatnih zaštitara o policijskim službenicima. U ovome radu analiziraju se podaci iz četvrtog seta varijabli.

Ispitanici su davali odgovore na skali Likertovog tipa koja predviđa pet mogućnosti: od apsolutnog neslaganja do apsolutnog slaganja.

Izvorni upitnik kreiran je u okviru jednog slovenskog istraživanja odnosa između policijskih službenika i privatnih zaštitara (Dvojmoč, 2012), ali je za potrebe ovog istraživanja modificiran i proširen. Naime, rezultate dobivene u Sloveniji nije moguće generalizirati na cijelo područje post-socijalističkih zemalja bivše Jugoslavije zbog različitosti u društvenim, gospodarskim i političkim okolnostima u svakoj od tih zemalja. No, s obzirom da su te zemlje iz zajedničkog društveno-političkog konteksta istovremeno krenule u samostalni razvoj državnih institucija, pretpostavka je da imaju dovoljno sličnosti koje dozvoljavaju prijenos istraživačkog instrumentarija uz minimalne modifikacije.

Dobiveni podaci obrađeni su na deskriptivnoj razini kako bi se dobio uvid u apsolutne i relativne vrijednosti na svakoj varijabli, posebno za policijske službenike, posebno za privatne zaštitare. Radi preglednosti, ti su podaci formirani u grafikone. Također, metodologija rada, temelji se na Hi-kvadrat testu čiji rezultati se nalaze u Derk (2016) te su za potrebe ovog rada odabrane one varijable u kojima postoje statistički značajne razlike u percepciji između policijskih službenika i privatnih zaštitara.

U Grafikonu 1. prikazani su podaci o tome koliko napornim ispitanici procjenjuju svoj posao. Možemo vidjeti da među poli-cijskim službenicima relativno najviše ispi-tanika (34,8%) smatra da je njihov posao uglavnom naporan, a odmah za njima slijede ispitanici koji su apsolutno sigurni u procj-eni da je njihov posao naporan (28,8%) te u gotovo jednakom relativnom udjelu (27,6%) oni koji su u tom pogledu neodlučni odno-sno

smatraju da njihov posao i je i nije na-poran. Među policijskim službenicima sas-vim je neznatan relativni udio ispitanika koji svoj posao uglavnom ne smatraju napornim (5,3%) ili ga uopće ne smatraju napornim (3,4%). Iako nije zanemariv podatak da je nešto malo više od četvrtine policijskih službenika u ovom istraživanju pokazalo neodlučnost u procjeni napora koji iziskuje njihov posao, možemo ipak konstatirati da među policijskim službenicima dominira prilično jedinstven stav o tome da je policijski posao naporan posao.

Kod privatnih zaštitara možemo uočiti da među njima ima relativno jednako onih koji nisu sigurni je li ili nije njihov posao naporan (35,2%) i onih koji smatraju da je njihov posao uglavnom naporan (31, 6%). U usporedbi s policijskim službenicima, uočavamo relativno dvostruko veći udio onih privatnih zaštitara koji smatraju da njihov posao uglavnom nije zahtjevan (11,3%) te gotovo relativno dvostruko manje onih koji svoj posao vide apsolutno napornim (16,5%).

U subuzorku policijskih službenika možemo primijetiti izrazitu privrženost ispitanika svom poslu: čak četiri petine (79,0%) ispitanika uglavnom i apsolutno voli svoj posao, a zatim slijedi 15,0% onih koji ga vole i ne vole. Relativno je zanemarivo onih 7% ispitanika među policijskim službenicima koji uglavnom ne vole svoj posao ili ga apsolutno ne vole. Svakako vrijedi uočiti i raspodjelu na suprotnom kraju kontinuuma: 40,6% policijskih službenika uglavnom voli svoj posao, odnosno gotovo jednako njih (38,4%) apsolutno voli policijski posao. Ovo su vrlo važni podaci jer indiciraju motiveranost policijskih službenika za svoj posao.

Bitno drugačiju situaciju nalazimo u subuzorku privatnih zaštitara: među njima podjednako dominiraju oni koji i vole i ne vole svoj posao (38,6%) i oni koji uglavnom vole svoj posao (32,2%). U usporedbi sa subuzorkom policijskih službenika, čak je više nego tri puta manje onih privatnih zaštitara koji apsolutno vole svoj posao (11,3%), a još se veća razlika između promatrana dva subuzorka ispitanika uočava u sasvim suprotnoj krajnosti jer je među privatnim zaštitarima čak četiri puta više onih koji apsolutno ne vole svoj posao (6,9%) nego smo takvih našli među policijskim službenicima (1,6%). Pridružimo li tome i točno 11% onih privatnih zaštitara koji uglavnom ne vole svoj posao, a što je opet relativno dva i pol puta više nego u subuzorku policijskih službenika (4,4%), doći ćemo do spoznaje da čak 17,9% ili skoro jedna petina privatnih zaštitara ne voli svoj posao, što dalje u kombinaciji s ambivalentnima (38,6%) daje rekli bismo zabrinjavajući podatak o čak nešto više od polovice privatnih zaštitara koji nemaju pozitivan afektivan odnos prema svom poslu. Naime, time se otvara pitanje motivacije privatnih zaštitara za posao koji rade.

Skoro polovica policijskih službenika obavlja svoj posao najvećim dijelom na terenu, odnosno četvrtina njih je praktički stalno na terenu (23,8%), a četvrtina je uglavnom na terenu (24,8%). Gotovo trećina (30,5%) policijskih službenika je podjednako i na terenu i u bazi, dok je relativno najmanje onih policijskih službenika koji svoj posao uglavnom ne obavljaju na terenu (14,9%) ili nikad ne rade na terenu (6,0%).

Kod privatnih zaštitara je skoro sasvim obrnuta situacija u pogledu lokacije na kojoj obavljaju posao. Relativno je najmanje onih među njima koji svoj posao obavljaju uvijek na terenu (8,3%), dok je najveći relativni udio onih među njima koji su podjednako u bazi i na terenu (33,1%), odnosno koji uglavnom ne izlaze na teren (27,8%). Među privatnim zaštitarima je više nego dvostruko više onih koji nikad ne rade na terenu (14,3%), nego što takvih nalazimo u subuzorku policijskih službenika (6,0%).

Podaci koje nalazimo u Grafikonu 1. govore nam o adekvatnoj opremi za rad kod policijskih službenika i privatnih zaštitara. U

subuzorku policijskih službenika nalazimo vrlo zabrinjavajuće podatke: zbrojimo li one koji apsolutno nemaju adekvatnu opremu za rad (21,3%) i one koji uglavnom nemaju adekvatnu opremu za obavljanje svoga posla (25,8%) dolazimo do alarmantne spoznaje da gotovo polovica (47,1%) policijskih službenika nije adekvatno opremljena za posao koji radi. Nikako ne zadovoljava ni podatak da skoro trećina (32,8%) policijskih službenika procjenjuje kako ima i nema adekvatnu opremu za rad, a pogotovo je zabrinjavajuće da svega 20,1% policijskih službenika u ovom istraživanju izjavljuje kako uglavnom i uvijek imaju adekvatnu opremu za rad.

Očito je situacija u pogledu opremljenosti za rad daleko povoljnija u skupini privatnih zaštitara među kojima dominiraju oni koji uglavnom posjeduju adekvatnu opremu za obavljanje svoga posla (31,7%), iako je i gotovo jednak relativni udio onih koji tu opremu imaju i nemaju (30,6%). Prema tome, skoro polovica (46,1%) privatnih zaštitara uglavnom ima ili je apsolutno opremljena za svoj posao što je dvostruko više nego u slučaju policijskih službenika. Međutim, nedostatak adekvatne opreme za obavljanje posla izgleda da je dvostruko rjeđa pojava u zaštitarskim tvrtkama nego u policiji: u usporedbi s policijskim službenicima, relativno je dvostruko manje privatnih zaštitara (23,3%) koji apsolutno nemaju adekvatnu opremu za rad ili uglavnom nemaju adekvatnu opremu za rad.

Podatke u Grafikonu 2. potrebno je razmatrati u relaciji s podacima iz prethodnog grafikona jer sasvim je realistično očekivati da će slabija opremljenost za posao generirati procjene prema kojima bi kvaliteta obavljanja posla bila na višoj razini kad bi djelatnicima bila na raspolaganju adekvatna oprema. Stoga ne začuđuje ovdje dobiveni podatak da čak četiri petine (81,1%) policijskih službenika smatra kako bi bolje radili svoj posao da imaju adekvatnu opremu. Dapače, gotovo polovica (45,9%) je vrlo čvrsto u to uvjerena, dok trećina njih (35,2%) je nešto umjerenija te se uglavnom slaže s takvom idejom. Preostala petina ispitanika obuhvaća najvećim dijelom one policijske službenike koji se dijelom slažu, ali dijelom i ne slažu s idejom da bi bolje obavljali svoj posao kad bi imali bolju opremu (13,8%). Relativno je sasvim neznatno onih policijskih službenika koji se uglavnom ne slažu s tvrdnjom da bi bolje obavljali svoj posao kad bi imali bolju opremu (3,1%) te onih koji se apsolutno nikako ne slažu s takvim stajalištem (1,9%).

Za razliku od policijskih službenika, privatni su zaštitari znatno više podijeljeni u procjenama tvrdnje da bi bolje radili kad bi imali bolju opremu, što je i razumljivo s obzirom da su oni pokazali daleko višu razinu zadovoljstva opremom za rad kojom raspolažu. Tako relativno nešto više od polovice (54,3%) njih smatra kako bi bolje obavljali svoj posao da imaju kvalitetniju opremu. Pri tome je, jednako kao i kod policijskih službenika, trećina (32,0%) onih koji se uglavnom slažu s idejom da bi bolje radili da imaju bolju opremu, ali je zato relativno dvostruko manje privatnih zaštitara (22,3%) nego policijskih službenika (45,9%) koji se uglavnom slažu s takvom tvrdnjom. Zanimljivo je da je skoro trećina (30,6%) privatnih zaštitara neodlučna po ovom pitanju, što je skoro tri puta više u usporedbi s relativnim udjelom takvih u subuzorku policijskih službenika (13,8%). Kao i među policijskim službenicima, tako je i među privatnim zaštitarima relativno najmanje onih koji se uglavnom ne slažu s idejom kako bi bolje radili da imaju bolju opremu za rad (10,5%), odnosno koji se apsolutno ne slažu s tom idejom (4,7%).

Podaci koje promatramo u Grafikonu 2. dobro naglašavaju različitost naravi policijskog i zaštitarskog posla: dok je oružje za policijske službenike sastavni dio opreme za posao, kod privatnih zaštitara to nikako nije

slučaj. Među policijskim službenicima gotovo u potpunosti dominiraju oni kojima je oružje dio opreme za posao (91,1%) i to na način da je čak četiri petine (79,7%) onih policijskih službenika koji se apsolutno slažu s konstatacijom da je oružje sastavni dio njihove opreme za posao, dok je 11,4% onih među njima koji se uglavnom slažu s takvom tvrdnjom. Relativno je zanemarivo onih koji uglavnom nemaju oružje kao dio opreme (2,5%), odnosno koji ga apsolutno nemaju (1,3%).

Kod privatnih zaštitara situacija je bitno drugačija. Relativno je najviše onih među njima koji apsolutno nemaju oružje kao dio opreme (27,5%), a odmah za njima slijedi četvrtina (25,8%) onih koji povremeno imaju oružje kao dio opreme. 16,9% privatnih zaštitara uglavnom nema oružje za posao. Oružje kao dio opreme ima tek nešto više od četvrtine privatnih zaštitara (29,7%), i to 11,1% njih ga uglavnom ima a 18,6% je onih koji ga apsolutno imaju kao dio radne opreme.

Također, iz podataka prikazanih u Grafikonu 2. dobivamo uvid u zadovoljstvo naših ispitanika uvjetima rada. S obzirom na prethodno uočene nedostatke u adekvatnoj opremi za obavljanje policijskog posla zanimljivo je već na prvi pogled primijetiti da se policijski službenici i privatni zaštitari ipak drastično ne razlikuju u zadovoljstvu uvjetima rada. U obje skupine prevladavaju oni koji i jesu i nisu zadovoljni tim uvjetima: među policijskim službenicima takvih ima 39,6%, a među privatnim zaštitarima 32,5%. Zanimljivo je da je gotovo jednak relativni udio onih koji su nezadovoljni uvjetima rada kod policijskih službenika (36,8%) i kod privatnih zaštitara (37,5%). Uglavnom zadovoljnih uvjetima rada među policijskim službenicima ima 18,6%, a među privatnim zaštitarima 21,8%, dok je u obje promatrane skupine ispitanika relativno najmanje onih koji su apsolutno zadovoljni uvjetima rada: takvih je svega 5,0% policijskih službenika i 8,3% zaštitara.

Uvidom u Grafikon 2. možemo doznati koliko se policijski službenici i privatni zaštitari slažu s tvrdnjom da primaju adekvatnu plaću za posao koji rade. Policijski službenici su jako u tome podijeljeni iako se uočava težište na negativnim procjenama: polovica (52,0%) njih se ne slaže s tvrdnjom da su adekvatno plaćeni za svoj posao, a zatim slijedi čak trećina (34,5%) njih koja je u tom pogledu neodlučna. Pri tome treba precizirati da je 23,8% onih policijskih službenika koji se uglavnom ne slažu s konstatacijom o primjerenosti plaće za posao koji rade i 28,2% onih policijskih službenika koji se s tom tvrdnjom apsolutno ne slažu. Ostaje svega 10,7% onih policijskih službenika koji se uglavnom slažu da primaju adekvatnu plaću ta svoj posao i tek 2,8% onih koji se s tim apsolutno slažu.

Među privatnim zaštitarima upadljivo dominira nezadovoljstvo time kako su plaćeni za svoj posao i sad je jasnije zašto su uz bolju opremljenost za posao ipak slabije zadovoljni uvjetima rada u odnosu na policijske službenike. Očito je da privatna inicijativa više polaže na tehniku nego na ljude, dok je kod policije kao državne službe sasvim obrnuto. Naravno, ljudi uvijek teže ka višoj naknadi za svoj rad, i to smo uočili i kod policijskih službenika. Međutim, među privatnim zaštitarima je skoro polovica onih koji se apsolutno ne slažu s konstatacijom da su adekvatno plaćeni za posao koji rade (46,6%) što je gotovo relativno dvostruko više u usporedbi s policijskim službenicima (28,2%). U ukupnom broju više od polovice privatnih zaštitara (74,8%) apsolutno i uglavnom se ne slaže s tvrdnjom da za posao koji rade primaju adekvatnu plaću. U subuzorku privatnih zaštitara, kao i kod policijskih službenika, zatim slijede oni koji su neodlučni u ocjeni adekvatnosti svojih primanja za posao koji rade (22,0%), a podjednako je malo onih koji se uglavnom slažu

da su adekvatno plaćeni za svoj posao (8,0%), odnosno koji se apsolutno s tim slažu (2,5%).

U Grafikonu 3. nalazimo još jedan potencijalni razlog nezadovoljstva poslom kod privatnih zaštitara, a to je ugled koji profesija uživa u društvu. Odmah uočavamo da se oni tu daleko lošije vide u usporedbi s policijskim službenicima. Istina, u obje promatrane skupine ispitanika relativno je jako malo onih koji smatraju da se njihov posao dovoljno cijeni: takvu percepciju ima svega 14,1% policijskih službenika i 13,6% privatnih zaštitara, s tim da je među privatnim zaštitarima relativno dvostruko više onih koji se apsolutno slažu s tvrdnjom da se njihov posao dovoljno cijeni u društvu (5,0%) nego što je takvih u subuzorku policijskih službenika (2,5%). Međutim, među privatnim zaštitarima je i relativno dvostruko više onih koji se apsolutno ne slažu s istom tvrdnjom (38,0%) nego što takvih nalazimo među policijskim službenicima (20,4%). Zapravo možemo konstatirati da i kod policijskih službenika i kod privatnih zaštitara natpolovičnom većinom prevladavaju oni koji se ne slažu s tvrdnjom da se njihov posao dovoljno cijeni u društvu: takvih je u subuzorku policijskih službenika 53,3% a u subuzorku privatnih zaštitara čak 62,1%. Neodlučnost u procjeni istinitosti tvrdnje da se njihov posao dovoljno cijeni u društvu zabilježena je kod čak trećine (32,6%) policijskih službenika i četvrtine (24,4%) privatnih zaštitara.

Pregledom Grafikona 3. možemo vidjeti koliko opasnim naši ispitanici vide svoj posao. Među policijskim službenicima u tom pogledu uvjerljivo dominiraju oni koji svoj posao procjenjuju kao opasan: takvih je točno tri četvrtine policijskih službenika (75,5%). Još je dojmljiviji ovaj podatak ako pogledamo detaljnu strukturu pa tako nađemo da se gotovo polovica (46,7%) policijskih službenika apsolutno slaže s procjenom da je policijski posao opasan, a da se još relativno nešto više od četvrtine (28,8%) njih uglavnom slaže s tom konstatacijom. Neodlučnih je ovdje svega 17,9% policijskih službenika, a relativno je zanemariv udio onih koji se uglavnom ne slažu s tvrdnjom da je njihov posao opasan (6,0%) odnosno koji se apsolutno ne slažu s tom tvrdnjom (0,6%).

U skupini privatnih zaštitara također je relativno najviše onih ispitanika koji svoj posao smatraju opasnim: ima ih nešto više od polovice (56,7%) što je ipak znatno manje u komparaciji sa skupinom policijskih službenika gdje je takvih bilo tri četvrtine (75,5%). Kada bismo detaljnije analizirali 30% privatnih zaštitara navodi da je njihov posao opasan, dok njih 26,7% smatra da je uglavnom opasan. No, zato je među privatnim zaštitarima, u usporedbi s policijskim službenicima, relativno dvostruko više onih ispitanika koji su neodlučni u pogledu razine opasnosti svog posla (32,5%). Gotovo je jednak relativni udio privatnih zaštitara koji se uglavnom ne slažu s tvrdnjom da je njihov posao opasan (7,4%) kako i kod policijskih službenika (6,0%), no drastična je razlika u relativnom udjelu onih koji se apsolutno ne slažu s tom tvrdnjom: među privatnim zaštitarima ih je 3,3% a među policijskim službenicima manje od 1%.

Nadalje, neznatno mali udio i policijskih službenika i zaštitara procjenjuje da njihov posao apsolutno i uglavnom ne zahtjeva puno znanja i vještina. Samo 1,2% policijskih službenika uglavnom i apsolutno se ne slaže s tvrdnjom da njihov posao ne zahtijeva znanja i vještine, dok to navodi 10% privatnih zaštitara. Najviši udio policijskih službenika (50,6%) procjenjuje da njihov posao u potpunosti zahtjeva puno znanja i vještina, dok 37,5% smatra da je tome uglavnom tako. 10,6% policijskih službenika vjeruje kako njihov posao i zahtjeva i ne zahtjeva puno znanja i vještina. Za razliku od policijskih službenika, najviši udio zaštitara (39,4%) procjenjuje da njihov posao uglavnom zahtjeva puno znanja i vje-

ština, dok približan udio od 31,1% smatra da zahtjeva i ne zahtjeva. 19,6% zaštitara smatra da njihov posao apsolutno zahtjeva puno znanja i vještina. Uvidom u Grafikon 3. može se zaključiti da najviši udio ispitanih policijskih službenika (27,5%) apsolutno ne razmišlja o promjeni posla, dok približan udio (26,3%) i razmišlja i ne razmišlja o promjeni posla. 21,9% policijskih službenika uglavnom ne razmišlja o promjeni posla, dok isti udio ispitanih (12,2%) uglavnom i apsolutno razmišlja o promjeni posla. Najviši udio zaštitara (30,3%) i razmišlja i ne razmišlja o promjeni posla, dok približan udio (29,8%) apsolutno razmišlja o promjeni posla. 20,1% uglavnom razmišlja o promjeni posla, dok 7,7% uglavnom ne razmišlja. 12,1% zaštitara apsolutno ne razmišlja o promjeni posla. Možemo zaključiti da više privatni zaštitari razmišljaju o promjeni posla, nego policijski službenici.

1. ZAKLJUČAK

Umjesto nastojanja usmjerenih ka povećanju broja uhićenih osoba, policija treba razmišljati o proaktivnim strategijama kontrole kriminala kojima je glavni cilj prevencija kaznenih djela kao što su policija u zajednici ili policija usmjerena na rješavanje problema. U okviru takvih strategija policija je fokusirana na uspostavljanje partnerskih odnosa sa svim relevantnim subjektima u lokalnoj zajednici te s lokalnim stanovništvom kako bi bilo moguće reducerati rizike za pojavu kažnjivih djela. Kriminal nije isključivo policijski već društveni problem i tako treba pristupiti u njegovom rješavanju pa je stoga dobar policijski posao u velikim urbanim središtima utemeljen na poznavanju i razumijevanju lokalnih specifičnosti i javnih politika koje su se u drugim urbanim sredinama već dokazale kao učinkovite u smislu sprečavanja i suzbijanja kriminala i javnog nereda. Učinkovita je ona policijska organizacija koja ne samo da implementira nove strategije i politike suzbijanja kriminala nego i razvija lokalne resurse u smislu formiranja partnerskih koalicija te kreiranja novih znanja i vještina u kontroli kriminaliteta kako bi te politike bile održive i davale dugoročne pozitivne rezultate na konkretnom gradskom području. Nedvojbeno je da rješavanje problema urbanog kriminala i javnog nereda podrazumijeva suradnju policije, gradskih vlasti, privatnog sektora i građana. Upravo ta činjenica naglašena je u međunarodnim dokumentima i preporukama za suzbijanje kriminala kao što je Priručnik Ujedinjenih naroda za policijsko djelovanje u urbanim sredinama (2011) ili Smjernice EU za prevenciju kriminaliteta. Stoga je neophodno identificirati čimbenike koji mogu pridonijeti razvoju i napretku takvih kolaboracija kao i čimbenike koji u tom smislu predstavljaju ozbiljne prepreke. Istraživanja ove vrste u Hrvatskoj i ostalim državama u ovom dijelu Europe još uvijek su rijetka i fragmentarna pa time svaki pokušaj empirijskog pristupa u ovom području predstavlja svojevrstan znanstveni doprinos policijskim znanostima koje ovdje tek stasaju i razvijaju se, uslijed čega još ne uspijevaju ostvariti dostatan utjecaj na javnu upravu u kreiranju i implementaciji modernih javnih politika i strategija.

Svakako je vrlo bitno saznanje ovoga istraživanja o različitosti percepcija policijskih službenika i privatnih zaštitara o njihovim uvjetima rada, osposobljenosti za rad i rezultatima rada jer tako različite pozicije svakako otežavaju suradnju. Činjenica je da se policijski posao prepoznaje i uvažava kao profesija, dok s privatnom zaštitom to očito nije slučaj. U tom smislu rezultati ovoga istraživanja idu u prilog ranije spomenutim tezama koje nalazimo u suvremenoj literaturi (Wakefield, Button, 2014) o harmonizaciji i profesionalizaciji kao budućim prioritetima privatne zaštite.

REZULTATI

Uvjeti rada i plaća

Grafikon 1. Uvjeti rada i opremljenost za posao

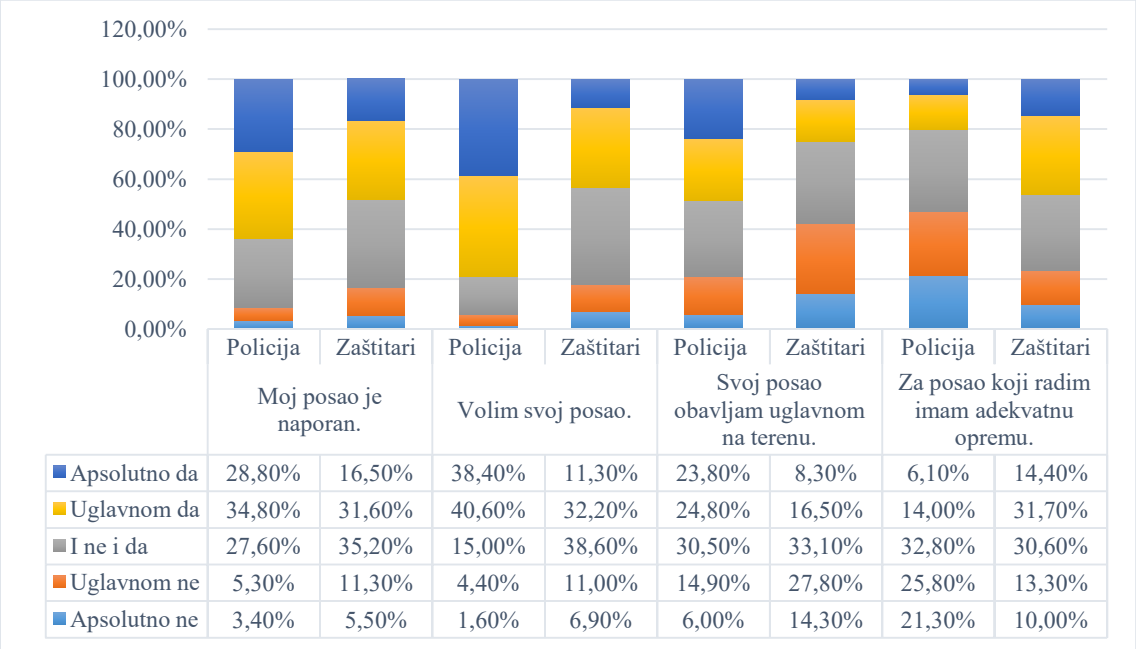

	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari
	Moj posao je naporan.		Volim svoj posao.		Svoj posao obavljam uglavnom na terenu.		Za posao koji radim imam adekvatnu opremu.	
Apsolutno da	28,80%	16,50%	38,40%	11,30%	23,80%	8,30%	6,10%	14,40%
Uglavnom da	34,80%	31,60%	40,60%	32,20%	24,80%	16,50%	14,00%	31,70%
I ne i da	27,60%	35,20%	15,00%	38,60%	30,50%	33,10%	32,80%	30,60%
Uglavnom ne	5,30%	11,30%	4,40%	11,00%	14,90%	27,80%	25,80%	13,30%
Apsolutno ne	3,40%	5,50%	1,60%	6,90%	6,00%	14,30%	21,30%	10,00%

Grafikon 2. Kvaliteta obavljanja posla, uvjeti rada i plaća

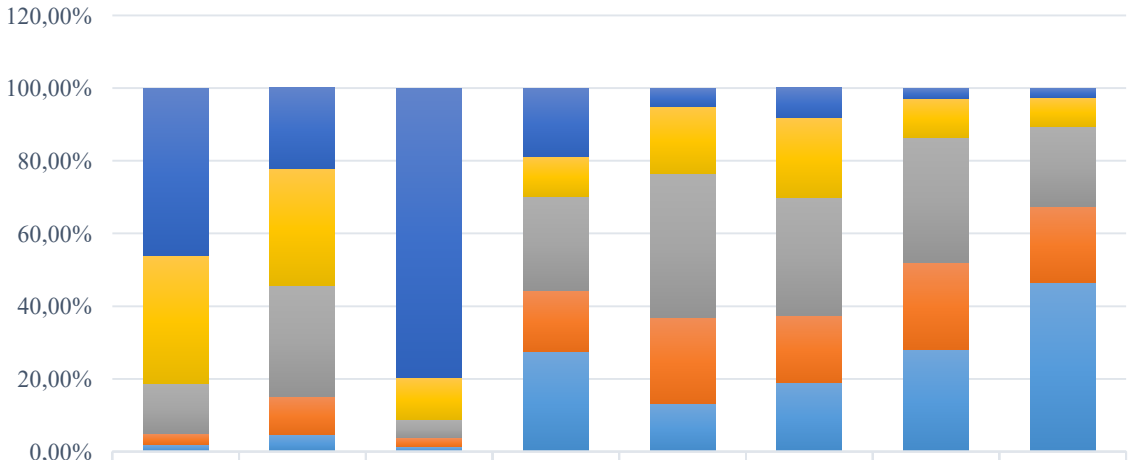

	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari
	Bolje bih obavljao/la posao kada bismo imali bolju opremu.		Oružje je dio moje opreme za posao.		Zadovoljan/na sam s uvjetima rada.		Za posao koji radim primam adekvatnu plaću.	
Apsolutno da	45,90%	22,30%	79,70%	18,60%	5,00%	8,30%	2,80%	2,50%
Uglavnom da	35,20%	32,00%	11,40%	11,10%	18,60%	21,80%	10,70%	8,00%
I ne i da	13,80%	30,60%	5,10%	25,80%	39,60%	32,50%	34,50%	22,00%
Uglavnom ne	3,10%	10,50%	2,50%	16,90%	23,60%	18,50%	23,80%	20,90%
Apsolutno ne	1,90%	4,70%	1,30%	27,50%	13,20%	19,00%	28,20%	46,60%

Grafikon 3. Ugled koji profesija uživa u društvu

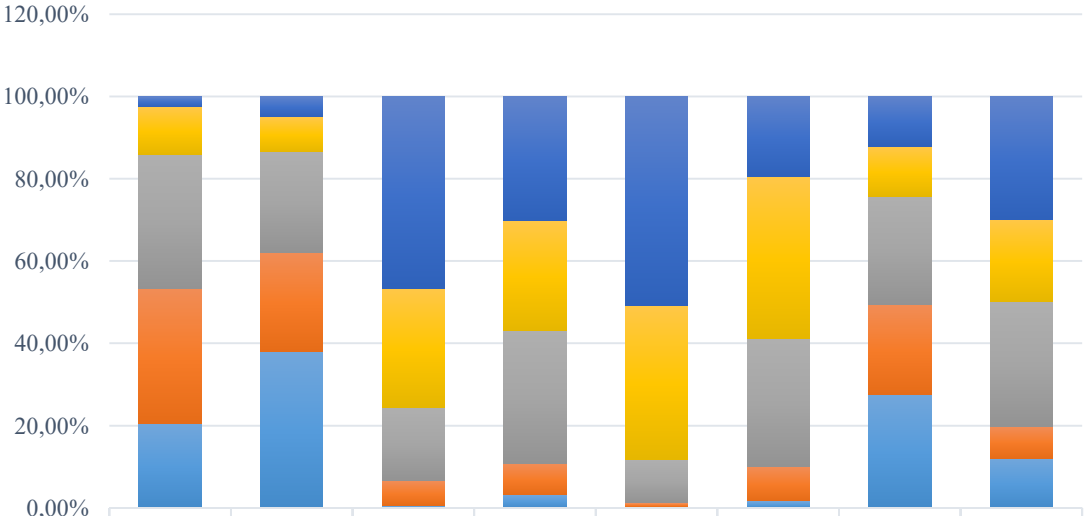

	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari	Policija	Zaštitari
	Moj posao se dovoljno cijeni u društvu.		Moj posao je opasan.		Moj posao zahtijeva puno znanja i vještina.		Razmišljam o promjeni posla.	
Apsolutno da	2,50%	5,00%	46,70%	30,00%	50,60%	19,60%	12,20%	29,80%
Uglavnom da	11,60%	8,60%	28,80%	26,70%	37,50%	39,40%	12,20%	20,10%
I ne i da	32,60%	24,40%	17,90%	32,50%	10,60%	31,10%	26,30%	30,30%
Uglavnom ne	32,90%	24,10%	6,00%	7,40%	0,90%	8,30%	21,90%	7,70%
Apsolutno ne	20,40%	38,00%	0,60%	3,30%	0,30%	1,70%	27,50%	12,10%

LITERATURA

1. Ahić, J. (2009) Sistem privatne sigurnosti, Printer, Sarajevo.
2. Dempsey, J.S. (2011) Inroduction to Private Security , State University of NY.
3. Derk, D. (2016) Mogućnosti suradnje među ključnim subjektima socijalne kontrole u velikim urbanim sredinama, doktorski rad, Pravni Fakultet Evropskog univerziteta, Brčko distrikt Bosne i Hercegovine.
4. Dvojmoč, M. (2012) Nedržavno institucionalno zagotavljanje varnosti ter občinska redarstva v Republiki Sloveniji. Doktorska disertacija. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta.
5. Hess, K.M. (2009) Introduction to Private Security , Fifth Edition.
6. Nemeth, C. (2012) Private Security and the Law , 4th edition.
7. Newborn, T. (ur.) (2008). Handbook of Policing, Devon: Willan Publishing.
8. Ottens R.W., Olschok H., Landrock S. (1999) Rechtund Organisation Privater Sicherheitsdienste in Europa, Stuttgart, Boorberg: 27.
9. Ricks, T.A., Tillett, B.G., Van Meter, C.W. (1998) Principles of security, (2nd. ed.) Anderson Pub Co.
10. Wakefield, A., Button, M. (2014) Private Policing in Public Spaces. U: Reisig, M.D., Kane, R.J. (Eds.) The Oxford Handbook of Police and Policing. Oxford: Oxford University Press.

INTERNET STRANICE:

1. Izvješće Private Security Services in Europe – CoESS Facts & Figures 2011, http://www.coess.org, pristupljeno: 21.12.2015
2. Security Industry Authority, http://www.sia.homeoffice.gov.uk/Pages/about-sia-brand.aspx, pristupljeno: 17.12.2016.

UDK 305-055.2 Pregledni rad

Mladen Radulović
magistar engleskog jezika i književnosti
Visoka Poslovno Tehnička Škola Doboj

POGLED SA STANOVIŠTA FEMINISTIČKE KRITIKE NA LIK LEDI MAGBET

Rezime

U okviru ovog rada, osim navodnom okrutnošću i istrajnošću Ledi Magbet, bavićemo se sa nekoliko zanimljivih tema. Kao prvo, ispitaćemo njenu ulogu „goropadi“, i Magbeta kao žrtve njenih ponižavajućih i uvredljivih komentara. Čini se, bar naizgled, da zbog njenog prekorijevanja Magbet popušta pod pritiskom njene neviđene upornosti. U narednom odjeljku se vraćamo renesansnim percepcijama žene, te muškom neutemeljenom strahu od ženske seksualnosti, čiji se korjeni mogu naći i u Bibliji. Ovaj odjeljak uključuje i segmente koji prikazuju seksualne aluzije Ledi Magbet, kao i njihov dramatičan učinak na muževljevo ponašanje. Takođe, ovaj odjeljak obuhvata Magbetov strah od majke i kako on nastoji da se oslobodi čvrstog "majčinskog stiska" svoje žene. U poslednjem dijelu, iznosimo na vidjelo manje očiglednu, ali realističniju stranu karaktera Ledi Magbet. Istražićemo njenu ulogu zabrinute žene koja podržava svoga muža, i koja je vođena jedino potrebom da ispunjava njegove želje i daje krila njegovoj ambiciji za prijestolom. Tu su i razmatranja o onom što je uslijedilo nakon što je njenog supruga u potpunosti obuzela sopstvena ambicija, a ona bila isključena iz njegovog svijeta.

U ovom radu se nadamo da ćemo dokazati kako Ledi Magbet nije imala ni moć ni autoritet, i da je u stvari ovisila o Magbetu koga je navodno odlučila da uništi. Jedina kontrola koju je ona imala je postojala isključivo u mašti supruga koga je voljela, te je kao lik veoma osjećajne i pomirljive prirode bila, objektivno gledano, u podređenom položaju.

Ključne riječi: *Ledi Magbet, Magbet, manipulacija, muževnost, ženstvenost, strah od žena, kontrola, moć, društveni položaj*

M. Angl. Phil. & Litt. **Mladen Radulović**
College of Business and Technical Education Doboj
mladendana@yahoo.com

VIEWPOINT OF FEMINIST CRITICISM ON THE CHARACTER OF LADY MACBETH

Abstract

In this paper, besides the alleged cruelty and perseverance of Lady Macbeth, we will discuss several interesting topics. As the first topic, we will examine her role of the 'shrew', and the role of Macbeth as a victim of her degrading and offensive comments. It seems, at least apparently, that Macbeth, because of her objurgation, yields under the pressure of her unprecedented persistence. In the next section, we return to the Renaissance perceptions of women in the men's unfounded fear of female sexuality, the roots of which can be found in the Bible. This section includes the segments that display sexual innuendoes of Lady Macbeth, as well as their dramatic effect on her husband's behavior. Also, this section includes Macbeth's fear of maternal and how he tries to get rid of the firm "maternal grip" of his

wife. In the last section, we bring to light the less obvious but more realistic side of character of Lady Macbeth. We will explore her role of a concerned woman who supports her husband, and who is guided only by the need to fulfill his wishes and to give wings to his ambitions for the throne. There are also considerations on what followed after her husband became completely possessed by his own ambition, as she was banished from his world.

In this paper, we hope to prove that Lady Macbeth had neither the power nor the authority, and that, in fact, she depended on Macbeth whom she supposedly decided to destroy. The only control that she had existed only in the imagination of her husband whom she loved, and as the character of very sensitive and conciliatory nature she was, objectively speaking, in an inferior position.

Key words: *Lady Macbeth, Macbeth, manipulation, masculinity, femininity, fear of women, control, power, social status*

1. Uvod

Kao nesumnjivo jedan od Šekspirovih najozloglašenijih ženskih likova, Ledi Magbet je jedan od najupečatljivijih Šekspirovih likova za izvođenje na pozornici, jer simbolizuje sve ono zbog čega su se renesansni muškarci osjećali neprijatno: ženu koja je samopouzdana, inteligentna i što je najvažnije seksualno dominantna. Uprkos svom herojstvu u borbi, Magbet ne može pronaći adekvatan način da se suprotstavi svojoj ženi prije nego što ga ona pošalje u vrtlog iz koga se on nikad neće izvući. Nažalost, njena prividna početna dominantnost će je na kraju dovesti do njene propasti.

Zašto je elizabetanska publika posmatrala žene na ovaj način možemo vrlo jednostavno objasniti. Karakterno snažni ženski likovi predstavljaju prijetnju ustaljenima odnosima moći između muškaraca i žena u patrijarhalnom društvu. U takvom društvu, žene nikada nisu mogle da budu konačne pobjednice u borbi za svoju ravnopravnost, jer kako da budu ravnopravne i jednake sa muškarcima kada im je patrijarhalno elizabetansko društvo već unaprijed dodijelilo ulogu slabašnih žena, pa tako i za Ledi Magbet mora biti zagarantovan krajnji ishod, tačnije, njena propast. Objašnjenje za takvog stava možemo dati i kroz riječi Dženet Adelman koja kaže da je potencijalna moć ženskog bića bila isuviše zastrašujuća za muškarce tog doba, tako da je, kao što je to slučaj i sa Ledi Magbet, ta moć morala da bude nekako sputana, a svaka pomisao da bi žena na bilo kakav način mogla biti jednaka i ravnopravna sa muškarcem uklonjena.

2. Manipulatorka i njena nevina žrtva

Mnogi kritičari se površno fokusiraju na snažne, muževne kvalitete Ledi Magbet, koje bi je tokom renesansnog doba učinile goropadnom ženom u očima drugih. Tačnije, one osobine koje nam na prvi pogled mogu izgledati zaprepašćujuće i koje mnoge od nas mogu navesti na pogrešne zaključke. Svakako da bi bilo mnogo lakše staviti Magbeta u ulogu naivnog, nevinog i izmanipulisanog muža, a Ledi Magbet u ulogu sofisticirane, zlokobne manipulatorke, ali bi sa stanovišta feminističke kritike takva percepcija ovih likova bila ishitrena. Stoga ćemo u nastavku ovog poglavlja takav početni sud o ovim likovima koristiti tek kao polaznu tačku za dalju analizu, a ne kao konačan stav koji bi trebalo zauzeti u vezi sa ovim likovima.

Dakle, već u prvom činu drame, svjedoci smo odlučnosti Ledi Magbet, koja osuđuje ono za šta ona vjeruje da je isuviše kriva blaga narav njenog muža. Nakon što Ledi Magbet biva obavještena o proročanstvu vještica i mogućoj prilici njenog muža da dospije na tron, ona se plaši da je Magbet preslab da završi ono što je započeto za nje-

ga: „Al' se ipak ja plašim zbog tvoje prirode: odveć je prepuna mlijeka ljudske ljubaznosti, da bi najpreči izabrala put“ (čin1, scena 5). Ledi Magbet prekorijeva svog muža zbog njegovih ženstvenih osobina; a metafora „mlijeko ljudske ljubaznosti“ može biti povezana sa majčinim mlijekom, odnosno da predstavlja metaforu za nedoraslost. Upravo ovu blagu crtu Magbetovog karaktera Ledi Magbet želi da iskorijeni. Ledi Magbet zna da su ljubav, saosjećanje, sažaljenje i kajanje emocije koje Magbet ima u svojoj prirodi i koje ona mora da potisne u njemu kako bi Magbet nastavio sa *krvavim zadatkom*. Uprkos muževljevoj hrabrosti u borbi, Ledi Magbet je uvjerena da će se Magbet uplašiti težine zadatka koji je pred njim: ubistva Dankana.

Razumijevajući prirodu Magbetove duše, Ledi Magbet od supruga preuzima ulogu muškarca, čime ona postaje autoritet u njihovoj vezi, a što su klasične odlike jedne goropadnice. Ledi Magbet priziva duhove (zbog čega je mnogi mogu odmah povezati sa vješticama) da je „obespole“, ne da bi postala androgena, nego da bi bila lišena ženskih osobina, i da vlada samo muškim atributima: „Priđite mi ženskim grudima, i zamijenite mi mlijeko žučem vi ubilački dusi“ (čin1, scena 5). Na osnovu ovoga se lako formira mišljenje o Ledi Magbet kao čarobnici koja pokušava da se sjedini sa natprirodnim silama, što je tokom elizabetanskog doba smatrano đavoljom rabotom. Ledi Magbet više nije Ledi(dama); u mislima drugih ona postaje nešto drugo: Odbacujući u sebi ono za šta je ona smatrala da je slabašno i ženstveno, kako bi postala okrutna i muževna, ona se udaljava od ljudskog ka demonskom.[52]

Ubrzo nakon „obespoljavanja“ Ledi Magbet, njen suprug se pojavljuje na sceni. U svom pismu, Magbet se obraća svojoj ženi sa riječima „najdraža drugo moje veličine.“ Po njegovim riječima, veoma je jasno da on svoju ženu smatra dostojnom jednakosti: Magbet se, bar u početku, pokazuje kao čovek oslobođen isključivih stavova prema ženi koji dominiraju društvom njegovog doba. To pokazuje njegovu namjeru da dijeli moć sa Ledi Magbet i ustanovi neku vrstu zajedničke vladavine koja bi se suprotstavila tadašnjim običajima.[53] Ovakvom površnom analizom bi vrlo lako mogli stići do uvjerenja da Ledi Magbet, tokom istorijata njihove veze, pokazuje samo svoju agresivnu stranu i da ju je upravo zbog te njene „muške“ strane Magbet smatrao dostojnom u političkom i društvenom svijetu iz kojih je tipična žena iz Šekspirovih dana bila isključena.

Međutim, prije nego što se njih dvoje nađu licem u lice i započnu razgovor o ubistvu, otkrivamo nešto što sa razlogom dovodi u pitanje prethodnu površnu analizu lika Ledi Magbet. Prema svim spoljašnjim pokazateljima, Ledi Magbet prva pominje Dankanovo ubistvo, ali vrlo često zaboravljamo činjenicu da je Magbet razmišljao o Dankanovom ubistvu još od vremena kada je čuo proročanstvo vještica. Dokaz njegovih ubilačkih namjera se može pronaći u njegovoj reakciji na Malkomovu novu titulu:

> „Princ od Kamberlenda! – To je, eto, kamen
> O koji se moram spotaći ili ga preskočiti, jer mi na putu stoji on.
> Zvijezde, skrijte svoje vatre, nek nikakav zrak mi ne vidi duboke, crne želje;
> Oko moje, nemoj gledati mi ruku, neka bude

[52] Androgenost Ledi Magbet u Kimbrough, Robert M. *Macbeth: The Prisoner of Gender. Shakespeare Studies 16.* . New York: Bloom's Literary Criticism, 1983. p. 181.

[53] Buđenje anti-šovinizma kroz lik Magbeta. Vidjeti kod Asp, C. *Be bloody, bold, and resolute: Tragic Action and Sexual Stereotyping in Macbeth. Studies in Philology 78.* Wilmington, North Carolina, U.S.A.: University of North Carolina Press, 1981. p. 159.

Ono čega se oko plaši, da gleda kad je urađeno već.“ (čin1,scena4)

Iako nas prethodni odlomak ne šokira u tolikoj mjeri kao molba koju Ledi Magbet upućuje duhovima za promjenom pola, Magbet u suštini traži istu stvar kao i njegova žena: hrabrost da ispuni vještičije proročanstvo. Magbet ne samo da priziva duhove da mu pomognu, već se oslanja i na sopstvenu ambiciju koja će ga voditi kroz iskušenja. Ambiciju koja je postojala u njemu i prije nego što ga je Ledi Magbet počela da podstiče na Dankanovo ubistvo, ali koja će se, kao što je to slučaj kod mnogih tragičnih heroja, ispostaviti kao njegova tragična greška.

Bez obzira na to, a često vrlo diskutabilno i na prečac, pripisujemo Ledi Magbet zasluge za sijanje sjemena zla u muževljevu ranjivu psihu. Na takav pogrešan zaključak nas navodi i situacija kada ju je Magbet obavijestio o posjeti kralja dvorcu i njegovim planovima da napusti dvorac, pri čemu ona odvažno tvrdi da Dankan neće poživjeti tako dugo: „O nikada više to sutra neće sunce vidjeti!“ (čin 1,scena5) Magbet prepušta svojoj ženi da prva kaže neizrecivo, iako su njegove kratke i smrtonosno zagonetne opaske već odale njegove crne misli. Njegova savjest će tako biti umirena njenom smjelom tvrdnjom, a pošto joj je prepustio verbalno vođstvo, on sada može da svu inicijativu pripiše njoj i da svoje zle namjere skrije iza njenih riječi. Ledi Magbet zatim upućuje muža kako će se ponašati kada Dankan stigne:

„budi tobož cvijet nevini, al’ zmija budi ispod njega. Onaj što dolazi mora biti zbrinut; pusti mi staranju samo ovu noć za veliko djelo,“ (čin1, scena 5)

Ledi Magbet daje svom mužu potvrdu za njegova buduća djela koju je on tražio, ali koja je on potajno namjeravao da učini i prije njenih riječi. Ona će samo podstaknuti nezamislivo; a njemu će biti dozvoljeno da se pravi nevin, i da pri tome čini ono što je od samog početka i imao na umu.

Doduše, ovaj dio tragedije bi mogao da nas zavara i vrati na put ka površnim zaključcima o Ledi Magbet kao nekome kome se sa pravom pripisuju osobine goropadnice i manipulatorke, jer kada Magbet počne da preispituje svoje postupke, Ledi Magbet istog trenutka pronađe slabu tačku za koju definitivno zna da postoji kod svih muškaraca, a to je njegov ego. Ona, na prvi pogled, lukavo i manipulativno udara Magbeta tamo gdje ga najviše boli, pozivajući se u više navrata na njegovu muževnost ili nedostatak iste:

„Plašiš li se da djelom, hrabrošću budeš ono što si željom?
Bi li htio to što smatraš ukrasom života,
A da živiš plašljiv u svojim sopstvenim očima?“ (čin1, scena 7)

Koji muškarac se ne bi osjećao ugroženim i poniženim kada bi ga žena optužila za kukavičluk? Razumljivo je da bi Magbet, kada bi ga posmatrali na takav površan način, osjećao potrebu da se dokaže, makar to značilo oduzeti Dankanu život.

Očigledno je da ideja koju Ledi Magbet ima o muževnosti, a samim tim i o ženstvenosti, potpuno izopačena, da je, drugim riječima, na kolosijeku stereotipa o ženama i muškarcima. Ona traži od duhova da je „obespole“, jer vjeruje u to da žena ne može počiniti kakvu okrutnost. Po njenom mišljenju, samo muškarac može počiniti neku neopisivu grozotu, kakvo gnusno djelo: Muževnost se za nju(Ledi Magbet) sastoji od ambicije, odlučnog djelovanja, fizičke hrabrosti i agresivnosti u potrazi za vlastitim ciljevima i nadvladavanjem protivnika. Ledi Magbet obavezuje supruga ne na pravu ulogu muškarca, nego na ulogu muškarca ka-

kvim ga ona zamišlja da treba da bude.[54] Ona će, dakle, odrediti kakav će muškarac Magbet biti u budućnosti. Uprkos tome, upravo će Ledi Magbet, a ne njen gospodar, platiti najtežu cijenu za sve.

Uprkos njenom naizgled vrlo oštrom i muževnom stavu, tačnije pogrešnoj percepciji koju je tadašnje patrijarhalno društvo imalo prema svim ženama koje bi pokazivale znake tradicionalno „muških" osobina, Ledi Magbet nas stalno podsjeća na ženstvenost koju ona tvrdi da prezire, te da je ipak duboko osjećajna žena. Kada Magbet pokuša da prekrši prvobitni dogovor i plan, ona sa velikim bolom i sasvim jasno naglašava da je još uvijek žena, čak i kada je duboko zašla u ulogu muškarca:

> „Dojila sam, i znam kakvo je zadovoljstvo voljeti odojče što me sisa.
> Ali ja bih mu, dok bi se na mene smiješilo,
> Istrgla iz bezubih desni bradavicu dojke, i prosula mu mozak,
> da sam se zaklela tako kao ti na ovo." (čin1, scena 7)

Iako nam na prvi pogled ovakva slika Ledi Magbet djeluje zastrašujuća, ona u sebi krije i podsjetnik na njene majčinske kvalitete :

> Tema ženstvenosti Ledi Magbet je od suštinske važnosti, i bilo kakav utisak da ju je ona odbacila ne može uhvatiti korjena, kao što se ne može ukorijeniti ni bilo koje neobavezno čitanje tragedije. Kada prekorijeva Magbeta zbog uzmicanja u njegovoj namjeri da uradi ono na šta se zakleo, ona odabire ubistvo svog dojenčeta kao najstrašniju stvar koju bi sa tom situacijom mogla uporediti i o njoj razmišljati.[55]

Kroz dalji tok događaja, muška strana lika Ledi Magbet se polako dezintegriše i vraća se njenoj ženskoj strani. U stvari, čini se da je Ledi Magbet, kao i svaka prostodušna goropad, jača na priči nego na djelu, posebno kada je u pitanju stvarni čin organizovanja Dankanovog ubistva:

> Uprkos njenoj pragmatičnoj i nemilosrdnoj retorici, očigledno je da žuč u njenim grudima nije bila dovoljna da obespoli Ledi Magbet. Ona priznaje da se oslanjala na vino kako bi joj dalo hrabrost i vatrenost, uobičajene odlike koje se povezuju sa muškim temperamentom.[56]

Ledi Magbet tvrdi da nije mogla ubiti Dankana zbog njegovog izgleda: „Da u snu nije ličio na mog oca, ja bih učinila to" (čin2,scena2). Ovo nas opet podsjeća na takozvanu žensku stranu karaktera Ledi Magbet, jer se njeno pominjanje porodične privrženosti jasno može okarakterisati kao više ženska nego muška odlika ličnosti. Teško je povjerovati u to da bi Ledi Magbet ubila Dankana bez obzira na koga on ličio.

Ubrzo nakon što Dankan ode na počinak, a kako se vrijeme njegove smrti bude približavalo, Ledi Magbet - koja je tako podrugljivo zamijerala mužu na kukavičluku - uzmiče. Ona šalje Magbeta da dovrši posao koji ona nije mogla i po prvi put pokazuje strah: „Avaj, strah me da se probude, a ono

[54] Projektovanje *muževnih* ambicija Ledi Magbet na Magbeta, vidjeti u Harding, D.W. *Women's Fantasy of Manhood: A Shakespearian Theme. Shakespeare Quarterly 20.* Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 1969. p. 246.

[55] Majčinski osjećaji kao trag ženstvenosti Ledi Magbet u Harding, D.W. *Women's Fantasy of Manhood: A Shakespearian Theme. Shakespeare Quarterly 20.* Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 1969. p. 245.

[56] Unutrašnji sukob muževnih i ženstvenih odlika Ledi Magbet u Asp, C. *Be bloody, bold, and resolute: Tragic Action and Sexual Stereotyping in Macbeth. Studies in Philology 78.* Wilmington, North Carolina, U.S.A.: University of North Carolina Press,1981. p. 161.

svršeno nije.“ (čin 2, scena 2) Ubistvo Dankana zaista daje uvid u cjelokupni lik Ledi Magbet koja djeluje izgubljeno bez njenog partnera, muškarca: Stakato (nepovezan) ritam njenog govora, prije i neposredno poslije muževljevog ulaska odaje strah koji čak ni vino ne može ublažiti.[57] Mada Magbeta, koji osjeća krivicu i kajanje za grijeh koji je počinio, Ledi Magbet mora još jedanput ukoriti kako bi ostvarila željene namjere. Naime, Ledi Magbet upozorava muža na opasnost koju sa sobom nose takva osjećanja: „O tim stvarima ne smije se tako misliti, jer se ludi.“ (čin2,scena2) A kako će se tek ove njene riječi obistiniti u njenom slučaju to nije mogla ni da zamisli.

Sa tim u vezi, navešćemo još jednu situaciju koja bi nas sa stanovišta feminističke kritike mogla navesti na pogrešan zaključak o Ledi Magbet. Kada Ledi Magbet naredi mužu da vrati bodeže na mjesto gdje pripadaju, on je odbija poput malog djeteta: „Ja ne idem više tamo, i plašim se da mislim na ono što sam učinio;“ (čin2,scena2). Bez oklijevanja, ona se okomi na njegovu slabost:

> „Kolebljivče! Daj mi noževe. Spavači i mrtvaci su samo slike;
> Dječije se oko plaši naslikanog đavola.“ (čin 2, scena 2)

Ovdje ponovo vidimo kako se Ledi Magbet stavlja u ulogu majke koja grdi neposlušnog dječaka, u ovom slučaju svog muža Magbeta. Međutim, ovo je poslednji kada je ona u stanju da ga kontroliše. Nakon toga, on će polako početi da isključuje Ledi Magbet iz svih političkih odluka:

> Nakon što on(Magbet) u potpunosti preuzme stereotip na koji ga ona podstiče, više nema ničega u njemu čime bi ona mogla manipulisati. Njen san da bude njegov partner na putu ka veličanstvenom biva osuđen na propast zahvaljujući onim istim sredstvima koje je ona koristila kako bi osigurala njegovu veličanstvenost. Učinivši ga „muškarcem“ ona je zapečatila svoju sudbinu žene koju će on smatrati podređenom i nedostojnom dijeljenja vlasti.[58]

Postoji mnoštvo dokaza koje bi govorilo u prilog činjenici da je Ledi Magbet goropad i da je Magbet, isrpljen od njenog konstantnog omalovažavanja, tražio način da okonča njenu tiradu dajući joj tačno ono što je i željela. Međutim, mora se razmotriti i koje su to druge okolnosti pogurale Magbeta preko ivice na put zla bez povratka, te da li je Ledi Magbet jedini razlog njegovog razotkrivanja i konačnog raspada.

3. Strah od žena

Da li Ledi Magbet tako vješto manipuliše svojim mužem? Istražili smo njenu ulogu i karakter kao goropadne osobe i sasvim nam je jasno zašto bi se moglo smatrati da je Magbet mogao biti podložan njenom ponašanju, možda planovima, a i hirovima. Opisujući njen karakter vjerovatno je Šekspir takođe razmišljao o naslijednom, gotovo arhetipskom strahu koji su muškarci njegovog vremena imali od žena, naročito zbog njihove seksualne dominantnosti i njihove privlačne seksualnosti. Neki od verbalnih nastupa Ledi Magbet nose u sebi seksualne konotacije, što nju čini izuzetno odvažnom i hrabrom za ženu Šekspirovog vremena, ali

[57] Ritam kao ženstvena karakteristika, vidjeti u Asp, C. *Be bloody, bold, and resolute: Tragic Action and Sexual Stereotyping in Macbeth. Studies in Philology 78.* Wilmington, North Carolina, U.S.A.: University of North Carolina Press,1981. p. 161.

[58] Pobjeda tipično *muške* ambicije nad tipično *ženskom* ljubavlju karakteristična za poglede tadašnjeg društva: Asp, C. *Be bloody, bold, and resolute: Tragic Action and Sexual Stereotyping in Macbeth. Studies in Philology 78.* Wilmington, North Carolina, U.S.A.: University of North Carolina Press,1981. p. 162.

što je još važnije, što njenom mužu daje osjećaj prigušene impotentnosti. Prethodno navedeni strahovi i jesu prouzrokovali da se stvori pogrešna percepcija o karakterno snažnim ženama tog doba, pa ćemo u nastavku ovog odjeljka i izdvojiti nekoliko detalja koji su eventualno mogli doprinijeti i sličnom shvatanju ličnosti i karaktera Ledi Magbet.

Nije slučajnost da Magbeta vidimo sa vješticama, prije nego sa svojom ženom. Zamisliva je pretpostavka da je Šekspir pokušao da prenese publici osjećaj da je Magbetov život bio potpuno pod ženskom kontrolom. Naime, vještice odmah zagospodare Magbetom, jer mu nude nešto što on želi: priliku da bude kralj. Dugo nakon što se završi scena Magbeta sa vješticama, njihova moć nad njim ostaje da živi preko Ledi Magbet:

> Strah od ženske sile, utjelovljenja muškog u ženi, koji u početku obitava kosmički u vješticama, pronalazi odatle svoje krajnje mjesto u liku Ledi Magbet, čiji napad na Magbetovu muževnost predstavlja izvor njene snage nad njim.[59]

Napadajući muževu nesposobnost, Ledi Magbet koristi jezik kojim ga istovremeno stavlja u paralelne uloge zavisnog djeteta i nedoraslog ljubavnika. Ledi Magbet notorno pravi od Dankanovog ubistva test Magbetove zrelosti; ukoliko ne može da izvrši ubistvo, on zapravo biva sveden na nivo bespomoćnog dojenčeta, podložnog njenom bijesu.

Naime, kada Magbet dobije napad panike nakon Dankanovog ubistva, Ledi Magbet ga tješi, preuzimajući kontrolu nad njim i govoreći mu tačno šta da uradi:

> „Čujem kucanje na južnoj kapiji: hajdemo u našu odaju.
> Malo će nas vode očistiti od ovog djela; onda će biti lako!“ (čin 2, scena 2)

Ledi Magbet svojim zaštitničkim odnosom prema Magbetu oživljava Edipov kompleks kod Magbeta vraćajući ga na neke slike djetinjstva koje bi Magbet potencijano mogao da vuče iz prošlosti, a koje bi bile vezane za njegovu majku. Pri tome podržavamo mišljenje feminističe kritike da se korjen ovog kompleksa nalazi u strahu patrijarhalnog društva od moćnog ženskog bića koje predstavlja prijetnju nezavisnom muškom identitetu i ustaljenoj hijerarhiji moći, pa je logičan slijed stvari u ovoj tragediji za elizabetansku publiku morao biti konačno odbacivanje Edipovog kompleksa i uspostavljanje Magbetovog samostalnog muškog identiteta, i istovremeno poništavanje potencijalno moćnog i opasnog ženskog identiteta Ledi Magbet.

Kad god Ledi Magbet poželi da Magbet djeluje, ona ispaljuje ka njemu otrovne strelice, riječi iza kojih slijede seksualne uvrede. Tako, recimo, podstičući Magbeta na ubistvo, ona preispituje njegovu sposobnost ljubavnika, čime se dobija utisak da je njena ljubav prema njemu uslovljena ubistvom, koje ona identifikuje kao ekvivalent njegove muške potentnosti. Njen govor možda nije otvoreno seksualan, ali u sebi nosi prizvuk koji bi i Magbet, a i mi sami trebali obavezno da primjetimo, ali ne i da, kako ćemo to vidjeti u narednom odjeljku, budemo slijepo vođeni takvim shvatanjem:

> „Je li nada, kojom se zaogrnu ti, bila pijana? Je l' spavala otad?
> I budi li se sad da gleda tako pozelenjela, blijeda u ono što je slobodno radila?

[59] O oživljavanju Edipovog kompleksa u Adelman, J. *Born of Woman: Fantasies of Maternal Power in Macbeth. Shakespeare Tragedy and Gender.* Ed. Shirley Nelson Garner and Madelon Sprengnether. Bloomington: Indiana University Press, 1996. p. 114.

> I tvoju ljubav smatraću sad takvom.[...] Kad si smio da to činiš bio si čovjek;
> a kad bi bio više no što si bio, bio bi više čovjek.“ (čin 1, scena 7)

Njena suptilna upotreba riječi „pijana“ može imati nekoliko različitih značenja, ali bi je većina ljudi povezala sa pijanstvom i njegovim uticajem na seksualnu izvedbu: Slike mamurluka i pijanstva dovode u vezu ovaj govor sa scenom sa vratarom, gdje je pijanstvo povezano sa razvratom i seksualnom nemoći, koje paradoksalno prati podsticaj koji jedno drugom daju.[60] Naime, vratar govori Magdafu kako je alkohol „veliki izazivač triju stvari“ (čin2,scena3), od kojih je jedna uticaj alkohola na seksualnu izdržljivost: „izaziva želju, ali sprečava izvršenje“ (čin2., scena 3). Riječi „pozelenjela“ i „blijeda“ takođe podrazumijevaju nekoga ko je bolestan ili ko nije u stanju da uloži mnogo energije u seksualni čin. Još tokom Šekspirovog vremena, postojalo je nešto poznato kao „zelena bolest“, što je bilo „tipično oboljenje stidljivih mladih djevica. Najzad, Ledi Magbet kaže mužu da je on bio veći čovjek kad je „smio da čini to“. Ova fraza nas može asocirati na Dankanovo ubistvo, gdje riječ „to“ takođe služi za još jednu igru riječi koja seksualno pokreće govor ovog lika.

Ledi Magbet mudro prepliće govor pun seksualnog naboja sa govorom zahtjevne majke. Obije ove strane njene ličnosti stavljaju Magbeta u inferiornu poziciju; u jednom trenutku on je impotentni ljubavnik, već u drugom bespomoćno dijete. Dokaz zastrašenosti njenom „majčinskom“ stranom ne leži samo u njenom tretiranju Magbeta kao malog djeteta, već i u pominjanju pomisli na „prosipanje mozga“, i to vlastitom djetetu:

> Slikom kojoj nema mjesta u zapletu, u kome je izrazito vidljivo da Magbet i Ledi Magbet nemaju djece, daje se nekakva naznaka unutrašnje potrebe da bi trebali da ih imaju. Jer je za Ledi Magbet, to artikulacija fantazije u kojoj je biti manje od oca sinonim žene ili djeteta, strahovito podložne/podložnog destruktivnom bijesu supruge/majke.[61]

Magbet je, na kraju, primoran da se suoči sa činjenicom da mu je život u rukama žena. Vještice mu saopštavaju njegovu sudbinu, a žena ga gura u zagrljaj te sudbine. Tokom prva dva čina drame, izgleda kao da on nema nimalo kontrole nad svojim postupcima. Stoga bi odustajanje od ubistva Dankana bilo jednako odbacivanju njegove muževnosti i zrelosti.

Ubistvo Dankana postaje Magbetu još privlačnije jer kralj poprima lice ranjivog djeteta. Kralj je star i nemoćan. Odavno je prošao svoj zenit. Činjenica da su stražari na njegovim vratima takođe implicira da mu je potrebna zaštita. Sit i uspavan Dankan preuzima na sebe lik ranjivog djeteta koje vjeruje svojoj majci, u ovom slučaju Ledi Magbet, koja upravo priziva tu sliku hranjenja djeteta, dok se Magbet oslobađa tog ranjivog lika učestvujući u ubistvu nevinog. Ubistvom Dankana, Magbet pokušava da se oslobodi suprugine kontrole nad njim, iako radi ono što ona želi. Prebacivanjem slike bespomoćnog djeteta sa sebe na Dankana, on se privremeno oslobađa kontrole Ledi Magbet. Kasnije u tragediji, Magbet će postati opsjednut činjenicom da mu niko „rođen od žene“ ne može nauditi. Za njega, ovaj

[60] Alkohol kao aluzija na Magbetovu potentnost u Biggins, D. *Sexuality, Witchcraft, and Violence in Macbeth. Shakespeare Studies 8.* Detroit: Gale, Literature Resource Center, 1976. p. 267.

[61] Primjer edipovske supstitucije: Adelman, J. *Born of Woman: Fantasies of Maternal Power in Macbeth. Shakespeare Tragedy and Gender.* Ed. Shirley Nelson Garner and Madelon Sprengnether. Bloomington: Indiana University Press, 1996. p. 115.

izraz evocira sliku jedne svemuške porodice, oslobođene od ženske kontrole.

Magbet toliko strahuje da postane dijete „majčinske“ brige Ledi Magbet, jer su muška djeca renesanse sporo formirala muški identitet. Često bi majke oblačile djecu različitih polova u androgenu odjeću, kako bi ih smirivale. Kao rezultat toga, polne razlike kod djece ispod 7 godina se nisu prepoznavale, a dječaci bi često bili smatrani jednako blesavim kao i djevojčice. Majke su svakako imale kontrolu nad svojom muškom djecom. Ledi Magbet, koja i nije baš „majčinski“ tip, čak i prekorijeva Magbeta što toliko vjeruje bapskim pričama, tipu priča koje je on sigurno mogao čuti tokom djetinjstva od svoje majke. Tako ona ismijava svog muža kada on vidi Bankovog duha:

> „O! Te bure i trzaji, varalice kad se uporede s pravim strahom,
> možda bi priličili kakvoj ženinoj priči pored zimske vatre
> za čiju vijernost jemči njena baba.“ (čin 3, scena 4)

Ono što Magbetu teže pada od vrijeđanja njegove muževnosti, jeste upravo ovaj trenutak kada ga Ledi Magbet podsjeća na vrijeme kada nije imao izgrađen identitet i kada je njime upravljao „slabiji“ pol: Ledi Magbet predstavlja njegovu strepnju od degradirujuće regresije ka bespolnosti, onoj iz djetinjstva. Njena zabrinuta aluzija na ženske priče u ovom kontekstu sugeriše njihovu kontinuiranu i prijeteću moć, i feminiziranu privlačnost ka ranijim poveznicama i ženama koje te poveznice označavaju.[62]

Posmatrajući Ledi Magbet iz ove perspektive, moglo bi se zaključiti da je ona imala potpunu moć nad Magbetom, te da je on odabrao put koji ne bi odabrao da je bio mudriji i da nije bilo njenih lukavih manipulacija. Vještice takođe igraju značajnu ulogu u ovoj percepciji, jer i one same imaju svoje priče, kao što je priča prve vještice o mornarovoj ženi. Upravo preko svojih uvjerljivih priča Ledi Magbet i vještice uspostavljaju apsolutnu vlast nad djetetom, koje Magbet u nekom smislu postaje. Bježeći od bespolnosti djetinjstva, Magbet ne djeluje samo da bi ispunio svoje želje, nego i magijske priče koje pričaju žene koje njim dominiraju. U ovom kontekstu, Ledi Magbet izgleda da ima dosta sličnosti sa vješticama. Naizgled, kroz snagu sopstvenog pola, Ledi Magbet i vještice uspješno prožimaju i gospodare muškim svijetom.

Strah od žena, nesporno, ima veliki uticaj i važnost u *Magbetu*. Mogu se naći brojni primjeri koji govore u prilog činjenici da su Magbeta, iako surovog komandanta u borbi, u to bepomoćno dječačko stanje vraćale one iste žene od kojih je tražio utjehu. Iako se tragedija bavi značajem muškog, političkog svijeta, ona je isto tako snažno nabijena „zlom“ koje proizilazi iz ženskog prisustva. Čak i nakon što je ta zla prisutnost Ledi Magbet praktično prestala, vještice još uvijek predstavljaju zli i zlokobni ženski autoritet: U *Magbetu*, naizgled, nema bjekstva iz ralja ženske moći, čak i u političkoj areni. Opstanak Bankovih potomaka još uvijek zavisi od zastrašujućih i nekontrolisanih moći ženskih reproduktivnih organa. Međutim, ako je Ledi Magbet zaista bila goropad, zastrašivač, manipulator muževnosti, šta se desilo dalje sa njenom naizgled nezaustavljivom moći? Već u narednom odjeljku, uvidjećemo kako naše inicijalno viđenje Ledi Magbet, ne mora biti nužno i tačno.

4. Nemoćna nakon svega: Šta je zaista pokretalo Ledi Magbet?

[62] Korijeni Edipovog kompleksa u Lamb, M. E. *Engendering the Narrative Act: Old Wives' Tales in The Winter's Tale, Macbeth, and The Tempest. Criticism: A Quarterly for Literature and the Arts 40.* Detroit, Michigan, U.S.A.: Wayne State University Press, 1998. p. 529.

Već na početku tragedije Ledi Magbet se nameće tako snažno da bi mnogi greškom mogli pomisliti da se zaista radi o jednoj prepredenoj goropadnici koja udovoljava samo sebi. U većini slučajeva, Ledi Magbet tumače kao dominantnu ženu tiranina koja je pravedno kažnjena za svoja nedjela, dok se vrlo malo pažnje posvećuje Magbetovoj sopstvenoj sklonosti ka činjenju zla, jer se njegovi grijesi često smatraju posledicom duševnog sloma izazvanog podbadanjima njegove nametljive žene. Stoga se jednostavno moramo zapitati kako se moglo desiti da Ledi Magbet doživi takav pad, ukoliko je već bila toliko moćna koliko se to za nju smatralo u početku radnje, odnosno dramskih zapleta i zbivanja. Možda Ledi Magbet nije pokretala glad za sopstvenom moći, nego želja da ima bar nekakvog uticaja na svog supruga, što bi i objasnilo zašto se osjeća tako beznadežno poraženom kada se on potpuno otuđi od nje, kako emocionalno tako i politički.

Ubrzo nakon Magbetovog susreta sa vješticama, zatičemo Ledi Magbet kako sa velikim žarom čita zloglasnu poruku. Vjerujući da je ravnopravan partner svoga muža, ona želi da njen muž ostvari svoj puni potencijal: „Glamis ti si, i Kodor, i bićeš što je obećano.“ (čin1,scena5) Moglo bi se čak i pomisliti da Ledi Magbet govori to iz svoje sopstvene koristi, ali ona nikad ne pominje da će postati Magbetova kraljica. Sve njene misli su usmjerene ka budućnosti njenog muža, a nikako ka njenoj sopstvenoj. Ni u jednom trenutku ona ne misli na sebe i svoju korist. Ona misli samo na njega; želi da vidi svog muža na prijestolu i vladarsko žezlo u njegovim rukama. Kada priziva duhove da je „obespole“, ona to radi da bi poboljšala položaj svoga muža. Tražeći da mlijeko u njenim grudima pretvore u žuč, ona odustaje od svog sopstvenog identiteta da bi učvrstila njegov. Ledi Magbet se zaklinje na to onim stvarima koje su joj kao smrtniku najdraže: njene uloge žene i njene uloge majke.

Nećemo isključiti da bi Ledi Magbetino pominjanje Dankanovog ubistva moglo vrlo lako biti dokaz njenih hladnokrvnih i zlobnih metoda za postizanje njenih podmuklih ciljeva. To, međutim, ne treba da isključi mogućnost Magbetove sopstvene želje da vidi Dankana mrtvog. Magbet nam ne daje nikakav uvid u njegove pokvarene ili skrivene misli, ali on to i ne mora da čini. Ledi Magbet umjesto njega otvoreno izražava sve ono što on potajno misli. Nakon što Ledi Magbet počne da mu predočava svoj plan, on u žurbi izusti riječi – „Razgovaraćemo.“ – i ode, ne dajući nikakvu naznaku kako se on osjeća i šta misli o onom što mu je rekla. Zbog Ledi Magbetinog očiglednog interesa i Magbetove prividne nezainteresovanosti, riječi Ledi Magbet je obilježavaju kao zlobniju osobu. Samim tim, simpatije naginju ka Magbetu, a protiv njegove žene.

Ledi Magbet je viđena kao krivac, ali važnost njene uloge počinje da se smanjuje ubrzo nakon Dankanovog ubistva. Dani kada je ona na sebe preuzimala muške osobine da bi učinila Magbeta odlučnijim u njegovim naumima i djelima postaće stvar prošlosti, pošto će Magbet odabrati samo svoj put, put bez „druge njegove veličine“: Nakon što je ubistvo otkriveno, Šekspir počinje da objelodanjuje tragediju Ledi Magbet – uzaludnost njenog pokušaja da postane dijelom muškog svijeta, jer je, nagnavši supruga da usvoji moralne standarde tog beskrupuloznog „muškog“ svijeta u kome je sve podređeno borbi za vlast, prouzrokovala da se Magbet izoluje potpuno od nje.[63] Čim Magdaf uđe u dvorac, jutro nakon Dankanovog ubistva, Šekspir nam ukazuje na činjenicu da je Ledi Magbet žena koja nije bitna u situacijama od izuzetne važnosti. Kada se raspituje o metežu nastalom usled otkrića Dankanovog tijela, Magdaf je brzo

[63] Klasična podjela na *muški* i *ženski* svijet. Vidjeti kod Dash, I. *Women's Worlds in Shakespeare's Plays.* Newark: University of Delaware Press, 1997 . p. 170-171.

stavlja na njeno pravo mjesto: „Nježna gospo, nije za vas da čujete ono što mogu da kažem: sam eho toga u ženskom uhu ubio bi.“ (čin 2, scena 3) Ovaj Magdafov „viteški“ stav neće zavarati publiku, jer će ubrzo nakon toga on sve reći Banku, sve ono što je navodno krio od Ledi Magbet, tačno ispred njenih očiju i ušiju.

U očajničkom pokušaju da odigra ulogu u bratskom zajedništvu koje slijedi, te kako bi osigurala da Magbet ne kaže ništa pogubno, Ledi Magbet pada u nesvjest: „Upomoć! Oh!“ (čin 2., scena 3.). Neki kritičari tvrde da je njeno padanje u nesvjest vjerodostojno, ali je mnogo vjerovatnije da je htjela da odvrati druge od toga da posumnjaju u njenog (voljenog) muža. Koji god da je bio razlog, to nije izazvalo željeni rezultat. Magdaf primjećuje padanje u nesvjest i spontano izgovara: „Iznesite gospu.“ (čin 2, scena 3) Očigledno to niko ne želi da uradi, jer Banko mora ponoviti ove riječi samo nekoliko rečenica kasnije i sve dok se ove riječi ne ponove, ona ne biva iznesena. Kakav izvanredan djelić Šekspirovog maestralnog umijeća pisanja za publiku kojim on naglašava žensku nevažnost i periferno mjesto u tom svijetu. Bila ona odglumljena ili iskrena, reakcija na pad u nesvijest Ledi Magbet je podsjetnik njenog očiglednog nedostatka istinske moći.

U trećem činu predstave, publika postaje sve više svjesna Magbetove sposobnosti i spremnosti za zlodjelima. On odlučuje da ubije svog najboljeg prijatelja kako bi osigurao da Bankovi potomci ne bi ugrozili njegove izglede za važnošću. Magbetov razgovor sa Bankovim ubicama je karakterističan za čovjeka kome je sasvim prijatno igrati ulogu manipulatora, što nam govori i način na koji on ubjeđuje ubice da im je Banko nanio tešku nepravdu:

> „Znate li sada da je on, ne ja nevin, kako ste mislili,
> bio taj što vas je pravedne nagrade lišavo? [.....]
> Smatrate li da je strpljenje u vašoj prirodi tako moćno
> da možete pustiti da sve to prođe mirno?
> Jeste li toliko jevanđelisani da se molite za dobrog čovjeka tog i njegov porod,
> mada vas u grob tjera, a vaše u vječne prosjake?“ (čin 3, scena 1)

U svom opreznom postupanju sa ubicama, on čini se nadilazi prethodne manipulacijske pokušaje Ledi Magbet. Ovdje smo svjedoci Magbeta kome ne treba ohrabrenje da izvrši zločin. U svom razgovoru sa Bankovim ubicama, Magbet otkriva svoj prezir prema ljudima, manipulativnost, i svoju žestinu u nazivanju drugih pogrdnim imenima. Ledi Magbet, iako manipuliše svojim mužem na početku ove drame, nikada nije viđena da zloupotrebljava svoju moć nad bilo kojim drugim likom u predstavi. Ona ne priželjkuje smrti Banka i Magdafa, te ne odlazi u susret vješticama u pokušaju da sazna svoju budućnost. S druge strane, Magbet iskorištava i obmanjuje jedan cijeli niz ljudi odmah nakon Dankanovog ubistva, a i prekorijevaće vještice što mu ne iznose još neka predviđanja. Njena nespremnost da koristi svoju moć nad bilo kim osim nad svojim mužem, i njegova spremnost da koristi svoju moć nad svima, potvrda su karakterne razlike između muža i žene. Magbet će učiniti sve što je potrebno da ostvari svoj cilj; Ledi Magbet će činiti samo ono što se, od pamtivjeka, zahtjeva od žene: davati suprugu podršku.

Prvi nagovještaj podjele na *muški* (Magbetov) i *ženski* (Ledi Magbetin) svijet odigraće se na prijemu za goste, gdje se Bankov pojavljuje samo njemu. Magbet je očigledno isključio svoju suprugu iz planiranja Bankovog ubistva, jer kada ga je ona upitala o njegovim budućim planovima, njegov od-

govor je bio kratak i izbjegavajući: „Budi nevina, golupče moje, nemoj da znaš dok ne zapljeskaš djelu tom.“ (čin 3, scena 2) Ovaj izraz nježnosti neće postojati u njihovom daljem odnosu nakon scene prijema. Magbetov jedini cilj u životu postaće čuvanje prijestola, dok će njegova žena biti isključena iz svih njegovih poslova, kako javnih, tako i privatnih.

Pred cijelim dvorom, Magbet proklinje i psuje Bankov duh poput ludaka, idući tako daleko da ga izaziva na dvoboj:

> „il' opet oživi i pozovi me na dvoboj pustinjski,
> pa ako u meni bude drhtavice, nazovi me nezrelom djevojkom.
> Odlazi, užasna utvaro, ti nesuštastvena varko, odlazi!“ (čin 3, scena 4)

U ovom trenutku u drami, Ledi Magbet još uvijek pokušava da sakrije greške svoga muža. Doduše, ona istovremeno i prekorijeva njegovu muškost : „Šta! Zar ti je ludost uzela muškost?“ (čin3,scena4) i grdi ga zbog djetinjastog ponašanja : „Pih! Grdne sramote!“ (čin 3, scena 4) , nadajući se da će ga ovo prekorijevanje natjerati da se ponaša kao muškarac. Njena taktika za kontrolisanje Magbeta, međutim, neće poslužiti svojoj svrsi, kao što je to učinila tokom iskušenja Dankanovog ubistva. Magbet je predaleko odmakao u njegov haotični svijet, svijet iz koga je Ledi Magbet protjerana.

Ne samo da Ledi Magbet mora kontrolisati emocije svoga muža, nego mora izigravati savršenu domaćicu politički najmoćnijim ljudima u kraljevstvu. Tokom scene prijema, ona je pod ogromnim pritiskom. Pritiskom čiji je uzrok njena želja da ona i njen gospodar prebrode to veče, a da pritom ne privuku sumnju na sebe. Ubice su se neočekivano pojavile, što je vjerovatno privuklo poglede drugih. Čim odu, ona se mora pozabaviti muževim djetinjastim povicima. Nastojeći da ostane hladnokrvna pod pritiskom, Ledi Magbet uvjerava svoje goste kako je sve dobro sa njenim mužem: „Sjedite, čestiti prijatelji. Tako je često mužu mom od mladosti još. Molim vas, sjedite.“ (čin 3, scena 4) Dok umiruje goste, ona takođe podsjeća Magbeta na njihovo prisustvo: „Čestiti gospodaru, tvoji plemeniti prijatelji žele tvoje društvo ovdje.“ (čin 3, scena 4) Na kraju, međutim, Magbet se više neće moći kontrolisati, pa Ledi Magbet autoritativno raspušta goste, tonom kojim im daje do znanja da neće trpiti one koji zaostanu sa odlaskom:

> „Njemu je sve gore i gore. Pitanja ga draže. Haj'te, laku noć!
> – Pa pri izlasku nemojte zastajkivati zbog ranga, već idite odmah.“ (čin 3, scena 4)

Često se previđaju višestruke uloge Ledi Magbet tokom ove scene, i kako ona uspješno manevriše u ovoj situaciji, dok su oči svih muškaraca u prostoriji uprte u nju:

> Jedino što ona(Ledi Magbet) može da zna i vidi je to kako njen muž doživljava slom bez ikakvog očiglednog razloga. [...] Za to vrijeme, ona se mora suočiti sa svim tim muškarcima. Mora im objasniti sve, zabaviti ih, i odvratiti im pažnju od svoga muža. Ona mora da postupa kao vrhunski nadarena domaćica, a istovremeno i kao žena i majčinska figura koreći Magbeta da bude muškarac.[64]

Uprkos svojim pogrdnim komentarima upućenim Magbetu, Ledi Magbet ubrzo mijenja svoj stav. Kada joj Magbet postavlja pitanje o Magdafu ona mu odgovara pokorno i ponizno: „Jesi li slao po njega, gospodaru?“ (čin 3, scena 4) Sve sarkastične primjedbe koje je ona izgovorila prije toga su

[64] Višestruka uloga Ledi Magbet opisana je u Dash, I. *Women's Worlds in Shakespeare's Plays.* Newark: University of Delaware Press, 1997. p. 183.

trebale da u krajnjoj liniji posluže želji Ledi Magbet da ugodi svom mužu i da ga utješi, te su oduvijek bile rezultat njene ljubavi i želje da Magbet bude što bolji vladar. U daljem toku radnje, nijedna jedina riječ prijekora ili podsmjeha joj se ne otme sa usana. Sve što ona sebi dozvoli da izgovori je samo nekoliko poniznih odgovora na njegova pitanja i njeno preklinjanje da potraži koji trenutak odmora.

Sledeći put kada vidimo Ledi Magbet, ona je potpuno bez nade, iako ona čak i u snu pokušava da vrši neku vrstu kontrole nad svojim mužem pričom o njegovom kukavičluku: „Pih, moj gospodaru, pih! Ratnik, pa se boji?“ (čin 5, scena 1) Tome dodaje i majčinsko zapovijedanje: „Operi ruke, ogrni se noćnim ogrtačem; nemoj da si tako blijed.“ (čin 5, scena 1) Ipak, postoji jedna izjava koja odaje pravi bol u njenom srcu: „Tan od Fajfa imao je ženu; gdje je ona sad?“ (čin 5, scena 1) Začudo, Ledi Magbet ne izgovara ime Ledi Magdaf. Ona je *samo žena*, ovaj izraz potvrđuje vjerovanje Ledi Magbet u žensku nevažnost u tom muškom svijetu. Ledi Magbet je takođe u potrazi za sopstvenim identitetom pod maskom potrage za Ledi Magdaf. Šta se dogodilo sa Ledi Magbet? Očigledno je da njena ženstvenost nikada nije u potpunosti iščezla.

Još dokaza o obilježjima ženskog pola kod Ledi Magbet se mogu pronaći u njenim manje očiglednim izjavama. Na primjer, u snu Ledi Magbet žestoko pokušava da opere krv sa svojih ruku: „Ovdje je još zadah krvi. Svi mirisi Arabije ne mogu namirisati ovu malu ruku. Oh!Oh!Oh!“ (čin 5, scena 1) Važno je istaći da Ledi Magbet želi da se ukloni „miris“, govoreći da je njena ruka „mala“. U tom trenutku ludila, njena ženstvenost postaje očiglednija nego ikad, jer konstantnim pominjanjem njenih „malih“ ruku i isticanjem želje za parfemom, Ledi Magbet još više intenzivira, a ne umanjuje, njene ženske karakteristike.

Na kraju, Magbet prima vijest o bolesti svoje supruge bez ikakvog uzrujavanja i nije više uplašeni i nervozni dječak, kakav je izgledao na početku. Njegovo mirno i nepoljuljano stanje može biti posledica činjenice da se na kraju drame on vraća u ulogu u kojoj se osjećao prijatno na samom početku: ulogu vojnika. Dok mu doktor saopštava ono što bi trebalo da bude obeshrabrujuća vijest, Magbet se priprema za bitku: „Baci ljekariju psima; ja je neću. – Stavite mi oklop, koplje moje daj.“ (čin5,scena3) Čuvši za smrt svoje žene, Magbet se prema tome odnosi čak filozofski: „Život je sjen što hoda, rđav glumac što se za časak razmeće i kida na pozornici, i – ne čuje se za nj.“ (čin 5, scena 3) Ova izjava nam govori da se on ne brine mnogo zbog smrti svoje supruge.

Iako nam na prvi pogled može izgledati da se iza njenog prekorijevanja i njenih pogrda krije osoba koja u svom umu kuje zle planove, na kraju se ipak ispostavi da je Ledi Magbet, kao i mnoge druge žene tokom perioda renesanse, bila inferiorna u odnosu na svog supruga. Magbet nikada nije imao na umu zajedničku vladavinu sa svojom suprugom, niti je imao namjeru da je uključi u planiranje Bankove smrti. Moglo bi se tvrditi da ju je Magbet izostavio iz tih planova da bi je zaštitio, ali joj sa druge strane on namjerno daje dovoljno naznaka da bi posumnjala. Izgleda kao da Magbet želi da njegova žena vidi u kolikoj mjeri je on postao muškarac kakav je ona prvobitno htjela da on bude, i to u tolikoj mjeri da mu njeno podsticanje više nije potrebno.[65] Čim se dočepao kraljevstva, njegovoj savjesti više nije bila potrebna „zlobna“ žena. On nikada nije bio bespomoćan i pod njenom kontrolom. Ona mu je samo bila potrebna da bi sa sebe

[65] Tema Magbetove urođene sposobnosti za činjenjem zla u Asp, C. *Be bloody, bold, and resolute: Tragic Action and Sexual Stereotyping in Macbeth. Studies in Philology 78.* Wilmington, North Carolina, U.S.A.: University of North Carolina Press,1981. p. 162.

skinuo teret emocija. Šekspir je znao koliku je potencijalnu moć stvorio sa Ledi Magbet, pa je na kraju predstave osjetio potrebu da vrati kontrolu tamo gdje je ona oduvijek i pripadala:

> Predstava koja počinje strašnom prijetnjom od oslobađanja destruktivne majčinske moći i demonstrira nemoć centralne muške figure prije te moći na taj način završava konsolidovanjem muške moći, i u suštini rješava problem muškosti eliminisanjem žene.[66]

Muškarci su stvoreni da vladaju. Publika Šekspirovog doba bi zahtijevala takav kraj, a on bi udovoljio zahtjevima publike. Pa ipak, Šekspir je možda pokušavao da kaže publici tokom predstave da je on svjestan svog potiskivanja uloge Ledi Ma-gbet, te šta bi to značilo za njenu ženstve-nost da je ukloni sa scene tako brzo. Ženski rod je, u suštini, još jednom unazađen, a žene se ponovo podsjećaju na njihov inferiorni status. Uzalud je što Ledi Magbet sa fanfarama započinje predstavu kad na kraju nečujno napušta scenu. Čini se kao da je Šekspir, uplašen izgledom likova koje je stvorio, osjetio pritisak da na kraju stavi stvari na njihovo „pravo“ mjesto. Zato Ledi Magbet nikada nije nadišla granice svoga pola; ona je samo priprijetila da ima potencijal da to učini.

ZAKLJUČAK

Uprkos mišljenju nekih kritičara da je Ledi Magbet zla sila koja pokreće Magbetovu nevoljnu podlost, ipak se čini da ona utjelovljuje uvjerenje karateristično za šesnaesti vijek i patrijarhalno društvo u kome je Šekspir stvarao, uvjerenje da su žene pasivne, a muškarci aktivni.Insistiranje Ledi Magbet na tome da Magbet bude muškarac od akcije ističe njenu nemogućnost da bude žena od akcije. Ona je renesansna žena koja podstiče muža da postane sve ono što *on* može postati a ona ne. Naravno da se mi kao savremena publika slažemo sa feminističkom kritikom koja želi da razvrgne ovakve stereotipe i osudi ondašnje patrijarhalno društvo koje je svojom percepcijom uticalo i na Šekspira da stvori lik Ledi Magbet koji nije ravnopravan sa muškim likovima u ovoj tragediji.

Ledi Magbet sve svoje snove, nadanja i postupke podređuje Magbetovim aspiracijama da dospije na presto, budući da nijednom u tragediji ona ne pokazuje kakve bi ona lično koristi imala ukoliko bi postala kraljica. Od početka radnje ove tragedije, pa sve do njenog kraja, ona se isključivo fokusirala na na to da pomaže Magbetu da ostvari svoje ciljeve. U pokušajima da bude savršena gospođa svom gospodaru, Ledi Magbetino shvatanje braka i ljubavi postaje izopačeno. Neki oštriji kritičari Šekspirovog odnosa prema liku Ledi Magbet čak tvrde da ju je Šekspir sveo na ne više od vizuelnog pomagala, pokazujući tako, namjerno ili nenamjerno, gdje je mjesto ženama u patrijarhalnom društvu renesansnog doba i na kojim poljima ih to isto društvo smatra nedoraslim muškarcima. Na neki način je i bilo logično da i sam Šekspir popusti pod snažnim uticajem tadašnje percepcije, percepcije u kojoj je muškarac superioran,a žena inferiorna,te da pred sam kraj dramske radnje i zbivanja prikaže glavni muški lik (Magbeta) i glavni ženski lik (Ledi Magbet) u onim oblicima koji odgovaraju toj percepciji. Bez obzira na to da li je Šekspir bio nesvjestan koliko je patrijarhalno društvo uticalo na njegovo stvaranje lika Ledi Magbet, moramo se složiti sa feminističkom kritikom koja smatra da je takav odnos prema Ledi Magbet, a samim tim i ženama uo-

[66] Magbetovo razrješenje Edipovog kompleksa u Adelman, J. *Born of Woman: Fantasies of Maternal Power in Macbeth. Shakespeare Tragedy and Gender.* Ed. Shirley Nelson Garner and Madelon Sprengnether. Bloomington: Indiana University Press, 1996. p. 122.

pšte, mogao samo odmoći ženama u borbi za njihovu ravnopravnost i jednakost.

Kao krajnju uvredu prema njenoj ženstvenosti, i ne samo njenoj, Šekspir spušta Ledi Magbet na nivo pomahnitale ludakinje, bez prava da se iskupi ili da ponovo pos-tane odana žena, kakva je nekad bila, i da uz muža koji je van njenog domašaja, Ledi Magbet nema razloga za postojanje. Sve što je željela, jeste da bude dio Magbetovog novog svijeta nakon Dankanovog ubistva. Međutim, pomažući mu da dođe do toga, ona je osigurala svoje izgnanstvo iz tog svijeta. Na kraju tragedije ona biva potpuno uklonjena iz muškog svijeta u koji je očajnički htjela da uđe. Radnja *Magbeta* se završava mačevalačkim dvobojem u kome su, kao i u mnogim tragedijama tog doba, muškarci glavni akteri, a žene tek sporedni posmatrači tih istih dvoboja. Nažalost, ženama u književnosti gotovo nikad nije bilo dozvoljeno da budu dio ovakvog vrhunca dramske radnje i zbivanja, pa ni Ledi Magbet ne predstavlja izuzetak, na šta feministička kritika, a i mi kao savremeni čitaoci ne možemo gledati sa odobravanjem, jer u ovom radu zastupamo jednakost između žena i muškaraca, a ne odnos moći u kome će muškarci biti dominantni u odnosu na žene.

LITERATURA

Adelman, J. (1996). *Born of Woman: Fantasies of Maternal Power in Macbeth. Shakespeare Tragedy and Gender.* Ed. Shirley Nelson Garner and Madelon Sprengnether. Bloomington: Indiana University Press.

Asp, C. (1981). *Be bloody, bold, and resolute: Tragic Action and Sexual Stereotyping in Macbeth. Studies in Philology 78.* Wilmington, North Carolina, U.S.A.: University of North Carolina Press.

Bate, J. (2008). *Soul of the Age: The Life, Mind and World of William Shakespeare.* London: Penguin Books.

Bečanović-Nikolić, Z. (2007). *Šekspir iza ogledala.* Beograd: Geopoetika.

Bell, J. (2012). *On Shakespeare*. Sydney: Allen and Unwin.

Biggins, D. (1976). *Sexuality, Witchcraft, and Violence in Macbeth. Shakespeare Studies 8.* Detroit: Gale, Literature Resource Center.

Bloom, H. (1991). *Macbeth.* New York: Chelsea House Publication.

Brown, J. R. (1982). *Focus on Macbeth*. London: Routledge.

Dash, I. (1997). *Women's Worlds in Shakespeare's Plays.* Newark: University of Delaware Press.

Evans, B. (1979). *Shakespeare's Tragic Practice*. London: Clarendon Press.

Greenblatt, S. (1997). *The Norton Shakespeare.* New York: W.W. Norton & Company.

Harding, D.W. (1969). *Women's Fantasy of Manhood: A Shakespearian Theme. Shakespeare Quarterly 20.* Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.

Hawkes, T. (2002). *Meaning by Shakespeare*. London: Routledge.

Howard, Jean. E. (1988). *Crossdressing, The Theatre, and Gender Struggle in Early Modern England. Shakespeare Quarterly 39.* Washington, DC: Folger Shakespeare Library.

Eagleton, T. (1986). *William Shakespeare*. Oxford: Basil Blackwell.

Kemble, J. P. (1972). *Macbeth Reconsidered*. New York: AMS Press.

Kimbrough, Robert M. (1983). *Macbeth: The Prisoner of Gender. Shakespeare Studies 16.* . New York: Bloom's Literary Criticism.

Klajn, H. (1991). *Frojd, psihoanaliza i literature*. Novi Sad: Matica srpska.

Klein, J. L. (1980). *Lady Macbeth Infirm of Purpose. The Woman's Part: Feminist Criticism of Shakespeare.* Ed. Carolyn Ruth Swift Lenz, Gayle Green, and Carol Thomas Neely. Urbana: University of Illinois Press.

Kostić, V. (2006). *Šekspirov život i svet.* Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Kostić, V. (2010). *Šekspirova dramaturgija.* Beograd: Stubovi kulture.

Kot, J. (2000). *Šekspir naš savremenik.* Beograd : Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije.

Lamb, M. E. (1998). *Engendering the Narrative Act: Old Wives' Tales in The Winter's Tale, Macbeth, and The Tempest. Criticism: A Quarterly for Literature and the Arts 40.* Detroit, Michigan, U.S.A.: Wayne State University Press.

McEachern, C. (1998). *Fathering Herself: A Source Study of Shakespeare's Feminism. Shakespeare Quarterly 39.* Washington, DC: Folger Shakespeare Library.
Mcginn, C. (2007). *Shakespeare's Philosophy*. New York: HarperCollins Publishers.
Mehl, D. (1986). *Shakespeare's Tragedies*. Cambridge: Cambridge University Press.
Pejčić, P. (2002). *Devojke i žene u Šekspirovom svetu.* Beograd: Idea.
Rackin, P. (1994). *Foreign Country: The Place of Women and Sexuality in Shakespeare's Historical World. Enclosure Acts: Sexuality, Property, and Culture in Early Modern England.* Ed. Richard Burt and John Michael Archer. Ithaca: Cornell University Press.
Shakespeare, W. (1997). *Macbeth. The Norton Shakespeare.* Ed. Stephen Greenblatt. New York: W.W. Norton & Company.
Shakespeare, W. (1969). *Magbet.* prevod Živojin Simić i Sima Pandurović. Beograd: Izdavačko preduzeće Rad.
Stockholder, K. (1987). *Stealthy Lovers in Macbeth*. Toronto: Toronto University Press
Wells, S. (2010). *Shakespeare, Sex and Love.* London: Oxford University Press.
West, R. (1957). *The Court and The Castle.* New Haven: Yale University Press.

UDK 34(495.02)(470) Pregledni rad

Павлов В.И.
начальник кафедры теории и истории государства и права Академии МВД Республики Беларусь, кандидат юридических наук, доцент

РЕЦЕПЦИЯ ВИЗАНТИЙСКОГО ПРАВА НА РУСИ И КОРМЧАЯ КНИГА

АННОТАЦИЯ: В статье исследуется вопрос рецепции византийского права в Древней Руси в составе такого источника византийского права, как Номоканон. Рассматривается процесс различных путей рецепции Номоканона, состав Кормчей книги – древнерусского аналога византийского источника права, особенности содержания русской древнерусской Кормчей книги.

SUMMARY: The article explores the reception of Byzantine law in ancient Russia as a part of the Byzantine source of law as Nomocanon. The process of reception of different ways Nomocanon composition Kormchaia - Old Russian analogue of the Byzantine source of law, especially the content of Russian Old Russian Kormchaia.

Ключевые слова: право, византийское право, Номоканон, рецепция, Русь, Сербия

Key words: law, Byzantine law, the Nomocanon, reception, Rus, Serbia

Введение. Вопросы рецепции византийского права на Руси, в том числе и на белорусских землях, являются малоисследованными в отечественной историко-правовой литературе. Вместе с тем тщательное изучение процесса восприятия на Руси византийской правовой традиции во всех ее составляющих является залогом понимания генезиса отечественной политико-правовой традиции и культуры, которые в институциональной форме берут свое начало с события крещения Руси и глубоких связей с Византией. Как показала в своем искусствоведческом исследовании на многочисленных археологических материалах К.А. Лавыш, формирование художественной традиции, а также в целом культуры древнерусских средневековых городов на белорусских землях в X–XIV вв. было во многом обусловлено контактами с Византией и с другими странами христианского Востока [см.: 1].

Настоящая статья является продолжением исследования византийского и южнославянского (сербско-болгарского) путей рецепции римского права в Древней Руси. В первом исследовании мы рассмотрели теоретические и историко-правовые вопросы формирования византийской правовой системы и византийского канонического права с тщательным рассмотрением правовой природы и эволюции такого источника византийского права, как Номоканон [2]. В данном исследовании будет рассмотрен сам процесс рецепции византийского Номоканона на Руси с оформлением его в та-

кой источник древнерусского светского и церковного права, как Кормчая книга.

Основная часть. По словам дореволюционного знатока канонического права А.С. Павлова, первые греческие иерархи на Руси[1], пришедшие из Византии при св. Владимире, принесли вместе с собой и византийские канонические книги, действовавшие на тот момент (IX–XI столетия) в Восточной Римской Империи [3, с. 8]. Другой известный дореволюционный канонист М. И. Бенеманский на основе анализа рецепции на Русь византийского источника права «Прохирон» (в славянском переводе получил название «Закон градский»), также обосновывал, что «номоканоны тогдашнего времени (XII век) имели юридическую силу и в вопросах светского права… они содержали уже в себе те гражданские постановления, на основании которых эти вопросы решались в Византии (постановления или из Эклоги, или из Прохирона). И эти постановления известны были в них уже в славянском переводе» [4, с. 20]. Современный исследователь Н.Я. Щапов также отмечает, что «греческими текстами византийских юридических памятников пользовались на Руси митрополиты и епископы – греки по происхождению, бравшие с собой при выезде на Русь наиболее важные книги» [5, с. 50]. Дореволюционный правовед Н.Л. Дювернуа в своем исследовании о праве Древней Руси показал, как древнерусские юристы использовали в своей практике нормы византийских источников права, входивших в состав Кормчей книги [6, с. 311–331]. Он отмечал, что «в эпоху, когда выработалась Русская правда, мы уже знали все те сборники греческого права, которые находятся теперь в печатной Кормчей книге. Существенное значение для права гражданского и для юристов имеют следующие четыре сборника: 1) Закон Судный людем, 2) Избрание из закона Моисея, 3) …Эклога, 4) …Прохирон» [6, с. 316]. В. А. Томсинов полагает, что «не только сугубо религиозные по содержанию тексты, но и те из них, которые содержали светские правовые нормы, воспринимались на Руси в качестве неотъемлемой части христианской традиции» [7, с. 18]. Также нам известно, что уже при великом князе Ярославе Владимировиче на Руси развернулась большая работа по переводу византийской христианской литературы [8].

Русский историк права Д.И. Азаревич отмечал, что на Руси «византийское влияние должно было сильно отразиться на всем развитии нашей гражданственности уже в силу тесных сношений с Византией, обусловленных принятием от нее религии и затем все сторонним влиянием духовенства, в первые времена исключительно греческого в высших слоях представителей, а в остальных членах верного отпечатка выработанного византийского типа» [9, с. VII]. Исследователь особенно акцентировал внимание на специфике византийского канонического права, тесно примыкавшего к гражданскому праву, от которого первое и не могло быть отделяемо и рассматриваемо самостоятельно [9, с. VIII]. Задачу исследования феномена рецепции византийского права для русской юридической науки ученый связывал с утверждением, что именно через византийское право в Древней Руси сформировалось собственное юридическое мироощущение, глубоко пронизанное нормами православной веры, и само изучение византийского права и процесса его рецепции через канонические сбор-

[1] На Руси в домонгольский период служил 21 митрополит, из них только 2 из славян, остальные – греки. Показательно, что вопрос о независимости русской митрополии в связи с желанием русских князей самостоятельно ставить митрополитов в этот период возник лишь один раз при князе Изяславе Мстиславиче.

ники позволит, по словам историка, «защитить нас от культурно-чуждых систем, выработанных – ни больше, ни меньше – на началах чисто римского права *(!)*» [9, с. IX–X]. Д.И. Азаревич неявно призывает здесь к необходимости различия путей и способов рецепции римского права на Руси: с одной стороны, это *западный путь рецепции* (обычно ассоциируемый с итальянским), который исследователь связывает с «чисто римским» и таящим в себе чуждые в цивилизационно-культурном отношении содержания, с другой – *византийский (*в том числе посредством – *южно-славянского* (в основном *сербско-болгарского*) путь рецепции римского права, который в хронологическом и содержательном отношении более близок и более адекватен отечественной цивилизационно-культурной традиции.

Итак, с самого Крещения Руси начался процесс рецепции византийского права. С этого момента начинается подготовка славянских переводов этих привезенных на Русь греческих источников права. Прежде всего, это Номоканон константинопольского патриарха VI века Иоанна III Схоластика и Номоканон в XIV титулов с Синтагмою канонов [10, с. 73–76, 109; 9, с. 97].

Общеизвестно, что на Руси Номоканон получил наименование «Кормчей книги» [об истории Кормчей книги см.: 10, С. 109–126; 11; 13, с. 216–225], которое выступало славянским языковым аналогом греческого слова «Νομοκανών». А.С. Павлов приводит четыре аргумента в пользу достаточно раннего действия в русских княжествах переводных византийских правовых актов:

1) славянские выдержки из синтагмы упоминаются в «Вопрошаниях Кирика» [14, с. 179–180; 15; 16, с. 180–227] – древнерусском памятнике духовной литературы XII века (позже вошел в Русскую редакцию Кормчей);

2) в описи имущества от 1142 года русского скита Ксилургу на Святой Горе Афон значится один Номоканон на славянском языке (ροσσικα βιβλια);

3) в XVI веке новгородский монах Зиновий использовал нормы славянского Номоканона времен князя Ярослава Мудрого против еретика Феодосия Косого;

4) сохранившиеся подлинники переводных Номоканонов еще до получения Сербской Кормчей во второй половине XIII в., в которых используются еще византийские редакции до константинопольского патриарха Фотия, принадлежащие переводам апостола славян св. Мефодия [17, с. 100] конца IX века (Мефодиевский Номоканон [18, с. 6]).

К.А. Максимович также обосновал, что ряд титулов и глав Эклоги, равно как и Номоканон в L (50) титулов перевел в Моравии св. Мефодий, после чего позднее эти акты через болгарское и сербское посредничество оказались на Руси уже в XI веке и сохранились в составе Кормчих книг [19, с. 37; 20].

Дореволюционные канонисты (А.С. Павлов, В.Н. Бенешевич, И.С. Суворов), а более определенно – Я.Н. Щапов согласны в хронологическом выделении *3-х этапов рецепции византийского права на Русь*.

Во-первых, это *Древнеславянская Кормчая XIV титулов XI века* [см.: 21], в частности, дошедшая до нас Ефремовская редакция Кормчей [см.: 22]. Это самое первое проникновение на Русь и перевод на славянский язык византийского источника права, принесенного вероятно первыми греческими иерархами (славянский перевод Древнеславянской Кормчей выполнен еще до крещения Руси просветителями славян, возможно св. Мефодием в Моравии в IX веке, либо его учениками в Болгарии в первой поло-

вине X века). Эта древняя Кормчая применялась на Руси без правил патриарха Фотия и без толкований византийских канонистов [23, с. 80].

Во-вторых, это *Сербская редакция Кормчей свт. Саввы Сербского*, созданная на Афоне в XII веке, по мнению некоторых ученых – переведенная на славянский язык русскими монахами-святогорцами [24, с. 86], и по запросу митрополита Кирилла II присланная уже в более поздний период в 1262 г. из Болгарии, где она действовала в качестве источника права.

В-третьих, наконец, *Русская редакция Кормчей конца XIII в.*, источник права уже времени монгольского нашествия на Русь, в различных переработках и редакциях действующий в каноническом праве церкви (наряду с «Книгой правил» 1816 г.) и по сей день (печатная Кормчая патриарха Иосифа 1653 г. [25]).

Кроме того, по характеру и содержанию обработки и интегрированию реципированного юридического материала исследователями выделяются и *различные направления рецепции византийского права на Русь*. В частности, это:

1) сокращение и переработка применительно к местным условиям византийского сборника (в Ефремовской редакции Кормчей),

2) включение норм византийского права в местные и другие памятники русского права (Уставы Владимира и Ярослава, Книги законные, Мерило праведное и др.),

3) создание русской редакции Кормчей посредством включения в нее разнородных пластов греческого и местного русского, в том числе княжеского права [14, с. 234–254].

Следует подчеркнуть, что Русская редакция Кормчей, по сравнению с византийскими и южнославянскими Номоканонами, отличалась большей насыщенностью разнородным юридическим материалом, поэтому она как правовой акт не имела аналогов в христианском мире, носила творческий характер и имела целью приспособить реципированное законодательство для нужд развития именно древнерусского государства.

Характеризуя реципированное византийское право на Руси в составе Номоканона, или, Кормчей книги [общий обзор различных списков Кормчих книг и их содержания см.: 26–29], следует сказать, что она, как и византийские источники права, содержала в себе различные пласты правовых норм из различных отраслей права, находившихся на тот момент в церковной и гражданской юрисдикциях.

Так, в первоначальную *Древнеславянскую Кормчую* – т.е. фактически в реципированный правовой акт, действовавший сразу после Крещения Руси, помимо византийского сборника Иоанна Схоластика в 87 главах и Номоканона в XIV титулов, были реципированы части из следующих светских источников византийского права:

– «Эклоги законов» византийских императоров Льва Исавра и Константина Копронима 741 г. [30; 31];
– «Прохирона», изданного в Византии между 870 и 879 гг.;
– «Закона судного людем» (Судебник царя Константина) – греко-болгарского источника, также включавшего в себя нормы Эклоги наряду со статьями местного происхождения [30; 31][2].

[2] Относительно «Закона судного людем» А.С. Павлов высказывал предположение, что разные редакции этого источника предназначались для светских и церковных судей соответственно, о чем свидетельствуют различные санкции за те или иные правонарушения в разных редакциях Закона, а также то, что некоторые редакции были соединены с Русской Правдой в один источник [23, с. 95, 98-99].

В дошедшем до нас Ефремовском списке древнеславянской Кормчей из Прохирона и Эклоги были воспроизведены, в частности, правовые нормы 1) об определении спорных степеней родства и свойства, препятствующие браку (титул 7) [32, с. 205], 2) о судьбе имущества, поступающих в епископство и монашество (главы 1-4 титула 24), 3) о поставлении епископов и священников, 4) об определении физического и духовного родства [5, с. 49].

Наиболее распространенный на Руси, продолжительно действовавший особенно в западнорусских и южнорусских землях, реципированный свод византийского права – *Сербская Кормчая*, вступившая в силу после утверждения ее на Соборе во Владимире-на-Клязьме в 1274 году, включала в себя следующие византийские источники права:

- сборник Иоанна Схоластика в 87 главах;
- Эклогу;
- Прохирон;
- новеллы византийского императора Алексея Комнина XI-XII вв. в сфере брачно-семейного права.

В этом списке Кормчей Прохирон был полностью переведен на славянский язык и помещен под главой №55 с названием Закона градского – «Закона градстаго главы различны в четырех десятех гранех, от них же 28-я о поставленьи епископов и презвитер» [14, с. 242].

Сербская Кормчая представляла собой последнее достижение канонической и юридической мысли существования христианского государства. По словам Я.Н. Щапова, «она включала не только все основные и признанные в константинопольской патриархии авторитетными правила и юридические компиляции…, но и толкования-комментарии выдающихся константинопольских юристов XII в. – Иоанна Зонары и Алексея Аристина к соборным правилам IV–VIII вв., связывающие их архаичные нормы с условиями деятельности византийской церкви того времени» [14, с. 241–242]. Сербская Кормчая митрополита Кирилла II в 1280-е гг. начала действовать во всей Киевской митрополии, в том числе в западнорусских епархиях, т.е. на современных белорусских землях [33, с. 25].

В самую позднюю, *Русскую редакцию Кормчей,* входили правовые нормы, распределенные на 2 комплекса: первый включал в себя правовые нормы, взятые из Сербской Кормчей и ранней древнерусской Ефремовской Кормчей, второй комплекс – это разнородные по содержанию вне строгого принципа распределения статьи с нормами местного права.

Помимо сугубо церковных правил – правил апостольских и соборных правил, правил свт. Василия Великого – хотя и в этих правилах содержались и правовые нормы в области правовой регламентации, которую бы мы сегодня назвали областью административно-правового регулирования (например, осуждение и запрет злоупотребления спиртными напитками), в этот комплекс вошли нормы 3-х важнейших византийских юридических компиляций:

- Собрание в 87 главах Иоанна Схоластика (из Ефремовской редакции);
- Собрание постановлений из кодификации Юстиниана (известный нам Corpus Iuris Civilis) – Кодекса, Дигест и Новелл;
- «Закон Моисеев» – компиляция VIII века на основе юридического материала библейских книг.

Во второй, менее систематичной части, содержатся нормы брачно-семе-

йного права, в частности, правовые нормы об обручении, имущественных отношениях между супругами, о расторжении брака, осуждение 4-го брака, запрет симонии, брака в четвертом колене родства и др. [14, с. 166–171]. В Русскую Кормчую также вошли нормы гражданского и наследственного права – порядок передачи движимого и недвижимого имущества при жизни и по завещанию (Глава 12).

Помимо Кормчей книги, реципированные византийские нормы закрепляются и в княжеском законодательстве, в частности, в *Уставе Владимира Святославича* о десятинах и церковных людях, а также в *Уставе Ярослава Мудрого* о церковных судах [34]. Так, в Устав Ярослава в Пространной редакции (конец XII –начало XIII вв.) входят нормы брачно-семейного права (институт развода), аналогичный 11 титулу Прохирона (Главы 5-10). Эти правовые нормы напрямую заимствованы из греческого текста Прохирона, включившему в себя 22 и 117 Новеллы Юстиниана о т.н. «винах жен», являющихся основаниями для развода по вине жены [30, с. 79; 34, с. 248–254, 257].

Вообще, как отмечает Я.Н. Щапов, «обращает на себя внимание очень большой объем юрисдикции церкви на Руси, как он отразился в княжеских уставах и негативно в Русской Правде. По количеству дел церковное судебное ведомство вторгалось в жизнь древнерусского населения не менее часто, чем княжеское. Через епископского волостителя или тиуна проходила масса бытовых конфликтов, связанных с жизнью семьи, а также все дела, обусловленные заменой традиционных общинных брачных норм и обычаев на новые нормы…» [34, с. 309]. А.А. Дорская в связи с исследованием русского канонического права замечает, что «все источники канонического права на Руси всегда соответствовали государственным постановлениям» [35, с. 38]. Государственное законодательство – великокняжеские Уставы, а также Русская Правда – с конца XIII столетия входит в Кормчие книги [14, с. 247].

Л.И. Милов на основании сопоставления номинаций светских законов титула XVII Эклоги (в древнерусском переводе) с соответствующими номинациями Правды Ярослава показал, что древнерусскими юристами при создании Древнейшей Правды византийская Эклога была использована в качестве основы для рубрикации статей уголовного права с учетом местных реалий [36, с. 213–219]. Исследователь отмечает, что крещение Руси поставило общество перед необходимостью принять не только христианские догматы, но и тщательно разработанную обширную систему церковного и переплетающегося с ним светского права, касающуюся не только всех слоев клира, но и мирян, особенно в сфере семейно-брачных отношений, наследственного, жилищного права и т.п. Стремясь упрочить положение церкви на Руси, византийские миссионеры из высших кругов церковной иерархии предприняли решительные шаги и в области рецепции римско-византийских юридических основ социального бытия. Отлично понимая глубину цивилизационных различий византийского и древнерусского социумов, епископы Владимира Святославича прибегли к помощи уже устаревших византийских юридических кодификаций. Причем к практической реализации их на русской почве привлечены были наиболее простые, более доступные варварскому, в их глазах, народу, области права, прежде всего, уголовное право (титул XVII Эклоги) [36, с. 218–219].

Помимо Кормчих книг и княжеских уставов, на Руси также было широко распространено действие иных юридических сборников и компиляций, включа-

вших в себя реципированное византийское право. Так, важное место в юридической практике принадлежало написанной духовным лицом для княжеского суда компиляции «*Книги законные*, ими же годится всякое дело исправляти всем православным князем» (конец XII-начало XIII вв.) [37], из 202 статей которой 114 заимствованы из Прохирона. В частности, из брачно-семейного права (закон «О разделении браков») – институт заключения и расторжения брака (гл. 26 и 27 титула 4, глава 4 титула 5, глава 28 титула 7, титул 11), из уголовно-процессуального и административно-процессуального права (Главы «О посулех») – нормы о свидетелях (титул 26), из уголовного и уголовно-исполнительного права (закон «О казнех») – нормы о наказаниях (титул 39, глава 2 титула 26) [38, с. 275]. Кроме Прохирона, в «Книги законные» вошли нормы византийского Земледельческого закона (83 статьи) и Эклоги (введение и 5 статей) [39; 5, с. 50]. Я.Н. Щапов отмечает, что «“Книги законные” составлены из готового византийского материала, в них не включена ни одна статья (!) из славянских памятников права» [40, с. 94]. Предисловием «Книг законных» является самая последняя часть предисловия к Эклоге в готовом виде – о реализации принципа независимости судей и недопустимости коррупции (мздоимства) [40, с. 95]. Н.А. Заозерский обращает внимание, что «Книги законные» охватывают практически всю гражданскую юрисдикцию и все отрасли права: так, в части норм земледельческого устава он охватывает земельное право – отношения между членами сельской общины, ответственность за хищение земледельческих орудий, рабочего скота, жита, плодов, съестных припасов и др., ответственность за захват чужого имущества и посева, за порубку и поджог чужого леса, ответственность пастухов за вверенный им скот и др. [37, с. 32; 41, с. 413].

Помимо «Книг законных», византийское право на Руси нашло отражение и еще в одном важном источнике для светского правового регулирования – «*Мериле праведном*» [42] – двухчастном юридическом сборнике и одновременно пособии для судопроизводства.

«Мерило праведное» было важнейшим сборником и практическим пособием для светского княжеского суда, посути – нравственным наставлением и юридическим руководством для судей не церковной, а государственной юрисдикции, составленным, однако, духовным лицом. По своему содержанию «Мерило праведное» очень схоже с Кормчей книгой [43]. В «Мерило…» – а оно, несомненно, выступало в качестве источника права, – помимо сугубо церковных памятников византийского права вошли различные правовые положения (в том числе положения Русской и Сербской Кормчей) – новеллы императоров Юстиниана и Алексея Комнина, Закон Моисея в части о наказаниях, впервые целиком Прохирон (включая 39 титул «О казнях»), а также Эклога [44], пространная редакция Русской Правды, Устав князя Владимира и другие произведения [14, с. 154–155]. В первой части сборника (предисловии) содержатся поучения к князьям и судьям о понятии праведного судьи, поучения, направленные против неправедных судей и князей [45], которые выступают своего рода теоретическим вступлением ко второй части сборника [46]. Предисловие представляет собой последнюю часть Предисловия к Эклоге, в нем осуждается получение платы за судопроизводство со сторон спора, провозглашается принцип законности (необходимость суда по закону), а также говорится о вознаграждении праведного судьи от Бога, об ответственности его

перед Богом (в греческом тексте Эклоги, однако, говорится о вознаграждении судей установленным жалованием из казны [39, с. 208], древнерусское же право жалования судьям из казны не знает).

Регулятивное значение в древнерусском праве имели и т.н. *епитемийники* [10, с. 80–83] – канонические сборники специального характера, в которых устанавливалась духовно-дисциплинарная ответственность (дисциплина церковных покаяний) за различного рода проступки, которые в древнерусском обществе нередко выступали одновременно и как правонарушения, и как грехи. В частности, известность получил епитимийный Номоканон константинопольского патриарха Иоанна IV Постника (582-595 гг.) [47]. Сборник древнерусских епитемийников, в которых формулировались составы духовно-дисциплинарных проступков (грехов), собрал дореволюционный специалист по проблеме церковного покаяния С.И. Смирнов [48].

Особенность духовной дисциплины, церковно-правового регулирования по отношению к светским источникам права заключалась в ее антропологической направленности. Церковь, рассматривая то или иное правонарушение как грех, прежде всего, желала не только реакции на правонарушение, но и уврачевания, исправления грешника, чему соответствовали и церковные наказания (епитимии). Эта особенность византийской, равно как и древнерусской правовой системы обусловливала влияние и на светское право христианских гуманистических начал. Так, в епитемийнике под названием «Покаянье» мы находим следующие проступки: (7) «или сироту бил без вины. епитимья 3 недели», (10) «И дитя ци продалъ еси имея. епитимьи 15 лет. аще ли не имея. то 5 лет», (11) «и челядина оубил будешь. епитемии 3 лет» [49, с. 141–142]. В другом епитемийнике «Правило с именем Максима», например, опре-деляются следующие проступки: (45) «Аще кто снедно что украдеть. 7 дни поста. аще ли нарочито. 6 недель поста», (49) «Оубийца по закону умре. а еже по святаго Василия плакати. 8 лет сухо ясти и не комкати [*не Причащаться – В.П.*]. мы же се правило повелехом. 3 лет», (52) «Аще кто да зажжет или гумно. или в пожаре грабит. да покается лето едино от хлебе и от воде» [50].

В случае совпадения светских и духовных составов правонарушений, наложении епитимии сопровождалось юридической ответственностью за содеянное, хотя если правонарушение подпадало под церковную юрисдикцию, либо дело передавалось церкви, ответственность могла наступать как по Номоканону, так и сугубо по покаянным сборникам, которые, как видно из приведенных примеров, в целом сообразовывались с церковным правом.

Заключение. Таким образом, следует сказать, что значение Кормчей книги, а также иных источников древнерусского права, реципированных из права византийского, сыграло огромное значение для формирования русской правовой традиции. Само содержание реципированного византийского Номоканона для развития древнерусского общества и молодого государства было не только прогрессивным с юридико-технической стороны средством, но и мощнейшим цивилизационно-культурным фактором формирования юридического мироощущения, правового сознания и правовой культуры древнерусского населения. Нет сомнений в том, что молодая древнерусская правовая культура восприняла из византийской правовой традиции не только сугубо церковные установления, но и светское римско-византийское право, однако это восприятие имело место в

контексте принятия от Византии православной веры и культуры, что и определило в дальнейшем специфику формирования нашего общества, права и государства.

Список цитированных источников:

1. Лавыш К.А. Художественные традиции восточной и византийской культуры в искусстве средневековых городов Беларуси (X–XIV вв.) / К.А. Лавыш. – Минск : Белорус. наука, 2008. – 208 с.
2. Павлов В.И. Особенности формирования византийской правовой системы и византийского канонического права в контексте проблемы определения путей рецепции римского права на Руси / В.И. Павлов // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. / Нац. центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь; редкол.: Н.А. Карпович (гл. ред.) [и др.]. – Минск: СтройМедиаПроект, 2016. Вып. 11. – С. 62–71.
3. Максимович К.А. Паннонские юридические памятники в древнерусской книжности : автореф. дисс. …доктор филолог. наук : 10.02.01 / Максимович Кирилл Александрович. – М., 2007. – 47 с.
4. Бенеманский М.И. Закон градский. Значение его в русском праве. М. : Печатня А. Снегиревой, 1917. – 476 с.
5. Щапов Я.Н. Прохирон в восточнославянской письменности // Византийский временник. Т. 38. Москва., 1977. – С. 48–58.
6. Дювернуа Н.Л. Источники права и суд в Древней России: Опыты по истории русского гражданского права / Дювернуа Н. – М.: Унив. тип., 1869. – 416 с.
7. Томсинов В.А. Юриспруденция Древней Руси и правовая культура Византии // Вестник МГУ. Сер. 11. Право. 2009. – №4. – С. 3-26.
8. Повесть временных лет: Стлб. 151-152 // Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. 2-е изд. Л. : Изд-во АН СССР, 1926. Т. 1. Вып. 1: Повесть временных лет АН СССР, 1926. – 151 с
9. Азаревич Д.И. История византийского права: Том 1. Часть 1. Ярославль, 1876. – 118 с.
10. Павлов А.С. Курс церковного права. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1902. – 539 с.
11. Бенешевич В.Н. Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII в. до 883 г. К древнейшей истории источников права греко-восточной церкви. СПб, 1905. – 334 с.
12. Суворов Н.С. Курс церковного права. Т. 1. Ярославль, 1889. – 369 с.
13. Цыпин В. Каноническое право. М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2009. – 864 с.
14. Щапов Я.Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII веках / Я.Н. Щапов. – М. : Наука, 1978. – 289 с.
15. Гиппиус А.А. "Русская Правда" и "Вопрошание Кирика" в Новгородской Кормчей 1282 г. (К характеристике языковой ситуации Древнего Новгорода) // Славяноведение и балканистика 1996. – №1. – С. 48-62;
16. Смирнов С.И. Древнерусский духовник. М.: ПСТГУ, 2004. – 560 с.
17. Житие св. Мефодия // Сказания о начале славянской письменности / [АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики]; [Отв. ред. д. ист. н. В.Д. Королюк Вступ. статья, пер. и коммент. Б.Н. Флори]. М.: Наука, 1981. – С. 93–102.
18. Белякова Е.В. Кормчая как сборник // Вестник НГУ. Серия: История, филология. 2011. Том 10, №8. – С. 5–14.
19. Максимович К.А. Древнейший памятник славянского права «Закон судный людем»: композиция, переводческая техника, проблема авторства // Византийский Временник. Т. 61(86). 2002. – С. 24–37.
20. Максимович К.А. Рецепция римского права в Византии. Понятие византийского права // Интернет-ресурс «Православная энциклопедия» (Электронная версия) Режим доступа : http://www.pravenc.ru/text/372678.html. Дата доступа : 22.02.2016.
21. Бенешевич, В.Н. Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований. Т. 1. Вып. 1-2 / Труд В.Н. Бенешевича. - СПб. : Отд-ние рус. яз. и словесности Имп. АН, 1906. – 464 с.
22. Максимович К.А. Древнерусская Ефремовская кормчая XII в.: локализация перевода в связи с историей текста // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2004–2005. М., 2006. – С. 102–113.

23. Павлов А.С. Первоначальный славяно-русский номоканон. Казань, 1869. – 100 с.
24. Цыпин В. «Кормчая книга» в русском церковном праве // IVS ANTIQUUM. Древнее право. 1997. – 1 (2). – С. 86– 89.
25. Белякова Е.В. К вопросу о первом издании Кормчей Книги // Вестник церковной истории. – 2006. – № 1. – С. 131–150.
26. Срезневский И.И. Обозрение древних русских списков Кормчей книги : С прил. фототип. снимка из Ефрем. Кормчей. СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1897. –206 с.
27. Беляев И.Д. Лекции по истории русского законодательства / Предисл. А.Д. Каплина / Отв. ред. О.А. Платонов. М.: Институт русской цивилизации, 2011. – 896 с.
28. Корогодина М.В. Кормчие книги XIV – первой половины XVII вв. как исторический источник: Автореф. дисс. … докт. ист. наук. Специальность 07.00.09 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования СПб., 2015. – 39 с.
29. Ключевский В.О. Содействие церкви успехам русского гражданского права и порядка // Ключевский В.О. Православие в России. М.: Мысль, 2000. – С. 322–342.
30. Щапов Я.Н. Византийская «Эклога законов» в русской письменной традиции. СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2011. – 240 с.
31. Чворович З.Р. Регламентация семейной собственности в восточноримском источнике права «Эклога» // Право и демократия : сб. науч. тр. / редкол. : В.Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. Минск : БГУ, 2012. Вып. 23. – С. 94–105.
32. Бенешевич В.Н. Синагога в 50 титулов и другие канонические сборники Иоанна Схоластика. СПб., 1914. – 345 с.
33. Петрушко В.И. Митрополит Кирилл Киевский и всея Руси II и его деятельность по возрождению церковной жизни Руси после монгольского нашествия // Вестник ПСТГУ. – 2013. – Вып. 3 (54). – С. 7–28.
34. Щапов Я.Н. Княжеские уставы и церковь в древней Руси XI-XIV вв. М.: Наука, 1972. – 338 с.
35. Дорская А.А. Эволюция места канонического (церковного) права в системе права России // Юриспруденция. М.: Изд-во РГГУ, 2010. – № 2 (18). – С. 37–43.
36. Милов Л.В. Легенда или реальность? (О неизвестной реформе Владимира и Правде Ярослава) // Древнее право. – № 1. – М. 1996. – С. 201–220.
37. Павлов А.С. Книги законные, содержащие в себе в древнерусском переводе византийские законы земледельческие, уголовные, брачные и судебные. Санкт-Петербург : тип. Имп. Акад. наук, 1885. – 92 с.
38. Бондаренко Ю.В. К проблеме рецепции византийского права в древнерусском законодательстве // Пробелы в российском законодательстве. – 2010. – №4. – С. 274–276.
39. Щапов Я.Н. Эклога в составе компиляции «Книги законные» // Он же. Византийская «Эклога законов» в русской письменной традиции. СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2011. – С. 205–210.
40. Щапов Я.Н. Эклога законов в русской письменной традиции // Византийский временник. Т. 54. Москва, 1993. – С. 93–104.
41. Заозерский Н.А. К истории номоканона в Византии и древней Руси // Прибавления к Творениям св. Отцов. 1886. Ч. 37. Кн. 1. – С. 412–427.
42. Мерило праведное : По рукописи XIV века / Издано под наблюдением, со вступ. ст. М. Н. Тихомирова. – М. : Изд-во АН СССР,1961. – 698 с.
43. Вершинин К.В. «Правило черноризцем»: к изучению связи Мерила Праведного с Кормчей русской редакции [Текст] / К. В. Вершинин // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2015. – № 2. – С. 36–48.
44. Милов Л. В. О древнерусском переводе византийского кодекса законов VIII в. (Эклоги) // История СССР. – 1976. – № 1. – С. 142–163.
45. Кофанов Л.Л. «Мерило праведное» и понятие «праведный судья» в римском и древнерусском праве // Религии мира: История и современность / Научн. совет «Роль религий в истории», ИРИ РАН 2012 / отв. ред. Е. В. Белякова, А. В. Назаренко. М.; СПб. : Нестор-История, 2012. – С. 239–245.
46. Николаев Г.А. «Мерило праведное» (Заметки о составе памятника) // Православный собеседник. Казань, 2007. – Вып. 1 (14). – С. 73–83.
47. Заозерский Н.А. Номоканон Иоанна Постника в его редакциях: грузинской, греческой и славянской : С предисл. изд. / Н.А. Заозерский и А.С. Хаханов. М. : Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1902. – 96 с.
48. Смирнов С.И. Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины : [Тексты и заметки] / С. Смирнов. — М. : Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1912. – 568 с.

49. Покаянье // Смирнов С.И. Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины : [Тексты и заметки] / С. Смирнов. — М. : Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1912. – С. 141–142.
50. Правило съ именемъ Максима // Смирнов С.И. Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины : [Тексты и заметки] / С. Смирнов. — М. : Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1912. – С. 51–54.

UDK 005.96:374.71 Pregledni rad

Виктор Пустовойтов
Брянский государственный университет
имени академика И.Г. Петровского, Брянск, Россия

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация

В статье отражена проблема соотношения требований Федеральных государственных образовательных стандартов общего и профессионального образования и Профессиональных стандартов. Рассмотрено понимание и структура опыта личности в сфере саморегулируемой познавательной деятельности – познавательной компетентности. На основе анализа структуры познавательной компетентности и содержания ее компонентов обоснована необходимость формирования данной компетентности с целью обеспечения качественной подготовки специалистов и эффективного выполнения ими профессиональных обязанностей.

Ключевые слова: качество образования, познавательная компетентность, профессиональная компетентность, саморегулируемая познавательная деятельность

Viktor Pustovoytov

COGNITIVE COMPETENCE OF THE PERSONALITY AS THE BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION OF A SPECIALIST

Abstract

The article reflects the accordance problem of requirements of the Federal state educational standards of General and professional education with Professional standards. Understanding of the structure of personality's experience in the field of self-regulated cognitive activity (cognitive competence) is considered in the article. Based on the analysis of the structure of cognitive competence and the content of its structural components becomes clear the necessity of formation of this competence to ensure qualified training and to perform their professional duties.

Key words: education quality, cognitive competence, professional competence, self-regulatory cognitive activity

Формирование познавательной компетентности – опыта личности в сфере самостоятельной познавательной деятельности – одна из ключевых задач, стоящих перед системой образования. Потребность в данном опыте осознается учащимися и студентами, а его формирование рассматривается как критерий качества образования. Компетентно-

стный подход сегодня успешно реализуется в сфере профессионального образования и получает признание в системе общего образования. Пониманию и значимости формирования одной из ключевых компетентностей современного человека – познавательной компетентности – и посвящена настоящая статья.

В настоящее время отмечается разрыв между требованиями, предъявляемыми на уровне общего образования, профессиональной подготовки и требованиями профессиональных стандартов. В системе образования Российской Федерации Федеральные государственные образовательные стандарты (ФГОС), представляющие собой "совокупность требований, обязательных при реализации основных образовательных программ начального общего, основного общего, среднего (полного) общего, начального профессионального, среднего профессионального и высшего профессионального образования образовательными учреждениями, имеющими государственную аккредитацию"[67] для профессионального образования сформулированы в терминах компетенций, в то время, как ФГОС общего образования задают требования к образованию в терминах личностных, мета-предметных и предметных требований; ФГОСы профессионального образования среди требований к результатам освоения основных образовательных программ выделяют общекультурные и профессиональные компетенции, а профессиональные стандарты раскрывают трудовые функции по профессии через трудовые действия, необходимые умения и знания. Данное несоответствие требований, отсутствие их унификации ведут к тому, что нарушаются логика и принципы непрерывности и целостности подготовки кадрового потенциала – требования к уровню подготовки выпускников средней школы не соответствуют запросам, предъявляемым к студентам и учащимся системы профессионального образования, а требования к выпускникам системы профессионального образования не соответствуют потребностям работодателя.

Создавшееся положение обусловлено, не в последнюю очередь, недостаточной разработанностью теоретических основ формирования профессиональной компетентности специалиста с опорой на познавательную компетентность личности.

Отметим, что проблематика реализации идей компетентностного подхода у учащихся и студентов системы профессионального образования достаточно широко представлена в научных исследованиях, проводимых в России и за рубежом. Теоретические аспекты компетентностного подхода получили обоснование в трудах А.А. Вербицкого[68], И.А. Зимней[69], А.В. Хуторского[70], В.Д. Шадрикова[71] и др.; исследования в

[67] Федеральные Государственные Образовательные Стандарты. URL: http://минобрнауки.рф/документы/336 (Дата обращения: 12.04. 2017)

[68] Вербицкий, А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения : Материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г. / А. А. Вербицкий. М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов. 2004. 84 с.

[69] Зимняя, И. А. Социально-профессиональная компетентность как целостный результат профессионального образования (идеализированная модель) / И. А. Зимняя // Проблемы качества образования. М.-Уфа : Исследоват. центр проблем качества подгот. специалистов, 2005. 101 с.

[70] Хуторской, А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. 2003. № 5. С. 58-64.

[71] Шадриков, В. Д. Личностные качества педагога как составляющие профессиональной компетентности / В. Д. Шадриков // Вестник Яросла-

области классификации компетентностей, анализ структуры компетентности проведены Е.В. Бондаревской[72], А.К. Марковой[73] и др.; обоснование моделей реализации компетентностного подхода на различных уровнях образования отражено в работах В.И. Байденко[74], С.Г. Воровщикова[75], М.В. Ильиной[76] и др. В работах зарубежных авторов про-блемы компетентностного подхода в образовании (Competency Based Education) отражены в исследованиях E. Klime[77], F. Hartle[78], F.E. Weinert[79], F.D. Le Deist & J. Winterton[80], M. Herold[81] и др. Идеи педагогического сопровождения саморегулируемой познавательной деятельности учащихся в Европе активно разрабатываются в рамках педагогики конструктивизма: самоуправляемость исследуется как важнейшее условие организации "пожизненного обучения" (S. Dietrich[82], S. Kraft[83], J. Reischmann[84] и др.), анализируются условия и особенности организации саморегулируемого учения молодежи (P. Faulstich[85], H.F. Friedrich[86], H. Mandl[87], F.E. Weinert и др.), возмо-жные пути его

вского государственного университета им. П. Г. Демидова. Серия Психология. 2006. №1. С. 15-21.

[72] Бондаревская, Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. Ростов н/Д. : Изд-во РПУ, 2000. 352 с.

[73] Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. М. : Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. 308 с.

[74] Байденко, В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения : Методич. пособ. / В. И. Байденко. М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. 72 с.

[75] Воровщиков, С. Г. Внутришкольное управление развитием учебно-познавательной компетентности старшеклассников : дисс. … докт. пед. наук : 13.00.01 / С. Г. Воровщиков. М., 2007. 416 с.

[76] Ильина, М. В. Педагогические условия формирования ключевых компетенций учащихся основной школы : автореф. дисс. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Ильина М. В. Калининград, 2011. 24 с.

[77] Klieme, E. Zur Entwicklung nationaler Bildungsstandards. Eine Expertise (hg. v. Bundesministerium für Bildung und Forschung) [online] / E. Klieme [u. a.]. Bonn-Berlin, 2007. URL : http://www.bmbf.de/pub/zur_entwicklung_nationaler_bildungsstandards. pdf.

[78] Hartle, F. How to Re-engineer your Performance Management Process / F. Hartle. London : Kogan Page, 1995

[79] Weinert, F. E. Concept of competence : a conceptual clarification // F. E. Weinert // In : D. S. Rychen and L. H. Salganik (Eds) Defining and Selecting key Competencies. Gottingen : Hogrefe, 2001. Pp. 45-66.

[80] Deist, Le F. D. What is competence? / Francoise Delamare Le Deist & Jonathan Winterton. // Human resource development international. London : Taylor & Francis, 2005. V. 8. № 1. March 2005. Pp. 27-46. URL:http://www.fse.provincia.tn.it/prgleona-rdo/leonardo/public/documentation/FinalSeminar/CompWintertonEN.pdf. Accessed 24.12.2008.

[81] Herold, M. SOL. Selbstorganisiertes Lernen. Ein systemischer Ansatz für Unterricht / M. Herold, B. Landherr. Hohengehren : Schneider Verlag, 2003.

[82] Dietrich, S. Fuchs-Brüninghoff (Hrsg.) : Selbstgesteuertes Lernen auf dem Weg zu einer neuen Lernkultur / S. Dietrich. Frankfurt am Main, 1999

[83] Kraft, S. Divergierende Theorie- und Forschungstraditionen. Übersicht über den Forschungsstand zum selbstgesteuerten Lernen / S. Kraft // In : Kraft, Susanne (Hrsg.) : Selbstgesteuertes Lernen in der Weiterbildung. Schneider Verlag, Hohengehren, 2002. S. 31-43.

[84] Reischmann, J. Selbstgesteuertes Lernen : Entwicklung des Konzepts und neuere theoretische Ansätze / J. Reischmann // In : S. Kraft (Hrsg.) : Selbstgesteuertes Lernen in der Weiterbildung. Schneider Verlag, Hohengehren, 2002. S. 107-126.

[85] Faulstich, P. Lernen braucht Support Aufgaben der Institutionen beim "Selbstbestimmten Lernen" / P. Faulstich. URL : http://www.diebonn.de/esprid/dokumente/doc-2002/faulstich02_01.pdf. S. 2. Stand 25.03.2008.

[86] Friedrich, H. F. Analyse und Förderung kognitiver Lernstrategien / H. F. Friedrich // Empirische Pädagogik. 1995. № 9 (2). S. 115-153.

[87] Mandl, H. Aktuelle theoretische Ansätze und empirische Befunde im Bereich der Lehr- und Lern-Forschung Schwerpunkt Erwachsenenbildung / Mandl H., Koop B. und Dvorak S. Ludwig-Maximilians-Universität München, Institut für Pädagogische Psychologie. 2004. S. 2629 (92).

сопровождения на основе изменения содержания, методов и форм организации обучения, логики и стру-ктуры действий обучаемых (F.G. Dei-tering[88], H.J. Forneck[89] и др.). Вместе с тем, как показывает анализ научных ра-бот, исследования по формированию познавательной компетентности в процессе обучения учебным предметам немногочисленны, несмотря на то, что именно в процессе школьного обучения закладываются основы познавательной компетентности личности. Имеющийся мировой опыт реализации компетентностного подхода в общем образовании зарубежных стран также не лишен недостатков и не может быть слепо перенесен в отечественную систему.

Представляется обоснованным утверждать, что именно познавательная компетентность может выступать связующим звеном между ФГОС общего и профессионального образования и профстандартами, служить основной качественной подготовки специалистов и обеспечения качества выполняемой ими работы и оказания услуг. Данное утверждение следует из анализа структуры познавательной компетентности и требований, предъявляемых к трудовым функциям специалиста.

Рассмотрим обозначенное соответствие подробнее.

Понятие "познавательная компетентность" в отечественной педагогике однозначно не определено. Познавательная компетентность понимается нами как личностный опыт учащегося в сфере саморегулируемой познавательной деятельности, интегральная качественная характеристика личности, отражающая её стремление и способность накапливать и реализовывать свой потенциал в сфере самостоятельной познавательной деятельности для успешного решения личностно-значимых (в том числе – учебных) задач. Данный опыт представляет собой ключевую мета- и кросс-компетентность личности[90]. Сущностной характеристикой, основой и признаком познавательной компетентности принимается самостоятельная познавательная деятельность, которая является проявлением интегративного качества личности "познавательная самостоятельность". В качестве структурных компонентов познавательной компетентности мы рассматриваем интегративное единство компонентов-компетентностей: когнитивной, функциональной, социально-коммуникативной компетентностей, мета-компетентности, индивидуальных характеристик и личностных особенностей, системы взаимосвязей между данными структурными компонентами опыта саморегулируемой познавательной деятельности[91]. Содержание личностного опыта учащегося в сфере саморегулируемой познавательной деятельности задается содержанием его структурных компонентов. В частности:

– блок индивидуальных характеристик и личностных особенностей определяют: уровень развития индивидуальных свойств и личностных качеств; способность

[88] Deitering, F. G. Selbstgesteuertes Lernen / F. G. Deitering. Göttingen : Verlag für Angewandte Psychologie, 1995.

[89] Forneck, H. J. Die große Aspiration. Lebenslanges, selbstgesteuertes Lernen / Hermann J. Forneck // EB Vierteljahreszeitschrift für Theorie und Praxis. 2006. Bd. 4. S. 158-163.

[90] Пустовойтов В.Н., Прядёхо А.А. Идеи педагогики конструктивизма в формировании компетентности познавательной самостоятельности // Вестник Брянского государственного университета: Общая педагогика. Профессиональная педагогика. Психология. Частные методики. 2011. №1. Брянск: РИО БГУ, 2011. 346 с. С.65-71.

[91] Пустовойтов В.Н. Теория и практика формирования познавательной компетентности старшеклассников в процессе обучения математике / В.Н. Пустовойтов : дис… докт. пед. наук. Москва, 2013. 415 с.

и стремление к самоактуализации и самообразованию с учетом поставленных социальных целей; способности в определенной области (например, математические способности); стремление к некоторому уединению и автономии с целью выполнения поставленных познавательных задач; уверенность в себе и своих возможностях, требуемых для ведения поисковой познавательной деятельности и др.;

– мета-компетентность составляют: способность и умение учитывать в самостоятельной познавательной деятельности собственные индивидуальные особенности (биологически обусловленные свойства, психические свойства и состояния, социально обусловленные качества, учебный стиль, ритм и др.), волевая саморегуляция и воля в преодолении внешних воздействий, умения самоконтроля внимания, мотивации, эмоций, умение управлять своим поведением и учета направленности самостоятельного познания; способность и умение рационально распределять время, мобилизироваться, умения саморефлексии, самокоррекции и саморегуляции познавательного процесса, креативные умения и др.;

– когнитивная компетентность – суть: владение общеучебными знаниями и умениями; наличие интериоризированных знаний в определенной области познания и эрудиция в целом; знание о способах приобретения знаний; знания о возможностях различных средств обработки информации и др.;

– функциональная компетентность проявляется во владении: умением выделить задачу (проблему) в окружающей действительности, определить исходные и искомые данные, построить модель исходной задачи; умением ставить перед собой цели и задачи познания, планировать и осуществлять процесс познания и учения на основе отбора наиболее эффективных для решения поставленной задачи источников приобретения знаний; владение умениями обработки информации в разных знаковых формах с помощью различных средств; владение методами актуализации, анализа, обобщения и применения полученных знаний; владение навыками обслуживания средств информации и др.;

– социально-коммуникативная компетентность включает в себя: понимание личностной значимости самостоятельного познания для самоопределения; познавательная потребность; потребность, готовность и способность в самостоятельной познавательной деятельности соблюдать законы нравственности и морали; наличие перспективных планов самостоятельной познавательной деятельности, сопряженных с самоактуализацией и самореализацией; способность и умение автономного и коллективного ведения познавательной деятельности, потребность в сотрудничестве; способность и умение коммуникации, отстаивания своего мнения, представления и защиты полученных результатов и др.;

– система взаимосвязей между подструктурами познавательной компетентности задает целостность личностного опыта самостоятельной познавательной деятельности старшеклассника и обеспечивает взаимосвязь и сбалансированного развития компонентов рассматриваемой компетентности[92].

Даже поверхностный анализ показывает, что названые характеристики опыта в сфере саморегулируемой познавательной деятельности составляют ос-

[92] Пустовойтов В.Н., Прядёхо А.А. Идеи педагогики конструктивизма в формировании компетентности познавательной самостоятельности // Вестник Брянского государственного университета: Общая педагогика. Профессиональная педагогика. Психология. Частные методики. 2011. №1. Брянск: РИО БГУ, 2011. 346 с. С.65-71.

нову для формирования любой профессиональной компетентности, качественного выполнения любой трудовой функции. Названные знания, умения и навыки составляют базу для профессиональных трудовых действий, умений и знаний.

Встает вопрос об отличии влияния моделей когнитивного и компетентностного обучения на профессиональную компетентность. Данный вопрос также разрешается при анализе структуры компетентности: познавательная компетентность (как и любая компетентность) в своей структуре имеет блок индивидуальных характеристик и личностных особенностей, а также систему взаимосвязей между компонентами-компетентностями. Компетентность отличается личностной готовностью (потребностью и возможностью) выполнять познавательную, а впоследствии – профессиональную деятельность. И, очевидно, уровень личностной готовности к саморегулируемой познавательной деятельности и сформированности познавательной компетентности в целом в дальнейшем определяют уровень и качество выполняемой работы на профессиональном уровне, уровень профессиональной компетентности. При когнитивной модели обучения формирование личностных качеств не является прямой задачей обучения учебному предмету.

Обобщая сказанное, отметим: качество выполнения профессиональных функций и обязанностей каждым специалистом зависит от многих факторов и определяется как личностными качествами, так и уровнем профессиональной компетентности. Данные характеристики, как известно, закладываются и начинают формироваться еще в школьные годы и базируются, в том числе, на познавательной опыте личности в сфере саморегулируемой познавательной деятельности – познавательной компетентности. Именно личностная готовность к саморегулируемой познавательной деятельности служит базисом успешного формирования профессиональной компетентности и качественного выполнения специалистом трудовых функций.

Литература

1. Deist, Le F. D. What is competence? / Francoise Delamare Le Deist & Jonathan Winterton. // Human resource development international. London : Taylor & Francis, 2005. V. 8. № 1. March 2005. Pp. 27-46. URL : http://www.fse. provincia.tn.it/prgleonardo/leonardo/public/documentation/ FinalSeminar/Comp WintertonEN.pdf. Accessed 24.12.2008.
2. Deitering, F. G. Selbstgesteuertes Lernen / F. G. Deitering. Göttingen : Verlag für Angewandte Psychologie, 1995.
3. Dietrich, S. Fuchs-Brüninghoff (Hrsg.) : Selbstgesteuertes Lernen auf dem Weg zu einer neuen Lernkultur / S. Dietrich. Frankfurt am Main, 1999
4. Faulstich, P. Lernen braucht Support Aufgaben der Institutionen beim "Selbstbestimmten Lernen" / P. Faulstich. URL : http://www.diebonn.de/esprid/ dokumente/doc-2002/faulstich02_01.pdf. S. 2. Stand 25.03.2008.
5. Forneck, H. J. Die große Aspiration. Lebenslanges, selbstgesteuertes Lernen / Hermann J. Forneck // EB Vierteljahreszeitschrift für Theorie und Praxis. 2006. Bd. 4. S. 158-163.
6. Friedrich, H. F. Analyse und Förderung kognitiver Lernstrategien / H. F. Friedrich // Empirische Pädagogik. 1995. № 9 (2). S. 115-153.
7. Hartle, F. How to Re-engineer your Performance Management Process / F. Hartle. London : Kogan Page, 1995
8. Herold, M. SOL. Selbstorganisiertes Lernen. Ein systemischer Ansatz für Unterricht / M. Herold, B. Landherr. Hohengehren : Schneider Verlag, 2003.

9. Klieme, E. Zur Entwicklung nationaler Bildungsstandards. Eine Expertise (hg. v. Bundesministerium für Bildung und Forschung) [online] / E. Klieme [u. a.]. Bonn-Berlin, 2007. URL : http://www.bmbf.de/pub/zur_entwicklung_ nationaler _bildungsstandards. pdf.

10. Kraft, S. Divergierende Theorie- und Forschungstraditionen. Übersicht über den Forschungsstand zum selbstgesteuerten Lernen / S. Kraft // In : Kraft, Susanne (Hrsg.) : Selbstgesteuertes Lernen in der Weiterbildung. Schneider Verlag, Hohengehren, 2002. S. 31-43.

11. Mandl, H. Aktuelle theoretische Ansätze und empirische Befunde im Bereich der Lehr- und Lern-Forschung Schwerpunkt Erwachsenenbildung / Mandl H., Koop B. und Dvorak S. Ludwig-Maximilians-Universität München, Institut für Pädagogische Psychologie. 2004. S. 2629 (92).

12. Reischmann, J. Selbstgesteuertes Lernen : Entwicklung des Konzepts und neuere theoretische Ansätze / J. Reischmann // In : S. Kraft (Hrsg.) : Selbstgesteuertes Lernen in der Weiterbildung. Schneider Verlag, Hohengehren, 2002. S. 107-126.

13. Weinert, F. E. Concept of competence : a conceptual clarification // F. E. Weinert // In : D. S. Rychen and L. H. Salganik (Eds) Defining and Selecting key Competencies. Gottingen : Hogrefe, 2001. Pp. 45-66.

14. Байденко, В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения : Методич. пособ. / В. И. Байденко. М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. 72 с.

15. Бондаревская, Е. В. Теория и практика личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. Ростов н/Д. : Изд-во РПУ, 2000. 352 с.

16. Вербицкий, А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения : Материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г. / А. А. Вербицкий. М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов. 2004. 84 с.

17. Воровщиков, С. Г. Внутришкольное управление развитием учебно-познавательной компетентности старшеклассников : дисс. … докт. пед. наук : 13.00.01 / С. Г. Воровщиков. М., 2007. 416 с.

18. Зимняя, И. А. Социально-профессиональная компетентность как целостный результат профессионального образования (идеализированная модель) / И. А. Зимняя // Проблемы качества образования. М.-Уфа : Исследоват. центр проблем качества подгот. специалистов, 2005. 101 с.

19. Ильина, М. В. Педагогические условия формирования ключевых компетенций учащихся основной школы : автореф. дисс. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Ильина М. В. Калининград, 2011. 24 с.

20. Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. М. : Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. 308 с.

21. Пустовойтов В.Н. Теория и практика формирования познавательной компетентности старшеклассников в процессе обучения математике / В.Н. Пустовойтов : дис… докт. пед. наук : 13.00.02 / ФГОУ ВПО "Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова". Москва, 2013. 415 с. С. 107-108.

22. Пустовойтов В.Н., Прядёхо А.А. Идеи педагогики конструктивизма в формировании компетентности познавательной самостоятельности // Вестник Брянского государственного университета: Общая педагогика. Профессиональная педагогика. Психология. Частные методики. 2011. №1. Брянск: РИО БГУ, 2011. 346 с. С.65-71.

23. Федеральные Государственные Образовательные Стандарты. URL: http://минобрнауки.рф/документы/336 (Дата обращения: 12.04.2017)

24. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Народное образование. 2003. № 5. С. 58-64.

25. Шадриков, В. Д. Личностные качества педагога как составляющие профессиональной компетентности / В.Д. Шадриков // Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия Психология. 2006. №1. С. 15-21.

UDK 316.6:159.923.5-057.874 Pregledni rad

Людмила Пустовойтова
Брянский государственный
университет им. акад. И.Г. Петровского, Брянск, Россия

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ШКОЛЬНИКА: СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА

Аннотация

В статье рассмотрены подходы к пониманию социокультурной компетентности школьника, ее сущность и структура. Проанализированы и разграничены понятия "социокультурная компетенция" и "социокультурная компетентность", обоснована трактовка понятия социокультурной компетентности школьника как его личностного опыта в сфере знаний и учета обычаев, правил поведения, норм этикета, принятых в том или ином обществе, стране изучаемого языка. В статье выделены компоненты, составляющие социокультурную компетентность: лингвострановедческий, социолингвистический, культурологический. Определено, что формирование указанных трех субкомпетенций и взаимосвязей между ними делает возможным формирование социокультурной компетентности.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, социокультурная компетентность, межкультурная коммуникация, коммуникативная компетентность

Liudmila Pustovoitova

SOCIOCULTURAL COMPETENCE OF THE SCHOOL STUDENT: THE ESSENCE AND STRUCTURE

Abstract

Approaches of understanding the sociocultural competence of school student, it's essence and structure are considered in the article. The terms "sociocultural competency" and "sociocultural competence" are analyzed and differentiated; the definition of sociocultural competence of school student is explained as student's personal experience in the sphere of knowledge, traditions, behavior rules, standards of etiquette which are accepted in the society and in the country of studied language. The article shows the components of sociocultural competence: linguistic, sociolinguistic, culturological. It is determined that the formation of all the components makes it possible to form the sociocultural competence.

Key words: competency, competence, sociocultural competence, intercultural communication, communicative competence

Согласно Федеральному государственному образовательному стандарту среднего общего образования (ФГОС), действующему в России с 2012 года, в обязательный минимум содержания обучения иностранному языку входит формирование не только речевых и языковых знаний, умений и навыков, но и коммуникативной компетентности. Данное требование ФГОС обусловлено тем, что в условиях современности становится очевидным, что при изучении иностранного языка изучение лексики и грамматики стало недостаточным – необходимо также развитие у учащихся навыков межкультурной коммуникации. Перед учителем иностранного языка сегодня стоит задача сформировать у учащихся социокультурные знания и умения, и, тем самым, расширить объем лингвострановедческих знаний учащихся. Цель обучения иностранному языку в школе сегодня – подготовка учащегося к реальной межкультурной коммуникации, основанной на социокультурной компетентности. В настоящей статье сделана попытка осмысления сущности и структуры социокультурной компетентности школьника.

Рассматривая вопрос социокультурной компетентности, необходимо разграничить такие понятия, как "компетенция" и "компетентность". Отметим, что изначально термины компетентность и компетенция использовались в педагогике только в отношении изучения иностранного языка, то есть определяли способность выражать свои мысли посредством данного языка. Отметим также, что впервые понятие "компетенция" было введено Н. Хомским – преподавателем Массачусетского университета (США) в 1965 году. Под компетенцией Н. Хомский понимал «знание языка говорящим», отличая ее от «употребления языка». Н. Хомский отмечал, что употребление языка – есть способность индивида формулировать и выражать свои мысли на иностранном языке. Он считал, что компетенция не всегда совпадает со способностью индивида использовать свои знания иностранного языка в общении.[93]

Анализ соотношения категорий "компетенция" и "компетентность" показывает, что данные понятия в современных исследованиях четко разграничены, в то время, как в недалеком прошлом категории часто использовались как синонимичные. Так в Словаре русского языка (1982) компетенция трактуется как "круг деятельности, та область вопросов, в которой человек хорошо осведомлен".

В настоящее время общепринято: компетенция – требования в некоторой области, компетентность – сформированный опыт, усвоенные компетенции. Например, А.В. Хуторской отмечает: компетенция – это мера, требование, которое предварительно ставится перед студентом перед получением знаний. Компетентность – это сформировавшиеся индивидуальные качества студента и его минимальный опыт работы. Компетентность – это обладание человеком соответствующей компетенцией, куда также входит и отношение к ней.[94]

Взаимосвязь и единство компетенции и компетентности отражена в работах И.А. Зимней. Автор подчеркивает, что компетенции – это "… некоторые внутренние, потенциальные, со-

[93] Хомский Н. «Язык и мышление» Изд. МГУ, – М. 1972, 123 с.

[94] Хуторской А.В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования. / под ред. А.А. Орлова. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2008. – Вып. 1. – С. 117–137.

крытые психологические новообразования (знания, представления, программы (алгоритмы) действий, системы ценностей и отношений), которые затем выявляются в компетентностях человека как актуальных, деятельностных проявлениях…" [95]

Многими исследователями отмечается взаимосвязь компетентности и опыта личности в определенной сфере деятельности. В частности, об этом пишет Р.П. Мильруд, приводя слова И.А. Зимней: "Компетентность – основывающийся на знаниях, интеллектуально и личностно обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека".[96] Данную особенность выделяет и В.Н. Пустовойтов, отмечая: "… компетентность представляет собой интегральное качество личности, совокупность личностных качеств…, которые обусловлены опытом деятельности личности в некоторой области и проявляются при решении определенного круга комплексных профессиональных и социальных задач…" [97].

Таким образом, в широком смысле компетентность понимается как способность и готовность практически реализовать свои компетенции в определенной сфере деятельности; компетентность – это усвоенные компетенции.

Очевидно, что выявленные особенности компетенций и компетентностей характерны и для педагогической деятельности, в том числе – в процессе обучения иностранным языкам.

Формирование коммуникативной компетенции сегодня является первостепенной задачей обучения иностранным языкам. Например, в ФГОС общего среднего образования среди требований к предметным результатам освоения базового курса иностранного языка выделена "…сформированность коммуникативной иноязычной компетенции, необходимой для успешной социализации и самореализации, как инструмента межкультурного общения в современном поликультурном мире".[98]

Коммуникативная компетенция рассматривается как совокупность языковой, лингвистической, социокультурной, социальной составляющих. Тем самым, социокультурная компетентность\ компетенция выступает составной частью коммуникативной компетентности\ компетенции. Как следствие, данные компетентности целесообразно рассматривать во взаимосвязи.

Понятие социокультурной компетенции\компетентности – одно из ключевых в современной педагогике. Социокультурная компетентность рассматривается в работах представителей как зарубежных, так и отечественных педагогических школ. Среди них: А.П. Садохин, Я. Ванн Эк, П.В. Сысоев, Г.С. Тер-Минасова, В.Г. Костомаров и др.

---

[95] Зимняя, И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с. - С. 23.

[96] Мильруд, Р.П. Методика преподавания английского языка. English Teaching Methodology/ Р.П Мильруд. - М.:Дрофа, 2007. – С. 120 – 132

[97] Пустовойтов, В.Н. Формирование познавательной компетентности у старшеклассников в процессе обучения (на примере изучения предметной области "Математика и информатика") : дис… докт. пед. наук : 13.00.01 / Пустовойтов Виктор Николаевич; [Место за-щиты: ФГБОУ ВПО "Московский государственный гуманитарный университет имени М.А. Шолохова"]. – М., 2015. – 415 с. - С.40-41 – Электронный ресурс: http://mggu-sh.ru/sites/default/files/pustovoytov_vn.pdf. - Дата обращения: 05.01.2017.

[98] Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 6 октября 2009 г. № 413 " Об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта среднего общего образования".

Впервые термин "социокультурная компетенция" появляется в российской методике обучения иностранным языкам в связи с деятельностью международной организации «Совет Европы по культурному сотрудничеству» и связан с работами Яна ван Эка и Джона Трима.[99] Авторами социокультурная компетенция рассматривается одной из составляющих коммуникативной компетенции; она понимается как способность к адекватному взаимодействию в ситуациях повседневной жизни, становлению и поддержанию социальных контактов при помощи иностранного языка.

Согласно словарю методических терминов, социокультурная компетенция (англ. sociocultural competence) – это совокупность знаний о стране изучаемого языка, национально-культурных особенностях социального и речевого поведения носителей языка и способность пользоваться такими знаниями в процессе общения, следуя обычаям, правилам поведения, нормам этикета, социальным условиям и стереотипам поведения носителей языка.[100]

Этимологический словарь русского языка определяет социокультурную компетенцию как "… готовность и умение жить и взаимодействовать в современном многокультурном мире".[101]

Аналогичный смысл вкладывается и в понимание социокультурной компетентности. Так, В.В. Сафонова определяет ее как совокупность знаний о стране изучаемого языка, о национальных и культурных особенностях данной страны, о социальном и речевом поведении жителей этой страны.[102] Социокультурная компетентность предполагает умение пользоваться имеющимися знаниями, умение следовать обычаям, правилам поведения, нормам этикета, принятым в том или ином обществе.

Учитывая выявленное выше соотношение компетенции и компетентности, а также понимание компетентности как личностного опыта в определенной сфере деятельности, представляется обоснованным определить социокультурную компетентность не только как "умение пользоваться имеющимися знаниями, умение следовать обычаям, правилам поведения, нормам этикета, принятым в том или ином обществе", но и как опыт такого рода деятельности, включающий в себя, в том числе, личностное отношение к стране изучаемого языка.

Анализ первоисточников позволяет отметить, что не существует единства мнений в выделении структурных компонентов социокультурной компетентности (как и единства в понимании структуры компетентности вообще). Исследователи по-разному подходят к этому вопросу, выделяя различные признаки и аспекты. Как следствие, в научной литературе называются разные компоненты структуры рассматриваемой компетентности. Например, Г.А. Воробьев и А. Чейц в структуре социокультурной компетентности выделяют четыре компонента:

– лингвострановедческий (лексические единицы с национально-культурной семантикой и умение их применять в ситуациях межкультурного общения);

[99] Ek van J. Threshold Level 1990 / J. van Ek,J. L. M. Trim. Strasbourg: Council of Europe Press, 1991

[100] Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с. с.288

[101] Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка. 1982. Т. II. Вып. с. 260

[102] Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях. Серия: О чем сп-орят в языковой педагогике. М.: Еврошкола, 2004

– социолингвистический (языковые особенности социальных слоев, представителей разных поколений, полов, общественных групп, диалектов);

– социально-психологический (владение социо- и культурнообусловленными сценариями, национально-специфическими моделями поведения с использованием коммуникативной техники, принятой в данной культуре);

– культурологический (социокультурный, историко-культурный, этнокультурный фон).[103]

И.Л. Бим также выделяет четыре компонента социокультурной компетенции: социолингвистическую, предметную, общекультурную и страноведческую.[104]

По мнению В.В. Сафоновой социокультурная компетенция имеет в своей структуре лингвострановедческую, социолингвистическую и культуроведческую компетенции.[105]

Е.В. Тихомирова определяет в составе социокультурной компетенции всего две составляющие: социолингвистическую и стратегическую компетенции. При этом, под социолингвистической компетенцией исследователем понимается знание стилистических и конвенциональных условностей речевого общения и умение правильно выбирать вербальное поведение в соответствии с принятой ролью и ситуацией общения. Стратегическая компетенция проявляется в способности преодолевать лингвистические трудности общения.[106]

Проанализировав труды отечественных ученых, отметим, что в большинстве работ выделяются следующие компоненты как основные составляющие социокультурной компетенции:

– лингвострановедческий компонент;

– социолингвистический компонент;

– культурологический компонент.

Формирование названных трех субкомпетенций и взаимосвязей между ними делает возможным формирование социокультурной компетентности.

Подводя итог сказанному, отметим необходимость разграничения понятий социокультурной компетенции и компетентности. Выделение в структуре социокультурной компетенции составляющих позволяет ставить вопрос о возможности ее формирования на основе разработки методики, интегрировано способствующей формированию ее составляющих субкомпетенций: лингвострановедческой, социолингвистической и культурологической.

---

[103] Воробьев, Г. А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка / Г. А. Воробьев // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 2. – С. 30-35

[104] Бим И. Л. Цели и содержание обучения иностранным языкам. Общий подход к их рассмотрению // Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность. М. : Титул, 2010. 464 с.

[105] Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. Воронеж: Истоки. 1996. 237 с

[106] Тихомирова Е. В. Контроль владения диалогической формой устного официального сообщения (Французский язык, неязыковой вуз): Автореф. дис... канд. пед. наук. М., 1995.

Литература

1. Ek van J. Threshold Level 1990 / J. van Ek,J. L. M. Trim. Strasbourg: Council of Europe Press, 1991
2. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Издательство ИКАР, 2009. 448 с.
3. Бим, И. Л. Цели и содержание обучения иностранным языкам. Общий подход к их рассмотрению // Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность. М. : Титул, 2010. 464 с.
4. Воробьев, Г. А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка / Г. А. Воробьев // Иностранные языки в школе. 2003. № 2. С. 30-35
5. Зимняя, И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с
6. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка. English Teaching Methodology/ М.:Дрофа, 2007. С. 120 132
7. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 6 октября 2009 г. № 413 "Об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта среднего общего образования".
8. Пустовойтов, В.Н. Формирование познавательной компетентности у старшеклассников в процессе обучения (на примере изучения предметной области "Математика и информатика") : дис.... докт. пед. наук. М., 2015. 415 с. URL: http://mggu-sh.ru/sites/default/files/pustovoytov_vn.pdf. Дата обращения: 05.01.2017.
9. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. Воронеж: Истоки. 1996. 237 с
10. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях. Серия: О чем спорят в языковой педагогике. М.: Еврошкола, 2004
11. Тихомирова Е. В. Контроль владения диалогической формой устного официального сообщения (Французский язык, неязыковой вуз): Автореф. дис... канд. пед. наук. М., 1995.
12. Хомский Н. Язык и мышление Изд. МГУ, М. 1972, 123 с.
13. Хуторской А.В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования. / под ред. А.А. Орлова. Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2008. Вып. 1. С. 117137.
14. Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка. 1982. Т. II. Вып

УДК 159.943:378.147 Прегледни рад

Белоус Н.Н.
доцент кафедры «Математики, физики и информатики»
ФГБОУ ВО БГУ им. И.Г. Петровского
Россия, Новозыбков

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация: в статье обосновывается использования активных методов обучения для активизации процесса формирования познавательной самостоятельности студентов, дается краткий анализ структурных компонентов и уровней развития познавательной самостоятельности, подчеркивается доступность и эффективность активных методов обучения.

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, активные методы обучения, учебная мотивация, проблемные методы обучения, информационные технологии в обучении.

Abstract: The article substantiates the use of active teaching methods to activate the process of cognitive independence of students, is given a brief analysis of structural components and a levels of development of cognitive independence, emphasizes the availability and effectiveness of active teaching methods.

Keywords: cognitive independence, active methods of training, educational motivation, problem methods of training, information technologies in training.

Современное общество предъявляет высокие требования к общеобразовательной школы. Выпускники, которые успешно освоили базовый курс школьной программы, и научились применять знания в знакомой ситуации, но не умеют самостоятельно приобретать их, применять на практике для решения разнообразных проблем, генерировать новые идеи, творчески мыслить, не могут рассчитывать не только на успешное продолжение обучения в вузе, но и на дальнейший успех в социуме.

Соответственно, требования к современным учителям существенно изменились, сейчас нет необходимости в простой трансляции знаний в виде готовой информации, учитель должен организовать учебную исследовательскую деятельность школьников, направленную на развитие их личности в целом и интеллектуальной сферы, в частности. Таким образом, потребностью сегодняшнего дня является переход с усвоения готовых знаний на уроке к самостоятельной познавательной деятельности ученика.

Все вышесказанное определяет сложность организации подготовки сту-

дентов бакалавриата педагогических профилей подготовки, поскольку формирование их профессиональной сферы состоит в развитии собственных компетенций, в ходе освоения теоретического материала учебных дисциплин, а так же в освоение способов, средств и методов организации активного учебного процесса. Прежде всего, методов, позволяющих обеспечить активность, разнообразие мыслительной деятельности обучающихся в ходе освоения учебного материала.

Анализ научных положений, содержащиеся в работах педагогов и психологов по проблеме самостоятельности познавательной деятельности обучаемых, позволяет сделать вывод, что авторы в этом вопросе придерживаются в основном двух подходов: одними педагогами самостоятельность устанавливается по организации обучения; другими − по творческому характеру деятельности школьников.

Исследование обсуждаемой проблемы позволяет говорить о трех наиболее существенных компонентах познавательной самостоятельности: мотивационном, волевом и содержательно-операционном.

Отдельные исследователи в качестве структурных компонентов познавательной самостоятельности выделяют пять: эмоционально-волевой, мотивационно-ценностный, когнитивный, метакогнитивный, регулятивный. [5]

Традиционно выделяют четыре уровня познавательной самостоятельности: воспроизводящая, реконструктивно-вариативная, частично-поисковая, творческая.

Среди факторов, влияющих на эффективность формирования познавательной самостоятельности, обычно рассматривают: побудительные, образовательные, процессуальные, социальные, психологические.

Решая задачу, касающуюся выявления возможностей преподаваемых дисциплин (методика обучения физике, современные проблемы обучения физике и другие) для развития познавательной самостоятельности студентов, мы пришли к выводу, что использование активных методов обучения способствует формированию всех компонентов изучаемого качества личности в виду того, что обучение с акцентом на активные методы происходит на базе более сложного и объемного материала. За счет этого можно добиться того, что развитие содержательно-операционного компонента происходит на качественно более высоком уровне. Что в свою очередь, ведет к большему проявлению творческого подхода в организации воспитательно-образовательного процесса как со стороны преподавателя, так и со стороны студента. Тесная взаимосвязь познавательных и профессиональных интересов студентов, изучающих учебные дисциплины углубленно обеспечивает им эффективное освоение будущей профессии, способствуют развитию волевого и мотивационного компонентов, поскольку студенты заинтересованы в не только приобретении обширных и прочных знаний, но и отработке практических умений в области применения методов активизации учебного процесса в школе.

Применение активных методов обучения повышает долю самостоятельности студентов на занятиях, а так же уровень осознания ответственности за правильность представления материала и степень его усвоения другими, что положительно влияет на учебную мотивацию и интерес к занятиям.

Систематизация методических подходов по формированию познавательной самостоятельности показала, что

большое значение имеют приемы активизации студентов на лекциях, организация дискуссий в ходе объяснения материала, проблемные подходы, широкие возможности дает использование информационных технологий. Накопление опорных знаний студентами является основой их самостоятельной мысли.

Обеспечение глубокого понимания студентами изучаемого материала является лишь первой ступенью активизации их познавательной самостоятельности и необходимым условием, на фоне которого могут использоваться приемы и методы, требующие от обучаемых большей творческой активности.

Осваивая учебный материал, в частности методического цикла, и осознанно активизируя свою познавательную активность, студент должен осознать, что готовой может быть только общая схема урока, а сам урок конструирует учитель, который может применять любые методы обучения и авторские, и собственные, и апробированные активные. [1]

Организация активных форм и методов проведения занятий со студентами позволяет им усваивать не только содержание, но и формы деятельности, которые они апробируют в школе на практике. Студенты на собственно опыте убеждаются, что урок, основанный на совместной активной деятельности учителя и учащихся, совместном поиске, исследовании, в конечном итоге влияет на познавательную активность учащихся не только во время урока, но и во внеурочной деятельности.

При изучении подходов инновационных технологий в вопросах формирования познавательной самостоятельности мы выяснили, что, по мнению многих педагогов, широкие возможности в данном плане предоставляют технологии проблемного обучения, метод проектов и организация исследований. Их использование позволяет формировать познавательную самостоятельность более высокого уровня (речь идет о частично-поисковой и творческой самостоятельности).

Проведенные нами исследования позволяют сделать вывод о том, что формирование познавательной самостоятельности и студентов и старших школьников в процессе изучения учебных дисциплин будет осуществляться эффективнее, если: оно рассматривается как часть целостного воспитательно-образовательного процесса, направленного на воспитание культуры умственного труда, развитие различных форм познавательной деятельности обучаемых и реализуется через инновационные подходы информационно-коммуникационных технологий.

Литература:

1. Активные методы обучения как эффективное средство реализации ФГОС.// Преемственность в образовании, № 10(03) 2016. URL: http://journal.preemstvennost.ru/10-03-16/
2. Белоус Н.Н. Развитие познавательной активности старшеклассников на уроках физики.// Сборник материалов МНПК «Профильное обучение в информационной образовательной среде». Новозыбков, Брянская обл., 21-22 ноября 2013.
3. Белоус Н.Н., Шубабко Е.Н. Научно-исследовательская деятельность студентов. // Сборник материалов МНПК Российско-Белорусско-Украинское пограничье: 25-летие экологических и социально-педагогических проблем в постчернобыльский период. Новозыбков, Брянская обл., 26-23 апреля 2011.
4. Белоус Н.Н., Шубабко Е.Н. Инновационная проектная деятельность студентов // Сборник материалов VIII МНПК Современное образование: преемственность и непрерывность образовательной системы

«Школа - Университет». Гомель, Белоруссия. 12 – 13 мая 2011. URL: http://agss-conf.org/sch-vuz/content/view/1/5/
5. Поторчина К.С. Развитие познавательной самостоятельности студентов технических вузов в процессе изучения высшей математики. Автореф. диссертации. Екатеринбург, 2009.

R A S P R A V E

UDK 343.121.(497.6)(497.11) Pregledni rad

Muhamed Tulumović
Općinski sud u Tuzli, Bosna i Hercegovina

KOMPARATIVNI PRIKAZ POLOŽAJA OŠTEĆENOG U KRIVIČNOPROCESNIM ZAKONODAVSTVIMA BOSNE I HERCEGOVINE I REPUBLIKE SRBIJE

SAŽETAK

U ovom radu izvršena je analiza i komparacija položaja oštećenog u krivičnim procesnim zakonodavstvima Bosne i Hercegovine i Repulike Srbije. Normativnom analizom je utvrđeno da postoje značajne razlike u krivičnoprocesnoj regulaciji pozicije oštećenog, što se posebno ogleda u zakonskom ovlaštenju za pokretanje krivičnog postupka. Proizilazi da se oštećeni u krivičnom postupku Republike Srbije može pojaviti kao *privatni tužilac*, (kod krivičnih djela za koja se gonjenje preduzima po privatnoj tužbi) i *supsidijarni tužilac*, (kod krivičnih djela za koja se gonjenje poduzima po službenoj dužnosti, a kod kojih je javni tužilac našao da nema osnova za preduzimanje krivičnog gonjenja ili kod kojih je u toku postupka odustao od krivičnog gonjenja). Takođe, krivično gonjenje se može preduzeti za određena krivična djela samo *na prijedlog oštećenog.* Ovo su suštinske razlike u odnosu na poziciju oštećenog u krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *oštećeni u krivičnom postupku, uporednopravno rješenje, oštećeni kao supsidijarni tužilac, oštećeni kao privatni tužilac*

COMPARATIVE OVERVIEW OF THE STATUS OF THE INJURED PARTY AS REGULATED BY THE RULES OF CRIMINAL PROCEDURE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND SERBIA

ABSTRACT

This paper provides an analysis and comparison of the status of the injured party in criminal procedure laws of Bosnia and Herzegovina and the Republic of Serbia. Normative analysis showed significant differences in how the status of the injured party is regulated, in particular in the statutory authorisation to initiate criminal proceedings. It follows that the injured party in the criminal procedure of the Republic of Serbia can act as *private prosecutors* (in criminal proceedings initiated by private lawsuit) and *subsidiary prosecutors* (in criminal proceedings initiated *ex officio*, and in which public prosecutor found no grounds to prosecute or abandoned prosecution during the proceedings). Also, criminal prosecution of certain crimes is only possible at the proposal of the *injured party.* These are substantial differences compared to the status of the injured party in the criminal proceedings in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *injured party in criminal proceedings, comparative legal solutions, injured party as a subsidiary prosecutor, injured party as a private prosecutor*

UVOD

Reforma krivičnog procesnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini, (u daljem tekstu: BiH) izvršena 2003. godine, nije unaprijedila pravni položaj oštećenog u krivičnom postupku, već su istom njegova prava prilično reducirana i skoro je isključen iz krivičnog postupka. Oštećeni je osoba kojoj je osobno ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo.[107] U krivičnopravnom zakonodavstvu BiH oštećeni ne može biti u ulozi ovlaštenog tužioca, kako privatnog, za krivična djela za koja se gonjenje vodi po privatnoj tužbi, niti supsidijarnog tužioca, za krivična djela za koja se krivično gonjenje vrši po službenoj dužnosti, sa izuzetkom rješenja u Zakonu o krivičnom postupku Republike Srpske, u kojem oštećeni ima pravo da podnese nadležnom tužiocu prijedlog za gonjenje izvršioca određenih krivičnih djela za koja se krivično gonjenje vrši po prijedlogu[108]. Cilj ovog rada i jeste da ukaže na ključne razlike krivičnopravnog statusa oštećenog u krivičnom procesnom zakonodavstvu u BiH i Republike Srbije.

BOSNA I HERCEGOVINA

Reformisano krivično procesno zakonodavstvo u BiH od 2003 godine oštećenog svodi u status sporednog krivičnoprocesnog subjekta[109] koji je izgubio značajna naprijed navedena procesna prava. Posljednja reforma krivičnog zakonodavstva u BiH izvršena je s ciljem usklađivanja sa međunarodnim standardima o ljudskim pravima uvođenjem u naše krivično procesno zakonodavstvo novina, koje se ogledaju u prenošenju istrage u nadležnost tužioca, jačanje akuzatorskih elemenata, uvođenje konsenzualnih oblika krivičnog postupka, kako bi na ovaj način krivični postupak učinili spremnijim da se suprotstavi savremenim oblicima kriminaliteta, uz efikasno rješavanje krivičnih slučajeva i poštivanje procedura koje garantuju pravičan krivični postupak prema optuženom.[110] Postavlja se pitanje da li je izvršenom reformom izvršeno usklađivanje pozicije oštećenog sa savremenim međunarodnim standardima, ako je istom izražena tendencija sužavanja prava oštećenog u krivičnom postupku, jer je oštećeni kao glavni procesni subjekt, izgubio pravo preuzimanja krivičnog gonjenja u svakoj fazi krivičnog postupka u slučaju odustanka tužioca.

Uloga oštećenog u fazi ***istražnog postupka*** značajno se promijenila stupanjem

---

[107] Pojam oštećenog u sva četiri krivična zakona u BiH određen je na jedinstven način i to kako slijedi: *Član 20. tačka h.* Zakona o krivičnom postupku BiH, (Sl.glasnik BiH, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06,76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13), *član 21., st. 1., t. h*, Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH, (Sl. novine FBiH, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04,28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 64/07, 9/09, 12/10 i 18/13.), *član 20., st. 1., tačka h.,* Zakona o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH, (Sl. glasnik BD BiH, br. 10/03, 48/04, 6/05, 14/07, 19/07, 21/07,2/08 i 17/09), *član 20. st. 1. tačka ž.*, Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, (Službeni glasnik RS, br. 53/12).

[108] Odredbom člana 205. stav 2 ZKP RS propisano je da za krivična djela za koja se goni po prijedlogu oštećenog, prijedlog se podnosi nadležnom tužiocu u roku od tri mjeseca od dana kad je oštećeni saznao za krivično djelo i učinioca.

[109] Oštećeni može da bude *sporedni procesni subjekt* u situaciji kada tužilac sprovodi krivično gonjenje, a može imati i poziciju *glavnog procesnog subjekta* u ulozi oštećenog kao tužioca i privatnog tužioca, vidi više u: Jovanović, I., Petrović-Jovanović, A., „*Oštećeni kao subjekt istrage i reformisano krivičnoprocesno zakonodavstvo zemalja regiona (Srbije, Hrvatske, BiH i Crne Gore*), Tužilačka istraga, regionalna krivičnoprocesna iskustva u primeni, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2014, 277,

[110] Dautbegović, A., Pivić, N., Dautbegović, A., Pivić, N., Položaj oštećenog u krivičnom postupku, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, 5/2010, str. 11.

na snagu novog krivičnoprocesnog zakonodavstva u BiH, jer u istom praktično nema nikakvu ulogu, niti tužilac ima bilo kakvu obavezu da ga, zbog tajnosti istrage, obavještava o istrazi, niti je dužan obavijestiti oštećenog o donošenju naredbe o provođenju istrage.[111] Međutim, imajući u vidu pravo oštećenog na ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva i u vezi s njim podnošenje prijedloga za izdavanje privremene mjere osiguranja, te zakonsku obavezu tužioca o utvrđivanju činjenica potrebnih za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu, može se zaključiti da bi tužilac morao pozvati oštećenog, kako bi ga upoznao sa pravima vezanih za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva, te preduzeti mjere na utvrđivanju činjenica relevantnih za njegovo odlučivanje. U fazi istrage oštećeni ima pravo prijaviti krivično djelo, ali to pravo istovremeno pripada i bilo kojem drugom građaninu. Čini se kako, istovremeno, nedostaje zakonsko rješenje koje bi obavezivalo nadležne organe da pruže oštećenom potrebne informacije o daljem postupku i ***pouke o pravima*** koja bi mogao ostvariti.[112]

Osnovna prava oštećenog u istrazi svode se na podnošenje krivične prijave o izvršenom krivičnom djelu,[113] podnošenje prijedloga za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva,[114] obavještenje o neprovođenju i obustavi istrage,[115] podnošenje pritužbe na odluku tužioca o neprovođenju i obustavi istrage[116] i na pravo da bude saslušan kao svjedok.[117] Slijedi da je tužitelj, shodno važećem krivičnom procesnom zakonodavstvu u BiH, nakon što je primio prijavu da je izvršeno krivično djelo i odlučio da neće narediti provođenje istrage, odnosno kada nakon provedene istrage odluči da naredbom obustavi postupak, dužan o neprovođenju istrage obavijestiti oštećenog i podnosioca prijave u roku od 3 dana. Oštećeni i podnosilac prijave imaju pravo da u roku 8 dana podnesu ***pritužbu*** uredu tužitelja. ***Pravo oštećenog na pritužbu*** predstavlja jedinu zakonsku mogućnost kojom može eventualno izmijeniti odluku tužioca u istrazi i obavezu ureda tužitelja da preispituje odluke tužilaca o neprovođenju, odnosno obustavi istrage, jer prema pozitivnom krivičnom procesnom zakonodavstvu u našoj zemlji oštećeni ni na koji način ne može inicirati krivično gonjenje, niti se u postupku pojaviti u ulozi ovlaštenog procesnog tužitelja.

Status oštećenog u fazi optuživanja i glavnog pretresa

Postupak optuživanja, kao poseban stadij redovnog krivičnog postupka, koji se u najvećoj mjeri provodi po načelima akuzatornosti, oficijelnosti, zakonitosti i pravičnog postupanja, obuhvata procesne norme o podizanju optužnice, sudskom odlučivanju

---

[111] Sijerčić-Čolić, H. (2008.), *Krivično procesno pravo,* Knjiga II, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Sarajevo, 51.

[112] Više o tome u: Dautbegović, A., Pivić, N., *„Položaj oštećenog u krivičnom postupku“*, 13 i 14.

[113] Član 214 ZKP BiH propisuje da građanin ima pravo prijaviti izvršenje krivičnog djela što znači ***da to nije isključivo pravo oštećene osobe,*** (član 229 ZKP F BiH, član 214 ZKP BD BiH, član 214 ZKP RS).

[114] Član 194 i 195 ZKP BIH, član 208 i 209 ZKP FBiH, član 194 i 195 ZKP BD BiH, član 103 i 104 ZKP RS.

[115] Članom 216. stav 4. ZKP BiH propisano je da će tužitelj ***o neprovođenju istrage*** kao i o razlozima za to, obavijestiti oštećenog i podnositelja prijave u roku od tri dana. Oštećeni i podnositelj prijave *imaju pravo podnijeti pritužbu u roku od osam dana uredu tužitelja*, (član 231. stav 4. ZKP F BiH, član 216. stav 4. ZKP BD BiH, član 216. stav 4. ZKP RS).

[116] Članom 224. ZKP BiH propisano je da će tužitelj ***o obustavi istrage*** kao i o razlozima za obustavu, u pi-sanoj formi obavijestiti oštećenog koji ima prava pre-dviđena u članu 231. ovog Zakona (član 239. ZKP F BiH, član 224. ZKP BD BiH i član 224. ZKP RS).

[117] Članom 217. ZKP BiH je propisano da u toku istrage tužitelj može poduzeti sve istražne radnje uključujući i saslušanje oštećenog, (član 232. ZKP F BiH, član 217. ZKP BD BiH, član 217. ZKP RS).

o optužnici, prethodnim prigovorima optuženog i njegovog branioca, izjašnjavanje o krivnji, pregovaranje o krivnji i povlačenje optužnice.[118] Optužnicu kao pisani procesni akt tužilac sastavlja u formi čiji sadržaj je propisan zakonom (član 227. ZKP BiH).[119] Iz zakonskog sadržaja optužnice proizilazi da *u istoj nisu propisani bilo kakvi podaci o oštećenom*. Stoga, pravna pozicija oštećenog u ovoj fazi krivičnog postupka može se posmatrati kroz postupak razmatranje izjave o priznanju krivnje, ustanovu pregovaranja o krivnji i raspolaganje tužioca krivičnopravnim zahtjevom odustajanja od krivičnog gonjenja.

U fazi optuživanja reformom krivičnog zakonodavstva iz 2003 godine uveden je institut *izjašnjenje o krivnji* koje optuženi daje sudiji za prethodno saslušanje u prisustvu tužitelja i branitelja (član 229. 1. ZKP BiH),[120] Ako se optuženi izjasni da je kriv, sudija za prethodno saslušanje će uputiti predmet sudiji, odnosno vijeću, za zakazivanje ročišta za razmatranje izjave o priznanju krivnje. Ako sud prihvati izjavu o priznanju krivnje, izjava će se unijeti u zapisnik i istovremeno odrediti datum za održavanje pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije i najkasnije u roku tri dana. Ako sud odbaci izjavu o priznanju krivnje, to će se saopćiti strankama i branitelju i konstatovati na zapisniku.[121] Može se nedvojbeno zaključiti da se u ovoj fazi postupka procesne radnje odvi-jaju ubrzano *i da ne postoji direktna zakons-ka obaveza pozivanja oštećenog* da prisus-tvuje istoj. Ukoliko oštećeni tokom istrage ne bi postavio imovinskopravni zahtjev, pro-izilazi da bi sud bio dužan pozvati oštećenog na ročište o izjašnjenju o krivnji, odnosno pretres za izricanje krivičnopravne sankcije, jer u protivnom oštećeni bi neopravdano bio spriječen da realizira pravo koje mu je zagarantovano zakonom (član 195. stav 4. ZKP BiH).[122]

Pregovaranje o krivnji je novi institut koji je u naše krivičnoprocesno zakonodavstvo preuzet iz anglo-američkog prava, odnosno adverzijalnog tipa krivičnog postupka, koji podrazumijeva procesnu ustanovu dogovorenog priznanja koji se odnosi na predmet optuženja i krivičnopravnu sankciju. Rezultat dogovora stranaka ogleda se u prijedlogu o krivičnoj sankciji koji se dostavlja sudu koji ga može odbiti ili prihvatiti.[123] Ako sud prihvati sporazum o priznanju krivnje, izjava optuženog, odnosno osumnjičenog će se unijeti u zapisnik. Prilikom razmatranja sporazuma o krivnji sud provjerava *da li je oštećenom pružena mogućnost da se pred tužiteljem izjasni o imovinskopravnom zahtjevu*. Istovremeno će se odrediti datum održavanja pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije. O rezultatima pregovaranja o krivnji sud će obavijestiti oštećenog,[124] tj. da li je sporazum prihvaćen ili odbačen, ali za oštećenog nije predviđena zakonska mogućnosti ulaganja pravnih sredstava protiv zaključenog sporazuma između optuženog i tužitelja u slučaju da istim nije zadovoljan.[125] U ovoj fazi postupka nije predviđena obaveza tužitelja da *obavijesti oštećenog* i da traži njegovo izjašnjenje, mada je poboljšana zaštita njegovih interesa time što mu je omogućeno da se prilikom

[118] Više o tome: Bubalović, T., Pivić, N. (2014.), *Krivično procesno pravo, Posebni dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, 59-60.

[119] Član 242. ZKP F BiH, član 227. ZKP RS, član 227. ZKP BD BiH,) propisuje obavezne i fakultativne elemente optužnice iz čega je vidljivo da ***podaci o oštećenom*** ne ulaze u ovu kategoriju elemenata optužnice.

[120] Član 244. stav 1. ZKP F BiH, član 229. stav 1. ZKP BDBiH, član 236. stav 1. ZKP RS.

[121] Član 229. ZKP BiH, član 245. ZKP FBiH, član 229. ZKP BD BiH, član 236. ZKP RS.

[122] Član 209. stav 4. ZKP F BiH, član 195. stav 4. ZKP BD BIH, član 105. stav 4. ZKP RS.

[123] Dautbegović, A., Pivić, N.*, „Položaj oštećenog u krivičnom postupku“,* 17.

[124] Član 231. ZKP BiH, član 246. ZKP FBiH, član 231. ZKP BD BiH, član 238. ZKP RS.

[125] Bubalović, T., Pivić, N., *Krivično procesno pravo,* 77.

razmatranja sporazuma o priznanju krivnje izjasni pred tužiteljem o imovinskopravnom zahtjevu.[126] Takođe, ne postoji zakonska oba-veza tužitelja da o postupku pregovaranja obavijesti oštećenog[127] iako se to čini nepo-trebnim, ukoliko je oštećeni tokom istrage postavio imovinskopravni zahtjev.

Važeći krivičnoprocesni reformisani zakoni ne sadrže odredbe o *obaveznom pozivanju oštećenog u preduzimanju određenih procesnih radnji u određenim stadijima krivičnog postupka* što je izričito bilo propisano ranijim krivičnoprocesnim zakonodavstvom.[128] U nekoliko odredbi važeći zakoni o krivičnom postupku pominju oštećenog ***na glavnom pretresu,*** pa je pretpostavka da bi trebao biti pozvan na isti, iako to eksplicitno nigdje u zakonu nije naznačeno. Na glav-nom pretresu isključenje javnosti ne odnosi se na stranke, branitelja, *oštećenog* zakons-kog zastupnika i pomoćnika (član 236. stav 1 ZKP BiH).[129] Nedolazak oštećenog na gla-vni pretres ne proizvodi nikakve pravne po-sljedice, osim ako ga je potrebno saslušati kao svjedoka, i njegov nedolazak nije uslov za održavanje glavnog pretresa,[130] dok je obavezan dolazak na suđenje tužitelja, op-tuženog i branioca kako bi mogli izvoditi svoje dokaze. Kada je u pitanju izvođenje dokaza na glavnom pretresu samo tužitelj, optuženi i branitelj imaju pravo pozivati svjedoke i izvoditi dokaze.[131] *Dakle, oštećeni nema to pravo koje je bilo predviđeno ra-nijim krivičnim procesnim zakonodavst-vom*.[132] Takođe, oštećeni je imao pravo da po odobrenju predsjednika vijeća, odnosno sudije, neposredno postavlja pitanja svjedo-cima, vještacima.[133] Pravo oštećenog da prisustvuje glavnom pretresu može se posredno zaključiti iz zakonske odredbe člana 258. stav 4. ZKP BiH,[134] kojom je propisana obaveza sudije, odnosno predsjednika vijeća, da prije početka glavnog pretresa pouči oštećenog koji još nije podnio imovinskopravni zahtjev da ga može podnijeti do završetka glavnog pretresa. Takođe, o potrebi prisustvovanja oštećenog glavnom pretresu može se zaključiti na osnovu zakonske odredbe kojom je propisano da se stranke, branitelj i *oštećeni* uvijek obavještavaju o vremenu i mjestu ispitivanja svjedoka, ili izvođenja rekonstrukcije, s uputstvom da stranke, branitelj i svjedoci moraju prisustvovati ovim radnjama (član 272. stav 3. ZKP BiH).[135] Oštećeni i njegov punomoćnik nakon završetka dokaznog postupka na poziv sudije, odnosno predsjednika vijeća daju *završnu riječ* u kojoj obrazlažu imovinskopravni zahtjev.[136] Međutim, nije precizirano šta oštećeni treba da iznese u završnoj riječi, ali slijedilo bi da će se ograničiti na dokaze koji se odnose na imovinskopravni zahtjev, što predstavlja redukciju u odnosu na prava iz ranijeg važećeg zakona,[137] iako su

[126] Dautbegović, A., Pivić, N.*, „Položaj oštećenog u krivičnom postupku"*, 17.

[127] Filipović, LJ., ‚Položaj oštećenog u krivičnom postupku, Pravo i pravda, godina VIII, Udruženje sudija u F BiH, Sarajevo, 1/2009. *308.*

[128] Vidi član 281. stav 1. ZKP SFRJ iz 1977.

[129] Član 236. stav 1. ZKP BD BiH, član 251. stav 1. ZKP F BiH, član 244. stav 1. ZKP RS.

[130] Bubalović, T., Pivić, N. *Krivično procesno pravo,* 84.

[131] Odredbom člana 261. stav 1. ZKP BiH, propisano je da *samo* stranke i branitelj imaju pravo pozivati svjedoke i izvoditi dokaze.

[132] Vidi član 331. stav 1. ZKP SFRJ iz 1977.

[133] Član 327. stav 1. ZKP SFRJ iz 1977.

[134] Član 258. stav 4. ZKP BD BiH, član 273. stav 4. ZKP FBiH, član 265. stav 4. ZKP RS.

[135] Član 272. stav 3. ZKP BD BiH, član 287. stav 3. ZKP FBiH, i član 279. stav 3. ZKP RS.

[136] Odredbom člana 277. stav 1. ZKP BiH propisano je da nakon završetka dokaznog postupka sudija, odnosno predsjednik vijeća, će pozvati tužitelja, oštećenog branitelja i optuženog radi davanja ***završne riječi.***

[137] Prema članu 340. ZKP SFRJ iz 1977 godine oštećeni je u ***završnoj riječi*** iznosio ocjenu dokaza izvedenih na glavnom pretresu, izlagao svoje zaključke o činjenicama važnim za odluku i obrazlagao svoj prijedlog o krivičnoj odgovornosti optuženog kao i o

zakons-ka rješenja u susjednim zemljama kao što je u Crnoj Gori,[138] mnogo povoljnija za pravnu poziciju oštećenog.

Obzirom na navedena prava oštećenog na glavnom pretresu i njegovu potencyjalnu motiviranost za aktivno učestvovanje u krivičnom postupku, kao i vjerovatnu zainteresiranost za ishod postupka, uputnim se pokazuje da bi predmetom budućih zakonskih izmjena trebala biti izričita obaveza suda da na glavni pretres poziva oštećenog, ili da ga bar o istom obavijesti. Propisivanjem ove obaveze oštećeni u krivičnom postupku bi trebao imati *pravo na predlaganje dokaza,* a što bi bilo u skladu sa *Okvirnom odlukom Vijeća Evropske unije od 15.01.2001. godine o položaju žrtve u krivičnom postupku*.[139] [140] Stoga, je nužno postojeću normativu poziciju oštećenog na glavnom pretresu poboljšati, jer realizacija prava na naknadu štete, kroz postavljanje imovinskopravnog zahtjeva, nije ključni cilj oštećenog, nego utvrđivanje bitnih činjenica o krivičnom djelu i njegovom izvršiocu. Aktivnija uloga oštećenog u krivičnom postupku bi mogla uticati na brže rješavanje krivičnih slučajeva, što znači da bi trebao imati pravo da *predlaže dokaze*, kako je to regulisano u kivičnom procesnom zakonodavstvu Republike Hrvatske*,*[141] kojima se utvrđuju činjenice o izvršenom krivičnom djelu i krivičnoj odgovornosti, te da ispituje optuženog, svjedoke i vještake kako je to bilo predviđeno ranijim zakonodavstvom.[142]

SRBIJA

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije[143] (u daljem tekstu: ZKP Srbije) počeo je sa primjenom 31.10.2013 godine, sa izuzetkom za krivična djela organiziranog kriminala ili ratnih zločina, u kojima je primjena počela 15. januara 2011 godine. Što se tiče prava oštećenog ovaj Zakonik, za razliku od ranijeg Zakonika, nije unaprijedio procesno pravni položaj oštećenog, već ga je u određenim elementima i pogoršao i reducirao njegova prava. Od nekih novih dodijeljenih prava (npr. pravo žalbe na dosuđeni imovinskopravni zahtjev), oštećeni nema bitne koristi, ali je ipak u odnosu na položaj u krivičnim zakonodavstvima drugih zemalja status oštećenog znatno povoljniji.[144]

U skladu sa krivičnim zakonodavstvom Srbije oštećeni se može javiti u različitim procesnim ulogama i to kao: *oštećeni kao tužilac, odnosno supsidijarni tužilac* (lice koje je preuzelo krivično gonjenje od javnog tužioca*), privatni tužilac* **(**ovlašćen da podigne privatnu tužbu kao jedini ovlašteni tužilac), *oštećeni s prijedlogom za krivično gonjenje* (gonjenje samo po prijedlogu oštećenog za određena krivična djela)

olakšavajućim i otežavajućim okolnostima koje bi se trebale uzeti u obzir kod odmjeravanja kazne.

[138] Prema članu 363. ZKP CG oštećeni ili njegov punomoćnik mogu u ***završnoj riječi*** obrazložiti imovinskopravni zahtjev i ***ukazati na dokaze o krivici optuženog.***

[139] Dautbegović, A., Pivić, N.*, „Položaj oštećenog u krivičnom postupku"*, 19.

[140] Članom 3. Okvirne Odluke iz 2001. godine propisano je da će sva ka država članica štititi pravo žrtve da bude saslušana tokom trajanja postupka **i *da predloži dokaze***.

[141] Odredbom člana 322. stav 1. Zakonom o krivičnom postupku Republike Hrvatske, (u daljem tekst: ZKP RH) propisano je da stranke i ***oštećeni*** mogu sudskom vijeću ***predlagati da se izvide nove činjenice i pribave novi dokazi***, a mogu i ponoviti one prijedloge što ih je predsjednik vijeća ili vijeće prije odbilo.

[142] Odredbom člana 59. ZKP SFRJ iz 1977godine je propisano da oštećeni ima pravo da u toku istrage ukaže na sve činjenice i predloži nove dokaze, da na glavnom pretresu predlaže nove doakze, postavlja pitanja optuženom, svjedocima, vještacima, da razmatra spise i razgleda predemte koji služe kao dokaz, o kojim pravima je sudija bio dužan da ga upozna.

[143] Zakonik o krivičnom postupku Srbije je objavljen 28.09.2011 godine u Službeni glasnik RS broj 72/2011, a primjenjuje se od 31.oktobra 2013 godine.

[144] Grubač, M., „*Procesnopravni položaj oštećenog prema novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije",* Temida, 2012, 105.

i *oštećeni sa prijedlogom s imovinskopravnim zahtjevom.*

Oštećeni kao supsidijarni tužilac

Jedno od najvažnijih prava oštećenog koja su predviđena katalogom prava u članu 50. ZKP Srbije je preuzimanje krivičnog gonjenja od javnog tužioca. Prema članu 51. ZKP Srbije oštećeni ima pravo da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužbu samo kad javni tužilac odustane od podignute optužnice *poslije njenog potvrđivanja* od strane suda (član 52. ZKP Srbje), a u skraćenom postupku ako javni tužilac odustane od gonjenja poslije zakazivanja glavnog pretresa ili ročišta za izricanje krivične sankcije. To znači da ako javni tužilac ne preduzme krivično gonjenje, tj. odbaci krivičnu prijavu ili odustane od gonjenja u toku istrage ili od podignute optužnice prije njenog potvrđivanja, odnosno u skraćenom postupku prije zakazivanja glavnog pretresa ili ročišta za izricanje krivičnopravne sankcije, *oštećeni ne može preuzeti gonjenje,* već ima pravo ulaganja ***prigovora***[145] neposredno višem javnom tužiocu (član 50. stav 1. tačka 6. ZKP Srbije).[146] Pravo prigovora oštećenog je novo pravo ili zamjena za ranije pravo oštećenog iz ZKP-a Srbije iz 2001 godine, da kao oštećeni preuzme gonjenje u istrazi, koje je sada reducirano, a koristi se u situaciji kada javni tužilac u slučaju krivičnog djela za koja se goni po službenoj dužnosti *odbaci krivičnu prijavu, obustavi istragu ili odusta-ne od gonjenja prije potvrđivnja optužnice.* Kada tužilac donese jednu od ovakvih od-luka dužan je u roku od osam dana (član 51. ZKP Srbije) poučiti oštećenog da može po-dnijeti prigovor neposredno višem javnom tužiocu.[147]

Mogućnost da oštećeni nastupi umjesto javnog tužioca u ulozi ovlašćenog supsidijarnog tužioca osigurava spoljašnju kontrolu zakonitosti i pravilnosti rada državnog organa, s ciljem podizanja kvaliteta rada javnog tužilaštva i svođenje na minimum izostajanja krivičnog gonjenja kad za to ima osnova.[148] Institut supsidijarne tužbe stvara povjerenje građana u pravosudni sistem i daje dodatnu sigurnost oštećenom da kroz ovaj institut vrši nadzor nad radom državnog organa da u slučaju eventualnog nepravilnog i nezakonitog rada tužilaštva izvrši određene korekcije.[149] *Pravo na supsidijarnu tužbu uvedeno je 1873 godine*, a kasnije je uvedeno prvim jugoslovenskim zakonikom iz 1929 godine i ostala sve do danas, sa izuzetkom u ZKP FNRJ iz 1948 godine,[150] ali je značajno ograničeno, jer se svodi na preuzi-manje krivičnog gonjenja, odnosno na po-dnošenje supsidijarne tužbe tek *nakon potvr-đivanja optužnice* a ne u istrazi*,* što je

[145] Odredbom člana 50. ZKP Srbije je propisano da ako javni tužilac za krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, odbaci krivičnu prijavu, obustavi istragu ili odustane od krivičnog gonjenja do potvrđivanja optužnice, dužan je da u roku od osam dana o tome obavesti oštećenog i da ga pouči da može da podnese prigovor neposredno višem javnom tužiocu. Oštećeni ima pravo da podnese prigovor u roku od osam dana od dana kada je primio obaveštenje i pouku iz stava 1. ovog člana. Ako oštećeni nije obavešten, može da podnese prigovor u roku od tri meseca od dana kada je javni tužilac odbacio prijavu, obustavio istragu ili odustao od krivičnog gonjenja. Neposredno viši javni tužilac će u roku od 15 dana od dana prijema prigovora iz stava 2. ovog člana odbiti ili usvojiti prigovor rešenjem protiv kojeg nije dozvoljena žalba ni prigovor. Rešenjem kojim usvaja prigovor javni tužilac će izdati obavezno uputstvo nadležnom javnom tužiocu da preduzme, odnosno nastavi krivično gonjenje.

[146] Grubač, M., „*Procesnopravni položaj oštećenog prema novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije"*, 110-111.

[147] Jovanović, I., Petrović-Jovanović, A., *„Oštećeni kao subjekt istrage"*, 278-280.

[148] Pavlović, S. Z., „*Neke specifičnosti oštećenog kao supsidijarnog tužioca u kaznenom procesnom pravu Srbije",* Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 3/2012, 619.

[149] *Ibid.,* 625.

[150] *Ibid.*

ošte-ćeni mogao učiniti prema ranijem ZKP Sr-bije iz 2001 godine.[151]

Kada oštećeni preuzme krivično gonjenje od javnog tužioca i nastupa kao ovlašćeni *supsidijarni* tužilac ima prava da zastupa optužbu, podnosi prijedlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravng zahtjeva i druge radnje propisane zakonom, odnosno, ima sva prava koja ima javni tužilac, osim onih koja javni tužilac ima kao državni organ (član 58. ZKP Srbije), kao što su nemogućnost na angažiranja policije i drugih organa u prikupljanju dokaza, niti su dužni da mu pruže podatke i obavještenja, niti može zaključiti sporazum o priznanju krivice, sporazum o svjedočenju okrivljenog ili osuđenog.[152] Postoje određene radnje koje može da preduzme oštećeni kao tužilac a ne može ih preuzeti javni tužilac a to su mogućnost da oštećeni bude saslušan kao svjedok i podnošenje molbe za povraćaj u pređašnje stanje.[153]

Oštećeni kao tužilac ima određena prava i obaveze koja su jednaka pravima tužioca i to da razgleda spise i predmete koji služe kao dokaz, kao i da se obavještava o glavnom pretresu i sjednici vijeća pred drugostepenim sudom, ali ima i ona prava koja mu isključivo pripadaju tj. da nema dužnost da preuzima gonjenje u skladu sa principom legaliteta, nema obavezu da bude objektivan, niti da brine o odbrani okrivljenog, da ulaže prigovore u njegovu korist. Oštećeni ima pravo da mu se odobri punomoćnik za krivična djela za koja se može o zakonu izreći kazna zatvora u trajanju preko pet godina, ako je to u interesu postupka i ako oštećeni kao tužilac prema svom imovnom stanju ne može snositi troškove zastupanja.[154]

[151] Jovanović, I., Petrović-Jovanović, A., *„Oštećeni kao subjekt istrage“*, 283-284.
[152] Jovanović, I., Petrović-Jovanović, A., *„Oštećeni kao subjekt istrage“,* 284.
[153] Član 92. stav 1. ZKP Srbije i član 226. stav 2 ZKP Srbije.
[154] Član 59. stav 1. ZKP Srbije.

Oštećeni kao privatni tužilac

Oštećeni se može pojaviti u funkciji privatnog tužioca kada pokreće krivični postupak za djela za koja je materijalnim krivičnim zakonodavstvom propisano da se gonjenje vodi po privatnoj tužbi a može se pojaviti i u istrazi za razliku od supsidijarnog tužioca kome je to pravo uskraćeno.[155] Privatni tužilac ima pravo da podnese i zastupa privatnu tužbu, da podnese prijedloge i dokaze za ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva i da predloži privremene mjere za njegovo obezbjeđenje, da angažuje punomoćnika iz reda advokata kao i sva druga prava koja pripadaju javnom tužiocu, osim onih koja javni tužilac ima kao državni organ.[156] Rok za podnošenje privatne tužbe je tri mjeseca od dana kada je privatni tužlac saznao za krivično djelo i učinioca, pod uslovom da nije nastupila apsolutna zastarjelost krivičnog gonjenja. Ukoliko je oštećeni podnio krivičnu prijavu ili prijedlog za krivično gonjenje a u toku postupka se utvrdi da se radi o krivičnom djelu koje se goni po privatnoj tužbi, prijava odnosno prijedlog smatraće se blagovremenom privatnom tužbom ako su podnijeti u zakonskom roku.[157] Zanimljivo je rješenje po kojem sudija prije određivanja glavnog pretresa za krivična djela za koja se goni po privatnoj tužbi, poziva privatnog tužioca i okrivljenog radi razmatranja mogućnosti upućivanja u postupak *medijacije*.[158]

Za određena krivična djela u Krivičnom zakonu Srbije[159] propisano je da javni

[155] Jovanović, I., Petrović-Jovanović, A., *„Oštećeni kao subjekt istrage“,* 287.
[156] Član 64. ZKP Srbije.
[157] Član 65. ZKP Srbije.
[158] Član 505 stav 1 ZKP Srbije.
[159] Krivična djela neovlašćenog otkrivanja tajne, lakši oblici sprečavanja štampanja i rasturanja štampanih stvari i emitovanja programa, sprečavanje javnog skupa, silovanje i obljuba nad nemoćnim licem kada su izvršeni prema bračnom drugu, zelenaštvo, protivpravno zauzimanje zemljišta, protivpravno useljenje.

tužilac može preduzeti krivično gonjenje samo na prijedlog oštećenog a to su ona djela za koja se smatra da narušavaju primarno nečiji privatni interes, a tek onda javni interes.[160] Prijedlog za krivično gonjenje za krivična djela za koja se goni po prijedlogu oštećenog podnosi se nadležnom javnom tužiocu u roku od tri mjeseca od dana kada je oštećeni saznao za krivično djelo i osumnjičenog (član 53. stav 2 ZKP Srbije). Iz sadržaja i smisla navedene odredbe proizilazi da je za prijedlog za krivično gonjenje propisan samo subjektivni rok a objektivnog roka nema, ali se on određuje prema propisima o zastarjelosti gonjenja, što znači kada nastupi zastarjelost krivičnog gonjenja u rokovima propisanim zakonom, ne može se podnijeti ovaj prijedlog. Ako oštećeni umre u toku roka za podnošenja prijedloga, njegovi pravni sljedbenici imaju pravo da podnesu prijedlog u roku od tri mjeseca poslije njegove smrti (član 57. ZKP Srbije). Od već podnesenog prijedloga za krivično gonjenje oštećeni može odustati do završetka glavnog pretresa, sa posljedicom gubitka prava na ponovno podnošenje prijedloga (član 54. ZKP Srbije). Ako je oštećenik maloljetnik ili lice potpuno lišeno poslovne sposobnosti, njegov zakonski zastupnik može sam ili preko punomoćnika da poduzima sve radnje na koje je ovlašten oštećeni po Zakonu.[161]

Imovinskopravni zahtjev i oštećeni

Imovinskopravni zahtjev koji je nastao usljed izvršenja krivičnog djela ili *protivpravnog djela* koje je u zakonu određeno kao krivično djelo raspraviće se u krivičnom postupku ako se time ne bi znatno odugovlačio krivični postupak (član 252. stav 1. ZKP Srbije). Iz pomenute odredbe proizilazi da se imovinskopravni zahjev u krivičnom postupku može postaviti ne samo kad je nastao iz krivičnog djela već i kad potiče iz protivpravnog djela koje je u zakonu određeno kao krivično djelo, a ovaj zahtjev se može odnositi na naknadu štete, povraćaj stvari i poništaj pravnog posla.[162] Odredbom člana 256. ZKP Srbije propisano je da će organ postupka saslušati okrivljenog o činje-nicama u vezi imovinskopravnog zahtjeva i provjeriti okolnosti koje su od važnosti za njegovo utvrđenje, *a organ postupka je dužan da prikupi dokaze za odlučivanje o zahtjevu prije nego je podnesen*. Organ postupka će se ograničiti na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano, ako bi se prikupljanjem dokaza znatno odugovlačio postupak.

Jedno od novih prava oštećenog predviđeno je članom 50. stav 1. ZKP Srbije po kojem može da podnese žalbu protiv odluke o troškovima krivičnog postupka i *dosuđenom imovinskopravnom zahtjevu,* ali to neće imati veliki praktični značaj, jer oštećeni nema nikakvog opravdanog razoga da se žali na odluku o dosuđenom imovinskopravnom zahtjevu, posebno ako mu je zahtjev dosuđen u cjelosti ili djelimično, a sa ostatkom je upućen na parnicu, jer nema pravnog interesa za izjavljivanje žalbe, zbog čega će žalba biti odbačena. Oštećeni bi imao više razloga da se žali na odluku suda o upućivanju na parnični postupak, tj o *nedosuđenom imovinskopravnom zahtjevu*. Takođe, nedostatak ove odredbe je u tome što je propisano da žalba može biti uložena samo od strane oštećenog a ne od svakog podnosioca imovinskopravnog zahtjeva.[163] Prema Iliću pravo oštećenog da izjavi žalbu protiv odluke o dosuđenom imovinskopravnom zahtjevu je u skladu sa Evropskom konvencijom o osnovnim ljudskim pravima i slobodama, a uskraćivanje oštećenom ove

[160] Jovanović, I., Petrović-Jovanović, A., *„Oštećeni kao subjekt istrage“,* 286.
[161] Član 56. ZKP Srbije.
[162] Član 252. stav 2. ZKP Srbije.
[163] Grubač, M., „*Procesnopravni položaj oštećenog prema novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije*“, 111-112.

mogućnosti bi predstavljalo povredu prava na pristup sudu (član 6. stav 1. EKLJP).[164] Imovinskopravni zahtjev se može podnijeti organu postupka najkasnije do završetka glavnog pretresa pred prvostepenim sudom,[165] a od imovinskopravnog zahtjeva se može odustati u smislu člana 255. ZKP Srbije, s tim da se isti ne može ponovo podnijeti.

Prema novom zakonskom rješenju sud može ovlašćenom licu dosuditi imovinskopravni zahtjev ne samo u presudi kojom okrivljenog oglašava krivim već i u *rješenju o izricanju mjere bezbijednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja.*[166] Iz navedene odredbe proizilazi da bi se imovinskopravni zahtjev mogao postaviti i prema licu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela *bilo neuračunljivo* i koje zbog toga nije krivo i da bi ga sud mogao obavezati na ispunjenje imovinskopravnog zahtjeva, što je u suprotnosti sa članom 164. Zakona o obligacionim odnosima Srbije,[167] što znači da ga sud nikad neće moći ni dosuditi, već će oštećenog uvijek uputiti na parnicu.[168]

Oštećeni može staviti prijedlog u smislu člana 257. novog Zakona, da se u krivičnom postupku odredi *privremena mjera* radi obezbjeđenja imovinskpravnog zahtjeva nastalog usljed izvršenja krivičnog djela, o kojem prijedlogu u istrazi odlučuje sudija za prethodni postupak a poslije podignute optužnice vijeće.[169]

ZAKLJUČAK

Komparirajući položaj oštećenog u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine sa pravnim položajem u pozitivnom pravu Republike Srbije, nedvojbeno se može zaključiti da je krivično pravni položaj oštećenog u našoj zemlji lošiji, obzirom na obim sužavanja procesnih prava izvršenih posljednjom sveobuhvatnom krivičnom reformom iz 2003 godine. Stupanjem na snagu novih zakona o krivičnom postupku u BiH najveće izmjene se odnose na ulogu subjekata krivičnog postupka u istražnom postupku u kojem je naglašeno načelo akuzatornosti postupka, jer je tužilac jedini ovlašteni tužilac za pokretanje krivičnog postupka za sva krivična djela. Izvršenom komparativnom analizom krivičnog procesnog zakonodavstva u kontekstu pozicije oštećenog, može se zaključiti da je legislativni okvir uređenja procesnopravnog položaja oštećenog u krivičnom postupku u BiH znatno slabiji u odnosu na komparirano zakonodavstvo u ovom radu. Elaborirana normativna analiza krivičnopravne pozicije oštećenog ukazuje na bolju regulaciju položaja oštećenog u Republici Srbiji, što može biti prihvatljiva osnova za iznalaženje boljih legislativnih rješenja, koja bi se mogla ugraditi u domaće krivičnoprocesno zakonodavstvo, s ciljem njegovog usklađivanja sa međunarodnom pravnom regulativom. Ovo je posebno važno ako se ima u vidu činjenica da u posljednje vrijeme sve veći broj međunarodnih dokumenata, koje donose relevantne međunarodne institucije, upućuje na poboljšanje položaja oštećenog, odnosno žrtve u krivičnom postupku, koja obaveza je još više izražena za države koje pretenduju da postanu članice Evropske unije.

---

[164] Ilić, P. G., „*O položaju oštećenog u krivičnom postupku"*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1/2012, 154

[165] Član 254. stav 1. i 2. ZKP Srbije.

[166] Član 258. stav 4. ZKP Srbije.

[167] Prema članu 164 Zakona o obligacionim odnosima Srbije (Službeni list SFRJ br. 29/78, 39/85, 45/89 i Sl.List SRJ broj 31/93) za štetu koju prouzrokuje lice koje usljed duševne bolesti ili zaostalog duševnog razvoja ili kojih drugih razloga nije sposobno za rasuđivanje odgovara onaj koji je na osnovu zakona ili odluke nadležnog organa ili ugovora bio dužan da vodi nadzor nad njim.

[168] Grubač, M., „*Procesnopravni položaj oštećenog prema novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije",* 114

[169] Član 257 stav 1 i 2 ZKP Srbije.

LITERATURA

1. Bubalović, T., Pivić, N. (2014.), *Krivično procesno pravo, Posebni dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici,
2. Dautbegović, A., Pivić, N., Položaj oštećenog u krivičnom postupku*,* Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, 5/2010.
3. Filipović, LJ., ‚Položaj oštećenog u krivičnom postupku, Pravo i pravda, godina VIII, Udruženje sudija u F BiH, Sarajevo, 1/2009.
4. Grubač, M*., Procesnopravni položaj oštećenog prema novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije*, Temida, juni 2012.
5. Ilić, P. G., „*O položaju oštećenog u krivičnom postupku"*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1/2012,
6. Jovanović, I., Petrović-Jovanović, A., „*Oštećeni kao subjekt istrage i reformisano krivičnoprocesno zakonodavstvo zemalja regiona (Srbije, Hrvatske, BiH i Crne Gore*), Tužilačka istraga, regionalna krivičnoprocesna iskustva u primeni, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2014,
7. Pavlović, S. Z., „*Neke specifičnosti oštećenog kao supsidijarnog tužioca u kaznenom procesnom pravu Srbije*", Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 3/2012, str. 105-120.
8. Sijerčić-Čolić, H**.** (2008.), *Krivično procesno pravo***,** Knjiga II**,** Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Sarajevo,

Pravni akti

1. Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, „Službeni. Glasnik BD BiH", br. 10/03, 48/04, 5/05, 14/07, 19/07, 21/07, 2/08, 17/09.
2. Zakon o krivičnom postupku BiH, „Službeni glasnik BiH", br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09 i 93/09.
3. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine FBiH", broj 35/03, 37/03, 56/03,78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 64/07, 9/09, 12/10, 18/13.
7. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, „Službeni glasnik RS" broj 53/12.
8. Zakonik o krivičnom postupku Srbije "Službeni glasnik" broj 72/11.
9. Zakon o obligacionim odnosima Srbije (Službeni list SFRJ br. 29/78, 39/85, 45/89 i Sl.List SRJ broj 31/93).
10. Direktiva Vijeća Evrope 2012/29 EU od 25.10.2012 godine o utvrđivanju minimalnih standarda prava, podrške i zaštite žrtava zločina,
11. Okvirnom odlukom Vijeća Evropske unije od 15.01.2001. godine o položaju žrtve u krivičnom postupku.

UDK 351:347.25 Pregledni rad

Jovan Stojanović[170]
Pravni fakultet
Evropski univerzitet Brčko distrik
BiH

NASTANAK ZALOGE UPISOM U JAVNE KNJIGE

Sažetak

Rad se bavi registrovanom zalogom, s posebnim osvrtom na nastanak zaloge upisom u javne knjige.Zemlje koje su nastale raspadom bivse Socijalisticke federativne republike Jugoslavije suocavaju se sa problemom naplate kako obezbijedjenog tako i neobezbijedjenog potrazivanja kada je u pitanju zalozno pravo.Vrlo malo ima literature u Bosni i Hercegovini koja se bavi posebno ovom problematikom.Tek 2004.godine Bosna i hercegovina se pocela baviti ovom problematikom i to USAID-ovim projektom, isklucivo pod naslovom „Registrovana zaloga:“ U tom konceptu je obuhvacena zaloga upisana u javne knjige.

U ovom radu se pokusava dati odgovor kako pojacati izvjesnost naplate nekog potrazivanja upisanog u javne knjige,koje ne gubi od svoje aktuelnosti. Takodje je bitno naglasiti, da drustvene norme ipak nisu sve jednake, vec postoje razlicite norme koje mozemo svrstati kako slijedi: obicajne norme,norme morala,konvencionalne norme i pravne norme. Za ovu temu su ipak najvaznije pravne norme,pod kojima podrazumijevamo – pravila ljudskog ponasanja prinudnog karaktera, na koje se nadovezuju sankcije predvidjenje i iskljucivo primjenjivane od za to posebnih Drzavnih organa.Vrlo bitno je konstatovati da poslovna praksa sve intezivnije vodi iznalazenju novih i prilagodjavanju postojecih nacina obezbjedjenja upisom zaloge u javne knjige.

Kljucne riječi: upis, javne knjige, registar, zaloga kao cjelina, duznik, povjerilac.

LIEN ENTRIES IN PUBLIC RECORDS

Abstract

The paper deals with the registered lien, with particular reference to its formation by entering into public records. Countries that have emerged from the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia are faced with the problem of payment of secured and unsecured claims when it comes to a lien.

There is very little literature in Bosnia and Herzegovina that deals specifically with this issue. It was not until 2004 that Bosnia and Herzegovina has started to address this issue by USAID projects, exclusively under the title "Registered Lien". In this concept the lien is registered in public records.

[170] Doc. dr., Evropski univerzitet Brčko distrikt

This paper tries to give an answer how to increase the certainty of collecting a debt which that does not lose its actuality while it has already been recorded in public books.

It is also important to emphasize that social norms are not all equal, but there are different norms that we can classify as follows: custom norms, moral norms, conventional norms and legal norms.

For this topic the most important are legal norms under which we mean the rules of human conduct to which sanctions provided and exclusively applied by the special state bodies are connected.

It is very important to note that a commercial practice leads to intensive finding new and adaptation of existing ways of ensuring of lien entries in public records.

Keywords: record, public books, register, pledge as a whole, debtor, creditor.

UVOD

Bilo bi jako neozbiljno govoriti uopste u nastanku zaloge a ne napomenuti i ukratko obrazloziti pojam zaloznog prava na nekretninama i pojam zaloznog prava na pokretnim stvarima(rucna zaloga).Pravni sistem poznaje dvije vrste zaloge i to zaloga na pokretnim stvarima i zaloga na nekretninama. Hipoteka je zaloga nepokretni stvari i za nju je bitno da se upise u zemljisne knjige,dokk je rucna zaloga,zaloga pokretnih stvari i ona se predaje povjeriocu cime se ova zaloga upravo i zasniva.od samog nastanka trgovine ljudi su mijenjali robu za robu,objasnjenja radi,to je bijo princip iz ruke u ruku. Gledajuci takav pocetni nacin trgovine evidentno je da razlozi za objezbjedjenje izvrsenja preuzete robe samim tim nisu ni postojali. Medjutim, povecanje obima razmjene roba i nemogucnosti ekvivalentne razmjene ukazala se potreba za nekom vrstom odloznog izvrsenja,a samim tim i garancija odnosno obezbjedjenja za preuzenu obavezu.Tada su nastali i sporazumi izmedju stranaka po kome jedna strana svoju obavezu odma izvrsava i to sa uvjerenjem da ce i druga strana takodje ispostovati dogovoreno, ali u takvoj situaciji postoji i odredjena doza ne povjerenja.Sam pristanak i obecanje nije bilo doviljno pa se tada pristupilo tome da se duzniku stave neke sankcije u slucaju da on ne ispostuje svoju obavezu.

Sa razvojem drustva i vecim protokom robe i kapitala trazena su i opipljivija sredstva obezbjedjenja kako bi povjerioci osigurali svoja potrazivanjau ovom radu ce se nastojati dojkazati koliko je od znacaja upis zaloge u javne knjige.Dakle,ugovorom o zalozi se stvara obaveza zalogodavca prema povjeriocu da ce mu pruziti obezbjedjenje za njegovo potrazivanje i to tako sto ce se povjeriocevo pravo na strani zalogodavca upisati u Registar zaloznog prava. Neophodno je naglasiti da Registar nije nista drugo do javna knjiga u koju se upisuje zalozno pravo, upis zaloznog prava u Registar zaloge mogu traziti ili povjerilac ili zalogodavac.

Gledajući sa zakonskog aspekta neophodno je naglasiti da je u Zakonu posebno poglavlje posvećeno regustru zaloga[171]. U tom poglavlju su obrađena sva pitanja koja su od uticaja kako za rad tako i za postupak pred nadležnim organom, bitno je napomenuti da u našoj praksi ova insitucija ranije nije postojala.

Posmatrajući s aspekta kriterija upisa u javne knjige, onda uočavamo velike razli-

[171] Savremena zakonodavstva propisuju princip publiciteta u oblasti stvarnih prava, koji pokazuje dominaciju modernog načina obezbjeđenja tražbine u odnosu na Rimski sistem založnog prava.

ke koje su i te kako prisutne u različitim pravnim sistemima. Slijedeći taj primjer kao i značaj ovakvog načina obezbjeđenja, pravni sistemi bi se mogli podijeliti u četiri grupe. Jedna od tih grupa je karakteristična i slobodno možemo reći vezano za Njemačko pravo. Ono je generalno protiv bilo kakve publikacije sredstava obezbjeđenja koja za predmet imaju pokretne stvari.

U drugu grupu bi mogli svrstati Francusko, Švajcarsko i Englesko pravo, one svaka na svoj način priznaju publikaciju prava obezbjeđenja ali pomalo ograničeno.

U treću grupu bi se mogle svrstati SAD, Kanada i Novi Zeland, kod njih kada je u pitanju upis prava obezbjeđenja u javne knjige veoma bitan faktor.

Četvrtu grupu, gdje spada i naša zemlja čine zemlje istočne Evrope ali i Države i to djelimično Latinske Amerike.

Registar zaloga nije ništa drugo do javna knjiga vođena elektronskom obradom podataka. Slijedeći taj primjer možemo konstatovati da zalog nastaje kada se ispune četiri uslova, i to bez obzira na redosljed ispunjenja:

a. da postoji registracija u registru zaloga koja se odnosi na taj zalog;

b. da postoji zaključen ugovor o zalogu između založnog dužnika i založnog povjerioca;

c. da lice koje je u registraciji označeno kao založni dužnik bude i vlasnik stvari koja je ugovorom o zalogu određena kao obezbjeđenje i

d. da lice koje je u registraciji označeno kao založni povjerilac odnosno drugo lice u skladu sa ugovorom o zalogu, ili sa njim povezanim ugovorom dalo, ili se obavezalo dati kredit licu koje je označeno kao založni dužnik u registraciji.

Javna knjiga se sastoji od dnevnika, uložaka založnih dužnika i zbirki isprava.

Kada se govori o zakonskoj regulativi, gledajući saspekta međunarodnih organizacija u vezi s harmonizacijom prava obezbjeđenja, neophodno je napomenuti da se one zalažu za funkcionalan pristup kao i jedinstveno regulisanje prava obezbjeđenja i to u okviru jednog Zakona[172].

Ukoliko zaloga nastaje predajom stvari povjeriocu a u pitanju je naše zakonodavstvo onda su prava i obaveze dužnika i povjerioca regulisana Zakonom o obligacionim odnosima. Zaloge koje nastaju upisom u registar i lizing su uređeni posebnim Zakonima.

Za zalogu koja nastaje upisom u javne knjige onda je vrlo bitno napomenuti da tu postoje dvije pravne činjenice. Prva činjenica je zaključenje ugovora o zalozi, ali je bitno napomenuti da je to volja stranaka u cilju zasnivanja prava obezbijeđenja. Druga bitna činjenica je takozvana objava izražene volje i to upisom u odgovarajući registar.

Da bi uopšte došlo do upisa zaloge u odgovarajući registar moraju se predhodno ispuniti određeni uslovi. Jedan od tih uslova je samo forma ugovora o obezbjeđenju, zatim sadržina zahtjeva za upisa, od ove sadržine zavisi položaj obezbijeđenog povjerioca.

Bitni elementi ugovora o zalozi

Ugovor o zalozi mora sadržati sledeže elemente: dan zaključenja, ime i prezime ukoliko se radi o fizičkom licu, odnosno naziv firme ukoliko se radi o pravnom licu, prebivalište ili boravište odnosno sjedište povjerioca i zalogodavca, predmet založnog prava sa svim elementima kao i podacima o potraživanju koje se obezbjeđuje založnim pravom. Ukoliko se desi da ugovor o zalozi bude zaključen bez ovih bitnih elemenata,

[172] Tako se i preporuke UNCITRAL-a zalažu za sveobuhvatni i funkcionalni pristup, stim da je pitanje unutrarnjeg pristupa u odnosu na zadržavanje prava svojine ostalo otvoreno. Recomm endations no. 5,6,7, recomm endations of The Draft Legistative Guide on Secured Transtacions, UNCITRAL Working Group VI (security interest), Eigth session Vienna, 5-9 September 2205 A/CN.9/WG. VI/WP. 21.

ovakav nedostatak nekog od ovih bitnih elemenata nebi imao za posljedicu apsolutno ništa od ugovora o zalozi. Kao štetna posljedica ugovora bez predhodno nabrojanih elemenata uglavnom bi stvorila nemogućnost upisa zaloga u Registar.

Da bi ugovor o zalozi bio valjan bitno je da založni povjerilac i zalogodavac budu imenovani, kao i da objekat zaloge i potraživanje budu ugovorom razumno određeni[173].

Forma ugovora o zalozi

Vrlo bitno je naglasiti da ugovor o zalozi mora biti u pismenoj formi[174].

Kada su u pitanju pojedina zakonodavstva određenih Država onda ugovor o zalozi može sadržavati i dodatne zahtjeve kao naprimjer kada je u pitanju Francusko zakonodavstvo sačinjeni ugovor o zalozi mora sadržavati ovjeru kod nadležnog organa[175].

Posmatrajući Slovenačko pravo takav ugovor mora biti ovjeren kod notara i on ima snagu izvršne isprave[176].

Ako se posmatra ugovor o zalozi gdje su predmet zaloge stvari velike vrijednosti, onda se čini odnosno stiče se dojam da tada ugovorne strane čak angažuju i stručna lica za sačinjavanje takvog ugovora kao i jasniju i precizniju formu[177] ugovora, takođe ugovorne strane sve češće pribjegavaju ovjeri takvih ugovora i to isključivo kod nadležnih organa.

Gledajući ugovor o zalozi gdje su predmet zaloge manje vrijedne stvari, a koje se takođe mogu upisati u Registar onda dolazimo do zaključka da ugovorne strane izbjegavaju ovjeru takvih ugovora, a takvim izbjegavanjem izbjegavaju i troškove vezane za ovjeru kod nagldežnog organa.

Forma ugovora u uslovima ručne zaloge

Bilo bi neozbiljno govoriti o ugovoru o zalozi kada je u pitanju ručna zaloga, a ne definisati šta se postiže samim ugovorom.

Ugovorom o zalozi se stvara obaveza zalogodavca prema povjeriocu da će mu pružiti obezbjeđenje za njegovo potraživanje i to tako što će se povjerioćevo pravo na strani zalogodavca upisati u registar založnog prava. Ugovor o zalozi nastaje samom saglasnošću volja, ali takođe se može dogoditi da dođe do spora i to u pogledu prvenstva u namirenju, u takvoj situaciji postojanje ugovora o ručnoj zalozi može se dokazivati notarskom formom[178].

Sa aspekta pravne sigurnosti, povjeriocu koji je založno pravo upisao u registar ne odgovara mogućnost pojavljivanje

---

[173] U tom smislu preporuke za harmonizaciju: Recommedation no. 9, UNCITRAL Recommendations A/CN. 9/WG. VI/WP. 16.

[174] Član 3, stav 2. ZOZP.

[175] Kod zaloge na motornom vozilu ugovor mora biti zaključen u formi notarijalnog akta ili obične pismene forme koja je registrovana. Cabrillac, M., - Mouly, C., Droit des suretes, strana 532. Kod zaloge na trgovačkoj radnji je takođe uslov za valjano konstituisanje da ugovor bude zaključen u formi javne isprave ili obične pismene forme koja je registrovana. Simler, Ph. – Delebecque, Ph., navedeno djelo, strana 524.

[176] Član 171 (1) Stvarno pravnog zakonika RS. zanimljivo je da se u Litvaniji za upis bezdržavinske zaloge u odgovarajući registar zahtjeva da notar prednodno ovjeri sporazum o zalaganju, dok takva ovjera nije neophodna kod ugovora o prodaji sa zadržavanjem prava svojine. Andrius Smaliukas, Reform of security over movable property in Lithuania: second stage, „Law in Transition“ 2004, strana 22.

[177] „Osnovna razlika između ove dvije vrste formi je načelo u tome što je zakonska nadređena, a ugovorna podređena ugovornicima, pa otud ugovornici, mogu docnijim neformalnim sporazumom da odustanu od ugovorene forme, dok kod zakonske, po pravilu, nemogu“. Živković, M., Obim saglasnosti neophodan za zaključenje ugovora, strana 63.

[178] Ovdje nije riječ o formi ad probationem, pošto povjerilac može i drugim dokaznim sredstvima dokazivati postojanje ugovora o zalozi i zahtijevati prinudno izvršenje u odnosu na dužnika i treća lica kod kojih se nalazi predmet zaloge, notarijalna forma ugovora je jedino dokazno sredstvo samo u slučaju spora o prvenstvu sa založnim povjeriocem, koji je založno pravo stekao upisom u odgovarajući registar.

povjerioca koji bi mogao prioritet u redu namirenja, a za čije postojanje on do tada nije znao. Gledajući ugovor o zalozi koji nastaje prodajom stvari povjeriocu kao i ugovor za zasnivanje registrovane zaloge u pogledu prava i obaveza zalogodavca se suštinski uopšte ne razlikuju. U oba ova slučaja zalogodavac preuzima obavezu u smislu preuzimanja odgovarajućih obezbjeđenja povjeriocu, stim što prvi ugovor stvara obavezu da se publicitet ostvari, predajom stvari zalogoprimcu, a u drugom slučaju ta ista obaveza se ostvaruje upisom u Registar[179].

Sadržina i forma ugovora na pokretnim stvarima upisanim u registar

Kao i svaki ugovor i ova vrsta ugovora mora sadržavati obavezne elemente ugovora, a to su: dan zaključenja, ime i prezime ugoliko se radi o fizičkim licima, naziv firme ukoliko se radi o pravnim licima, prebivalište i boravište, predmet založnog prava sa što preciznijim obilježjima i podatke o potraživanju koje se obezbjeđuje založnim pravom. Takođe je bitno naglasiti da ovakav ugovor se zaključuje u pismenoj formi. Ovakva vrsta ugovora mora sadržavati klauzulu ovjere samo kad na to uključuje Zakon.

Sticanje založnog prava

Povjerilac stiče založno pravo isključivo upisom u Registar zaloge, ali na osnovu punovažnog pravnog osnova koji može biti: ugovor, sudska odluka, sporazum pred sudom, zapisnik o popisu i prodaji. Desi li se da je zalogodavac založio stvar na kojoj neko drugi ima pravo svojine ili da zaloga nije punovažna iz bilo kojih drugih razloga tada, upis u Registar zaloge nebi mogao proizvoditi pravno dejstvo.

Upis u Registar i njegovo dejstvo

Kada se posmatra sam Registar onda ponovo naznačavamo da to nije ništa do javna knjiga u koju se upisuje založno pravo, upis založnog prava u Registar zaloge mogu tražiti ili povjerilac ili zalogodavac. Neophodno je naglasiti da to oni nemoraju lično učiniti, nego to mogu učiniti i putem punomoćnika, ali je bitno naglasiti da ako se ovlašćuje fizičko lice onda je potrebno da punomoć bude ovjerena, a ukoliko se ovlašćuje advokat onda takva ovjera nije potrebna. Punomoć se dostavlja Registru i to uz zahtjev za upis založnog prava. Takođe je bitno obratiti pažnju vezano za saglasnost za upis. Ova saglasnost je neophodna i to isključivo saglasnost zalogodavca kod zaloge nastale na osnovu ugovora. Ukoliko je saglasnost izdalo pravno lice, ona ne podliježe ovjeri, a ukoliko je izdaje fizičko lice ona mora biti ovjerena.

Tek po zaključenju ugovora o zalozi povjerilac stiče pravo da zahtijeva od zalogodavca obezbjeđenje potraživanja upisom zaloge u Registar. Ovako stečeno pravo može se isticati samo prema drugoj ugovornoj strani i baš upravo iz tih razloga ono je obligacionopravne prirode. Upisom u Registar zaloge povjerilac stiče založno pravo, ali to i nije dokaz o postojanju svojinskih i drugih prava zalogodavaca na založenim pokretnim stvarima, niti da je obezbijeđeno potraživanje ili zalaganje punovažno. Samim upisom zaloge u Registar prava povjerioca samo više ojačava i podiže se na viši nivo, što znači da povjerilac trenutkom upisa stiče istovremeno pravo prioriteta u namirenju i pravo sledovanja[180].

Vrlo bitno je naglasiti, da u nekim pravnim sistemima pravo obezbjeđenja nastaje na osnovu ugovora koji ispunjava odre-

[179] „Zalogoprimac stiče založno pravo kad mu stvar koja je predmet ugovora bude predata.“ Član 968., ZOO.

[180] Pored toga, zasmivanjem zaloge upisom prekida se rok zastarjelosti.

đene zahtjeve. A kada je u pitanju upis u Registar, tim upisom titular prava obezbjeđenja samo ojačava svoj položaj u odnosu n a treća lica.

Ako se posmatra Američko pravo obezbjeđenja („securitu agreement“) onda takvo pravo nastaje samim sporazumom o uspostavljanju obezbjeđenja. („Security agreement“). Ako je data vrijednost, ako je zalogodavac vlasnik, ovaj sporazum automatski postaje izvršan u odnosu dužnika.

Iako postoje značajne razlike u različitim pravnim sistemima, kada je u pitanju pravao obezbjeđenja, slobodno možemo konstatovati da svi pravni sistemi donose koristi kako založnom povjeriocu, tako i trećem licu.

Analizirajući klasičnu zalogu uočavamo da se publicitet ostvaruje prodajom. Nešto drugačije je to kod registrovane zaloge i to iz razloga što u tom slučaju dužnik ostaje u posjedu opterećenog dobra, a zalogu zasniva upisom u javne knjige. Samim upisom zaloge u javne knjige, niko se nemože pozvati na okolnosti da mu takav podatak nije bio poznat[181].

Takođe je bitno napomenuti da zalogopirimac upisom zaloge u javne knjige štiti svoj pravni interes i to u odnosu na sve kasnije založne povjerioce, neobezbijeđene povjerioce, pribavioca opterećenog dobra kao i u odnosu na stečajnog upravnika. Cilj upisa je upravo u održavanju i uspostavljanju prioriteta[182].

Gledajući sa aspekta trećih lica, moramo konstatovati da upis zaloge u javne knjige takođe donosi korist i trećim licima i to ponajviše, potencijalnim povjeriocima zalogodavca. Sam cilj upisa nije ništa drugo, no da upozori potencijalne kreditore na to da je neko dužnikovo dobro pod zalogom, što će u suštini, uticati kako na njihovu odluku o zajmu, tako isto i na uslove pod kojima će eventualno zajam biti odobren.[183]

Registracija založnog prava je od velike koristi i za treća lica jer im pruža priliku da se pretraživanjem Registra upoznaju sa eveidentnim činjeničnim stanjem postojanja zaloge na opterećenom dobru kao i da tome prilagode svoja dalja postupanja[184]. Ako posmatramo potencijalne kreditore onda uočavamo da upis zaloge smanjuje njihove troškove iz razloge što sužava listu klijenata sa kojima bi eventualno zaimodavac sarađivao.

Pravno dejstvo založnog prava

Ako zalogu nastalu upisom u javne knjige postmatramo sa aspekta povjerioca, onda sa sigurnošću možemo zaključiti, da povjerilac čije je založno pravo upisano u Registar zaloge može se naplatiti iz vrijednosti predmeta založnog prava i to prije ostalih povjerilaca, ako mu njegovo potraživanje nebude isplaćeno o dospjelosti. Ako pak zalogu nastalu upisom u javnu knjigu posmatramo saspekta koja za svoj objekat ima stvar (ius in ren), založno pravo tada spada u ograničen broj (numerus clausus) prava predviđenih Zakonom, koja proizvode pravna dejstva i to erga omnes[185]. Zaloga je

[181] Ova praesumtio i uris atde iure je neophodna, pošto je jednostavnije i jeftinije znanje trećih lica vezati za objektivno postojanje svakom dostupne činjenice, nego u svakom konkretnom slučaju utvrđivati da li je treće lice bilo upoznato sa postojanjem zaloge.

[182] G. Mc Cormac, Secured Credit under English and American Law, strana 137.

[183] O značaju upisa prava obezbjeđenja Hausmann, Jens, The Value of Public-Notice Filing Under UCC Article 9: A Comparison with the German Legal System of Securities in Personal Property, 1996, 25 Ga. J. Intl I Comp. L. 427, strana 432.

[184] Upis nije bez značaja i za postojeće povjerioce, koji na taj način mogu saznati da li je njihovo pravo povrijeđeno, naprimjer, ako je ugovorena zabrana zalaganja „negative pledge clause“.

[185] „Stvarna prava se mogu suprostaviti svim trećim licima bez obzira na njihovu savjesnost. Nasuprot tome obligaciono pravo se može suprostaviti samo nesavjesnom trećem licu a to znači onom trećem licu koje je znalo za postojanje povjeročevog potraživanja“. Orlić M., u Stanković – Orlić, Stvarno pravo, strana 301.

pravo koje ne podliježe zastarjelosti usljed nevršenja, ali zaloga može prestati jednostranim odricanjem[186]. Iz svega ovoga proizilazi da je zaloga jedno stvarno pravo. Ali takođe se može konstatovati da ova zaloga posjeduje i neke osobine koje nisu baš uobičajene za stvarna prava i to upravo kada se gleda sa aspekta vlasti koje založni povjerilac ima na opterećenom dobru, ako nije neposredna[187], slobodno možemo reći da je pravo povjerioca vezano za vrijednu stvar. Zaloga je u suštini akcesorno pravo ali ipak njegova sudbina zavisi od postojanja obligacionog prava[188]. Založno pravo je prenosivo ali ipak nemože biti predmet samostalnog prometa.

Kada je riječ o pravu sledovanja, založni povjerilac kod registrovane zaloge nema prava sledovanja i to u slučaju da je pribavilac kupio stvar u okviru redovne djelatnosti zalogodavca[189]. Registrovana zaloga spada u grupu stvarnih prava na tuđoj stvari (iura in re aliena) osim toga registraciona zaloga je subjektivno građansko pravo, a po samoj svojoj prirodi je imovinsko i apsolutno. Za založna prava važi princip prior tempore potior iure, ako gledamo pravo svojine ono je po svojoj prirodi isključivo.

Obezbjeđenje zaloge i rokovi za upis ugovora o zalozi

Interesantno je da se založnom povjeriocu pored potraživanja može obezbijediti i buduće uslovno potraživanje. Kada je u pitanju založno pravo obezbijeđeno novčanim potraživanjem onda taj iznos je izražen u domaćoj i stranoj valuti. Založnim pravom se takođe obezbjeđuje određeni iznos glavnog potraživanja, kamata, kao i troškovi naplate potraživanja.

Kada su u pitanju rokovi u kome ugovornici mogu izvršiti upis ugovora o zalozi, onda dolazimo do zaključka da je to različito regulisano u zakonodavstvima određenih Država posmatrajući Francusko pravo da se zaključiti da su rokovi različiti u zavisnosti od oblika založnog prava u kome treba izvršiti upis[190]. U Engleskom pravu, upis se može izvršiti u roku od dvadeset jedan dan i to od trenutka zasnivanja obezbjeđenja[191]. Posmatrajući pravo SAD onda se uočava da nema roka u kome ugovornici treba da objave postojanje ugovora o zalozi.

Što se tiče našeg zakonodavstva smatra se da je to možda i najrealnije, da se odluka vezana za rok upisa prepusti isključivo ugovornicima[192].

---

[186] Struge strane, obligaciona prava po pravilu, neprestaju jednostranom voljom povjerioca nego ugovorom o oproštaju duga. Radišić, J., Obligaciono pravo, strana 51.

[187] Ona se ne ispoljava kroz vidljive materijalne akte ali je svako, pa i sam vlasnik, dužan da je poštuje. Slična je i pravna priroda negativnih stvarnih službenosti.

[188] Opširnije o ovoj specifičnosti založnog prava Orlić M., u Stanković-Orlić, stvarno pravo strana 223.

[189] U ovom slučaju zaista dolazi do relatizacije založnog prava ali ono ipak ne postaje obligaciono pravo. Svojina nesumnjivo stvarno pravo ali gospodar stvari ostaje bez mogućnosti da vindikacionom tužbom povrati svoju stvar ako je svjestan pribavilac kupi u okviru redovne djelatnosti lica kome je vlasnik povjerio stvar.

[190] Petnaest dana od zaključenja ugovora kod zalaganja trgovačke radnje, tri mjeseca od izdavanja prometne dozvole kod motornih vozila.

[191] Company Act 1985 part XII Section 395 (1). „Floating charge“ u Indiji, Šri, Lanci i Maleziji takođe mora biti registrovan u registar kompanija u roku od trideset dana. Sonali abeyratne, Enforsing Security in India, Sri Lanka and Malaysija, y Norton, Joseph J. – Andenas, Mads (ed) Emering Financial Markets and Secured Transtacions, London, 1998, strana 356.

[192] U tom pravcu i prijedlog komisije za reformu Engleskog prava obezbjeđenja. Company Security Interest, Aconsulative Report, Law Commisson Consultation Paper no. 176, London TSO, strana 18. Suprotan stav o neophodnosti zadržavanja ovog roga Company Security Interest Commentayby the Financial Law Committee of the City of London Societu on Law Commission Consulation Paper no. 176, 22, Novembar 2004, strana 10.

Sadržina zahtjeva za upis

Zahtjev za upis prvenstveno treba da sadrži podatke iz ugovora o obezbjeđenju, kao i to šta je to što se želi postići upisom, a onda i šta je to što treba da bude dostupno trećim licima[193]. Ako se obezbjeđenje potraživanja vezuje za zalaganje nepokretnosti jedna od mogućnosti je da se u javnu knjigu upisuje sadržina pravnog posla („transtacion filing") cilj ovakve vrste upisa nije ništa drugo osim da se treća zainteresovana lica u cjelini upoznaju sa teretima koji postoje na nepokretnosti, a ovo sve iz razloga eventualne kupovine opterećenog dobra, ili pak ugovaranja novog založnog prava na istom predmetu koje bi bilo slabije po rangu. Drugi pristup registraciji založnog prava je zabilježba o zalaganju („notice filing").[194]

Ovakva vrsta upisa je isključivo kod bezdržavinskog zalaganja pokretnih stvari. Ova zabilježba se takođe zasniva na zahtjevu za upis („financing statement")[195].

Gledajući sa pravnog aspekta zabilježbom se skreće pažnja da je zaključen ugovor o zalaganju odnosno da postoji neko opterećenje na imovini.

Registar zaloge sadrži: podatke o zalogodavcu i dužniku, pod uslovom da to nije isto lice, založnog povjerioca ili predstavnika povjerioca, podatke o određivanju pokretne stvari i pravo koje je predmet založnog prava, potpis podnosioca prava za upis., podatke kojim se pobliže određuje potraživanje kojim se obezbjeđuje uz određenje i maksimalnog iznosa. Svi elementi upisani u zahtjev trebaju biti sadržani u Registru zaloge.

Prava i obaveze zalogodavca

Pravo zalogodavca se sastoji u tome da on i posle upisa založnog prava u Registar zaloge može da drži predmet založnog prava, ovo pravo u suštini znači da zalogodavac može i dalje da koristi stvar koju je založio. Ukoliko se desi da zalogodavac o dospjelosti ne ispuni svoju obavezu prema založnom povjeriocu, onda on automatski gubi pravo na državinu.

Obaveze zalogodavca bi se sastojale u tome da je on odmah o zaključenju ugovora o zalozi dužan čuvati predmet založnog prava i to na način kako bi to učinio dobar domaćin. Osim toga zalogodavac je dužan da održava predmet založnog prava u ispravnom stanju kao i to da vrši potrebne opravne na njemu. Takođe se može ugovorom o zalozi predvidjeti da zalogodavac bude u obavezi da osigura predmet založnog prava.

Davanje u zakup založene stvari

Ugovorom o zaključenju založnog prava se može predvidjeti da zalogodavac može odnosno ima pravo da predmet založnog prava izda u zakup kao i to da zaključuje druge ugovore kojima se predmet založnog prava može dati na upotrebu i ubiranje plodova trećim licima.

Otuđenje predmeta založnog prava

Zalogodavac može prenijeti pravo svojine na treće lice kao i otuđiti predmet založnog prava. Obaveza zalogodavca i lica na koga je prenijelo pravo svojine da odmah i to bez odlaganja podnesu zahtjev radi upisa založnog prava u Registar zaloge na teret novog vlasnika.

Kada se tiče odgovornosti prema založnom povjeriocu i zalogodavac i novi vla-

[193] Otuda je sadržina zahtjeva za upis mnogo više od tehničkog pitanja Tajti, T., navedeno djelo strana 146.

[194] Svjesni smo da odabir termina zabilješki ne odgovara u potpunosti ustaljenom značenju adnotatio kod zemljišno knjižnih upisa ali se ipak čini da ovaj termin najbolje odražava duh „notice filing" – a, koji polako postaje opšte prihvaćen u uporednom pravu.

[195] USS 9-502, za pravo Novog Zelanda section 141-147 NZPPSA. Zakon o zalozi kao sredstvo obezbjeđenja potraživanja koristi termin „prijava zaloge".

snik predmeta založnog prava solidarno odgovaraju založnom povjeriocu za eventualnu štetu koja nastaje zbog njihovog propusta da u Regostar zaloge upišu založno pravo na teret novog vlasnika. Otuđenje može biti u smislu prodaje, poklona i razmjene. Ako se radi o redovnoj djelatnosti zalogodavca i na taj način zalogodavac proda predmet založnog prava kada kupac stiče pravo svojine bez tereta. Ugovorom o zalozi se može isključiti pravo zalogodavca da otuđi predmet založnog prava.

Posebne ugovorne odredbe o namirenju

Gledajući a aspekta tržišne ili berzanske cijene predmeta založnog prava, ugovorom o zalozi može se predvidjeti da založni povjerilac ima pravo da predmet založnog prava proda po toj cijeni ili pak da ga po toj cijeni zadrži za sebe, Ukoliko se radi o zalogodavcu koji ima svojstvo privrednog subjekta ugovorom o zalozi može se predvidjeti da založni povjerilac ima pravo da predmet založnog prava proda na van sudskoj javnoj prodaji i to samo ako njegovo potraživanje ne bude namireno o dospjelosti. Malo je drugačija situacija ako predmet založnog prava nema tržišnu ili berzansku cijenu, onda ga založni povjerilac može prodati i to samo kao razuman i pažljiv domaćin, ali takođe da čuva interese dužnika.

Pravila za fizičko lice o namirenju

Kada je u pitanju zalogodavac kao fizičko lice tada se ugovor o zalozi uopšte nemože predvidjeti da predmet založnog prava može preći u svojinu založnog povjerioca, ako njegovo potraživanje nebude namireno o dospjelosti. Ali u tom slučaju, ima ograničenje i u pogledu založnog povjerioca, dakle ugovorom o zalozi ne može se predvidjeti ni da založni povjerilac može ako njegovo potraživanje ne bude namireno o dospjelosti, predmet založnog prava prodati po unaprijed određenoj cijeni niti ga zadržati za sebe. Ugovorom o zalozi se može predvidjeti da predmet založnog prava pređe u državinu založnog povjerioca, pod uslovom da njegovo potraživanje ne bude namireno o dospjelosti. Postoji mogućnost da ugovorom o zalozi ali u trenutku dospjelosti potraživanja, založni povjerilac i zalogodavac se sporazumiju da predmet založnog prava pređe u svojinu povjerioca umjesto isplate duga ili pak da ga povjerilac može prodati po određenoj cijeni ili da ga po toj cijeni zadrži za sebe.

Ukoliko se desi da postoji višak vrijednosti iznad iznosa potraživanja tada je u obavezi založnog povjerioca da taj višak isplati zalogodavcu i to bez odlaganja.

Dileme vezane za upis zaloge u Registar, prije nego što nastane potraživanje

Posmatrajući ugovore o kreditu, uočavamo da tu nema dileme iz razloga što povjerilac i dužnik zaključuju ugovor o kreditu, ali takođe oni mogu zaključiti i neki drugi ugovor, kao osnov nastanka potraživanja, a tek nakon toga postižu saglasnost o upisu zaloge u registar. Konkretno ovdje gledajući se rađa jedna dilema u pogledu povjerioca a to je da li povjerilac može upisati založno pravo na predmetu zaloge, a da obligacioni odnos sa dužnikom naknadno nastane.

U tom slučaju povjerilac je u prednosti i to iz razloga što takvim upisom stiče prvenstvo u odnosu na ostale povjerioce. Povjeriočevo potraživanje je i te kako zaštićeno od samog početka i ima punu podršku založnog prava.

Ako se posmatra dilema oko upisa zaloge u Registar prije nego što nastane potraživanje, dolazi se do različitih pravnih rješenje pojedinih Država.

Tako ZOZP Srbije ne poznaje, uslovni upis koji predhodi zaključenju ugovora o

zalozi.[196]. Gledajući pravo Crne Gore dolazimo do zaključka da u njemu nije propisana obaveza da se u Registar upiše najveći iznos obezbijeđenog potraživanja pa je shodno tome, na osnovu pismenog ovlašćenja zalogodavca moguće registrovati prijavu zaloge prije zaključenja ugovora o zalozi. [197]

Posmatrajući omogućavanje predhodnog upisa dolazi se do zaključka da paralelno postoje i prednosti i nedostaci, pa tako sjedne strane omogućavanje predhodnog upisa može uticati na stvaranje iskrivljene slike o dužnikovoj zaduženosti. S druge strane predhodni upis omogućava i povjeriocu i dužniku, da zajednički i to prije zaključenja ugovora o zalozi još jednom provjere da li je upis izvršen na valjan način. Ovo je više od koristi za povjerioca jer on tako prije nastanka potraživanja zna tačno stanje odnosno svoj rang založnog prava. Povjerilac tada ima izvod po kome on ima prioritet, a ne na posljednji izvod iz Registra zaloge po kome dužnik još nije uložio predmet zaloge.[198] U ovom slučaju se u cjelosti eliminiše rizik gubitka prvenstva u nastalom periodu između zaključenja ugovora i upisa založnog prava.[199]

Sličnosti i razlike registrovane zaloge i fiduciarnog prenosa svojine

Bilo bi jako neozbiljno a ne napomenuti u ovom poglavlju posebne karakteristike registrovane zaloge i fiducijarnog prenosa svojine. Kada je u pitanju fiducijarni prenos svojine, kao sredstvo obezbjeđenja potraživanja, onda je neophodno naglasiti da je to jako složen pravni odnos, u kome se jedna strana – fiducijant obavezuje da će radi obezbjeđenja predati drugoj strani – fiducijaru pravo svojine i to po pravilu na tačno određenim stvarima. Druga strana – fiducijar se obavezuje da će po namirenju potraživanja, vratiti opterećeno dobro u svojinu fiducijanta.[200]

Sličnosti

I jedno i drugo sredstvo obezbjeđenja nastaju na osnovu ugovora gdje su saglasne volje i dužnika i povjerioca. Konkretnije kod fiducijarnog prenosa svojine, zaključuju se tri ugovora: ugovor o zajmu („Darhen“), ugovor o obezbjeđenju („Sicherung svertrag“) i ugovor o prenosu svojine („Ubereignung“).[201] Sa stanovišta forme ugovor je, po pravilu, naformalan.[202] Dužnik

[196] Ovdje taj zakonodavac takođe prati MZOP (čl. 8.. 4.2 i 8.4.3).

[197] Član 16, stav 2. ZOZSOP.

[198] Na sličan način se obrazlaže i potreba postojanja svojinske hipoteke kod nepokretnosti.

[199] Takav rizik je naročito izražen kada je ugovor o zalozi zaključen u sredini u kojoj ne postoji kancelarija Registra.

[200] Tešić, N., fiducijarni prenos svojine kao sredstvo obezbijeđenja potraživanja, „pravni život“, 10/2002, strana 109; Više o pravnoj prirodi ovog sredstva obezbjeđenja Vmedicus Dieter, Burgerliches Recht, Munchen 2002, strana 328; A. Rottnauer, Die Mobiliarkreditsicherheiten unter besonderer Berucksichtigung der besizlosen Pfandrechte im deutchen und englischen Recht, strana 68-93. Drobnik, U., Sicherungrechte im deutchen Konkurs verfahren, Rabelz 44 (1980), strana 793-795 O dopuštenosti fiducijarnog prenosa svojine u našem pravu Gams, A., Nešto o fiducijarnim pravnim poslovima, „Anali Pravnog fakulteta u Beogradu“ br. 1-2/1960, str. 22-37; Topalović, A. – Filipović, J., Obezbijeđenje potraživanja prenosom svojine „pravni život“ br. 5-6/1993, str. 667-676; Boškan b., Fiducijarni pravni poslovi iz zaloga, Bilten sudske prakse Višeg privrednog suda“, br. 3/96, str. 124-128; B. Goravica, Fiducijarni pre-nos prava svojine, „Pravni život“ br. 10/71997, str. 63-77.

[201] Đurović, LJ., Ugovor o fiducijarnom prenosu svojine „Pravni život“ broj 10/1998, strana 815.

[202] Suprotno rješenje u pravu Crne Gore: „ugovor u fiducijarnom prenosu svojine mora biti zaključen u pisanoj formi, a kada su u pitanju nepokretnosti i ovjeren od strane suda“. Član 1, stav 4, Zakona o fiducijarnom prenosu svojine, „Sl. list Republike Crne Gore“ br. 23/96. Više o tome: Velimirović M., Ugovor o fiducijarnom obezbjeđenju tražbine, „Pravni život“ br. 11/1998, stran 531. u Hrvatskom pravu ugovornici mogu sklopiti sporazum u obliku sudskog zapisa javnog bilježničkog akta, ili privatne isprave koja treba da bude „solemnizirana“ od javnog bilježnika. Više o tome Čulinović-Herc, E., ugovorno

i dalje ostaje u neposrednom posjedu dobra, kod fiducijarnog prenosa se uglavnom koristi oblik fiktivne predaje constitutum possessorium („Besitzkonstitut“)[203] Iz ovakvog odnosa za dužnika proizilazi obaveza u smislu da je on obavezan čuvati stvar sa pažnjom dobrog privrednika odnosno dobrog domaćina.[204] Ovakvi ugovori sadrže odredbe koje obavezuju fiducijanta da osigura opterećeno dobro i to u korist fiducijara formalnog vlasnika. [205]

- Objekti kod fiducijarnog prenosa svojine u suštini su pokretne stvari.[206]

- Ugovaraju se odgovarajući način kontrole opterećenog dobra od fiducijara

- U slučaju neispunjavanja obaveze o dospjelosti, tada fiducijar može uspostaviti neposrednu državinu na opterećenom dobru.[207]

- Dužnik po pravilu nemože isticati prigovor zastarjelosti potraživanja u odnosu na obezbijeđenog povjerioca, ustvari i ako ga istakne takav prigovor je bez uspjeha (takav je slučaj i kod registrovane zaloge).

Razlike

- Kada se posmatra fiducijarni prenos svojine vrlo bitno je pomenuti, da ono nije izričito regulisano Zakonom.[208]

- Takođe je bitna razlika što fiducijarni prenos svojine nije praćen publicitetom.[209] Neki teoretičari ovu osobinu nazivaju kao glavnu manu. [210] Smatramo da

osiguranje tražbine zalaganje pokretnih stvari bez predaje stvari u posjed vjerovnika, Rijeka, 1998, strana 141. Kritiku rješenja u Hrvarskom pravu po kome je nakon uvođenja institucije javnog bilježnika zadržana arhaična forma zasnivanja dobrovoljnih obezbjeđenja pred sudom nastala u situciji kada se izvšni naslov nije mogao dobiti na drugi način sem sudskom odlukom. Povlakić, Meliha, moderne tendencije u razvoju sredstava obezbjeđenja potraživanja sa posebnim osvrtom na bezposjedovnu (registrovanu zalogu) strana 91; u pravu Slovenije ugovor je takođe formalan i mora biti zaključen u obliku neposredno izvršivog notarskog zapisa (član 202 stav 1 Stvarnopravnog zakonika RS).

[203] Više o takvom sporazumu u kome davalac obezbjeđenja zaddržava neposredni posjed na opterećenom dobru: Serick Rolf, Securities in Movables in German Law: an Outline,1990, strana 27.

[204] Član 11. Zakona o fiducijarnom prenosu prava svojine.

[205] Ova mogućnost je predviđena i članom 19. ZOZP.

[206] Takvo je rješenje prihvaćeno u Slovenačkom pravu. Tratnik, M., y Berden, A., Tratnik, M., Vrenčur, R., Rijavec, V., Frantan, T., Keresteš, T., Juhart, M., Stvarno pravo Maribor, 2002, strana 200. Od ovoga suprotno rješenje sadrži Crnogorski zakon o fidicijarnom prenosu prava svojine, (član 1. stav 2); kao i Hrvatski Ovršni zakon, „Narodne novine RH“, 57/96, 29/99, 173/03 (član 262).

[207] Zakon o fiducijarnom prenosu prava svojine (član 11, stav 2). Gotovo identičnu odredbu sadrži Stvarnopravni zakonik RS (član 204, stv 1.).

[208] Bez obzira na činjenicu što u Njemačkom pravu fiducijarni prenos nije izričito regulisan i mnoštva kritika upućenih od naučne javnosti koje se tiču izigravanja zakonskih odredbi o založnom pravu, nedostatka publiciteta i povrede načela piterus slausus stvarnih prava, ovo sredstvo obezbjeđenja je u poslovnoj praksi je veoma rasprostranjeno i jednostavno se smatra dopuštenim. Hausmann, Jenc, The Value of Public-Notice Filing Under USS Article., A Comparasion With the German Legal System of Securities in Personal Property, Georgia Jounal of International and Comparative Law, Summer 1996, str. 458-459

[209] Međutim, u pravu Crne Gore: „ugovor o fiducijarnom prenosu svojine se upisuje u javni Registar koji vodi specijalizovana agencija. Ako se upis ne izvrši ugovor je ništa. Ugovor mora da se upiše u roku od osam dana“ (član 23, Zakona o fiducijarnom prenosu prava svojine). Posao evidentiranja je povjeren direkciji za nekretnine. Zoran Rašović, Komentar zakona o fiducijarnom prenosu prava svojine Crne Gore, Podgorica, 1996, str. 168-170 i Đurović, Đuro, Zakon o fiducijarnom prenosu prava svojine, Bar, 1997, str. 50. u Hrvatskoj se o prenosu vlasništva na nekretninama koje nisu upisane u zemljišne knjige i nepokretnostima objavljuje oglas u

„ Narodnim novinama“. U oglasu se pored ostalih podataka navodi da je prenos obavljen radi obezbjeđenja (član 274, stav 7. OZ).

[210] Opširnije Zoran Rašović, Upis fiducijarnog ugovora i fiducijarne svojine, „Anali Pravnog fakulteta u Beogradu“ (br. 1-6/2000, str. 390-391).

je mišljenje ovih teoretičara opravdano iz sljedećih razloga: treća lica nemaju jasnu sliku o imovini dužnika, a to može dovesti do prekomjernog zaduženja fiducijanta. Takođe nedostatak publiciteta onemogućava primjenu pravila prior tempore iure. Pored toga dolazi do nesigurnosti povjerioca koji je na ovaj način obezbijedio prvi potraživanje, dakle u suštini on nije siguran da li će imati prvenstvo u odnosu na kasnije povjerioce. Gledajući sa aspekta obligacionog prava, jedan od glavnih ciljeva obezbjeđenja jeste upravo otklanjanje neizvjesnosti.

- Kada je u pitanju fiducijarni prenos svojine neophodno je naglasiti da je on isključivo u službi obezbjeđenja potraživanja. Pomalo se stiče dojam da povjerilac stiče više prava nego što mu je zaista neophodno.[211] Gledajući formalno pravno fiducijar stiče svojinu sa erga omnes. Sama mogućnost primaoca vlasništva da raspolaže opterećenim dobrom je bitno ograničena. Kada prenosilac vlasništva uredno isplati tražbinu, tada je prenosilac dužan da mu stečena prava svojine ponovo vrati. Mislomo da je ugovor o fiducijrnom prenosu dovoljan osnov za sticanje svojine u punom obimu, a samim tim ovlaštenja koja fiducijant zadržava u odnosu na opterećeno dobro isključivo obligacione prirode.[212]
- Kada je u pitanju fiducijarni prenos onda se podrazumijeva da je on jednokratan a kod registrovane zaloge je moguće višestruko zalaganje.
- Kod fiduciarnog prenosa svojine nema akcesornosti.
- Sa aspekta prinudnog izvršenja kod fiducijarnog prenosa, ovaj način izvršenja po pravilu treba biti predviđen u ugovoru.

ZAKLJUČAK

Pravo obezbjedjenja kao i svaka druga grana prava je dozivjelo znacajne promjene slijedeci drustveni preobrazaj i razvoj privrede, sa razvojem drustvenog preobrazaja, takodje pravo obezbijedjenja kako u nasoj zemlji,tako i okruzenju je dozivjelo znacajne promjene.Te nove promjene se sastoje u usvojenim novim zakonima,koji regulisu zasnivanje zaloznog prava kao i postupke pojedinacnog i kolektivnog prinudnog namirenja. Moze se uociti da kroz razvoj zaloznog prava od samog njegovog pocetka, u kome pitanje vracanje duga nikoga nije zabrinjavalo, sto zaci da je to perijod u kome je svako svakom dugovao, niko nikome nije placao bas iz razloga sto su u tom perijodu dugovali.

Zakonodavac Bosne i Hercegovine osim sto je radijo na unapredjenju zaloznog prava,uveo je Ured za Registar zaloga,kao novinu u nasem pravosudnom sistemu,koji je poceo sa radom 2004 godine,pod nativom USAID-OV projekat za osigurano finansiranje –Projekat registra zaloga.ovaj registar osigurao je uspostavu modernog, automatiziranog sistema za registraciju potrazivanja na pokretnoj imovini unutar Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina, kao i sve zemlje u okruzenju zasnivaju svoje opravdanje na jasnim trzisnim osnovama i realnosti da je kako ekonomski, tako i drustveni razvoj nezamisljiv bez investiranja a samim tim zajam bez obezbedjenja.mora se biti svjesno da zajmodavcima, nije dovoljno samo usvajanje novih zakona,oni su, po pravilu, suzdrzani i cekaju da zamisljeni sistem obezbjedjenja pocne da fukcijonise u praksi.

[211] Serick, R., Securities in Movables in German Law, strana 86. na sličan način i Hausmann, J., navedeno djelo strana 459.

[212] Dragoljub Aranđelović, O fiducijarnim pravnim poslovima, „arhiv za pravne i društvene nauke“, knjiga XXX, br. 5-6/1926, strana 348. Takođe Salma, Jožef, Fiducijarni pravni posao i fiducijarni prenos svojine radi obezbijeđenja potraživanja, „Pravni život“, broj 10/1998, strana 389.

LITERATURA

Lukić, Radomir, Metodologija prava, Beograd 2003.
Loza B., Obligaciono pravo, Opšti dio, Beograd 2000.
Loza b., Obligaciono pravo, Opšti dio, Posebni dio, Sarajevo 2000.
Lorenc R., o pribavljanju pokretne zaloge a non domino, Jugoslovenska advokatura, br. 2-4/57.
Kovačević-Kuštrimović, Radmila-Lazić, Miroslav, Stvarno pravo, Niš, 2004.
Konstantinović, Mihajlo, Obligacije i ugovori-Skica Zakonik o obligacijama i ugovorima, Beograd, 1996.
Konstantinović, Mihajlo, Obligaciono pravo-opšti deo, po beleškama s predavanja sredio V. Kapor, Beograd, 1959.
Marković, Lazar, Hipotekarno pravo, Beograd 1911.
Marković, Lazar, Opšti deo i Stvarno pravo, prva knjiga, Beograd 1927.
Marković, Lazar, Obligaciono pravo, Beograd 1997.
Medić, Duško, Založno pravo, Banja Luka, 2002.
Milošević, Miroslav, Rimsko pravo, Beograd, 2005.
Ogorelica, Nikola, Hipoteka na sopstvenoj stvari, Beograd, 1893.
Orlić, Miodrag, Zaključenje ugovora, Beograd 1993.
Pavlović, Đorđe, Hipotekarno pravo u Kneževini Srbiji, Beograd, 1868.
Pekić, Živojin, Stvarno pravo, Specijalni deo građanskog prava štampano kao rukopis po predavanjima, Ž. Perića, Beograd, 1937.
Perić, Živojin, Obligaciono (Tražbeno pravo), drugi deo, Ugovori, Specijalni deo građanskog prava, štampano kao rukopis po predavanjima Ž Perića, Beograd 1920.
Perović, Slobodan, Obligaciono pravo, Beograd, 1990.
Perović, Slobodan, Pravno-filozofske rasprave, Beograd 1995.
Perović, Slobodan-Stojanović Dragoljub, Komentar zakona o obligacionim odnosima, Knjiga I i II, 1980.
Perović, Jelena, Komentar Zakona o finansijskom lizingu, Beograd, 2003.
Radović, Vuk, Individualni stečaj, Stečaj nad imovinom fizičkog lica, Beograd 2006.
Radišić, Jakov, Obligaciono pravo, Beograd, 2000.
Rašović, Zoran, Komentar zakona o fiducijarnom prenosu prava svojine Crne Gore, Podgorica, 1996.
Rašović, Zoran, Stvarno pravo, Podgorica 2002.
Rašović, Zoran, Založno pravo na pokretnim stvarima, doktorska disertacija, Beograd 1991.
Simoneti, P., Hipoteka (objekta, obujam, sticanje), Zakonitost 9-10/1990.
Solovjer, Aleksandar, Zakonodavstvo Stefana Dušana, 1928.
Spasić, Ivanka, Ugovor po lizingu, Beograd, 1990.
Stanojević, Obrad, Rimsko pravo, Beograd 2003.
Stanković, Obren-Vodinelić, Vladimir, Uvod u građansko pravo, Beograd, 1996.
Stanković, Obren-Orlić, Miodrag, Stvarno pravo, Beograd, 1999.
Stanimirović, Vojislav, Obezbjeđenje izvršenja ugovora u arhajičnim i starim pravima, magistarski rad, Beograd, 1993.
Stojanović, Dragoljub, Stvarno pravo, Kragujevac, 1998.
Stojanović, Dragoljub-Pavićević Božidar, Pravo obezbjeđenja kredita, Beograd, 1997.
Stojanović, Dragoljub-Antić, Oliver, Uvod u građansko pravo, Beograd, 2004.

UDK 94 (497.5)‘‘1848/1849‘‘ Pregledni rad

Ivan Balta
redovni profesor u trajnom zvanju
(Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku)

DOGAĐAJNA “REVOLUCIONARNA” ZBIVANJA U SLAVONSKIM ŽUPANIJAMA 1848. I 1849. GODINE

S a ž e t a k

Godine 1848. i 1849. tadašnje zvane slavonske županije (Virovitička, Požeška i Srijemska), bile na razmeđi interesa, u kojoj su na jednoj strani bili mađaroni i mađarska vlada, a na drugoj strani hrvatski narodni pokret tj. narodnjaci te srpski interesi novoformirane Srpske Vojvodine. Veliki feudalni posjednici u slavonskim županijama imali su identične interese s mađaronskim veleposjednicima u Ugarskoj te su većim dijelom podupirali akcije mađarona i mađarske vlade 1848. i 1849. godine. Slavonski posjednici bili su uglavnom stranci, koji su se nacionalno i politički suprotstavljali interesima narodnjaka. Manji broj obrtnika, plemića, svećenika i trgovaca pridružio se hrvatskom narodnom pokretu. Županijsko činovništvo se prilagođavalo društvenim promjenama, nastojeći u svom interesu zadržati dotadašnju političku moć, promjenom svojih političkih ideala i stranaka. Građanstvo je bilo podijeljeno s osloncem na Hrvatsku ili Ugarsku. Veći dio Srba u početku se opredijelio za narodnjake, ali su npr. Nijemci i Židovi zbog svojih specifičnih interesa, bili više skloni mađaronima. Seljaštvo je u Slavoniji činilo preko 90% ukupnog stanovništva te je utjecalo na snagu narodnjačkog raspoloženja, koje je svoju podršku često tražilo izvan Slavonije. Seljacima su dažbine stalno rasle uz kontributivne obaveze, a naročito prema vojsci, iako su samo formalno bili ukinuti urbarijalni odnosi, praktično se položaj seljaka nije mijenjao, stoga su bili česti seljački nemiri.

Od tri slavonske županije, Požeška županija je bila stalno u rukama mađarona, a Virovitička i Srijemska županija su mijenjale svoje političke opcije od mađarona do narodnjaka. Skupština najveće slavonske županije svoje je zahtijeve proklamirala u ožujku 1848. godine u “Željama naroda”, ali je i dalje dolazilo do socijalnih promjena i jačih interesnih sukoba. Tijekom 1848. i 1849. godine u slavonskim županijama se neprekidno vodila borba na dva fronta: politički front ili mađaronsko-narodnjačko konfrontiranje i socijalni front ili seljački bunt. Politička borba je bila vidljivija od lipnja 1848., snažnom agitacijom mađarona te preuzimanjem jednog dijela vlasti u vojnoj i civilnoj Slavoniji. Vladavina mađarona potrajat će do rujna 1848., a od tada će narodnjaci preuzeti veći dio vlasti u županijama i vojnim pukovnijama. Pokušaj mađarona da se dočepaju vlasti, potpomognutom i vojnom silom iz Mađarske, privremeno je bio uspješan, posebno nakon katastrofalnog poraza slavonskih graničara, tzv. “Slavonskog korpusa” 7. listopada 1848. godine kod Ozore. U Slavoniji previranja završavaju od veljače do travnja 1849. godine, kada kao upravnici županija dolaze banski povjerenici i obnavljanje političkog stanja kakvo je bilo prije “revolucije” 1848./1849. godine. Ugarska vlada je nastojala 1848. godine da tri slavonske županije istrgne iz hrvatskog nacionalnog i teritorijalnog korpusa i pripoji Mađarskoj, što je posebno politički kulminiralo privremenom pobjedom mađarona u županiji i zauzimanjem Osijeka od mađarske vojske. Prekretnica pobjede bana Jelačića i

narodnjaka u Slavoniji, bila je pobjeda narodnjačkih težnji te vojno gubljenje grada Osijeka od strane mađarona, a koji je u vojno-strateškom smislu imao poseban položaj. Na kraju su se slavonske županije, od oktroiranog Ustava, morale uklopiti u jedinstven upravni sustav Habsburške monarhije.

Ključne riječi: Slavonija, “revolucija”, 1848.

Prof. dr. sc. Ivan Balta
Full professor

Summary
Occasional ”revolutionary” events in Slavonian counties in 1848 and 1849

In 1848 and 1849, the then Slavonic counties (Virovitica, Požega and Srijem), they were in the interests of the Hungarians and Hungarian government on the one hand, and on the other side the Croatian people's movement, and the Serb interests of the newly formed Serb Vojvodina.

The great feudal lords in the Slavonian counties had identical interests with Hungarian hungarian landowners in Hungary and largely supported the Hungarian and Hungarian governments' actions in 1848 and 1849.

The Slavonien owners were mostly foreigners, who were nationally and politically opposed to the interests of the people. A smaller number of craftsmen, nobles, priests and traders joined the Croatian People's movement. The county office has adapted to social changes, trying to maintain its political power in the past, changing its political ideals and parties. Citizenship was divided by the support of Croatia or Hungary. Much of the Serbs initially chose ethnicity, but for example, the Germans and Jews, due to their specific interests, were more inclined to Hungarians. In Slavonia, over 90% of the total population was inhabited and influenced the strength of the national mood, which its support often sought out of Slavonia. The peasants' fees have grown steadily with contributory obligations, and especially with the military, although only urbarial relations were only formally abolished, the peasantry's position did not change, so there were frequent peasant rebellions.

Of the three Slavonian counties, the county of Požega was constantly in the hands of Hungarians, and the Virovitica and Srijem counties had changed their political options from Hungarians to peoples. The Assembly of the largest Slavonian county proclaimed its demands in March 1848 in the “Wish of the People”, but there were still social changes and stronger conflict of interest. During 1848 and 1849, the Slavic counties were continually leading the struggle on two fronts: political front or Hungarian-national confrontation and social front or peasant struggle. The political struggle has been more visible since June 1848, with the strong agitation of Hungarians and the taking over of a part of power in military and civilian Slavonia. The Hungarian government will seek until September 1848, and from then on the peoples will take over most of the authorities in the counties and the military regiments. The attempt of Hungarians to come to power, supported by military force from Hungary, was provisionally successful, especially after the catastrophic defeat of Slavonian border guards, socalled. “Slavonian Corps” on October 7, 1848, at Ozora. In Slavonia, the turmoil ends from February to April 1849, when as

trustees of the counties are arriving of trustees and restoration of the political state as it was before the "revolution" 1848/1849. years. In 1848, the Hungarian gover-nment sought to expel three Slavonian counties from the Croatian national and territorial corps and join Hungary, which was particularly culminating in politically the provisional victory of Hungarians in the county and taking Osijek from the Hungarian army. The defeat of Jelačić and Slavonian national troopers was the victory of the national aspi-rations and the military loser of the town of Osijek by the Hungarians, who had a special position in the military and strategic sense. In the end, the Slavonian counties, from the octroyed Constitution, had to fit into a single administrative system of the Habsburg Monarchy.

Keywords: Slavonia, "Revolution", 1848

Samo su se hrvatska,[213] srpska[214] i mađarska[215] historiografija do sada bavili događajnim "revolucionarnim" zbivanjima u slavonskim županijama 1848. i 1849. godine. Naslov teme "revolucionarna" je uvjetovan jer ni tada kao ni dugo poslije toga, nisu izvršene korjenite društveno-ekonomske sustavne promjene na istom području, iako su se takvi naslovi koristili u stručnim i nastavnim kolokvijalnim izričajima za to razdoblje povijesti. Naime, kontribucije kao legalni državni i lokalni porezi nisu se povećavali koliko su se drastično povećavale tzv. supererogacije, tj. dodatna nova "porezna" davanja lokalnog stanovništva u naturi, novcu, fizičkim radovima i slično. U Slavoniji su na primjer tzv. supererogacije narasle u prvoj polovini 19. stoljeća i do 120% i time znatno opteretile živote ljudi, a koji su uz-

[213] (grupa autora), *Hrvatska 1848. i 1849. godine*, (simpozij) Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1999.
Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-1849*., Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1979.
Ivan Balta, *Virovitička županija i grad Osijek u revolucionarnim zbivanjima 1848. i 1849. godine*, *Anali HAZU*, Osijek, 1997.
Filip Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848.-49.,* Zagreb, 1984.
Ferdo Šišić, Hrvati i Mađari uoči sukoba 1848., *Jugosl. njiva* 7/1928.
Rudolf Horvat, *Borba za Osijek 1848. i 1849*., Osijek, 1906.
Isti, *Hrvatski pokret u proljeće, ljeto, jesen i zimi, godine 1848*., I.-II., pretiskano iz "Obzora", Zagreb, 1898.
Isti, Rat Hrvata s Mađarima 1848./49., pretisak, *Obzor*, XLII, Zagreb, 1901.
Dragutin Prohaska, Korespodencija o događajima u Ugarskoj 1848./49., *Starine* 36
Josip Matasović, *Do Ozore 1848. Bojni pohod brodskih graničara*, Zagreb, 1919.
Aleksej Jelačić, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848.-1849. i ukidanje kmetske zavisnosti seljaka*, Zagreb, 1925.
Vladimir Koščak, Hrvatska politika 1848./49., *Forum*, VII, Zagreb, 1968.
Josip Adamček, Narodne straže 1848.-1849., *Radovi* Filozofskog fakulteta Odsjeka za povijest, 3, Zagreb, 1963.

[214] Ćedomir Popov, Uloga podunavskih slovenskih naroda 1848./49. u svetlu novih istraživanja svetske istorigrafije, *Historijski zbornik*, 1-4, Zagreb, 1848.
Isti, O revolucionarnosti i kontrarevolucionarnosti nacionalnih pokreta u podunavlju 1848.-1849., *Republika,* 2-3., Zagreb, 1955.
Vaso Bogdanov, Hrvatska ljevica u godinama revo-lucije 1848.-1849., *Historijski zbornik*, Zagreb, 1949.
Isti, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848.-1849*., Zagreb, 1949.
Slavko Gavrilović, *Srem u revoluciji,* 43., Beograd, 1953.
Isti, Virovitička županija u revoluciji 1848.-1849., *Historijski zbornik*, XIV, Zagreb, 1961.
Isti, Mojsije Georgijević o srpsko-hrvatskom jedinstvu i oktroisanom ustavu (1848.-1849*.), Godišnjak* Filo-zofskog faulteta u Novom Sadu, 1957.
Dušan M. Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848./49.,* Zagreb-Sarajevo, 1984.

[215] György Spira, *Polgári forradalom 1848.-1849., Magyarország története 1848.-1849*., (Građanska revolucija 1848.-1849. Mađarska povijest 1848-1849.), Budapest, 1987.
..... *Kortárs krónika Pákozdtól aradig 1848/1849*., (Kronika bitke kod Pákozda 1848.), Debrecen, 2000.
Zoltán I. Toth, *Košuti i nacionalnij vapros v 1848.-1849*, Budapest, 1954.
Imre Deák, *1848. a szabadsaghare története levele-kben*, Budapest, 1942., (Povijest revolucije 1848. kroz prepiske, Budimpešta, 1942.)
Ács-Gatine, *Magyarok és Risorgimento*, Budapest, 1961. (Mađari i ujedinjenje)
Gyula Toth, *Küzdelem, bukas, megtorlás. Emle-kiratoz, naplok az 1848. forradalom és szobadsághre vegnapjarrol,* Budapest, 1978. (Borba, pad, osveta. Memoari, bilješke iz revolucije 1848./49. revolucionara)
Gábor Bona, *Tabornákok és Tortzstisztek a szábsaghareben 1848.-49*., Budapest, 1987.

vraćali čestim negodovanjima prema vlasti, čak nemirima i pobunama.

Pred revolucionarna zbivanja 1848. i 1849. godine, Slavonija je bila podijeljena na dvije posebne administrativno-političke i teritorijalne cjeline. Vojna granica ili Slavonska vojna granica (Slavonska krajina), nalazila se u podunavskom i posavskom dijelu (na uskom pojasu od rijeka prema unutrašnjosti, od 10-20 km dubine), a koja je indirektno bila podređena bečkoj Dvorskoj komori i Vojnoj komandi u Grazu, dakle izuzeta ispod vlasti Trojednog kraljevstva.[216]

Pod tzv. civilnom vlašću bio je najveći dio Slavonije i u okviru Kraljevstva Hrvatske, Dalmacije i Slavonije sa svojim Saborom i banom u Zagrebu, a indirektno pod Habsburškom Monarhijom i Carskim vijećem u Beču. Civilna Slavonija se sastojala od tri županije: Virovitičke (sa sjedištem u Osijeku), Srijemske (sa sjedištem u Vukovaru) i Požeške (sa sjedištem u Požegi).[217] Središnja slavonska vojna utvrda, Tvrđa u gradu Osijeku, bila je tada napunjena austrijskim carskim granizonima, tj. pretežito talijanskim vojnicima (osam satnija pukovnije Zanini i Vaza iz Trevisa i Venecije) te mađarskih vojnika (honved četa iz Baranjske županije).

Vijesti o ugarskim revolucionarnim previranjima 1848. godine u slavonske županije došle su 15. ožujka iz Pešte te 25. ožujka 1848. iz Zagreba. Na temelju odluka zagrebačke Narodne skupštine, tj. "Zahtijevanja naroda", Gradsko vijeće Osijeka izglasalo je 23. i 24. ožujka 1848. te 7. travnja 1848. potvrdilo 12 zahtijeva, tj. "Želje naroda". U osječkim "Željama naroda", zahtijevale su se npr.: javne gradske sjednice, osnutak gradske garde, nošenje hrvatskih oznaka, tisak bez censure, ...

I Skupština Virovitičke županije u Osijeku je nešto kasnije, 29. ožujka, a koju su slijedile ostale slavonske županije Srijemska i Požeška, donijele također odluke, tj. zahtijeve, kao npr.: zahtijev za jedinstvom sa Trojednim kraljevstvom, uvođenje narodnog jezika kao diplomatičkog, ali npr. i zahtijev za zajednicom sa Ugarskom, ...

U idućem razdoblju pod lokalnim društvenim, političkim i vojnim okolnostima, tzv. mađaroni i narodnjaci[218] su se u slavonskim županijama i gradu Osijeku, smjenjivali na vlasti do početka otvorenog rata sa Mađarima, a koji je započeo početkom jeseni 1848. godine. Graničari iz slavonske Vojne granice su početkom rujna 1848. sudjelovali u borbama protiv mađarske vojske (npr. u županiji Baranya, Somogyi, Fejér, Tolna, ..., ali i na talijanskom frontu), kao tzv. desno krilo[219] Jelačićevih austrijskih vojnih snaga (pretežito su to bili vojnici iz hrvatskih vojnih pukovnija, kao Glinske, Petrinjske, itd.).

Tadašnji socijalni položaj velikog dijela stanovništva u slavonskim županijama bio je veoma težak. Seljaci, djelomično kao kmetovi, kao najbrojnije stanovništvo (oko 94%), bilo je u županijama opterećeno zakonskim kontribucijama ili urbarijalnim obavezama i županijskim porezima te supererogacijama ili nezakonskim obavezama (javnim radovima, podvozima i slično). Urbarom iz 1836. godine bilo je propisano da se kmet ne smije siliti na službu, već se

[216] Trojedno kraljevstvo je uvjetno ime za: Kraljevinu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a u okviru Austrijske Monarhije, kao što su bili npr.: i Kraljevina Ugarske, i Kraljevina Češke, itd.

[217] U isto vrijeme civilna Hrvatska, sastojala se od Zagrebačke, Križevačke, Varaždinske i Riječko-modruške županije.

[218] Mađaroni i narodnjaci su kolokvijalniu nazivi za pristalice mađarske vlasti (tzv. Ministerium) i za pristalice hrvatske banske vlasti (Sabora).

[219] Josip Matasović, *Do Ozore 1848. Bojni pohod brodskih graničara*, Zagreb, 1919.
General Karl Roth (iz Vinkovaca) i general Nikola Filipović (iz N. Gradiške) vodili su desno bočno krilo Jelačićeve vojske, tzv. "Slavonski korpus" (dijelovi 4 i 5 pričuvnog tj. rezervnog saziva Gradiške i Brodske pukovnije) od oko 6.500 vojnika preko Drave, Pécs-a, Sászd-a do Ozore, gdje su se poslije kraće bitke 7. listopada 1848. predali mađarskoj vojsci.

mora sklopiti dobrovoljna pogodba, ali u praksi se to uglavnom nije događalo.

Zbog čestih pobuna seljaka, slavonske županijske skupštine su radi uspješnijeg djelovanja 1848. godine, izabrale "Upravljajuće odbore" koje su mogle brže djelovati od tromog sustava i sporih reakcija županijskih skupština.

Do 1848. godine plemićka prava steklo je u Slavoniji oko 1.000 plemića, a njihova imanja u prosjeku su imala do 20-tak sela, no neka imanja su imala i do 80 sela. Ipak većina plemića bili su tzv. jednoselci ili siromašni plemići bez posjeda. Dok je više plemstvo bilo stranog porijekla (njemačkog ili mađarskog), niže plemstvo, uz iznimke, bilo je uglavnom hrvatskog ili srpskog podrijetla. Slavonske županije direktno su zastupali njihovi predstavnici u Ugarskom saboru još od 1751. godine, ali županije nisu formalno izdvojene ispod vlasti hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana, jer su njihovi zastupnici, kao virilisti, sudjelovali i u radu Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog sabora.

Széchenyi i Kossuth kao mađarski revolucionarni političari 1848. godine, nisu priznavali posebnost civilne Slavonije i njenu pripadnost Hrvatskoj, tj. Trojednoj kraljevini, već su o Slavoniji govorili i pisali kao o mađarskoj pokrajini ili zemlji pridruženoj mađarskoj kruni sv. Stjepana.

U suštini bio je u Slavoniji latentni sukob između jakog mađarskog industrijskog kapitala i slabog hrvatskog trgovačkog kapitala. Hrvatski trgovački kapital nije bio upućen na trgovinske putove kroz Mađarsku, ali je mađarski kapital, trgovinski i industrijski, bio upućen na more, do Rijeke ili Senja, a do njega su vodili putovi preko slavonskih županija.

Problemi su svake godine bili veliki jer je svaka nerodnija godina stanovništvo slavonskih županija dovodila do prijetnje gladi, stoga ishrana stanovništva nikad nije bila bez poteškoća. Nadalje, stanovnici Slavonije bili su stalno izloženi poplavama Dunava, Save, Drave, Karašice, Vučice, Vuke, Orljave, ..., te raznim epidemijama (npr. 1846. kolere, 1848-1849. kuge, ...). Nevolje slavonskih seljaka je stalno dodatno povećavala i vojska, koja se vraćala ili odlazila na ratišta diljem Austrijske monarhije, kao npr. u Erdelj i Italiju.

Mađarska vlada (Ministerium) se 1848. godine oslanjala u slavonskim županijama uglavnom na neslavensku aristokraciju. Slavonsko stanovništvo je dodatno zbunjivao mađarski Ministerium (vlada) u svojoj politici izjednačavajući hrvatsko nacionalno ime sa slavonskim regionalnim imenom te suprotstavljalo slavonsku aristokraciju, ekonomskim i političkim snagama ilirizma i tzv. "užoj" Hrvatskoj (tzv. hrvatskim županijama).

Gospodarstveno su bila slaba i nesposobna trgovišta u slavonskim županijama za ekonomsku djelatnost i mijenjanje ekonomske situacije, stoga je feudalno plemstvo, u velikom dijelu moglo bez otpora podupiratii mađarsku hegemoniju i očekivati ekonomsku sigurnost. Konstantno je vladao strah od seljaka i najamnih radnika zbog bijede i neimaštine, stoga su se osnivane tzv. građanske "narodne garde", koje su imale više klasni karakter, iako su se formalno osnivale kako bi čuvali red i mir od "vanjskih i unutrašnjih neprijatelja".

Građanstvo je u Slavoniji bilo veoma slabo, jer je jedini značajniji grad 1848. godine bio Osijek sa oko 13.000 stanovnika (Zagreb je u to vrijeme neznatno imao malo više stanovnika od Osijeka), dok su znatno manja trgovišta bila do 5.000 stanovnika: kao npr. Vukovar, Požega, Ruma, Dalj, Virovitica, Šid, Ilok, …

Politički su se mađaroni 1848. godine u slavonskim županijma izjasnili za ugarski Ministerium, a Hrvati su se uglavnom podijelili. Najveći dio je bio sklon banu Jelačiću, dok je manji dio bio kolebljiv i više sklon politici oklijevanja, ne dajući dovoljno otpora mađaronskoj politici.

Pravoslavci ili Srbi su se formalno izjasnili za bana Jelačića, ali se dio njihovih političkih ciljeva u novim političkim prilikama vezivao za ciljeve srpske politike u Vojvodini. Većina njemačkog i židovskog stanovništva Nijemci, bili su naklonjeni mađaronskoj politici. Stoga su kompromisom 1848. godine rezultirali takvi različiti nacionalni interesi i politički stavovi u županijskim skupštinama, kao u neopredijeljenim istovremenim i kontradiktornim zahtijevima, kao npr.: jedinstvo Trojednice, zajednica sa Mađarima i integritet Ugarske. narodni jezik (pod tim nazivom svi su mogli smatrati svojim jezikom).

Dodatno zbunjivanje stanovništva bila je i stalna propaganda, tako su u Slavoniju Mađari još u travnju 1848. godine poslali svoje emisare, kako bi pridobile narod za svoje ideje, na primjer: plašeći Nijemce stvaranjem Ilirskog carstva i odcjepljenjem Slavonije od Austrije. Pa kako su u početku 1848. godine dominaciju uglavnom imali mađaroni, ban Jelačić je naredio svojem banskom namjesniku Josipu Bunjiku da u slavonskim županijama "uvede red i mir".

Osječka vojna Tvrđa je pokušala u tim okolnostima biti neutralna sve do ulaska mađarskih trupa u grad 22. listopada 1848., od kada je pa do 14. veljače 1849. godine Osijek bio pod mađaronskom (mađarskom) okupacijom. Iako je pokušala, Mađarska vojska nikada nije uspjela vojno zauzeti slavonske županije, koje su ostale u sklopu Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, odnosno Austrijske monarhije, sve vrijeme 1848./49. godine.

U sve tri slavonske županije događaji su se različito razvijali, stoga ih treba promatrati u odvojenim kontestima.

Virovitička županija u revolucionarnim zbivanjima u 1848. i 1849. godine

U Virovitičkoj županiji politička je situacija bila složena od ožujka do srpnja 1848. godine. Protiv bana Josipa Jelačića i njegovih pristalica bili su mađaroni, koji su održavali veze, pored Pešte i Požuna, sa Zagrebom. Strategiju svoje političke borbe promjenili su narodnjaci, uvidjevši mađaronsku opasnost a nemajući dovoljno snage da ju otklone.

Mađaroni su se u Virovitičkoj županiji izjasnili za mađarski Ministerium, a Hrvati te djelomično Srbi, podijelili su se na zagovornike narodnjačke i mađaronske politike.

Većina narodnjaka u južnom dijelu županije, bili su skloniji banu Josipu Jelačiću, a većina narodnjaka u sjevernom dijelu županije bili su kolebljivi i više skloni politici oklijevanja, ne dajući dovoljno snažan otpor mađaronskoj politici.

Mađaroni su doživjeli izborni poraz na izborima za SkupštinuVirovitičke županije (4. svibnja 1848.) zbog akcije rodoljubnog dijela svećenstva i inteligencije,[220] kada je prihvaćeno imenovanje J. Jelačića za bana Hrvatske, Slavonije i Dalamacije i izglasana upotreba „hrvatsko-slavonskog" jezika kao službenog jezika. Mađarona Ladislava Jankovića (László Jánkovics), narodnjaci nisu uspjeli svrgnuti kao podžupana, niti izolirati drugog mađaronskog podžupana Ljudevita Szállopeka.[221]

U Virovitičkoj županiji mađarska vlada (Ministerium) je i dalje imala snažan utjecaj te su za bana Jelačića prilike bile vrlo nepovoljne, posebno neposredno prije njegovog započinjanja rata sa Mađarima. Nakon carskog proglasa o svrgavanju bana Jelačića, mađarska vlada je imala u županiji snažnu propagandu, a mađarski utjecaj je bio još veći, posebno kada je za vpjnog komesara za Slavoniju postavljen od cara Ivan Hrabowski od srpnja 1848. godine.

Uvidjevši tzv. „otpadništvo" Virovitičke županije, bilo je iskazano mišljenje od pojedinih narodnjaka da se u istu županiju uputi

[220] Dragutin Prohaska, Ilirizam u Osijeku, *Savremenik*, VII., Zagreb, 1912., str. 430-431.

[221] Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), fond: *Virovitička županija* (dalje: VŽ), PS (dalje: *Protokol Sedrialia*), S-1848. (dalje: Spisi 1848.), br. 579/184.

vojska te da Jelačić (car je neposredno prije na pritisak Mađara svrgnuo bana Jelačića) obiđe Slavoniju. Kako se otpor mađaronima nije mogao izvesti bez prikupljanja sredstava, na zagrebačkoj „saborskoj“ sjednici 4. srpnja 1848. godine,[222] počelo skupljanje dobrovoljnih priloga, a jedan od značajnijih priloga u Zagrebu dao je i srpski pravoslavni patrijarh Rajačić.

Znatno je ohrabrio narodnjake Jelačićev obilazak Slavonije, ali u Osijek nije došao, jer ga nije tamo imao ni tko primiti, s obzirom da su granonačelnici mahom bili mađaroni kao i županijska uprava. Kako pregovori u Beču od 27. do 29. srpnja 1848. o pomirenju bana Jelačića i mađarske vlade nisu uspjeli rat je bio na pomolu, posebno nakon Jelačićevog proglasa 6. kolovoza „o tri uvjeta“, koje Mađari moraju ispuniti.

Jelačić je imenovao Lj. Szállopeka članom Banskog vijeća, kako bi ga vezao kao „prevrtljivog“ podžupana, Lj. Szállopek međutim to nije prihvatio pod izgovorom „da mora ostati radi očuvanja reda i mira u županiji“.[223]

Kako bi smirio previranja u Virovitičkoj županiji, podžupan Lj. Szállopek je pozvao u pomoć Brodsku,[224] Gradišku i Đurđevačku pukovniju i 12. svibnja proglasio prijeki sud, o čemu je samo obavijestio J. Jelačića. U to vrijeme su se u županiji mađaroni okupili pod vodstvom Lj. Szállopeka, a većina narodnjaka pod vodstvom Jelačićeva namjesnika Josipa Jankovića.[225]

Zbog čestih nemira i napetih situacija Odbor sigurnosti Virovitičke županije je odlučio 22. svibnja 1848.[226] da se trebaju ustrojiti po Jelačićevu nalogu narodne čete i alarmne straže (službe). Županijska skupština je odluku odbila, pod izgovorom da nema novca i oružja.[227] U isto vrijeme su županiji kotarski suci izvršili pripreme za obranu, koja je prvenstveno bila zamišljena za obranu protiv unutrašnjeg a ne vanjskog neprijatelja, odnosno protiv pobuna stanovništva. Istovremeno je odlučeno osnivanje sudskog stola za svaki kotar.[228]

Do lipnja 1848. godine, najveći je dio stanovništva županije kao i skupština, bila opredijeljena za narodnjake i bana J. Jelačića.[229] Bilo je manjih otpora, na što je skretao pozornost i sam ban, obavještavajući da su mu se građani Virovitice tužili da ih mađaroni uznemiruju i bune te nagovaraju da svoje zastupnike ne šalju u Zagreb.[230]

Do preokreta u županiji došlo je carskim manifestom 10. lipnja o svrgnuću bana Josipa Jelačića, kada su mađaroni rasparčavali letke i skidali trobojnice u sjevernom dijelu županije te bacali proglase o prijekom sudu, pridobivši za to dio stanovništva. Tadašnje *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske* pisale su, kako je Osijek postao kula mađaronstva, a Virovitica i Voćin glavna utočišta Jelačićevih pristalica.[231]

Mađaronski podžupan Lj. Szállopek, kako bi slomio narodnjačku oporbu, pozvao je dvije satnije vojnika iz osječke Tvrđe, na što su se narodnjaci udaljili iz skupštine. Dogovorno su to dočekali neki osječki Nijemci i mađaroni kao skupštinski viječnici te zajedno donijeli odluku o pristupanju Virovitičke županije mađarskoj vladi (Ministeriumu) i

[222] Kako se Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije od 1947. godine nije sastajao, sastajali su se povremeno neki bivši saborski zastupnici i viđeniji prvaci, stoga se može uvjetno govoriti o tzv. „saborskoj“ sjednici.

[223] Isto, S-1848., spisi br. 140.

[224] Nominalno se zvala Bodska pukovnika, ali je sjedište bilo u Vinkovcima.

[225] Ivan Dienka, *Skup mojih radova o prošlosti Virovitice* (rađeno1936-1940. u rukopisu), str. 46.

zastupnici u ugarskom parlamentu - Ljudevit Szállopek, Eduard Tallian, Antal Mihály i Mato Tanaj.

[226] *Obzor*, (godište XLII) 1901., br. 117.

Rudolf Horvat, *Rat Hrvata s Mađarima 1848./49*., pretisak, Obzor, XLII, Zagreb, 1901.

[227] HDA, fond: VŽ, PS, S-1848., spisi br. 263/25.

[228] Isto, S-1848., spisi br. 265/27.

[229] *Novine dalmatinsko-hrvatsko slavonske* (dalje: N.d.h.s.), br. 49., 18. svibanj 1848.

[230] HDA, fond: VŽ, PS, S-1848., br. 542/237.

[231] *Novine dalmatinsko hrvatsko slavonske,* 24. lipanj 1848., br. 65., prema dopisu u Vučin 15. lipnja 1848.

generalu I. Hrábowskom[232] te zatražili da se opozovu zastupnici u „hrvatskom Saboru“, zapravo Narodnoj skupštini u Zagrebu. Izabrali su i nove zastupnike samo za Ugarski sabor te su izabrali za velikog župana mađarona L. Jankovića. Sve odluke bivšega bana J. Jelačića proglasili su nezakonitim, kao i Jelačićevo postavljanje J. Jankovića za banskog povjerenika.[233]

Nove mađaronske odluke skupštine Virovitičke županije, izazvale su zbunjenost i strah u Slavoniji, posebno u Požeškoj županiji,[234] čiji je Jelačićev narodnjački podžupan Josip Bunjik, apelirao da se vojskom uguši “separatistički i izdajnički pokret u susjednoj Virovitičkoj županiji“. Narodna skupština u Zagrebu je podržala požeškog podžupana J. Bunjika i zatražila da bivši ban J. Jelačić osobno ode u Slavoniju te podigne „narodnjački“ moral narodu.[235]

Jelačić se obratio u Virovitičkoj županiji svom povjereniku J. Jankoviću od kojeg je tražio „da protunarodna gibanja svim sredstvima uguši i kazni prijekim sudom“ te da se s njegovim „otvorenim nalogom“ obrati u Vinkovce Brodskoj pukovniji za vojnu pomoć.[236] Jelačić je istovremeno naredio komandi Brodske pukovnije u Vinkovcima, da pošalje tri satnije u pomoć banskom povjereniku J. Jankoviću kako bi „uspostavio javni red“ u Virovitičkoj županiji.[237] Međutim veliki dio časnika Brodske pukovnije, posebno u Vinkovcima, Staroj Gradiški i Brodu na Savi nije poslušalo naredbe, jer je bilo odano generalu I. Hrábowskom, postavljenog od cara i voljom mađarske vlade (Ministeriuma) umjesto bana Josipa Jelačića, za vojnog zapovjednika u civilnoj i vojnoj Slavoniji. U Beču su i dalje vršeni pokušaji izmirenja mađarske vlade s hrvatskim predstavnicima na carskom dvoru, želeći pod svaku cijenu izbjeći rat. Vjerojatno su u tom smislu mađaroni Virovitičke županije trebali biti žrtvovani radi mira i sporazuma mađarske vlade s J. Jelačićem.

Naime, zbog nemogućnosti da ratuju na nekoliko strana, i u carskim odorama i u samostalnim svojim honved (domobranskim) odorama (u Vojvodini, Mađarskoj, Italiji i Erdelju), Mađari (Ministerium) se nisu odlučili za prodor preko Slavonije prema Savi, već su smatrali da je dovoljno zadržati prekodravske i prekodunavske strateške vojne točke, kao što su velike vojne utvrde Osijek i Petrovaradin.

Neki ministri u mađarskoj vladi (Ministeriumu) i dalje su pridavali veliko značenje Virovitičkoj županiji, a stečene pozicije mađarona nastojali su učvrstiti stalnim naredbama, propagandama i raspirivanjem nacionalne netrpeljivosti stanovništva.

Nasuprot hrvatskoj većini, u Virovitičkoj županiji mađarska vlada je tražila svoj oslonac u feudalnoj klasi i bogatom građanstvu, njemačkoj nacionalnoj skupini, osječkom vojnom zapovjedništvu i nacionalnoj gardi.

U dramatičnoj političkoj situaciji veliki župan Virovitičke županije L. Janković, obratio se 22. srpnja pismom ministru rata Szémereu te zatražio od njega da pošalje komesara koji će buntovnike uhapsiti i poslati u Peštu. U istom pismu je veliki župan naveo kako je čuo da je opasnost iz Požeške županije porasla i kako treba uputiti na tu granicu dva odreda pješadije.[238] Kako su u mađarskoj vladi toga trenutka procjenjivali situaciju vidljivo je iz pisma Lajosa Kossutha upućeno komesaru Csányiju: „A sada je nevolja i zbog Slavonije. No, da ne bi Mađarsku dovodili u opa-

[232] Kada je Josip Jelačić svrgnut carskim proglasom kao ban, za vrhovnog zapovjednika za Hrvatsku i Slavoniju car je proglasom postavio generala Ivana Hrábowskog.

[233] Dragutin Prohaska, *Ilirizam u Osijeku...,* str. 612.

[234] *Virovitički zbornik 1234-1984*., Virovitica 1986.
Filip Potrebica, Virovitica u doba revolucije 1848/1849., *Virovitički zbornik,* Virovitica, 1984., str. 198.

[235] Dragutin Prohaska, *Ilirizam u Osijeku...,* str. 678-679.

[236] HDA*,* fond: *Bansko vijeće* (dalje: BV*) -unutarnji odsjek*, S-1848., br. 35.

[237] Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: Arhiv HAZU), *Ostavština Josipa Jelačića*, S-1848., I/e, VI., 9.

[238] Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Šišićeva*, S-1848., br. 231/319.

snost, neka otpadne i ona, ali u svakom slučaju uz očuvanje Petrovaradina i Osijeka".[239]

Od početka rujna, tj. od carske rehabilitacije Jelačiću je vraćena titula bana te je vojni pohod na Mađarsku bio na vidiku, pa su mađarski honvedi namijenjeni za Osijek upućeni sada na drugu stranu, zbog čega je kod mađarona u Virovitičkoj županiji došlo do kaosa. Pisao je veliki župan L. Janković mađarskom ministru rata Meszárosu, kako je županijska blagajna prazna jer se porez ne može skupljati pa zato najvažnije održati mir u narodu.[240] Nešto ranije, 22. kolovoza, iz Požege je srpski osječanin Mojsije Georgijević pisao J. Jelačiću o stanju u Virovitičkoj županiji, kako je „terorizam mađaronski i ovdašnjih poludjelih Nijemaca" bio veliki, pa se narodnjaci nisu smjeli aktivirati do dolaska graničara u Virovitičku županiju.

Uputio je M. Georgijević poziv da J. Jelačić posjeti Osijek, ali je poziv odbijen s napomenom: „da nikad nije sumnjao u Osječane niti se bojao da među njih dođe, vjerujući da narod osvjedočen u čistoću njegovih namjera. Skupštinu je ipak zakazao u Virovitici, jer mu je bliža, jer je ona bila sjedište stare županije, a i stoga što mu vremena baš niti jedan jedini sa-t više ne preostaje".[241] Ipak, bojao se J. Jelačić da Mađari ne pridobiju sasvim Virovitičku županiju te da preko nje napadnu i Hrvatsku, jer se njegova vojska tada skupljala u Varaždinu. J. Jelačić je došao 3. rujna u Virovitici i organizirao županijsku skupštinu te promijenio županijsku upravu. Od tada je nakon skupštine u Virovitici ostalo u županiji dvovlašće. U Virovitici su bili narodnjaci s novom županijskom upravom, a u Osijeku mađaroni sa svojim mađaronsko-njemačkim magistratom. Vojna osječka Tvrđa se držala neutralno s politički labilnim generalom Josipom Jovićem. Već sutradan J. Jelačić je carskim proglasom rehabilitiran za bana i svoje (ujedno i carske) napore usmjerio na vojne pohode prema Mađarskoj.

Istovremeno za kraljevskog povjerenika u Virovitičkoj županiji i grad Osijek, velikog župana L. Jankovića imenovala je mađarska vlada (Ministerium) 3. kolovoza, s naredbom da skloni županijsku blagajnu, pečat i arhiv u osječku Tvrđu i pokuša spriječiti održavanje narodnjačke skupštine u Virovitici. L. Janković je nakon imenovanja odmah otišao u Mađarsku na dodatne konzultacije.

U jesen 1848. godine veći je broj mađarona od strane narodnjaka bili su proglašeni narodnim neprijateljima te su im bila oduzeta imanja. Od tada je čitava županija, osim grada Osijeka, bila pod narodnjacima, koji su tamo počeli organizirati vlast. Svi su kotarski suci koji su bili u službi mađaronske uprave ostali na položajima, a u novu administraciju županije ušlo je dosta starog feudalnog i činovničkog elementa.[242]

Od rujanske skupštine Virovitičke županije u Virovitici, koja je predstavlja pobjedu narodnjaka, pa sve do veljače 1849. godine, odnosno oslobođenja grada Osijeka, situacija u Virovitičkoj županiji neprekidno je bila u znaku nemira i konfuzije.

Osječka Tvrđa se držala neutralno sve do ulaska mađarskih trupa u grad, 22. listopada 1848. godine. Međutim, prekretnica događaja bilo je ulaženje Mađara pod grofom Cásimirom Batthyányijem u Osijek 22. listopada, uz odobravanje zapovjednika osječke Tvrđe generala Jovića. Banski namjesnik J. Bunjik se žalio banu J. Jelačiću, moleći ga za pomoć, te da: „ali da ona dođe iz Banije jer su Virovitičani bili mađaroni i ostače dok se silom ne pokore i spaije najvekši buntovnici sa Osečani ne kazne".[243]

U takvoj situaciji ban J. Jelačić je pisao srpskom vojvodi Stefanu Šupljikcu da je

[239] Zoltán I. Toth, *Košuti i nacionalnij vapros v 1848.-1849*, Budapest, 1954., str. 51. (na ruskom jeziku)

[240] Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Šišića,* S-1848., br. 231/386.

[241] Isto, br. III, B. 26., (*pismo: Georgijević-Jelačić*) 28. kolovoz 1848.

[242] HDA, VŽ, fond: *Conscriptio comitatus Veröcze-nsis* (dalje: CCV), S-1848., br. 3/4.

[243] *Novine dalmatinsko hrvatsko slavonske,* 14. stu-deni 1848., br. 126.

„Slavonija sa svih strana pusta, te tu se bojati najviše navala. Dobro bi dakle bilo, da vi nekoliko hiljada ljudi iz Vojvodine na slavonsku Dravu pošaljete, te tamo međe obsjednete zajedno sa slavonskom insurekcijom. Ovo ne samo da je dobro nego je i neophodno i nuždno: za to od vas i od srbskog naroda izgledam, da to odmah i učinite u ime međusobne, bratimske pomoći, koju smo si obrekli“.[244]

J. Bunjik je dobro poznavao prilike u Virovitičkoj županiji, a posebno u Osijeku za razliku od bana J. Jelačića, smatrajući da je jedina nada narodnjacima u Osijeku i Virovitičkoj županiji Požeška županija. Čak je bio postavljen zahtjev da se skupština Virovitičke županije održi u Požegi. Zadatak koji je J. Bunjik izvršio, bilo je slanje Narodne straže iz Požeške županije na Dravu kako bi spriječili prodor Mađara (opremanje i osposobljavanje stražara bilo je pod vodstvom Miroslava Kraljevića). Na Dravu su upućeni 25. listopada 1848. dva bataljuna u okružje Viroviticu i Šokac Miholjac. Zadatak J. Bunjika bio je da snimi prilike u Osijeku te da smjeni mađarski raspoložene županijske i gradske (osječke) činovnike, odnosno da po banovoj naredbi u Virovitičkoj županiji uvede „red i mir“.[245] Zadatak M. Georgijevića bio je da u pogledu sigurnosti i mira shodne naredbe čini, da surađuje sa susjednim županijama i generalom Trebersburgom, a o čemu je morao povremeno podnositi izvješća Banskom vijeću.[16] Politička pitanja u županiji rješavao je po banskom odobrenju M. Georgijević te u Valpovu bio desna ruka generalu Trebersburgu, brinući se o ishrani, naoružanju, smještaju vojnika, pa čak i o vojnim mapama.

Kada je župan J. Janković premjestio sjedište županije iz Osiejka u Đakovo, M. Georgijević je predlagao da se sjedište premjesti u Šokac Miholjac ili Našice, bliže fronti, zbog čega je između njih došlo do sukoba. Potpuni razlaz među njima doći će onda kada će J. Janković odbiti uhapsiti našičkog grofa Ladislava Pejačevića i njegove činovnike, što je i J. Bunjik tražio preko M. Georgijevića.[246]

Na kraju se M. Georgijević razilazi s J. Bunjikom, dajući ostavku koju nije prihvatio Jelačićev poodban Mirko Lentulaj, tada ne nalazeći bolju zamjenu za M. Georgijevića. J. Bunjik, bunio se pišući banu, da nije pravo da slabo naoružana požeška Narodna straža proliva krv za „izdajice“ u Virovitičkoj županiji te da se činovništvo razbježalo „a ljudima su svi izdajice", jer su sami pozvali Mađare „da ji od garde i troškova oslobode“.[247] Narodna straža se toliko razbježala da je podban M. Lentulaj tražio da maršal Dahlen ovamo pošalje generala Todorovića sa dva bataljuna „tako da čedu moći Slavonci sada mirno spavati“.[248] Od 15. studenog do 15. prosinca 1848. protekle su u županiji s manjim okršajima oko Osijeka. Stanje se poboljšalo dolaskom Petrovaradinske pukovnije i graničara generala Todorovića, a posebno poslije 19. prosinca kada su Mađari bili vojno potučeni kod Čepina.

Da bi sredio prilike u županiji, M. Georgijević je u Našicama 10. prosinca savjetovao sve suce da daju izvještaje o prilikama u svojim kotarima. Daljski bilježnik Jezdimirović i virovitički sudac Belošević, konstatirali su da je stanje na terenu napeto „zbog popisanja garde i landštruma" i "zbog pomanjkanja hrane i poreznih dugova“.

M. Georgijević u svom pismu M. Lentulaju 29. prosinca, pisao je da ljudi u Zagrebu imaju krive predstave o stanju u Virovitičkoj županiji: “Obće je mjenje u Hrvatskoj da je naš narod ovdje hrđav, da je pomađaren i narodnoj stvari našoj dušmanin. Dalje se misli da su ovdje bog zna kaki agitatori i bog zna kake opasne fikcije za našu narodnu stvar, a ja

[244] HDA, fond: VŽ, PS, S-1848., br. 557/1.
[245] Filip Potrebica, *Društveni odnosi u Požeškoj županiji 1848.* (dr. disert.), Filozofski fakultet Zagreb, 1981., str. 409-429.
[246] HDA, fond: BV, S-1849., svezak I., br. 400.
[247] Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Josipa Jelačića*, II. c, br. 55. (*pismo Bunjik-Jelačić, 12. studeni 1848*.)
[248] Isto, br. 60.

vas uvjeravam da stvar drukčije stoji i da nije u hrđavosti... Treba stvari svom tečaju ostaviti, kao što to u cijem svijetu biva hominum confusioni et dei providentiae".[249]

Upravljajućem odboru županije odgovorilo je Bansko vijeće, kako će i dalje postavljati povjerenike jer ga je „izdajstveno predanje" Osijeka uvjerilo u tu nužnost.[250]

Bansko vijeće je 14. veljače 1849. promijenilo povjerenika za Virovitičku županiju te postavilo na tu funkciju Ivana Zidarića, dotadašnjeg župana Križevačke županije, ali se tome županija usprotivila, no bezuspješno.[251] posjedima bili su postavljeni upravnici imanja.[252]

Postao je banski namjesnik I. Zidarić predstavnik reakcionarnih snaga u Virovitičkoj županiji u proljeće 1849. godine, koji je ubrzao rehabilitaciju mađaronskog plemstva i suzbio svaki pokušaj ugrožavanja veleposjeda od strane seljaštva.

Virovitičkoj županiji nije u praksi u puno donio Oktroirani Ustav, niti je isti Ustav mogao saživiti u istoj županiji zbog starih i neizmjenjenih odnosa i političkih snaga.

U rukama veleposjeda i trgovačkog kapitala bila je nova narodnjačka vlast, koji su bili udruženi i vojskom obilato potpomognuti spriječavali agrarne reforme i suzbijali pobune seljaštva, a što je bio i istovjetni interes Bečkog dvora.[253]

Nije saživio Oktroirani ustav, ali ne zato što u Virovitičkoj županiji to nije mogao, već zato što je kratko trajao jer je brzo uveden tzv. Bachov apsolutizam ustav, kojim je ustav bio suspendiran.

[249] HDA, fond: VŽ., *Protokol Politico-publica* (dalje: PPP), S-1849., br. 45.
[250] Isto, S-1849., br. 92.
[251] Isto, S-1849., br. 89.
[252] Isto, S-1849., br. 16.
[253] Slavko Gavrilović, Virovitička županija u revo-luciji 1848-49., *Historijski zbornik,* XIV., 1961, str. 1-73.

Požeška županija u "revolucionarnim" zbivanjima u 1848. i 1849. godine

Južno od Virovitičke županije i sjeverno od Vojne Granice, prostirala se Požeška županija,[254] a 1848. godine bila je podijeljena na sedam kotara: Donje okružje činili su kotari: cernički, kutjevački, pleternički i velički, a Gornje okružje činili su kotari: daruvarski, kutinski i pakrački. Svaki je kotar birao po jednog predstavnika u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor, a grad Požega po dva. Županijska skupština je radi uspješnijeg djelovanja 15. srpnja 1848. godine odlučila izabrati poseban "Upravljajući odbor" Požeške županije, koji će djelovati umjesto županijske skupštine.[255]

U Požeškoj županiji u neredima 1848. godine, koji su zabrinuli županijsku skupštinu i bana Jelačića, Upravni odbor je 17. listopada 1848. godine na zahtjev bana Jelačića, popisao sumnjive osobe (popisano 66), među kojima su pretežito bili Židovi te ih posebno nadgledao. Bilo je malo osoba u Požeškoj županiji koji su iz uvjerenja podržavali interese mađarske vlasti,[256] a za takve osobe i uvjerenja bile su organizirane "Narodne straže" u Požegi.[257]

U Požeškoj županiji bila je nepovoljna struktura selišta i bivših kmetskih obitelji. Tako je 1/2 selišta imalo 1.244 bivših kmetskih obitelji ili 50,8% ukupnog broja bivših kmetova, dok 33,8% selišta Požeške županije ima 467 selištaraca u veličini jednog selišta. Prevladavalo je u Požeškoj županiji sitno i srednje seljaštvo.[258]

Bile su česte nestašice hrane te je pomoć za ljude i stoku u Požeškoj su županiji morala stizati često od Kraljevskog namjesničkog

[254] Igor Karaman, *Suvremeni katastar u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća,* HAZU, Vinkovci 2
[255] Filip Potrebica, Požeška županija u revoluciji 1848.-1849., *Institut za hrvatsku povijest,* Zagreb 1984., str. 16.
[256] Julije Kempf, Hrvatski ban Jelačić u Požegi 1848., *Hrvatski list*, 9/1928., str. 198
[257] Isto, Osnivanje "Narodne straže" u Požegi 1848., *Hrvatski list*, 9/1928., str. 212
[258] Rudolf Bićanić, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952., str. 106-107.

vijeća, a slično stanje je bilo i u Virovitičkoj županiji. Za Požešku županiju potrebna hrana bila je dobavljena iz ugarske Baje i drugih skladišta te prebačena Dunavom i Dravom do Dalja, Osijeka te Savom do Broda. Na primjer takvo žito je dobavljeno u vojarne: Kutjevo, Sirač, Pakrac i Pleternicu i dijeljeno prema potrebama.[259] Ilustrirao je kutjevački sudac Josip Žuvić u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom saboru 1848. godine teško socijalno stanje, kada je raspravljao o "Urbanskom pitanju", naglasivši: "Napokon prelazim na prijedlog glede Slavonije najglavnije, a to je žirovina, ili kako Slavonci, koje ja zastupam, kažu: život - kada sam od kuće odlazio, kazali su mi: Donesite nam život! - Kada meni u Zagreb pišu, štijem: Donesite nam Život! A kada kući dođem, prva će riječ mojih prijatelja biti: Jeste li nam donijeli Život?"[260]

Požeška županija je u "revolucionarnim" zbivanjima 1848. godine u narodnjačkom pokretu bila ispred Virovitičke i Srijemske županije. Za narodni jezik županijska skupština i gradski magistrat se u Požegi prvi opredjelio. Uprava Požeške županije i gradska uprava Požege, zahtijevale su cjelokupnost hrvatskih zemalja i štitile narodni jezik. Već 29. ožujka 1848. godine govorilo narodnim jezikom u Gradskom vijeću Požege, a što su zabilježile Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske: "U tome je složena Požega prvi krasni primer dala svoj domovini. Vidi se, da se Požežani nisu odrekli stare svoje slave!"[261]

Istog dana održana je izvanredna mala županijska skupština, na kojoj se isključivo govorilo narodnim jezikom, gdje se raspravljalo i o narodnom jeziku. Rekao je podžupan Vatroslav Peičić kako su Srijemci iznevjerili težnje i priključili se Ugarskoj, a što namjeravaju učiniti i Virovitičani. Zbog toga je osnovan odbor koji je bio zadužen "da ode u Osijek te obavijesti upravu grada i virovitičke županije .... da će nas samo smert od bratje Hervatak rastaviti i da nećemo drugi nego materinski jezik za naš poslovni imati".[262]

Delegacija je iz grada Požege i Požeške županije otišla u Osijek 29. ožujka 1848. godine i ponijela pismo magistrata grada Požege koje je bilo namjenjeno magistratu grada Osijeka, u kojem je pisalo: " ... jer smo čuli da i u varoši osječkoj 2 barjaka različiti perše".[263] Naime, tada je Osijek bio podijeljen grad, pa su istovremeno u Tvrđi visjele i ugarska i hrvatska zastava, zajedno sa carskom zastavom. Miroslav Kraljević je sastavio pisma u Požegi, koja su poslana Virovitičkoj i Srijemskoj županiji, sa nakanom da se sprijeći utjecaj Mađarske i priključenje tih županija Ugarskoj.[264]

Sastavljene su istovremeno "želje" naroda Slavonije pod naslovom: "što žele svi pravi Slavonci". Međutim, nije poznato tko je napisao "želje naroda Slavonije" i da li su negdje objavljeni, a u zagrebačkim "Zahtijevanjima naroda" tražilo se deklarativno ukidanje kmetstva, a u osječkim "Željama Slavonaca" tražilo se da se puku olakšice dadu.[265]

Od kada je imenovan 8. travnja 1848. mađarski Ministerium (vlada), propaganda Mađara naročita je pojačana, u kojem su značajnije osobe bile uz Lajosa Bathyányija, Lajosa Kossutha kao ministar financija i Ferencz Deák kao ministar pravde. Požeška županija se kao narodnjačka županija, opirala dopisima mađarskog Ministeriuma i priklanjala hrvatskim županijama, Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom saboru i banu J. Jelačiću.

---

[259] Filip Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848-1849.*. Zagreb, 1984, str. 34.

[260] Jaroslav Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I. do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj god. 1848.,* Zagreb 1952., str. 214-216.

[261] *Novine Hrv.-slav.-dalm.,* br. 31., od 6. IV. 1848.

[262] Isto, br. 31. od 6. IV. 1848.

[263] Isto, " "

[264] Isto, br. 31. od 6. IV. 1848.

[265] *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 33., 11. IV. 1948.

Mađarski Ministerium upućivao je proklamacije i naredbe slavonskim županijama koje su spominjale Hrvate ili Srbe, a "o Slavoncima nije bilo riječi". Stoga je tadašnji dopisnik iz Požege zaključio: "ili misle da Slavonije nema ili nas drže zajedno s Hrvatima i Srbima ili su uvjereni da smo mi dio Ugarske - Mađari."[266]

U Požegi i Požeškoj županiji jenjavao je narodni pokret početkom svibnja 1848., jer je narod očekivao da će njegove zahtjeve riješiti Sabor. Došlo je do pogoršavanja političkih prilika u županiji imenovanjem generala Vojne Granice I. Hrabowskog za komesara Slavonije, jer se smatralo da je ovo imenovanje imalo zadatak da se Jelačić makne i "da se u Slavoniji uvede red i mir". Nemir je bio izazvan i time što je mađarski Ministerium proklamirao: "da županie Požeška, Sremska i Virovitička skup s regimentami Gradiškom, Brodskom i Patrovaradinskom nisu kraljevina Slavonska".[267] Hrabowski je pisao 22. svibnja 1848. godine Gradu Požegi da sprijeći slanje zastupnika u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor. Nije prihvatio ovu naredbu Grad Požega, odgovorivši pismom da neće odustati od slanja zastupnika u Hrvat.-slav.-dalm. sabor i da će o tome obavijestiti bana. Isto tako je 24. svibnja 1848. godine županijska skupština otkazala poslušnost Hrabowskom i ostala privržena banu.[268]

Izabran je 26. travnja 1848. Odbor sigurnosti Požeške županije zbog očuvanja reda i mira, a o svom je radu redovno izvješćivao županijsku upravu i bana. Bili su imenovani gotovi svi kotarski suci, predsjednik sudbenog stola te ostali činovnici županijske uprave u Odbor sigurnosti, a bila je Odboru sigurnosti na raspolaganju i vojska. Za predsjednika prijekog suda imenovan je podžupan J. Bunjik, u njegovoj odsutnosti Skender Farkaš, a za bilježnika imenovan je M. Kraljević.[269] Za svako uznemiravanje bili su spremni na kažnjavanje, čak i najstrožom kaznom - smrću. Bilo je zato zamoljeno poglavarstvo grada Osijeka, da krvnika kojeg i Požeška županija plaća, obavijesti "da ako bude potrebe, bude pripravan da svoju dužnost izvrši".[270]

U Požegi su učenici gimnazije kao u Osijeku1848. godine, isticali zahtijeve i narodne prohtjeve te izvjesili "ilirsku" zastavu, što je ostalo zabilježeno u "Novinama damlatinsko-hrvatsko-slavonskim". Događaji u Požeškoj gimnaziji od ožujka do polovine srpnja 1848. godine, predstavljali su sastavni dio općih revolucionarnih zbivanja u Požeškoj županiji, a prestankom rada škole polovinom srpnja 1848., nastupilo je smirivanje učenika, jer su učenici tada bili pozvani da pristupe prekinutim ispitima.

U Požeškoj županiji je naredba ozbiljno shvaćena kada je Bansko vijeće 8. svibnja 1848. donijelo naredbu o provođenju izbora 5. lipnja 1848. za Hrvat.-slav.-dalm. sabor. Između ostalog u objašnjenju za izbore, napomenuto je da po izbornom zakonu zastupnik "treba da bude slavjan, čvrste volje i krepka duha, vešt narodnom jeziku u kome će govoriti".[271] Po Aleksiju Jelačiću Požeška županija je 1848. godine imala 64.467 stanovnika te je mogla birati do deset zastupnika, a grad Požega dva zastupnika.[272] Odnos broja zastupnika s brojem stanovnika, najpovoljniji bio u Požeškoj i Križevačkoj, a najnepovoljniji u Zagrebačkoj županiji i Vojnoj granici. Sve tri slavonske županije su imale 25 zastupnika, a hrvatske tri županije (zagrebačka, križevačka i varaždinska), imale su 33 zastupnika. Tada je zajedno sa zastupni-

[266] Isto, " " "

[267] Filip Potrebica, *Požeška županija u revoluciji 1848-1849*., Zagreb 1984., str. 129.

[268] *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 59., 10.VI. 1848.

[269] HDA, fond: *Požeška županija (*dalje: PŽ*),* br. 79. i br. 174., svezak CDXLIX.

[270] Isto, svezak - 1848., br. 172., SV-CDLXV.

[271] *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 38. i 52. od 22. IV. 1848. i 25. V. 1848.

[272] Aleksije Jelačić, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1849. i ukidanje kmetske zavisnosti seljaka*, Zagreb, 1925.

cima iz Vojne granice, u Hrvat.-slav.-dalm. saboru trebalo biti 102 zastupnika.

Sastavljene su, isticane i podnesene "Želje i zahtijevanja naroda Županie Požeške" Hrvat.-slav.-dalm. saboru u vrijeme održavanja izbora 27. lipnja 1848. godine. Prema Slavku Gavriloviću ove su "Želje...",[273] predstavljale izraziti agrarni program, dok se s tim u potpunosti nije složio Jaroslav Šidak,[274] priznajući da su one imale radikalne poglede. Zbog opasnosti iz Virovitičke županije u Požeškoj županiji su se organizirale Narodne čete, odnosno narodni stražari za "potrebe obrane domovine".[275] Narodne čete su brojčano porasle poslije posjete J. Jelačića Požeškoj županiji.[276]

"Narodne straže" i "Odbori sigurnosti" u gradu i selima, bile su organizirane na temelju odluke Banskog vijeća, a koje su činili svi muški građani županije od 15 do 50 godina starosti. Požeška županija je 15. kolovoza 1848. raspolagala s 12.601 pripadnika Narodne straže, te je u prosjeku po kotaru bilo oko 1.800 stražara. Smatrajući u Požeškoj županiji da neće biti moguće bra-niti se vlastitim snagama, zamoljen je J. Jelačić da se sa Križevačkom i Đurđevačkom pukovnijom približi Virovitičkoj županiji, u tadašnjem žarištu opasnosti.

Hrvat.-slav.-dalm. sabor na zahtjeve županije nisu reagirali, vjerojatno ocjenjujući da je realna opasnost iz Virovitičke županije preuveličana. , Ipak je J. Jelačić naredio J. Bunjiku (postavljajući ga za svog povjerenika Virovitice i Požege), da zbog tadašnje dominacije mađarona u Osijeku, u: "Virovitičkoj županiji uvede mir i poredak". Bunjik je poslao Narodnu stražu u Virovitičku županiju na Dravu, kako bi spriječio prodor Mađara u Slavoniju. Bijahu upućena 25. listopada 1848. dva bataljuna iz Pakraca na Dravu i jedan bataljon iz Požege u Viroviticu, od ukupno 3.000 ljudi.

Kako se o opskrbljivanju istih bataljuna pod vodstvom M. Kraljevića, nije dovoljno brinulo, vojnici su stvarali nered i time izazivali nesnošljivost kod lokalnog stanovništva. I vojska iz Brodske i Gradiške pukovnije upućena je prema Dravi, kada je u listopadu 1848. u Osijek došla mađarska vojska. Kako su bili veoma složeni odnosi u Narodnoj straži zbog nepoznavanja opće situacije na terenu, Upravni odbor Požeške županije organizirao službu špijunaže.[277]

Kada se mađarska vojska povukla iz Osijeka (14. veljače 1849.), uloga Narodnih straža postala je suvišna, ali je Upravni odbor Požeške županije zatražilo da one budu od sada u sastavu redovne carsko-kraljevske vojske, no general Trebersberg je predložio je da se one raspuste i odu kući jer je obavila svoj zadatak. Isto je o tome obavjestio Upravni odbor županije, banskog namjesnika M. Lentulaya (15. veljače 1849.) i generala H. Dahlena te je 17. veljače 1849. izvršeno raspuštanje Narodne straže.[278]

Iako su časnici Narodne straže bili nezadovoljni s tim raspuštanjem Narodne straže čime se složio i ban Jelačić, odlučeno je na temelju tzv. "Privremene osnove", da se zadrži po županijama dio Narodne vojske od 20 četa (svaka četa po 1.200 momaka).[279]

Uvođenjem tzv. oktroiranog Ustava 4. ožujka 1849., konačno je izvršeno raspuštanje Narodne straže Požeške županije pa su time ratni uvjeti u županiji bili završeni.

Srijemska županija u "revolucionarnim" zbivanjima u 1848. i 1849. godine

U ekonomsko-socijalnom pogledu Srijemska županija je imala velike sličnosti s

[273] J. Šidak, Seljačko pitanje u kmetskoj politici 1848., *Jugoslovanski Istorijski Ćasopis* (JIČ), 2-1963., str. 26.
[274] S. Gavrilović, Agrarno-socijalno zbivanja u Požeškoj županiji 1848-1849., *Godišnjak* Fil. fak. N. Sad (GFF), 1960., str. 37.
[275] *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 60. i 61., 13. lipnja / 15. lipnja 1848.
[276] *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 75., 18.VII.1848.
[277] F. Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848. i 1849*., Zagreb 1984., str. 253.
[278] HDA, fond: PŽ, *spisi 1849., svezak 451*., br. 1540/230.
[279] HDA, fond: PŽ, Protokol 1849., svezak 79. i 80., br. 704.

ugarskim županijama.[280] Pored Nijemaca stalno se povećavao broj Mađara, Slovaka, Rusina i Židova u županiji, dok je stagnirao broj Hrvata i Srba.[281]

Od velikaša u istoj županiji isticali su se: Eltz, Pejačević, Khuen, Marczibányi i Kotek. Imigraciju Nijemaca i Mađara pojačavali su velikaši, koji su kupovali sesionalnu zemlju od starosjedioca, pretežno Hrvata i Srba.[282] Ponašanje srijemskih pravoslavaca bijaše specifično 1848. i 1849. godine, a o čemu su najbolje ilustrirale Pavlovićeve peštanske novine:[283] "raspuštenost i razvrašenost ... raskoš i črezmerno trošenje izrok je, što naši ljudi preprodaju kuće i zemlju svoju ... prodaju, a Nijemci i Mađari kupuju, i tako naši osiromaše i nestaje ih, ili sluge postaju". Na seljaštvo bili su veliki nameti, što se manifestiralo u čestom obraćanju puka županijskim skupštinama, kao i Ugarskom namjesničkom vijeću, u kojima su tvrdili da je državni i županijski porez postao nepodnošljiv. U Srijemskoj županiji pučanstvo je dodatno trpio još i zbog izdržavanja tri bataljona vojnika, podvoza, nedostatka ispaše i stočne hrane, stradavanja od kuge, drugih zala, pa je emigriranje dobivalo zabrinjavajuće razmjere.[284]

Gajeve Narodne novine pisale su o seobama iz Srijema: "U Sremu serbskog naroda sve manje biva, a na mjesto njega svendilj Slovaci, Njemci i Mađari se sele".[285]

U Srijemskoj županiji sigurnosna situacija, prema izvještajima godine 1845-1848., bila je veoma loša. U Srijemu su razbojničke družine bile česte pojave pa se spominje razbojnička družina na Gladnošnu i (Liga malevolorum Gladnoshiensi), gdje su ubijena dva razbojnika, a među njima i neki "slavni Jovan".[286] Nalazilo se u zatvorima 1847. 244 lica (Srba 166, katolika 66, i ostalih 12), od kojih 120 zbog krađe, a 26 zbog ubojstva te je na smrt osuđeno 6 lica. Kriminal je porastao u proljeće 1847. zbog povećane imigracije u Srijem, tj. priliva radnika iz drugih županija radi zarade i zbog oskudice u hrani u svojim županijama. U županiji su poduzete izvanredne mjere zbog toga što je porastao broj paljevina u Srijemu.[287]

U srijemskim vlastelinstvima posjedovao je veći broj plemića - armolista od 10 do 30 jutara oranica (sa iznimkom podžupana Josipa Zsitvaja s 42 jutra oranice), a važniji centri trgovine u Srijemskoj županiji bili su Vukovar, Ruma i Irig, od kojih je Vukovar bio i administrativno središte te bio povezan s Osijekom i Bačkom, a Dunavom i sa Pештom. U Pešti i Osijeku se najčešće nabavljana trgovačka roba, svinje u Srbiji i Bosni, a volovi u Bačkoj i Banatu. Srbi i Židovi činili su većinu trgovaca, a trgovina žitom bila je najunosnija.

Od ranije već je mađarska vlada svojatala Srijem i željela je odvojiti od Hrvatske i Slavonije, a u Srijemu je pored ilirskog pokreta bila jaka i mađaronska politika. Nosioci mađaronske politike u Srijemu bili su županijski i vlastelinski činovnici, većinom mađarske narodnosti, neki vlastelini, kao Khuen i Marczibányi te mađarsko, odnosno njemačko pučanstvu u županiji.

U županiji nisu imale jake odjeke narodnjačke ideje i ilirski pokret, izuzev kod franjevaca i manjeg broja trgovaca, jer su izjave iliraca često zbunjivale pučanstvo, npr. 1836. godine, izjavama, da su Hrvati i Srbi jedan narod, sinovi majke Slavije, koji treba da u Hrvatskoj uvedu svoj narodni jezik kao

[280] Slavko Gavrilović, *Agrarni pokreti u Sremu i Slavoniji početkom XIX veka*, Beograd, 1960., str. 9.
[281] HDA, fond: *Srijemska županija* (dalje: SŽ), spisi 2585/1789., 894/1828., 1956/1835., 3733/1847., 114/1825., 319/1848.
[282] Hermann Holler, *Syrmien und sein Deutrehtum,* Leipzig, 1941., str. 37.
Johann Csaplovich, *Slavonien und zum Theit Cro-atiner*, Pesth 1819., II., str. 69
Alexins von Fenges, *Statistik des Konigreichs Ungarn, I*., Pesth 1843., str. 58. i 91.
[283] *Serbske narodne novine*, br. 64., 17. VIII 1847.
[284] HDA, fond: *Srijemska županija*, br. 2273/183.
[285] *Ilirske narodne novine*, br. 77., 24. IX. 1842.
[286] HDA, fond: SŽ, spisi 3805/1845.
[287] Isto, br. 3733/1847.

"diplomatski".[288] Nije se preciziralo koji je to jezik, narodni jezik, što je u županiji, koja svoje dopise primala i slala na latinskom i mađarskom jeziku, otežavalo međunacionalne odnose.[289]

Mađarsko-narodnjački sukobi bili su duže vrijeme predmet županijskih skupština oko jezika i političke pripadnosti Srijema. Svoje zastupnike Srijemska županija je redovito slala i u hrvatski i u ugarski sabor. Imala je Srijemska županija neodređen stav povodom pitanja (poziva) Požeške županije, da se izjasni spadaju li tri slavonske županije u Mađarsku ili Hrvatsku. Neodređen stav imala je Srijemska županija i naredila svojim zastupnicima, da izjave da su ove županije bile podložne banskoj vlasti, a da su zakone primale od zajedničkog sabora u Požunu, što ona želi da se i nadalje zadrži.[290]

Mađarska vlada vodila je netaktičnu politiku prema Srijemu, kao npr. inzistiranje mađarske vlade samo na "mađarskoj političkoj naciji", a odbijanje prava na samopredjeljenje nemađarskih naroda, što je dodatno zakompliciralo ionako složenu situaciju.[291]

Vukovarski trgovci, vraćajući se sa pештanskog vašara donijeli su vijesti o nemirima u Pešti (15. ožujka 1848.),[292] Interesi pućanstva odmah su bili podijeljeni, u kojem su mađaroni pridobili Gornji Srijem uz pomoć dijela katoličkog svećenstva i Njemaca, a narodnjački pokret učvrstio se u Donjem Srijemu s centrima u Šidu i Rumi.

Među seljake išli su mađaroni i govorili: "da za onu slobodu koju narod rječnim ukidanje robote i desetka dobija, samo Mađarom blagodariti ima ..."[293] Mađaroni su nadalje svjesno radilili na političkoj akciji na temelju tzv. "mađarskih zakona", ali nisu bili spremni na agrarnu reformu.[294]

U županiji su do svibnja 1848. bile izjednačene snage mađarona i narodnjaka, jer su u Vukovaru mađaroni bili u većini, a narodnjaci u Šidu i Rumi. Borba narodnjaka i mađarona odvijala se verbalno na županijskim skupštinama, a uglavnom se svodila na pitanje jezika ("narodnog" ili "slavonskog"), ukidanje kmetstva, rabote i desetka.[295]

Emisar srpske vlade V. I. Golub, napisao je u izvještaju: "Mađaroni koji svuda imaju dobrovoljne i slobodne uhode, nastoje pobuniti građane u Vukovaru ... u njemu ima žešćih mađarona nego u samoj Mađarskoj ... oni narodu govore da Hrvatska nije u stanju da sama izdržava svoju vladu, pa bi zato građani i čitav narod morali strašne terete nositi, ako ostanu u njenom sastavu.[296]

Za Gornji i Donji Srijem stvoreni su Odbori sigurnosti radi očuvanja mira, a po gradovima su formirane Narodne garde.[297] Novim proglasima (tzv. Zakonima) "Zahtijevanja naroda" pod utjecajem Sabora i ugarskog Namjesničkog vijeća, nastale su različite reakcije u Srijemu. Zabilježio je i srpski tisak glasove o narodnim nemirima koji su se prenijeli do Zemuna i Beogada: "Čujemo da su oko Dalja četiri sela ustala na vermeđaše, tražeći da i seljaci budu s njima jednaki", a nekoliko dana kasnije: "U Sremu su se seljaci pobunili protiv spaija, ištu sve pustare, a tako je i u nekim bačkim selima na Dunavu". "U dva sela oko Vukovara seljaci oteli zemlju od spaija koja je negda bila ... Oni hoće da sve sebi prisvoje".[298] Mađaroni i narodnjaci su prema seljaštvu zauzeli isti stav: mađaroni su vojskom gušili seljačke pokrete, a narodnjaci su u tom sudjelovali preko štampe, osuđujući ciljeve seljaka.

---

[288] Josip Horvat i Jakeša Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, *Građa za povijest književnosti Hrvatske*, knj. 26., Zagreb 1956, str. 21-22

[289] Velimir Deželić, *Pisma pisana Ljudevitu Gaju*, Zagreb, 1909., str. 7.

[290] HDA, fond: SŽ, *Protokol spisi* 2974/1843.

[291] Slavko Gavrilović, *Srem u revoluciji 1848-1849*., SANU, 43., Beograd 1963., str. 93-94.

[292] *Sveobšte jugoslavenske i serbske narodne novine*, br. 25., 25. III. 1848.

[293] *Narodne novine* (Zagreb), br. 54., 5. V. 1849.

[294] Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Ferde Šišića* 231/165.

[295] *Narodne novine*, br. 32., 8. IV. 1848.

[296] *Jugoslavenske novine*, br. 27.. 31. III. 1848.

[297] HDA, fond: SŽ, spisi 974/1848.

[298] *Serbske novine*, br. 24., 28., 30., 31., od 23. III. do 16. IV. 1848.

Došlo je tijekom travnja i svibnja 1848. godine do prave agrarne "revolucije" (pobunom seljaka), kao na Daljskom vlastelinstvu u Virovitičkoj županiji (imanju mitropolita Rajačića), gdje su se seljaci "naopako uzbunili i spahiske zemlje via facti oteli i zaorali", kada je Rajačić zatražio od mađarskog Ministeriuma vojnu pomoć protiv seljaka. U tim okolnostima Rajačić je imao pomirljive stavove prema mađarskom Ministeriumu 1848. godine, kada se istovremeno stvarala srpska politika u slavonskim županijama. U formiranju srpsko-vojvođanskog nacionalnog i političkog programa odlučan korak učinjen je u Karlovcima sredinom travnja 1848., kada se većina Srba između Mađara i Hrvata opredjelila za Hrvate, odnosno za narodnjačku politiku, tražeći Trojednu kraljevinu (Hrvatsko-dalmatinsko-slavonsku) kao širi okvir državnog okvira za Srpsku Vojvodinu. Time bi Srbi sebi mogli na temelju "starog prava" birati vojvodu, čija bi se vlast prostirala nad civilnim i vojnim Srijemom, Banatom, Bačkom i Baranjom.[299]

Na svibanjskoj ili majskoj skupštini 1848. godine bili su proklamirani isti politički ciljevi, a na kojoj je stvorena Srpska Vojvodina.[300] Na istoj skupštini je pukovnik Stefan Šupljikac postao vojvoda, a mitropolit Josip Rajačić srpski patrijarh. Odluke skupštine "srpske Vojvodine" snažno su djelovale i na Srbe u ostale dvije slavonske županije.

Tim odlukama bili su izazvani mađaroni, ali su se djelomično zadovoljiti kasnijim imenovanjem generala Hrabowskog za carskog komesara Slavonije i Srijema sa zadatkom likvidacije narodnog pokreta u Slavoniji i Srijemu.

U prvi plan je izbilo na lipanjskom zasjedanju Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog sabora u okviru diskusije o hrvatsko-srpskim odnosima i pitanje pripadnosti Srijema Srpskoj Vojvodini ili Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj kraljevini. Bilo je mnogo nesnalaženja u tom pitanju i uzavrelih stavova, pa je tom prilikom saborski zastupnik Ljudevit Vukotinović napisao: "Ili ćemo Srijem na papiru držati pod banom ili ćemo Srijemčane ugnjetavati, silom tlačiti, gdje ih ovako dobijemo za našu stvar dobrovoljno, sresrdno, samo pod drugim imenom". "Gubeći Srijem kao dio, Hrvatska dobija Vojvodinu kao cjelinu, jer s njom stupa u savez i jedinstvo".[301]

U Srijemu je postala teška politička situacija zbog zbivanja oko J. Jelačića kao bana, posebno kada je J. Jelačić grofa Alberta Nugenta 8. travnja imenovao za banskog povjerenika u Srijemskoj i Virovitičkoj županiji. I sam je Jelačić obilazio Srijemsku županiju u srpnju 1848. je, da bi svojom pojavom smirio prilike. "Glavni odbor Srpske Vojvodine i u Srijemu smatra da su Mađari neprijatelji, pa Jelačića prihvaćaju samo kao svog saveznika".[302] Većina političkih prvaka hrvatskog naroda u Srijemu nije bila zadovoljna s odlukama Glavnog odbora Srpske Vojvodine, njegov položaj nije bio riješen te se očekivalo rješenje svog položaja od strane Jelačića.

Preko komesara Nugenta Jelačić je želio uvesti stari poredak u Srijemu i Vojnoj Granici i otrgnuti je ispod utjecaja srpskog Glavnog odbora. Između dijela Hrvata i Srba tenzije su počele rasti te nije bilo lako učiniti nešto, tako da je grof Eltz tražio od generala Rotha iz Brodske pukovnije, da u Vukovar uputi vojsku jer je ugrožena javna i osobna sigurnost.[303] U Vukovaru su zagrebačke "Narodne novine" pisale da je bila "kavga među Šokci i Vlasi i zamalo da ne dodje do krvi". Nadalje je bilo upozoreno od jednog

[299] S. Gavrilović, Virovitička županija u revoluciji 1848-1849., *Zbornik* XIV., Zagreb 1961.

[300] Jovan Živković, Kako je došlo do Majske sku-pštine i pokreta srpskog 1848:?, *Branik*, 52. iz 1848.

[301] *Saborske novine*, br. 3-5., lipnja 1848.

[302] Arhiv HAZU, fond: *Ostavština Jelačić III.* c. 2, Predstavka od 18. VII. 1848.

[303] Arhiv SANU, Karlovci, APV, fond: *Akta Slavo-nske generalne komande 1848*., str. 7-75.

fratra "kako Šokec hoće neki povlačit".[304] Prema zapisima franjevačkog samostana u Vukovaru: "15. srpnja 1848. krenu 700 Srbijanaca iz donjeg Srijema pod svojim četovođom plijeneći i rabeći ... te konačno osvanuše u Sotinu". U Vukovaru je došlo do panike: "ljudi se oboružaše, a žene svoje pokućstvo i posteljinu kud zakopaše u jame kud spremiše u samostanu ... a neke otpremiše svoje stvari preko Dunava u Adu ... Srbijanci iz Sotina upute 6 ljudi u izvidnicu, a vukovarski pastiri ih spaze, pojure u grad i izazovu još veću pometnju, pa oboružani puškama, vilama i batinama, građani s vojnicima pohrle Serbijancima ususret. Brzi dolazak Jelačića u Vukovar 17. srpnja 1848., smirio je prilike u gradu".[305]

Zaista je bilo teško u tim trenucima Jelačiću što činiti, jer je trebalo naći kompromise između srpskih interesa, njemačkih i mađarskih interesa vezanim za gen. Habrowskog, zatim interese ugarskog Ministeriuma, a možda i hrvatske interese kako zadržati Srijem. Održao je Jelačić županijsku skupštinu u Iloku (21. srpnja 1848.) i obnovio županijsku upravu.[306]

Međutim, optužio je Jelačića general Hrabowski za postavljanje nove županijske uprave i proglasio je nelegalnom te naredio Nikolimu Sabajnu da održi "staru" vlast uz vojnu pomoć garnizona u Vukovaru. Time dio Srba nije bio zadovoljan, što je vidljivo iz pisma u kojem je srpski pododbor iz Šida javljao srpskom Glavnom odboru, da je ban za suce postavio ljude "koji su najveći protivnici narodnosti naše" te da je javno govorio: "Kakav Odbor, kakav patrijarh i kakav vojvoda u Vojvodini, kad je Srem čast deo Banovine."[307]

Mađaroni su se ponovo aktivirali poslije Jelačićevog odlaska iz Srijema, oslanjajući se na podršku Brodske pukovnije generala I. Hrabowskog i njegovog stožera u Vinkovcima. Od strane srpskog Glavnog odbora bila su učestala hapšenja, posebno katoličkih svećenika u Slankamenu, Ćeretiću, Kamenici i Karlovcima. "Serbijanci su iz vlastelinskog podruma odvezli preko 1.500 akova vina i rakije i spremaju se na osvetu Švabama u Ćereviću zbog Srba koji su teško stradali od Mađara u Futogu. "Srbe su u Futogu (po izvješću Glavnog odbora Srpske Vojvodine) "do gole duše spaije oglobiše, sve njino imanje otele i razgrabile i sveštenike rašćerale"… zato Srbi traže za obmazdu da se uzrište neprijatelji koji se nalaze pohapšeni u Karlovcima, jer će inače Mađari blag stav Glavnog odbora tumačiti kao njegovu slabost."[308]

Katoličko svećenstvo zbog pokušaja mirenja Hrvata i Srba došlo je u težak položaj. Bili su u opasnosti svećenici od Kukunjevaca do Osijeka "jer su se puku svojem kroz svoju sklonost Serbima veoma omrazil."…"O glavi svojim župnicima vode hrvatski seljaci Lovasu, Berku, Sotinu, Jankovcima…"[309]

Mađaronska županijska skupština održana je u Vukovaru (14. i 15. kolovoza 1848.) te je podržala I. Zsitvája kao kraljevskog komesara za Srijem. Brodska graničarska pukovnija je zbog općih prilika (18. kolovoza 1848.), otkazala poslušnost generalu Hrabowskom i stavila se na raspolaganje Jelačiću.

Obrana Srijema bivala je sve aktualnija od upada mađarske vojske u jesen i zimu 1848., a naročito teška situacija nastala je kada su Mađari ušli u Osijek i počeli ugrožavati Srijem, ne samo sa sjevera već i sa zapada. Držanje zapovjednika osječke vojne Tvrđe majora Jovića, postalo je sumnjivo, posebno zbog njegove veze sa vukovarskim vlastelinom Hugom Eltzom. Eltzova pogibija zaplašila je mađarske simpatizere i druge ve-

[304] *Narodne novine*, br. 80., 29. VII. 1848.
[305] Placido Belavić, *Crtice iz prošlosti Vukovara*, Vukovar, 1927., str. 20-21.
[306] Rudolf Horvat, *Hrvatski pokret 1848*., Zagreb 1904., br. 80. II., str. 131-132.
[307] *Srbske novine*, br. 87., iz 1848.
[308] Arhiv SANU, Karlovci, fond: SNP, R. 58/1848, *Djejamija* I., 1333., *Vestrik*, br. 27., 11. VIII. 1848.
[309] *Narodne novine*, br. 83., 94. i 105. iz 1848.

leposjednike u Srijemu te je komisija pukovnije i županije "utvrdila" da je Eltza ubio njegov nadničar Dimitrije Janić iz "stare klasne mržnje".[310]

Narodnjaci su u Vukovaru bili u strahu, jer su se Srbi (Odbor) rasporedili na sektoru Dalj-Osijek, kako bi navodno omele Bathyány-Zsitváyeve vojne planove u pogledu Srijema.

Pod zapovjedništvom kapetana Avrama Rajačića srbijanske jedinice su se rasporedile u selima na relaciji Vukovar - Osijek sa stožerom / štabom u Dalju, pod izlikom kako bi spriječili prodor Mađara preko Dunava, a zapravo i spriječili djelovanje narodnjaka u Dalju i drugim mjestima, koji im se činio nepodobnim "i držati Daljce u zaptu, koji su na žalost .... naši protivnici."[311] Postojalo je stalno dvojstvo u vlasti u Srijemu, u selu i gradu pretežito su vladali srpski "Glavni" odbori, a županijska birokracija s Jelačićevim angažiranjem u Vojnoj granici.

Stalna su bila razbojništva s pljačkaškim pohodima i s anarhičnim razumijevanjima motiva socijalnog bunta u županiji. Udruživali su se gotovo svi klasni slojevi i dragovoljci s masovnim dezerterstvima te u haranju, pljački i teroru. Vojna se situacija bitno poboljšala poslije oslobodjenja Osijeka na srijemsko-virovitičkom sektoru (13. veljače 1849.) pa se iz defanzive moglo preći u ofanzivu, ali nesporazumi u dvojstvu vlasti ostali su i dalje. Radosavljević je kao zapovjednik vojske "srpske Vojvodine" odbio molbu Rumljana da ih srpski Odbori ostave na miru "odgovorivši im da nisu sremska županija i Ruma njihova domovina, nego cela Vojvodina za čiju su odbranu položili zakletvu. Stoga moraju ići kuda su odredjeni, jer će inače pod preki sud".[312]

---

[310] HDA, fond: SŽ, *Spisi,* br. 827./1848.

[311] Arhiv SANU, spisi 723/1848., *Cirkular Glavnog odbora od 9. XII. 1848.*

Protokol Glavnog odbora, sjednica od 10 (22) i 15 (27) XII. 1848

[312] HDA, fond: SŽ, fasc. 827., Predstavka od 29. III. 1849.

UDK 338.124.4:316.42(495) Pregledni rad

Alexios Panagopoulos, Vasileios Anyfantis.
Greece

PROPOSALS ON THE EMERGE FROM THE POLITICAL, ETHIcaALl, ECONOMICAL CRISIS (GREECE).

Abstract

A close look at the factors and the contributors of the current financial crisis, especially as it regards Greece, which is under immense pressure from friendly institutional organizations. Who and why is pushing economies to their fiscal limits in the Eurozone when there is no apparent logical explanation for such extreme austerity, or past successful examples. The heavily indebted economies are not possible to consolidate their finances and reduce their loans, using old recipes – so they'll have to resort to the method of deleting or freezing of debts, since there is no other peaceful solution. «If we don't react collectively, then we will lose our homes, we will lose our deposits, we will miss the euro, we will eventually reach bankruptcy and debt slaves of elite in perpetuity – in our own motherland!»[313]. So after the outbreak of the financial crisis of 2008, where the United States caused a huge damage to Germany, amounting to at least 474 billion, by stealing them, the Eurozone has turned into a prison of slaves – in order on the one hand to limit the American losses of the strongest economy in Europe, and on the other hand to serve the huge debts that incurred many States, in conjunction with their conquest and possession.

Keywords: Economical Crisis, Political, Ethical Crisis, Globalization, EU, Greece.

Introduction - Specifically concerning the countries of the European region, it is incorrectly considered that only Greece was not thereafter able to cope – because it is judged mainly on the basis of the public debt. It is not given importance to the fact that public debt was already quite high before the crisis – while paid much more than all the others, because of the special policy imposed by the troika, who did not apply a similar policy in other countries of the Eurozone. Extortions are escalated with last threat "cut" of bank deposits, if Greece does not comply with the orders of the "Quartet" – without, however, any guarantee for deposits, if they do not achieve the measures, by their failure to be seen by us. The only solution now that horizon, unfortu-nately much more difficult from the past, if eventually we are not approved on time the debt writeoff, none other than bankruptcy – which terrifies reasonable the Greeks, since this is an extremely painful process. Gover-nment's handling in 2009, artificially inflated the budget deficit of the country, and the Prime Minister's imprudent remarks which deliberately defamated Greece internationally, were the real causes of the ina-bility to borrow with sustainable interest rates – so we were delivered bankrupt in the clutches of the IMF. The cause of the remaining

[313] http://www.analyst.gr/2015/02/05/nea-vouna-xreon/2/

weaknesses of the Greek economy, which did not manage to balance their cu-rrent account or to limit debt, was undou-btedly the politics of Germany – in particular, wage dumping that adopted in 2000 at the expense of its partners, in conjunction with the monetary policy for its benefit, which was imposed on the ECB. An unde-niable proof of this is the current account balance of France – which evolved after the 1990 inversely proportionate in relation to the German (1990-2000 negative for Germany positive for France and in 2000-2014 negative for France positive for Germany). Continuing, the result of this policy, significantly increased the money outflows to the South (the surpluses have always the downside of being balanced by the appropri-ations at weak currencies/countries), contributing to the deficits and the indebtedness– but, when the trend reversed when the outputs of the European South to the North were escalated, due to the financial crisis, the already indebted countries were led to the cliff. Something similar after all caused the crisis in Latin America, as well as Asian, from which nor technologically mighty South Korea managed to escape – and shortly afterwards followed the bankruptcy of Russia. Therefore, Greece is no exception, as politicians trying to convince us, as well as our lenders, but the norm – but that does not mean that we underestimate Greece's own inherent problems (corru-ption, fraud etc.), but which are not higher than those of Germany, as demonstrated by the VW sca-ndal.

Proposals to emerge from the Greek poli-tical, ethical, economical Crisis - These are 30 proposals to emerge from the crisis[314]. Suggestions that are simple, feasible and able to give the necessary impetus to Greece, not only to stand on its feet, but enough to make Greece once again a protagonist. Proposals which indicate that the main problem of Greece is the lack of poli-tical will:

-Price Freeze. (protect the Greek family of dearness in a period of cuts).

-Single payroll with simultaneous removal of all allowances for civil servants. (This means some civil servants must not earn more revenue from civil servants that are of same ranking in other public sectors).

-15% duty on imported products. (This means renegotiation of the Maastricht treaty for the presence of Greece in EU).

-Management of endowments by the State. (At least 300 billion property of the Greek State in real estate remains undeveloped and much of it is owned by land-grabbers).

-Placing public servants in export firms, with the obligation to pay these firms their stamps. (To put to work those civil servants that have no purpose and are sinecurists, and at the same time we manage to attract investments).

-100% tax free for the reinvested profits. (In order to achieve real economic growth)

-Assignment of all public projects at a Regional level and supervision of nati-onwide projects. (To open jobs to the region and to stop the current state of kickbacks).

-Lengthening duration of tolls by 10 years, to ensure public works. (to promote de-velopment without charging the State).

[314] Neill Nugent, The Government and Politics of the European Union – Social Sciences, London 1989. George Mazis, Geopolitics Theory and Praxis, Athe-ns 2002. Joseph Nye, Soft Power: The Means To Success In World Politics, New York 2004. Johan Van Overtveldt, The End of the Euro: The Uneasy Future of the European Union, Berkeley 2011. Panayiotis V. Roumeliotis, The road to Globalization, Athens 1996. Andy Beckett, When the Lights Went Out: Britain in the Seventies, London 2010. Zenithmag.wordpress. www.analyst.gr www.geopolitics.com.gr http://zcode-gr.blogspot.gr/ http://www.analyst.gr/

-Duty-free turnover up to 100,000 euro, as long as a firm employs more than 4 emp-loyees. (in order to halt the wave of layoffs).
-The rule of seven times. No salary may be higher by 7 times from the lower. (If the minimum wage is 700€ the higher should not be over 4900€. This includes even me-mbers of the Parliament or Commissioners, or the President of the Republic).
-One single health carrier. (to stop the mess from different pension funds).
-Remove stamps and replace all the costs from a special account of consumption and percentage of TAX that will be attributed to the pension funds. Return of contributions as an increase of salary to workers. (So through consumption all will contribute to the pension funds. The uninsured employment will stop since all employees will have insurance booklet. National pension will be determined irrespective of stamps).
-Link deposit and lending interest rates. e.g. 1% on deposits of up to 3% in grants. (To stop the banks from their provocative usury).
-Remove of asset declaration, except for po-liticians and those holding public admini-strative positions. (To reintegrate the under-ground economy in the real economy).
-Launder funds. As long as the owners place 25% of their funds in state bonds. (To enable the return from abroad tens of billions of euro).
-Consolidation of banks into two. One private and one public. (To advance the integration of public banks in order to coerce private banks to follow due to competition).
-Removal of illegal immigrants and control the export of capital. (Implementation of the law. Expulsion of illegal immigrants. Taxa-tion of the money they export which create deficit in the Greek economy which ranges from 5 to 10 billion€).
-Licensing for companies only with the fili-ng of an application and affidavit of relevant engineers. (To stop the bureaucracy that discourages any business endeavor).
-Mineral deposits are not for sale, they are to be exploited. (No in the sell-out of sources that voted former governments of PASOK and ND).
-Entry in Tiresias system only by court order. (To allow enterprises to breathe since they have been trapped in the archives of Tiresias).
-Creation of non public levy Ministry, which will include shipping, tourism and migration Exchange. (To give emphasis on the stre-ngths that can create dynamic serious re-venue).
-The public sector will not be sold, it will be run by managers but the majority of the public sector will be owned by the State. (No in a sell-out that is attempted by the Memorandum).
-Remove the specific fee from the bills of Public Energy Company (ERT) and consu-ming up to 100 kilowatt free stream. (Relief to the underprivileged households).
-Restriction of credit cards. One per person. (To limit the hostage of Greek people from the banks).
-Creation of private universities. (To stop the migration of Greek Students and co-rresponding foreign currency).
-Redesign of foreign policy. Immediate declaration of the Greek EEZ. The arma-mnets will be made only with the countries that accept Clearing and travel checks. (I.e. we will pay for example with agricultural products and provision of tourist services).
-Official currency of the country is the euro and eurodrachma is used for the Interior of the country, for a specified period of two years. (I.e. we accept euro from tourism and from customs duties but all transactions inside the country are made in eurodrachma. In two years we will replace the values in the euro, so the illegal immigrants and big department stores (Lidl etc) will

not be able to export the eurodrachma for two years since it will not have any value at their countries. The money will stay in the Greek economy and will be invested here).

What Greece needs immediately is a definitive solution of the problems, at all costs – while it is dishonest and untrus-tworthy to continue to borrow, when Greece knows that they are not able to repay the loans. From the lenders side there are di-shonest extortions for adopting new mea-sures continuously, which is gradually destroying our economy – while the Gove-rnment is compelled to stop being extorted, even if they must resign to avoid it.

We hope of course that the Government does not have the hidden intention of return to the Drachma through deception of the Greeks – stressing that they must not at all succumb to blackmail lenders, regarding stopping support for banks, which have now lost the ability to be managed by Greeks. On the one hand, it would be illegal for so-mething like that, on the other hand there are solutions – which are certainly not ideal, but all wars are associated with losses that no one has to fear.

Conclusion - The only solution for Greece is to become again independent, self-suffi-cient, to have its own central bank and not to depend on the ECB for liquidity, which is used as a weapon for imposing its own policy on Greece, and to wait when the ECB will stop the capital control and open the Greek banks. But, in the meantime busi-nesses are going bankrupt and hundreds of workers are losing their jobs, which will deepen further the existing depression. This loss of monetary and fiscal policy has destroyed this historic and proud nation. A country without central bank, without its own currency, without its public policies, and without national sovereignty, it is not a nation, but a protectorate. Greece has to leave the Euro-zone before it will be too late for the country, its economy, and its people. EU has to respect the other nations and the democratic decisions of their people. Greece has to give once more to all of them lessons on democracy, values, virtues, and objecti-ves in human lives.

References:

1. Neill Nugent, The Government and Politics of the European Union – Social Sciences, London 1989.
2. George Mazis, Geopolitics Theory and Praxis, Athens 2002.
3. Joseph Nye, Soft Power: The Means To Success In World Politics, New York 2004.
4. Johan Van Overtveldt, The End of the Euro: The Uneasy Future of the European Union, Berkeley 2011.
5. Panayiotis V. Roumeliotis, The road to Globalization, Athens 1996.
6. Andy Beckett, When the Lights Went Out: Britain in the Seventies, London 2010. 7. Zenithmag.wordpress.
8. www.analyst.gr
9. www.geopolitics.com.gr
11. http://zcode-gr.blogspot.gr/
12. http://www.analyst.gr/

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

UDK 657.6:35

NOVA KNJIGA EVROPSKOG UNIVERZITETA

Izet Z. Banda, *Revizija upravljanja javnim resursima*, Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH, 2017.

Knjiga „Revizija upravljanja javnim resursima", po svojoj sadržini i načinu izlaganja je namjenjena studentima visokih ekonomskih škola, zatim revizorima, a potom i drugom interesentima koji namjeravaju da upoznaju odnosnu problematiku.

Javni sektor danas prolazi kroz veoma značajne promjene, što predstavlja, uglavnom, posledicu privatizacije mnogih ključnih područja, kao i konkurentskih pritisaka kroz aranžmane tipa obaveznog konkurentskog tendera. Sve više preovladava tip preduzetničkog ponašanja organizacije javnog sektora, a njihova efikasnost se konstantno poboljšava kroz promjenu vlasništva ili redistribuciju prava vlasništva.

Razliku između privatnog i javnog sektora naročito su suzile doktrina i ideologija reforme novog javnog menadžmenta. Iz privatnog sektora, sa nekim neznatnim prilagođavanjima doslovno su prezueti povezani koncepti, kao, na primjer, „željena vrijednost za novac" , benc-marking., javna odgovornost i najbolje prakse.

Pomenutu razliku još više je zamaglila primjena računovdstvenih normi privatnog sektora. Simultano sa lansiranjem novog javnog menadžmenta računovodstveni razvoj se usmjerava (za razliku od ranijih računovodstvenih praksi), u pravcu promovisanja budžetiranja, zatim unaprijeđenog godišnjeg izvještavanja, nakon toga indikatora uspješnosti poslovanja, i sl. Drugim riječima, od pasivnog posmatrača izvještavanja o promjenama u raspodjeli gotovine, računovodstvo se pomjerilo ka analizi i planiranju budućih promjena, što je stvorilo pretpostvke za započinjanje ogromnih promjena u javnom sektoru i povezanim organizacijama.

Javna preduzeća predstavljaju posebnu kategoriju privrednih društava, koja imaju specifičan položaj u ostvativanju svojih fu-

nkcija, kao i specifične probleme koji ih pogađaju i sa kojima su prisiljene da se bore. Kao i položaj svakog drugog privrednog društva, regulisan je i njihov položaj, uz napomenu da one djeluju kao društva kapitala čiji su vlasnici država i jedinice lokalne samouprave.

Posledice svih nedorečenosti u njihovom ekonomskom profilisanju (što znači u pozicioniranju imovine, obaveza i kapitala, kao i prihoda, rashoda, dobitaka, tj. gubitaka), najjasnije se iskazuju u njihovim bilansima. Za sve one koji imaju izražen interes u javnim preduzećima, poseban problem su, dakle, neistini i neobjektivni finansijski izvještaji javnih preduzeća. Uvid u bilanse gro javnih preduzeća potvrdio je konstatovanu tezu.

S obzirom na činjenicu, da su se u bilansima javnih preduzeća kumulirali mnogi problemi čiji korjeni se, sa jedne strane, nalaze u ideologiji koju smo sprovodili duže od pola stoljeća, kao i u okolnostima koje prate rad ovih preduzeća danas, s druge strane, neophodno je ukazati naznačaj koji revizija finansijskih izvještaja javnih preduzeća ima u realizaciji upravljanja javnim preduzećem, posebno koji ona ima u implementaciji novog javnog menadžmenta.

S obzirom na činjenicu da se javni fondovi prečesto zloupotrebljavaju (uz napomenu da su u njima ogromne sume novca poreskih obveznika, koji imaju pravo da znaju gdje i kako se njihov novac troši), funkcija revizije je proširena, sa analize načina na koji država i njene institucije troše novac poreskih obveznika, na analizu poslovanja javnih kompanija.

Zahvaljujući pomenutom proširenju funkcija revizije analiza poslovanja je ukazala na višemilionske gubitke „vodećih" javnih kompanija, kao i čitav niz nepravilnosti od strane menadžmenta istih. Polazeći od notorne istine, da sve navedeno ne bi ugledalo svjetlost dana bez dosledne primjene revizije u analizi poslovanja javnih kompanija, evidentna je uloga revizije u stvaranju aktivnog poslovnog ambijenta.

Poseban doprinos sadašnjem stanju nadzora nad javnim rashovima (u kontekstu nastojanja svake zemlje da uspostavi i razvije parlamentarni ili drugi nadzor nad javnim rashodima), dala je Međunarodna organizacija vrhovnih revizorskih institucija (The International Organization of Supreme Audit Institutions - INTOSAI). U mnogim zemljama tržišne ekonomije se ne može ni zamisliti da vlada nema sopstveni mehanizam nadzora nad javnim rashodima i drugim poslovima koje obavljaju njeni organi. Pored efikasnijeg upravljanja poslovnim tokovima, na taj način se racionalizuje parlamentarna revizija javnih rashoda, koja se u svome radu u velikoj mjeri oslanja na dobro organizovanu i pouzdanu internu kontrolu i internu reviziju.

Ogromna nacionalna sredstva, u našoj zemlji, nisu predmet savremenog državnog nadzora, odnosno predstavnički organ koji odobrava ogromna budžetska i druga sredstva za javne rashode nema sopstveni instrument nadzora. Upravo iz navedenih razloga, revizija javnih rashoda treba da nezavisno i objektivno doprinese da taj predstavnički organ bude adekvatno informisan o tome da li se poštuje iznos odobrenih sredstava i njihova struktura, kao i gdje su i zašto nastale nepravilnosti u trošenju.

Tek postojanje revizije javnih rashoda predstavlja garanciju da će državni računovodstveni sistem, kao i javni rashodi (na svim nivoima vlasti), biti predmet nezavisnog i stručnog nadzora, koji ne radi po intuiciji, već prilikom obavljanja svog posla primjenjuje revizorske standarde, metode i postupke koji predstavljaju, u aktuelnoj sitaciji, najveći domet teorije i prakse javnih rashoda.

Knjiga revizija Upravljanje javnim resursima urađena je u osam poglavlja kako slijedi :

1. Uvod u reviziju sa osvrtom na: Evolucija, pojam i osnovna načela revizije, Metode i oblici revizije i diferenciranje pojmova, Vrste revizije, Priroda i ovir okruženja, Samoregulacija profesije javnih računovođa i ekstrema regulacija, Revizija u tržišnoj ekonomiji i Traženi kvalitet revizije i budućnost revizorske profesije.
2. Rrevizija u aktuelnom poslovnom okruženju sa osvrtom na: Geneza uloge i značaja revizije, Uloga revizije u zadovoljavanju potreba poreznih obveznika, Uloga revizije u prihvatanju koncepta novog preduzeća, Uloga revizije u ocjenjivanju upravljačkih postupaka, Uloga revizije u procesu vlasničke transformacije preduzeća i Uloga revizije u detektovanju prevara, obmana i nepravilnosti.
3. Državna revizija temeljni pojmovi sa osvrtom na: Geneza državne revizije, Pojam, predmet i subjekti državne revizije, Nadležnost uloga i pretpostavke za efektivno funkcionisanje državne revizije, Izvještavanje i praćenje realizacije naloga i preporuka, Načela i standardi državne revizije i Vrste državne revizije.
4. Organizacija državne revizije sa osvrtom na: Razvojni zahtjevi za državnom revizijom prema zemljama kandidatima za članstvo EU, Postignuti stepen razvoja i organizacija državne revizije u RH, Razvoj državne revizije u RS i u susjednim zemljama, Organizacija državne revizije u RS i u sussjednim zemljama i Ovlašteni državni revizor.
5. Proces državne revizije sa osvrtom na : Planiranje procesa finansijske revizije, Realizacija procesa finasijske revizije, Izražavnje mišljenja o obavljenoj finansijskoj reviziji, Kontrola i obezbjeđenje kvaliteta finansijske revizije, Pretplaniranje, planiranje i provođenje revizije efikasnosti, Izražavnje mišljenja o obavljenoj reviziji efikasnosti i Obezbjeđenje i kontrola kvaliteta revizije efikasnosti.
6. Državna revizija i reforma javnog sektora sa osvrtom na: Osnovne karakteristike javnog preduzeća, Nadležnosti i odgovornosti organa javnog preduzeća, Aktuelno stanje javnog sektora u RS i BiH, Međusobna zavisnost državne i interne revizije u javnom sektoru, Ovlaštenje Vrhovne revizorske institucije za reviziju javnoga sektora RS i FBiH, Dosadašnja iskustva i nalozi Glavne službe za reviziju javnog sektora.
7. Uloga državne revizije u adekvatnom upravljanju javnim sredstvima sa osvrtom na : Upravljanje finansijama i interni nadzor, faktori održavanja preventivnog okruženja (osnovne determinante sprečavanja korupcije), Odgovornost u javnom sektoru, Odgovornost menadžmenta, Upravljanje javnim sredstvima i Državna revizija i privatizacija.
8. Uloga revizije informacionih sistema u provođenju državne revizije sa osvrtom na: Osnovni pojmovi kompjuterske obrade i povezanost računara sa revizijom, Struktura interne kontrole i informacioni sistemi, Metode revizije pomoću računara, Pojam , predmet i značaj revizije informacionih sistema u provođenju državne revizije, Provođenje revizije informacionih sistema, Interna kontrola u informacionim sistemima javnog sektora i Iskustva državnih revizija drugih zemalja u reviziji informacionih sistema.

Literatura koja je korištena kod pisanja ove knjige je vrlo precizno odabrana. Radi se o referencama svjetskih eksperata, novijeg datuma koji su poslužili kao temelj za pisanje ove knjige ali i za upoređivanje sa vlastitim iskustvom i praktičnim znanjima koja autori imaju u dugogodišnjem radu iz oblasti revizije. Poslije svakog poglavlja urađeni su ciljevi učenja kako bi studenti kao i ostali nakon izučavanja navedenog poglavlja trebali da definišu, razgraniče pojmove i objasne navedenu problematiku iz oblasti revizije i zahtjevnog kvaliteta revizora u savremenoj reviziji, kao i Revizija upravljanje javnim resursim.

Zaključak: S obzirom na značajna poglavlja u knizi Revizija Upravljanje javnim resursima, a koja se tiče revizije upravljanja javnim resursima, očekujemo da će ova knjiga biti korisna za studente, poslediplomce, doktorante i specijalizante Ekonomskog fakulteta Evropskog univerziteta Brčko i Evropskog univerziteta "Kallos" Tuzla.

OGLEDI

Dubravko Derk, Barbara Prprović, Nikolina Nemec.
PERCEPCIJA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA I PRIVATNIH
ZAŠTITARA O UVJETIMA RADA I PLAĆE

Mladen Radulović
POGLED SA STANOVIŠTA FEMINISTIČKE KRITIKE
NA LIK LEDI MAGBET

Павлов В.И.
РЕЦЕПЦИЯ ВИЗАНТИЙСКОГО ПРАВА НА РУСИ И
КОРМЧАЯ КНИГА

Виктор Пустовойтов
ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА

Людмила Пустовойтова
СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ШКОЛЬНИКА:
СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА

Шлома Алла Викторовна
БАЛАНСОВЫЙ МЕТОД В ИССЛЕДОВАНИИ
ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Белоус Н.Н.
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ
СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

RASPRAVE
Muhamed Tulumović
KOMPARATIVNI PRIKAZ POLOŽAJA OŠTEĆENOG
U KRIVIČNOPROCESNIM ZAKONODAVSTVIMA BOSNE I HERCEGOVINE I REPUBLIKE SRBIJE

Jovan Stojanović
NASTANAK ZALOGE UPISOM U JAVNE KNJIGE

Ivan Balta
DOGAĐAJNA "REVOLUCIONARNA" ZBIVANJA U
SLAVONSKIM ŽUPANIJAMA 1848. i 1849. GODINE

Alexios Panagopoulos, Vasileios Anyfantis.
PROPOSALS ON THE EMERGE FROM THE POLITICAL, ETHICaALI, ECONOMICAL CRISIS (GREECE)

OSVRTI, PRIKAZI I RECENZIJE

NOVA KNJIGA EVROPSKOG UNIVERZITETA

ISSN 2303-8020

Ul.Bijeljinska cesta 72-74 76100 Brčko distrikt
tel. BiH: +387 (0)49 590 605, 590 610
mob. BiH: +387 (0)60 31 959 71
mail: studentskasluzba@evropskiuniverzitet-brcko.com